

Palladi:
Tractat d'agricultura

Traducció catalana medieval de Ferrer Saiol

Edició a cura de
Raimon Sebastian, Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver

2022

---

*f*onts històriques valencianes

Palladi:
Tractat d'agricultura

Palladi:
Tractat d'agricultura

Traducció catalana medieval de Ferrer Saiol

Edició a cura de
Raimon Sebastian, Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver

2022

---

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Sèrie Documents Històrics Valencians 10
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

*Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf*

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Els autors, 2022

© D'aquesta edició:

*Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2022
Universitat de València, 2022*

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

*Magraner, imatge del Tacuinum Sanitatis,
d'Ibn Butlan de Bagdad (s. XI)
Còpia del segle XV la Biblioteca Casanatense (Roma), ms. 4182.*

Coordinació editorial: Maite Simón

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN (AVL): 978-84-482-6768-1 (paper)

ISBN (UV): 978-84-1118-070-2 (paper)

ISBN: 978-84-1118-072-6 (PDF)

DOI: <http://dx.doi.org/10.7203/PUV-OA-072-6>

Edició digital

*E*studi introductori

A la Biblioteca Serrano Morales, de l'Ajuntament de València, es conserva una còpia, feta probablement a les primeres dècades del segle XVI, de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi que va traduir cap al 1385 Ferrer Saiol, protonotari de la reina Elionor de Sicília, tercera esposa de Pere el Cerimoniós, i padrastre de l'escriptor Bernat Metge. D'aquesta traducció, només ens han arribat dues versions, la valenciana que acabem de citar i una traducció castellana de mitjans del Quatre-cents.

La inseguretats presideix a l'hora de la datació de l'*Opus agriculturae*. El fet que el poema *De insitione* de Pal·ladi estiga dedicat a un tal Pasífil, identificat com a Fabius Felix Paulinus Pasiphilus, *praefectus urbis* el 355 (*Codex Theodosianus*, 2.8.1), fa semblant que l'obra estiga escrita al segle IV. Però també podria tractar-se del filòsof del qual Ammià Marcel·lí ens assabenta que va estar implicat en una conspiració contra Valent (*Res Gestae*, 29.1.36), i si és així faria retardar la redacció al segle V.¹ En qualsevol cas, i al contrari que Varró i Columel·la, Pal·ladi Rutili Taure Emilià (en llatí, Palladius Rutilius Taurus Aemilianus), no acostuma a introduir dades autobiogràfiques en el seu tractat. Només ens diu que posseïa terra prop de Roma (*circa Urbem*) i a Sardenya. Per altra part, el text l'anomena *vir illustris*, un títol creat per Valentinià el 372, any que alguns autors prenen com a *terminus post quem*, mentre el *terminus ante quem* podria ser el 550, any en què Cassiodor començà a redactar les *Institutiones diuinarum et saecularium litterarum*, considerada la primera enciclopèdia cristiana, que reporten ja l'obra de Pal·ladi. També en fan esment les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla, escrites cap a 627-630. El conjunt d'al·lusions permeten deduir, doncs, que el «Pal·ladi», obra coneguda d'aquesta manera pel nom de l'autor durant l'edat mitjana, degué ser redactat en la segona meitat o potser l'últim quart del segle IV i que degué assolir de seguida una gran notorietat.

¶¹ Vegeu l'entrada «Palladius», a cura d'Alice BORGNA, en *DigilibLT, Biblioteca digitale di testi latini tardoantichi*, Università del Piemonte Orientale, <<https://digiliblt.uniupo.it/autore.php#>>. (Consultat l'1 d'abril de 2022).

Ho acredita la inclusió en les dues grans enciclopèdies de l'antiguitat tardana, la de Cassiodor i la d'Isidor, dels segles V i VI, respectivament.

En realitat, l'*Opus agriculturae* ja tenia un perfil enciclopèdic bastant acusat, és a dir, de compendi de sabers extrets lliurement d'altres autors, i aquesta és una de les raons del seu èxit. Del que ens fa saber i enraona el mateix Pal·ladi, deduïm que tenia una certa experiència personal, pràctica, en agricultura i en la gestió de propietats rústiques. Tot i així, els especialistes han pogut identificar parts procedents sobretot de Columel·la, com també de Gargili Marcial i, en allò que es refereix a les construccions arquitectòniques agrícoles, de Vitruvi.² L'obra està estructurada en quinze volums: la introducció, els treballs de cada un dels dotze mesos, amb instruccions sobre bestiar i cultius, inclosos els hortícoles (*Opus agriculturae*), un tractat de veterinària (*De ueterinaria medicina*), més un poema final en vuitanta-cinc versos elegíacs sobre l'art dels empelts (*De insitione*), deutor també del model de Columel·la, que havia compost en vers el llibre X del seu *De re rustica*. La principal contribució de Pal·ladi consistí a sintetitzar les obres de Columel·la i Gargili Marcial, a més de reorganitzar-ne el contingut en funció del calendari per tal de proveir al propietari agrícola la relació de tasques mensuals.³

El tipus de propietat rústica que sembla tenir en ment Pal·ladi, estesa en l'època que escriu, reflecteix els canvis que s'estaven produint en la forma d'organització interna de les mitjanes i grans explotacions agràries, en el sentit que tendien cap a l'autonomia i l'autosuficiència. La pressió dels pobles germànics sobre la frontera, no menys que la inseguretat interior, augmentà el pes de l'agricultura i del marc local en detriment del comerç internacional en reflux. Encara, al segle IV, aquestes *villae* mantenien contactes amb la ciutat, a qui abastien de cereals i vi sobretot, però en traspasar el segle V recalcaren el tancament vers l'exterior i accentuaren la fesomia defensiva amb torres i muralles. Aquestes circumstàncies, unides al tret de l'*Opus agriculturae* de suma de tractats agronòmics anteriors, contribuïren a la difusió de l'obra en els segles de transició de l'edat antiga a la mitjana, com revelen les citacions i incorporacions a les enciclopèdies de Cassiodor i Isidor.

En col·lapsar el món romà a Occident, la literatura agronòmica serà represa als dos extrems de la Mediterrània. Per un costat, a Bizanci, on, entre el segle VII

¶² Columel·la va compondre dos tractats, *De rustica* i *De arboribus*, inspirats en obres anteriors de Cató el Vell, Varró i altres agrònoms i geopònics llatins, grecs i fins i tot cartaginesos. Gargili Marcial, per part seua, va escriure al segle III *Medicinae ex oloribus et pomis* i *De hortis*. ¶³ John G. FITCH (ed. i trad.), *Palladius: The Work of Farming*, Totnes, Prospect Books, 2013; Marco J. BARTOLDUS, *Palladius Rutilius Taurus Aemilianus: Welt und Wert spätromischer Landwirtschaft*, Augsburg, Wissner, 2012; Alberto

DE ANGELIS, «Per un aggiornamento della tradizione manoscritta del *De insitione* di Palladio Rutilio Tauro», *Rivista di cultura classica e medioevale*, 48, 2 (juliol-desembre 2006), pp. 309-337; Chiara ROSSI, «Osservazioni su modelli e stile del *De insitione*», *Athenaeum*, 82 (1994), pp. 75-93; Robert BROWNING, «Learning and the Past», dins P. E. EASTERLING, E. J. KENNEY, B. M. W. KNOX i W. V. CLAUSEN (eds.), *The Cambridge History of Classical Literature*, Cambridge University Press, 1982, p. 771.

i el X, es redactaren en grec successives compilacions de sabers agrícoles, conegudes amb el nom de *Geopòniques*, que refonien les aportacions d'autors tant grecoromans com cartaginesos i perses, per a ser posteriorment traduïdes al seu torn a l'àrab, l'armeni, el persa i el siríac.⁴ I per l'altre, a la Hispània visigoda, on, com ja hem dit, també a començaments del segle VII, Isidor de Sevilla va incloure en les *Etimologies* diversos capítols sobre el treball dels camps i el cultiu de les plantes. Isidor coneixia perfectament l'obra de Pal·ladi, a qui cita explícitament en dues ocasions, a més d'utilitzar-lo, sense nomenar-lo expressament, en altres passatges de les *Etimologies*. Per contra, no sembla que conegués directament Columel·la i d'altres autors que esmenta, i és molt probable que les seues referències provinguin de la lectura de l'*Opus agriculturae*.⁵

La tradició agronòmica llatina, transferida per Isidor, perduraria l'endemà de la conquesta musulmana entre les comunitats mossàrabs, que evitaren la total desaparició del saber hispanogot, de per si exigü i gens original. Així mateix, penetrà en els ambients cultes andalusins, com mostren les referències a pràctiques agrícoles pròpies dels cristians per part d'autors com al-'Awwām i Abū l-Jayr. Això confirma que els agrònoms d'al-Andalus pogueren llegir els clàssics romans a través de la tradició hispanogoda prosseguida pels mossàrabs. Alhora prova que durant els primers temps de la dominació islàmica i abans que s'introduïssen nous cultius, tècniques i coneixement agronòmics procedents d'Orient, les pràctiques a l'al-Andalus no devien diferir gaire de les efectuades pels qui habitaven ja el territori, és a dir, mossàrabs i muladí. L'aportació àrab a la tradició agronòmica es

¶⁴ Sobre la presència dels autors romans a les Geopòniques, la traducció a altres llengües i la recepció a Europa occidental, vegeu Robert H. RODGERS, «Varro and Virgil in the Geoponica», *Greek, Roman and Byzantine studies*, 19 (1978), pp. 277-285; John A. C. GREPPIN, «The Armenians and the Greek Geoponica», *Byzantion*, 57 (1987), pp. 46-55; Jean-L. GAULIN, «Sur le vin au Moyen Âge. Pietro de' Crescenzi lecteur et utilisateur des Géoponiques traduites par Burgundio de Pise», *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Temps modernes*, 96 (1984), pp. 85-127; Toufic FAHD, «Traductions en arabe d'écrits géoponiques», dins *Ciencias de la naturaleza en al-Andalus. Textos y estudios*, II, Granada, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1992, pp. 11-21; Angelo ALVES CARRARA, «Geoponica and Nabatean Agriculture: A New Approach into their Sources and Authorship», *Arabic sciences and philosophy*, 16 (2006), pp. 103-132; Chris-

tophe GUIGNARD, «L'agriculture en syriaque: l'Anatolius Syriacus ("Géoponiques syriaques")», dins Émilie VILLEY (ed.), *Les sciences en syriaque*, París, Geuthner, 2014, pp. 215-252; Carlo SCARDINO, «Editing the Geoponica: The Arabic Evidence and its Importance», *Greek, Roman and Byzantine studies*, 58 (2018), pp. 102-125. ¶⁵ Ana M. MOURE CASAS, «S. Isidoro de Sevilla: el valor de la tradición indirecta de Paladio», *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 3 (1992), pp. 9-22. Vegeu també la introducció de la mateixa autora a la seua edició del llibre de Pal·ladi, *Tratado de agricultura. Medicina veterinaria. Poema de los injertos*, Madrid, Gredos, 1990, i d'Antoni FURIÓ, «Teoría y práctica de la agricultura en la Baja Edad Media. Leyendo a los autores agronómicos latinos y árabes en la Corona de Aragón», dins Ivana AIT i Anna ESPOSITO (eds.), *Agricultura, lavoro, società. Studi sul medioevo per Alfio Cortonesi*, Bolonya, Clueb, 2021, pp. 251-288.

produiria una mica més tard, als segles X i XI, durant el califat de Còrdova i les taifes, en consonància amb el que Andrew Watson i altres historiadors anomenaren la «revolució agrícola àrab» o la «revolució verda». En definitiva, un pas endavant resultat de la confluència de diverses fonts i cultures, i en particular de l'intercanvi de sabers i coneixements tècnics entre Orient i Occident que propiciava la civilització islàmica, sobre el rerefons de les experiències genuïnes desplegades a al-Andalus. Així mateix, el diàleg Orient-Occident, en l'àmbit de la pràctica i dels coneixements agraris, va ser habilitat també pels intel·lectuals carolingis. Considerada una *ars mechanica*, d'acord amb les instruccions de Col·lumela, Varró o Pal·ladi, l'agricultura era susceptible de millores mitjaçant l'aplicació de mètodes d'explotació més eficaços i la intensificació dels treballs agrícoles.⁶

La referència més antiga al Pal·ladi a casa nostra data del 1320. En aquesta data, la Cancelleria efectuava el pagament a David, jueu i relligador de llibres de Barcelona, de 6 sous i 6 diners per haver posat cobertes i haver relligat un llibre de Jaume II, tot just el *De agricultura*, tal com era conegut en els ambients erudits: «pro cohoperiendo et ligando quendam librum domini regis vocatum *Palladi de agricultura*».⁷ Una segona referència, ara del 18 de juliol de 1323, correspon a l'inventari dels béns reials que el cambrer de Jaume II, Arnau Messeguer, presenta al tresorer, Felip Boil, en el qual figura, entre altres llibres, l'obra de Pal·ladi, que ben bé podria ser el mateix exemplar relligat tres anys abans. Tot i que no apareixen explícits el nom de l'autor ni el títol de l'obra, l'*incipit* del llibre coincideix amb el primer capítol del llibre primer: «Ítem, .I. libre ab posts en pergamí, qui comensa: “De preceptis rey rustice”, e feneix: “explicit Deo gracias sicut multe”».⁸

Pal·ladi es traduïa a través de les versions àrabs i llatines.⁹ Tractat agronòmic grecoromà més difós durant els segles medievals, arribaren a circular-ne en el segle XIV diverses versions en català, unes més literals i d'altres més personalitzades, amb comentaris del mateix traductor. També és possible que el nom de Pal·ladi s'hagués transformat en una referència genèrica amb la qual es designava qualsevol obra d'agricultura i no sols la seua.¹⁰ De fet, dos dels quatre textos reunits en un manuscrit, que es conserva a la Bibliothèque Nationale de France, figuren com una traducció de l'*Opus agriculturae*, quan en realitat el primer és la versió en

¶⁶ Georges DUBY, *Economía rural y vida campesina en el occidente medieval*, Barcelona, Crítica, 1968, p. 38. La primera edició en francès és del 1962. ¶⁷ ACA (Cancelleria, Vària), núm. 342/A, f. 8v. ¶⁸ Francesc MARTORELL i TRABAL, «Inventari dels béns de la Cambra Reyal en temps de Jaume II», *Anuari IV*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1911-1912, pp. 553-567. ¶⁹ Les traduccions fetes al castellà i al català als segles XIII i XV

revelen la influència de l'agricultura andalusina. Aquest interès no era nou, donat que ja des de mitjan segle X, primer a Ripoll i després a Vic, es traduïen textos àrabs, però òbviament encara al llatí. Juan VERNET, *La cultura hispanoàrabe en Oriente y Occidente*, Barcelona, Ariel, 1978. ¶¹⁰ Lluís CIFUENTES, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 2002, p. 289.

català del tractat compost per Gottfried de Francònia cap a 1300, i el segon una adaptació del Pal·ladi. Gottfried, originari de la ciutat alemanya de Würzburg, va escriure la seua obra en llatí, mentre vivia a Bolonya, basant-se en part en Pal·ladi. Però, a més de contrastar-lo amb altres autors, tant clàssics com contemporanis seus, hi incorporà la seua pròpia experiència, entorn de l'observació i el coneixement directe i indirecte de les pràctiques agràries de llocs tant distants com el Brabant, Calàbria i Grècia. I així, al·ludeix constantment a allò que ha llegit, vist, oït o fins i tot experimentat ell mateix. La similitud amb l'obra de Pal·ladi portà a considerar-lo com una versió abreujada, encara que en la traducció catalana del text de Gottfried hi ha referències al seu contemporani Pietro de' Crescenzi i als usos en Llombardia, Catalunya i Barcelona.¹¹

L'obra de Pal·ladi, per tant, circulava en llatí per la Corona d'Aragó des de principis del segle XIV i, segurament, ja en català almenys des de l'últim quart de la mateixa centúria.¹² En la bona recepció del llibre s'ajuntava la «didàctica» del que comptat i debatut era un manual de pràctiques agràries i la compartida similitud geogràfica, meridional i mediterrània. La majoria dels consells del Pal·ladi eren inaplicables en territoris freds i plujosos del nord europeu. El 1377, Pere el Cerimoniós requeria a Jaume de Vedrinyans —un jurista mallorquí, segons un document de 1369 en què apareix citat com a testimoni—¹³ la tramesa del llibre de Pal·ladi: «Entès havem que vós havets .I. libre lo qual ha nom Pal·ladi, e com nós desigem molt haver lo dit libre, pregam vós e manam com pus espressament podem que'l nos trametats per lo portador de la present, totes escusacions foragitades».¹⁴ Som davant, potser, d'una còpia que Thomas M. Capuano suposa escrita en català, i que es podria correspondre amb el text transmès en un manuscrit conservat en una col·lecció privada nord-americana i que pogué servir de font a Ferrer Saiol.¹⁵ En tot cas, el Pal·ladi va ser objecte de diverses traduccions, perquè quan Saiol començà la seua el 1380, ho va fer, segons afirma ell mateix en el pròleg, per «los grans defalliments» de les versions anteriors.¹⁶ L'existència d'aquestes traduccions

¶¹¹ M. Antònia MARTÍ ESCAYOL, «“Com vol empaltar, dues coses deu hom guardar”: la traducció en català del tractat d'agricultura de Gottfried de Francònia», *Estudis d'història agrària*, 22 (2009), pp. 131-164; i, de la mateixa autora, «Two Iberian versions of Gottfried of Franconia's Pelzbuch. Translations and copies in medieval and modern agricultural literature», *Sudhoffs Archiv*, 95-2 (2011), pp. 120-157. ¶¹² Raimon SEBASTIAN TORRES, *Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita, 2014, pp. 41-49. ¶¹³ Estanislau de Kostka AGUILÓ,

«Sobre la iglesia antigua de Rubines y la nueva de Binisalem», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, tom III, any VI, núm. 126 (setembre 1890), pp. 283-284. ¶¹⁴ Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908, vol. I, doc. CCXCII, pp. 272-273. ¶¹⁵ Thomas M. CAPUANO, «Una nueva versión catalana del *Opus agriculturae* de Paladio», *Romance Philology*, 59 (2006), pp. 231-240. ¶¹⁶ Julia BUTIÑÀ, «Sobre el prólogo de Ferrer Saiol al *De re rustica* de Paladio», *Epos*, 12 (1996), pp. 207-228.

venen confirmades pels escolis que ell mateix, a vegades, es veu obligat a introduir per matisar, ampliar o contrastar les idees expressades per l'agrònom romà: «mas he trobat en hun libre del Pal·ladi aromançat...», «Emperò, en alguns Pal·ladius aromançats he trobat...». Al seu torn, del *Libre de Pal·ladi* en català, se'n va fer una traducció al castellà que durant un temps es va atribuir erròniament al mateix Saiol.¹⁷

La difusió d'aquestes obres agronòmiques, així com l'esforç de Saiol i altres traductors per vessar-les al català i al castellà, contribuiria al desenvolupament d'una prosa d'argument científic-pràctic a la península Ibèrica en el tram final de l'edat mitjana.¹⁸ A més, l'alt nombre i la varietat d'obres traduïdes al català entre principis del segle XIV i finals del XV i la seua correspondència amb la realitat agrària circumdant, tant catalana com valenciana, demostrarien, en opinió de Capuano, el desenvolupament d'una ciència agronòmica autòctona, basada en tradicions anteriors, llatines i àrabs, però adaptada a les característiques del propi entorn.¹⁹

La corona estava, sens dubte, darrere de moltes de les traduccions i còpies circulants. A la cort, ja des del regnat dels fills de Pere el Cerimoniós, a la darrera del segle XIV, arribaven novetats des d'Itàlia, incitades pels primers humanistes. Bernat Metge, verbigràcia, era fillastre de Ferrer Saiol i membre també de la Cancelleria al servei, com aquest, de la reina Elionor. Els contactes culturals, reforçats per les estratègies polítiques i les xarxes mercantils, facilitaren el transvasament de coneixements en una àmplia varietat d'àmbits, inclosos l'agronomia i l'agricultura, com dona fe la plantació de canyamel i la seua ulterior conversió en sucre, a la darrera del segle XIV, on va ser determinant el *know how* dels sicilians.²⁰

¶¹⁷ El text castellà ha estat editat per Thomas M. CAPUANO, *Palladius. Obra de agricultura traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990. Vegeu també d'aquest mateix autor, «The Agricultural Texts Appended to the Fourteenth-Century Iberian Translations of Palladius», *Manuscripta. A Journal for Manuscript Research*, 38-3 (1994), pp. 253-263. Vegeu també Tomàs MARTÍNEZ RONCERO, «Del *Libre de Pal·ladi* al *Libro de Palladio*. A propósito de las traducciones iberoromances medievales del *Opus agriculturae* y de su autoría», *Romance Philology*, 62 (2008), pp. 111-136, així com la recent contribució de José Antonio PASCUAL, «Notas léxicas sobre el aragonés. A propósito de la traducción de la *Agricultura de Palladio* al castellano», *Revista de Investigación Lingüística*, 23 (2020), pp. 105-131. <<https://doi.org/10.6018/rii.439691>>. (Consultat l'1 d'abril de 2022). ¶¹⁸ Tomàs MAR-

TÍNEZ ROMERO, «Un traductor medieval en el seu context: els defalliments lèxics de Ferrer Saiol», *Llengua i Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 19 (2008), pp. 7-26. Encara que l'autor es refereix només als territoris de parla catalana, la seua observació es pot estendre al conjunt de la península. ¶¹⁹ Thomas M. CAPUANO, «Señales de una ciencia agronómica autóctona en los tratados medievales en catalán», dins L. CIFUENTES, R. SALICRÚ i M. M. VILADRICH (eds.), *Els catalans a la Mediterrània medieval. Noves fonts, recerques i propostes*, Roma, Viesella, 2015, pp. 29-40. Vegeu també CIFUENTES, *La ciència en català...*, cit. ¶²⁰ Mohamed OUFELLI, *Le sucre. Production, commercialisation et usages dans la Méditerranée médiévale*, Leiden-Boston, Brill, 2008. Vegeu també Ferran GARCIA-OLIVER (coord.), *Sucre i creixement econòmic a la baixa Edat Mitjana*, dossier de la revista *Afers*, 32 (1999).

L'interès reial es reproduïa, siga per imitació o per convenciment, en el cercle cortesà i nobiliari immediat. I, al seu costat, emergia un ampli i heterogeni grup de servidors del rei, de nobles i funcionaris altament especialitzats, juristes, notaris i escrivans, entre els quals es trobava el mateix Saiol, que conformaven el personal polític i tècnic de l'administració de l'Estat. Més avall, vinculats a vegades a les administracions regionals i municipals, trobem propietaris urbans il·lustrats, laics i eclesiàstics, que volien sumar, als propis coneixements pràctics, tots els sabers de la literatura agronòmica, la clàssica i la de més recent composició. Així, la biblioteca de Jaume de Bullfarins, canonge de la seu de València, comptava el 1349 amb «*unum librum Palladii, cum cohoptis croceis*»,²¹ mentre que la del jurista barceloní Ramon Vinader, amb cent seixanta-dos llibres, contenia dos «Pal·ladis».²² Òbviament, les peticions manuscrites saltaren a Mallorca, testimoniades per l'inventari del també jurista de Palma Ferran Valentí, qui, el 1476, posseïa, a banda del Pal·ladi, un Cató i el Col·lumela, les mateixes obres que el 1493 estaven en poder del notari Miquel Abellar («Ítem, Cató, *De re rustica...*; Ítem, lo Columella, *De re rustica...*; Ítem, lo Pal·ladi, *De agricultura...*»)²³ Tot plegat suggereix una circulació habitual del «Pal·ladi», tant abans com després de la traducció de Ferrer Saiol, per bé que ignorem en el cas de les notícies posteriors si es refereixen a aquesta traducció, a una altra o a l'original llatí. Els notaris que confegien els inventaris, però sobretot els propietaris o els hereus, amb una mínima descripció, de cara a controlar els títols i els seus possibles preus per a una pròxima venda, en tenien prou.

En efecte, gràcies a la recopilació de notícies relatives a llibres d'agricultura, citades en els inventaris publicats de Catalunya, Mallorca i València, podem identificar-ne els propietaris i quines eren les seues lectures.²⁴ Pal·ladi sobreix per damunt de la resta, tant si es tracta de l'obra més o menys íntegra com de versions abreujades, o fins i tot de referències genèriques. L'estament eclesiàstic està representat per dos canonges —l'un de València i l'altre de Barcelona—, un clergue, el convent carmelità de Mallorca i aquell Gil Sánchez-Muñoz elegit antipapa a Península després de la mort de Benet XIII i, obligat a renunciar, nomenat bisbe de Mallorca; entre els prohoms de la ciutat compareixen dos juristes de Barcelona i Palma i un notari, mentre que de l'administració reial figuren un membre de la tresoreria i un lloctinent d'escrivà de ració.²⁵ Una altra recopilació més extensa —vint-i-cinc referències per a un període de poc més de dos-cents anys: 1323-1537—, corrobora entre els tenidors de llibres el predomini dels eclesiàstics, posseïdors,

¶²¹ M. Luz MANDINGORRA, *Leer en la Valencia del Trescientos: el libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, Universitat de València, tesi doctoral inèdita, 1990, pp. 93-94. ¶²² Josep HERNANDO,

Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, vol. I, pp. 282-292. ¶²³ Raimon SEBASTIAN TORRES, *Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi*, cit., pp. 48-49.

¶²⁴ *Ibidem*, 41-49. ¶²⁵ *Ibidem*.

no oblidem, de grans hisendes i senyoriis, i dels grups urbans, inclosos la petita noblesa i grups professionals com ara juristes, notaris i tècnics de l'administració reial. És a dir, de sectors benestants i dinàmics interessats per l'aplicació pràctica dels coneixements agronòmics, en particular dels sabers tècnics, a fi de gestionar millor les seues pròpies explotacions agràries.²⁶

Però ens equivocariem si cenyíem la difusió dels manuals d'agronomia només a les elits socials i culturals pròximes a la cort i als governs municipals de les grans ciutats de la Corona, aquells que protagonitzaren l'empenta humanista dels últims temps medievals. El *Pal·ladi de Saiol* —ho deixa molt clar el pròleg de l'obra— no està destinat tan sols a lectors de noble estament, sinó també als de baixa condició: «aquest libre és molt útil e profitós a tots los hòmens, axí de gran stament com baix, que vullen entendre en agricultura». Hi havia un públic més ampli per al qual el llatí ja era una muralla considerable i, doncs, precisava de traduccions com les de Saiol. Els llibres tècnics que demandava aquest públic lector els preferia en la llengua parlada i quotidiana, menys subtil i precisa que el llatí però més intel·ligible, cosa que contribuïa al foment de les traduccions.

I cal no descartar que entre el públic àvid de coneixements tècnics hi hagués membres dels estrats més acomodats de la pagesia. La documentació valenciana de l'època sol designar-los amb el nom de *llauradors*, mentre que a la catalana apareixen com a *pagesos grassos*. Per a aquests propietaris d'explotacions compactes —*masos* a Catalunya i en part del regne de València, *alqueries* a les hortes valencianes—, o per als seus arrendataris, especialment els *masovers* en el cas català, aquests compendis de sabers agraris, de coneixements tècnics i pràctics, que incloïen no només els *Pal·ladis* sinó també les obres d'agrònoms baixmedievals, com el bolonyès Pietro de' Crescenzi, podien resultar d'una gran utilitat. Obres a vegades de molt poques pàgines, hi podien consultar determinades operacions relacionades amb el treball dels camps, i a més d'una manera relativament ràpida i clara, gràcies a la seua divisió sistemàtica dels tractats en llibres, d'acord amb el calendari agrícola, i al seu estil concís i sobri. Al cap i a la fi, no sols senyors i burgesos participaven de la innovació agrària. També els pagesos «innovaven», contribuint a la difusió de nous cultius, com l'arròs, el sucre i la morera, a l'extensió i millora del regadiu i a la incorporació de noves tècniques i pràctiques.²⁷ Cal tenir present que el nivell d'alfabetització era bastant superior al que se sol suposar, no sols en l'àmbit urbà, sinó també

¶ ²⁶ Lluís CIFUENTES, «Els sabers útils al món rural català medieval: agricultura, menescalia, medicina i conservació dels aliments», dins Catherine VERNA i Pere BENITO (dirs.), *Savoirs des campagnes, Catalogne, Languedoc, Provence XIIe-XVIIIe siècles*, número monogràfic d'*Études Roussillonaises. Revue d'histoire et d'archéologie méditerranéennes*, 26 (2013-2014), pp. 33-50. ¶ ²⁷ Vegeu

al respecte l'estudi de títol ben explícit de Pau VICIANO, «Pagesos que innoven. La petita explotació en les transformacions agràries de la fi de l'edat mitjana», dins M. BARCELÓ, G. FELLIU, A. FURIÓ, M. MIQUEL i J. SOBREQÜÉS, eds., *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Publicacions Universitat de València, 2003, pp. 503-522.

en el món rural, on funcionaven escoles de gramàtica municipals costejades en part pel govern local i en part pels mateixos alumnes, procedents en la seua majoria de les capes intermèdies i superiors de la pagesia.²⁸

Cap al final de l'edat mitjana, Pal·ladi era un dels agrònoms més llegits, tant a la Corona d'Aragó com a la resta d'Europa, i amb la difusió de la impremta, de seguida se'n farien diverses edicions, generalment junt amb les de Cató, Varró, Columel·la i altres autors. N'hi ha documentada ja una a Venècia el 1472, per l'impressor Nicolas Jenson (amb un exemplar a la Biblioteca Nacional de Espanya), i quatre més encara al segle XV: a Reggio Emilia el 1482, a cura del tipògraf Bartolomeo Bruschi àlies Bottoni (un exemplar a la biblioteca de la Catedral de València); a Bolonya el 1494, per Benedetto da Ettore (Benedetto Faelli) (un exemplar a la BNE); a Reggio de nou el 1496, per Dionisio Bertocchi (un exemplar a la biblioteca de la Universitat de València), i una altra també a Reggio el 1499, per l'impressor Francesco Mazzali (un exemplar a la biblioteca de la Universitat de Barcelona). També per al començament del segle XVI se'n coneixen quatre: a Bolonya el 1504, també per Benedetto da Ettore (exemplar a la BNE), París el 1512, pel llibrer i impressor Jean Marchant; una altra a Venècia el 1514, per Aldo Manuzio (exemplar a la BNE); i una altra a Florència el 1515, per Filippo Giunta. La còpia valenciana de la traducció de Ferrer Saiol mostra la necessitat del text en vernacle, atès que totes aquests incunables, possiblement uns pocs anys anteriors —i presents actualment, no sabem des de quan, a biblioteques de València, Barcelona i Madrid—, estaven escrits en llatí. Una edició en llatí dels textos agronòmics clàssics podia estar justificada comercialment, ja que el mercat era més ampli que el de la pròpia llengua de la ciutat i el país on s'imprimia. L'edició impresa de la traducció de Ferrer Saiol hauria estat potser més compromesa des del costat de la demanda. Per això, en una època en què havia ja irromput la impremta, tenia tot el sentit fer una còpia manuscrita d'aquella obra que continuava tenint interès per a uns lectors que volien aprofundir en el coneixement dels «secrets de l'agricultura» —de la preparació dels sòls i la cura de les plantes a les tasques necessàries per a cada cultiu— i obtenir copioses i millors collites.

De tot plegat podem concloure, en primer lloc, que els tractats d'agronomia baixmedievals, encara que formalment traduccions d'autors clàssics i andalusins, no deixaven de ser versions obertes i molt personalitzades, amb freqüents comentaris i digressions per part dels traductors, que incorporaven els seus propis coneixements teòrics (erudits) i empírics. En segon lloc, que moltes de les

¶ ²⁸ Antoni FURIÓ, «L'escola de gramàtica de Sueca: l'ensenyament primari al món rural en la baixa edat mitjana», dins *L'ensenyament a la Ribera del Xúquer. XVIII Assemblea d'Història de la Ribera (Castelló de la Ribera, 2018)*, en premsa. L'aprenentatge

dels cadells dels llauradors rics emergeix en l'administració de tuteles dels orfes: Ferran GARCIA-OLIVER, «Elites campesinas en el entorno de la ciudad de Valencia: los Castrellenes», *Studia historica. Historia medieval*, 35 (2017), pp. 119-144.

traduccions i les còpies d'aquests llibres es van fer a iniciativa del mateix monarca —encara que en el cas de Saiol no consta que fos així—, o almenys en un entorn cortesà. I en tercer lloc, que els llibres d'agricultura comptaven amb un públic potencialment ampli i transversal, que anava del gran senyor al propietari urbà, laics i tonsurats, i els administradors d'ambdós, però que incloïa també les elits pageses i rurals, urgides de textos en llengua vulgar assequibles als seus coneixements.

FERRER SAIOL

La figura de Ferrer Saiol és fonamental per entendre la difusió de les primeres traduccions llatines al català durant la segona meitat el segle XIV. Va formar part de l'ambient cancelleresc com a protonotari de la reina Elionor de Sicília, tercera esposa del rei Pere el Cerimoniós.²⁹ A més, disposem de testimonis escrits del seu càrrec com a protonotari,³⁰ així com de la seua relació amb la noblesa.³¹ La tasca com a difusor de la literatura científica llatina ve donada pel fet de traduir l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi entre els anys 1380 i 1385.³²

La biografia de Ferrer Saiol, com la d'altres personatges del seu temps, entropessa amb l'escassetat de notícies conservades. Com a escrivà al servei de la reina Elionor, la major part de la informació procedeix dels registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, les *Variae Reginae Elionoris*. Però un home amb una ineludible notorietat pública, deixà també el seu rastre com a testimoni en actes notariais de la ciutat de Barcelona. Tot i l'exigüitat dels materials documentals, almenys permeten traçar el seu ascens dins la Cancelleria, entre 1349 i 1375, any de la mort d'Elionor.

Amb tota cautela per davant, podem situar el naixement de Ferrer Saiol cap a la segona dècada del segle XIV. Ho deduïm del fet que el seu nom apareix per primera vegada l'abril de 1349, com a redactor d'un document de la reina: «Sayoli mandavit domina regina»,³³ i que per a ser notari calia haver complert vint-i-dos anys.³⁴ Res podem afirmar amb seguretat on va nàixer, però almenys des que va posar el primer peu al palau la seua vida quedarà per sempre més lligada a Barcelona, al marge de l'obligació de seguir la reina per tot el territori de la Corona. Ell mateix, al pròleg de l'*Opus agriculturae*, s'anomena ciutadà de Barcelona.

¶²⁹ «Perquè yo, Ferrer Sayol, ciutadà de Barcelona, qui fuy protonotari de la molt alta senyora dona Elionor, reyna de Aragó, que fou muller del molt alt senyor rey en Pere, rey de Aragó ara regnant, e filla del rey en Pere, rey de Cicília». BSM, 6437, pròleg 1v. ¶³⁰ Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història...*, cit., vol. 1, docs. CLXXI, CLXXXVI, CCXVIII, CCXCII, pp. 170-171, 187, 213-224, 272-273. ¶³¹ *Ibidem*, doc. CCLXIX, p. 254. ¶³² «Fon

acabat de aromançar en lo mes de juliol, anno a Nativitate Domini millesimo CCC^o LXXXV. E fon començat en nohembre del any mil CCC LXXX». BSM, 6437, f. 2v. ¶³³ ACA (Cancelleria, registres), núm. 1563, f. 59v. I, sens dubte, amb anterioritat ja devia formar part de l'escrivania de palau. ¶³⁴ Ignasi J. BAIGES JARDÍ, «El notariat català: origen i evolució», dins *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, pp. 131-166.

La formació pertinent, que exigia l'expertesa en la llengua llatina, la degué adquirir o bé en una escola que inclogués l'estudi dels *auctores minores* i posteriorment dels *maiores*, o bé sota les ordres d'un notari amb qui aprendria després d'anys de pràctica les pautes de l'*ars notariae*.³⁵ A partir de 1349, entre els vint-i-cinc i els trenta anys, les tasques d'escrivà es multipliquen i, en conseqüència, certifiquen la presència de Saiol com a signant de documents oficials.³⁶

Una part dels ingressos com a funcionari de la cort els invertí, almenys, en la compra-venda de propietats agràries. En anys d'alteració de preus i caresties, els sectors urbans adquirien predis amb la finalitat d'omplir el rebost amb els productes essencials de l'alimentació diària, preferentment cereals i vi. En el cas de Saiol s'hi afegia la possibilitat d'iniciar-se en l'art de l'agricultura. El 20 de maig de 1354 venia a un cotoner de Barcelona, Pere de Torra, una parcel·la de vinya i arbres fruiters situada fora muralla, prop de la porta d'Esparreguera o del Llobregat. Els diners havien de servir per a la construcció d'un altar a Santa Maria, en una capella que havia estat dels templers, i per al manteniment del seu rector.³⁷ Saiol buscava el prestigi, és a dir, acumular «capital simbòlic» mitjançant inversions espirituals que servien per reforçar la seua posició en el teginat social de la Barcelona de mitjans del Tres-cents. El prestigi es redobla encara més perquè prompte comptarà amb un escuder al seu servei.

Hi ha, però, un altre detall suplementari que cal remarcar. L'operació va ser realitzada per l'apotecari Guillem Metge en qualitat de procurador de Saiol, «de domo regine Aragonie». La procuradoria exigia coneixença prèvia i confiança mútua entre els dos signataris. Un no delegava assumptes d'importància en desconeguts. És probable que la relació entre l'apotecari i l'escrivà hagués prosperat a la cort, donat que Metge, veí del carrer dels Especiers, avui dia de la Llibreteria, prestà serveis a la família reial, tant al Cerimoniós com a Elionor i a l'infant Joan.³⁸

¶ ³⁵ Bernat METGE, *Llibre de Fortuna i Prudència*, Lluís CABRÉ (ed.), Barcelona, Barcino, 2010, pp. 11-12. ¶ ³⁶ La importància de l'escrivà de la Cancelleria es posa en relleu en el *Llibre de Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, que recull els diferents càrrecs i funcions que han d'exercir els membres de la cort reial l'any 1344: «La escrivania nostra cobejants en tal manera disposar que a tots per lurs negocis en aquella anants despatxada expedició sia apareylada e, per tal que l'offici de l'escriure pus leugerament e pus perfeta sia complit, sanccim e ordonam que d'aquí anant en la dia nostra scrivania ordinàriament sien XII scrivans de manament, bons e suficients e feels, qui letres escrisquen e totes altres escriptures a la scrivania per-

tanyents». Francisco M. GIMENO, Daniel GOZALBO, Josep TRENCHS (eds.), *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Universitat de València-Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009, pp. 124-125, i també pp. 127, 153 i 155-160. ¶ ³⁷ Marçal OLIVAR, «Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. VI: *Miscel·lània Pere Bohigas 3*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 67, nota 2; *Sciència.cat DB*, coordinat per Lluís CIFUENTES, Universitat de Barcelona, 2012: <<http://www.sciencia.cat/scienciadat-db>> (Consultat l'1 d'abril de 2022): *Sciència.cat DB doc. 678*. ¶ ³⁸ Bernat METGE, *Obra completa*, Lola BADIA i Xavier LAMUELA (eds.), Barcelona, Selecta, 1975, p. 9.

Cinc anys més tard, el 1359, mor Guillem i deixa una viuda, Agnès, i tres orfes, Bernadó, Violant i Clara.³⁹ Agnès, amb el dot i segurament encara jove, no deixava de ser una peça cobejada en el mercat matrimonial, i trobarà marit en la persona ni més ni menys que Ferrer Saiol, l'escrivà de la reina. El 1364, Agnès, ja com a esposa de Ferrer, venia la botiga del seu difunt marit a Llorenç Bassa, ciutadà de Barcelona i especier també.⁴⁰

Ferrer esdevenia padrastrre del Bernadó, el futur Bernat Metge de *Lo somni*. Un padrastrre bo ja que, per comptes de desinteressar-se per la sort del menut, li prestarà tot el suport perquè pogués entrar i progressar dins la Cancelleria, a més de formar-lo en la cultura clàssica.⁴¹ Ferrer ja superava de llarg els trenta anys. Sobta aquesta avançada edat per accedir al matrimoni. O bé havia estat un celibatari recalitrant, que havia posat la carrera de buròcrata per davant de la fundació d'una llar fins a veure's ell mateix consolidat en la cort, o bé es tractava d'un segon matrimoni amb omissió de la viudetat. Només les dones carregaven amb la condició de «viudes», un estat que s'escamotejava als homes.

També els seus continus desplaçaments darrere de la reina destorbaven les obligacions del marit i del pare. El 15 de març de 1356 era a Perpinyà, i dos anys més tard a Girona.⁴² Des de 1358, en què ja és escrivà de manament,⁴³ la seua signatura apareix encara amb més assiduitat als peus de documents tramesos des de la Cancelleria, a instàncies tant del rei com de la reina. El juny de 1362 tornem a localitzar-lo a Perpinyà,⁴⁴ mentre que el març de 1363 Saiol apareix com a escrivà de les corts de Montsó.⁴⁵

¶³⁹ Martí DE RIQUER i Antoni COMAS, *Història de la literatura catalana*, vol. 3, Barcelona, Ariel, 1964. pp. 357-358. ¶⁴⁰ És llavors quan ens assabentem que Saiol comptava al seu servei amb un escuder, Martí de Lecina. Marçal OLIVAR, «Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge», p. 74: «Ego Agnes, uxor venerabilis Ferrarii Sayol, secretarii Domine Regine Aragonie, que primo fui uxor Guillelmi Medici apothecari, civis Barchinone [...]». ¶⁴¹ Bernat METGE, *Llibre de Fortuna i Prudència*, cit., Lluís CABRÉ (ed.), pp. 11-12. ¶⁴² A Perpinyà signa la compra de deu draps francesos historiatos per a la reina: Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història...*, cit., vol. 1, doc. CLXXI, pp. 170-171. A Girona signa la demanda d'Elionor al merí de Saragossa de mestres i operaris per a un hospital: Amanda LÓPEZ DE MENESES, «Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso», dins *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. 5, Saragossa, Escuela de Estudios Medievales; CSIC,

1952, doc. 42, p. 705. I encara en octubre d'aquest mateix any de 1358 signa en la recepció d'un missal de pergamí il·lustrat amb miniatures: Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història...*, cit., vol. 1, Doc. CLXXXVI, p. 187. ¶⁴³ Luisa D'ARIENZO, «Gli scrivani della Cancelleria aragonese all'epoca di Pietro il Ceremonioso (1336-1387)», dins Francesco C. CASULA i Luisa D'ARIENZO (eds.), *Studi di paleografia e diplomatica*, Padova, CEDAM, 1974, p. 191. ¶⁴⁴ Signa en dos documents. El primer, en Joaquim BOTET i SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. 3, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1911, p. 330, doc. XXXIV. El segon document, en ACA (Cancelleria, registres), núm. 1463, f. 175r: «Dominus rex, ex petitione domini regis, mandavit mihi, Ferrario Sayolli». ¶⁴⁵ «Actas de las Cortes Generales de la Corona de Aragón de 1362-1363», Josep M. PONS GURI (ed.), *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, 50, Madrid-Barcelona, Ministerio de Cultura, 1982, p. 215.

L'itinerari ascendent de Ferrer Saiol culmina el 1365 amb el nomenament de protonotari de la reina. Ell mateix en deixa constància al registre de la Cancelleria: «Ofici de prothonotari e tinent los segells III bès[tias], en Barcelona a 8 dies del mes de novembre *anno Nativitate* 1365 la senyora reyna manà a mi que·l servís per prothonotari seu e tinent los seus segells a la dita ració». ⁴⁶ En virtut del seu càrrec, li corresponia revisar la forma interna i externa dels documents, guardar les matrius de les butlles, dels segells i registrar els documents, però també aconsellar els monarques en afers científics, jurídics o literaris. ⁴⁷

El 1371, Bernat Metge, segurament empès per la instrucció i l'exemple del seu padastre, jura el càrrec de notari a l'escrivania de la reina. És a partir de llavors que Metge es va introduint a la Cancelleria com a ajudant de registre d'Elionor. ⁴⁸ El 21 de març de 1374, el rei s'adreça al seu «caríssim» Ferrer Saiol, conseller i protonotari de la reina, per demanar-li la reescriptura del compromís arbitral que ell va redactar, anys abans, entre els prohoms i la universitat de Barbegal, prop de Barbastre, i Sanç Ballester, veí del lloc, si el conservava en les seues mans. El document en qüestió com molts altres van ser destruïts en la crema i la devastació de Barbegal durant la guerra de Castella, i ara els prohoms i la universitat en demanaven una nova redacció, *inde satisfactientibus de vestro salario condacenti*, li comunicava el Cerimoniós. ⁴⁹ L'any següent, el 25 de febrer, signa per darrera vegada un document d'Elionor, dos mesos abans de la mort de la reina, ⁵⁰ un traspàs que marcarà l'inici del declivi de la trajectòria cancelleresca de Ferrer Saiol. El 24 de febrer de 1377, en qualitat de testimoni d'una epístola del rei, ja no rep el tractament de protonotari, ni tampoc tres mesos més tard en la venda d'uns llibres de dret civil i canònic, sinó que tan sols signa com a *civis Barchinonae*. ⁵¹ La traducció de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi proporciona l'última notícia de Saiol, quan en el pròleg ens fa saber la data d'inici de la tasca, 1380, i la d'acabament, 1385. Llavors ja havia abandonat gairebé del tot la vida pública de la Cancelleria, a una edat que ja havia superat de llarg els seixanta anys. Si fem cas de l'elogi, inclòs així mateix al pròleg, fet per Ciceró de l'home vell dedicat al treball de la terra, l'antic protonotari s'ocupava en la senectut com a propietari diligent a gestionar les seues possessions i, qui sap, a assajar *in situ* no pocs dels consells de Pal·ladi Rutili Taure Emilià. El silenci posterior indica que no tardà gens a produir-se la seua mort.

¶ ⁴⁶ ACA (Cancelleria, registres), núm. 1564, f. 24r. ¶ ⁴⁷ La seua signatura continua apareixent en documents públics entre 1366 i 1374, però també en documents privats, concretament com a testimoni de la venda d'un breviar del bisbat de Barcelona el maig de 1367. Josep HERNANDO, *Llibres i lectors...*, cit., pp. 391-392. ¶ ⁴⁸ Bernat METGE, *Obra completa*, cit.,

p. 10. ¶ ⁴⁹ Saiol es va haver de traslladar, per tant, a aquest poble del Somontano aragonès si, comptat i debatut, va ser ell mateix el qui va redactar el compromís. ACA (Cancelleria, registre), núm. 773, f. 22r-v. ¶ ⁵⁰ ACA (Cancelleria, registre), núm. 1585, f. 23v. ¶ ⁵¹ *Ibidem*, núm. 1044, f. 88v; Josep HERNANDO, *Llibres i lectors...*, cit., p. 502.

LA TRADUCCIÓ DE FERRER SAIOL

El llegat que ens ha deixat Ferrer Saiol és la traducció de l'*Opus agriculturae* de l'agrònom llatí Pal·ladi. Consta d'un pròleg escrit pel protonotari i dels tretze llibres llatins traduïts al català. El manuscrit autògraf de Saiol no ha arribat als nostres dies, i el que posseïm són dos testimonis posteriors, un en català (València, Biblioteca Serrano Morales, 6437) i l'altre en castellà (Madrid, Biblioteca Nacional de Espanya, 10211). Molt probablement l'obra devia ser escrita en català, tenint en compte la procedència del traductor i el cercle social de la Cancelleria a la qual pertanyia.

El pròleg de l'obra ens ajuda a comprendre millor les intencions de Saiol i, alhora, a comprovar el compliment dels seus propòsits. En el mateix pròleg ens mostra la dificultat de portar la llengua llatina al català tant en el vessant lèxic com sintàctic. El fet de trobar-se un lèxic tan específic com és el del camp el porta a defugir qualsevol tractament estètic i a centrar-se en la precisió i fidelitat del text llatí:

copilà e ordenà lo present libre en latí, ben curt e breu y molt soutil [...]. E és cert que lo libre de Pal·ladi, per la gran subtilitat, e brevitat e vocables que no són en ús entre nosaltres en Cathalunya ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebujat e menspreat, per tal com no·l podien entendre, encara que alguns se'n sien fets aromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vocables que y són no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobats scrits en lo latí.⁵²

Els vocables tècnics li suposen certes dificultats que intenta solucionar per tots els mitjans al seu abast. Aquests són els llibres de sinònims, de gramàtica i de medicina. D'aquests fa servir el *Vocabularium* de Papies, el *Catholicon* de Johannes Balbus, el *De simplicibus medicinis* d'Ibn Wāfid i la *Clavis sanationis* de Simó de Gènova.⁵³ No obstant això, no té tendència a crear neologismes, i el que fa és escriure el mot llatí. A més, també reconeix les mancances en què s'ha trobat. Tot fent ús de la *captatio benevolentiae* i apel·lant a la cura i la diligència aplicades a la tasca, demana al lector que no jutge amb severitat les possibles errades. Amb tot, sense una erudició de partida i una familiaritat amb la ciència agronòmica, amb prou feines Ferrer Saiol hagués gosat llançar-se a l'alta exigència d'un treball com aquest:

E si per ventura yo no he bé enterpretats alguns vocables de sements o de arbres o de altres coses, açò és esdevengut perquè no·ls he trobats exposats ne declarats en alguns llibres, axí de grammàtica com de medicina, encara que diligentment hi haja treballat. E lexeu a correcció de major e millor interpretador que yo, que li plàcia suplir y corregir los defalliments que y són, per tal que en los trellats, si algú y donarà fe, no se'n segueixca error, e açò per caritat de Déu e dilecció de la cosa pública.⁵⁴

¶⁵² BSM, 6437, f. 1v. ¶⁵³ Raimon SEBASTIAN, «Les fonts medievals de *grammàtica* i *medicina* en la traducció de Ferrer Saiol de l'*Opus agricul-*

turae de Pal·ladi», a *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, vol. 4, 2017, pp. 75-91. ¶⁵⁴ BSM, 6437, f. 2r.

És al pròleg on veiem més ben reflectida la figura del protonotari de la reina, hàbil a barrejar els seus propis plantejaments amb els llocs comuns que la tradició de l'*Ars dictandi* marcava de manera rigorosa a l'hora de redactar. Ho revela clarament la citació, com hem assenyalat, del *De Senectute* de Ciceró, allà on expressa l'opinió de no haver res més grat al món que l'agricultura i res més plaent que acabar els dies de la vellesa cultivant la terra:

[...] fa recomendació Tul·li en hun seu libre intitulat *De vell[e]a*, en lo qual recompta grans prerrogatives, e grans plahers, e delectacions e profits en la agricultura [...]. Encara recita en aquell mateix libre molts savis e antichs hòmens e philòsophs de gran estament qui en llur vellea llauraven e fahien llaurar e cultivar lurs terres. E ell mateix Tul·li feu semblantment, segons que ell mateix ne fa testimoni, dién que res en lo món no és pus delitable al hom vell de gran estament que en fer conrrear les terres.⁵⁵

També inclou citacions de les Sagrades Escripures, que recolzen la valoració positiva de l'agricultura per al benestar humà.⁵⁶ Saiol, en conseqüència, fa servir la tradició llatina i cristiana, fonts d'*auctoritates*, per fonamentar el seu criteri, segons el qual el conreu de la terra és sens dubte el treball més ennoblidor per a l'ésser humà:

Altres plantaven vinyes, e arbres e prats qui servien a llurs necessitats y la cosa pública, volent seguir la manera que tingué Salamó, qui feu tot son poder en ennoblir lo món, seguint la doctrina donada per son pare David en lo .CIII. psalm del Saltiri, a hon diu: *hoc mare magnum et spaciosum manibus contractandum*, quasi que vol dir que aquest gran mar e ample, ço és, la terra, deu ésser tractada e ennoblida per les mans dels hòmens edificant, plantant e espletant aquella.⁵⁷

A l'hora de traduir el text de Pal·ladi, la més gran dificultat amb què ensopegà Saiol, a banda de la lèxica, fou precisament l'estructura estalviadora i concisa de les oracions, com ell mateix posa de manifest: «en latí, ben curt e breu y molt soptil». El funcionari reial es veu abocat a recórrer a llargues perífrasis, repeticions i nexes que formen períodes inacabables i en dificulten la lectura. A l'hora de redactar el tractat, les oracions se succeeixen organitzades sobre dos o tres models vàlids per a gairebé totes les situacions possibles.⁵⁸ Aquest ús constant les converteix en un esquema vàlid per a qualsevol pàgina del text de Saiol. Llegim els exemples següents:

- 1.33: deu ésser [...] emperò que sia [...] car [...] per tal com si hi ha [...] primerament [...] après
- 2.3.2: Molt se deu hom guardar que [...] en manera que [...] encara quant [...] car deus saber [...] mentre que's

¶⁵⁵ *Ibidem*, f. 1v. ¶⁵⁶ Salm 104: 25: Hoc mare magnum et spatiosum manibus; illic reptilia quorum non est numerus: animalia pusilla cum

magnis. ¶⁵⁷ BSM, 6437, f. 1r. ¶⁵⁸ Raimon SEBASTIAN, *Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi*, cit., pp. 267-279.

2.2: En aquest mes deu hom [...] ço és que [...] y deu-los hom guardar

2.6: En la darrereria de aquest mes [...] deu hom [...] y deus saber [...] y ans que [...] car [...] y tantost que les hauràs [...] ans que [...] car [...] encara més deus guardar que [...] car

També introdueix molts aclariments al text. Sol fer-ho amb una conjunció adversativa i el pronom de primera persona del singular, o, fins i tot, el seu propi nom. Si cal, no s'està de contradir Pal·ladi, avalat per la seua pròpia experiència agrària i per tot el que sap de les pràctiques no sols de l'àrea de Barcelona sinó del principat de Catalunya i del regne de València. No es tracta de voler falsejar el text, sinó de conjuminar dos procediments en principi contradictoris: d'una banda, la intromissió del traductor amb comentaris i interpolacions en la nova versió romànica de l'*Opus agriculturae*, i d'una altra, la voluntat expressada al pròleg de seguir tan fidelment com puga l'original llatí.

¿Som davant un encàrrec o una decisió pròpia? En el primer cas, hauria estat algú amb una bona formació en lletres, desitjós de llegir en vernacle i sense els enfarfecs del llatí clàssic l'obra de l'agrònom romà més famosa durant tota l'edat mitjana. Entre els candidats no podem descartar Pere el Cerimoniós. Recordem la petició que va fer a Jaume de Vedrinyans d'un llibre anomenat *Pal·ladi*. Però també el seu fill Joan I es delia per la literatura i la lectura d'autors llatins i, per tant, podria haver encomanat la tasca al protonotari de la reina. En el segon cas, és a dir, fruit d'una iniciativa pròpia, seria el resultat d'una estima pels clàssics, que llegaria al seu fillastre Bernat Metge, i d'una consciència de la llengua catalana com a vehicle de divulgació científica. Però també hi surava la necessitat de facilitar la lectura del contingut de l'*Opus agriculturae* amb més comoditat i rapidesa als propietaris i senyors emprenedors, i, ben segur també, als procuradors i capatassos de les seues explotacions.

EL MS. 6437 DE LA BIBLIOTECA SERRANO MORALES

L'únic testimoni conservat en català de la traducció de Ferrer Saiol es custodia al manuscrit 6437 de la Biblioteca Serrano Morales de València. Els folis són de 270 × 180 mm. En alguns casos l'estat del paper del manuscrit és força dolent. Tant les rúbriques com les lletres capitals estan escrites en tinta vermella. Aquest manuscrit i el 10211 de la Biblioteca Nacional de Espanya són les dues versions més fidedignes en llengua romànica de l'obra de Pal·ladi a la península Ibèrica durant els segles XV i XVI. És gràcies al manuscrit valencià que tenim el primer exemplar conservat en català de l'*Opus agriculturae*.

L'estructura del manuscrit es divideix en tres grans apartats. Els primers folis [ff. 1r-2v] componen aquest primer bloc, amb el pròleg de Ferrer Saiol. El segon apartat és la traducció de l'*Opus agriculturae* [ff. 2v-94v] amb el títol *De agricultura*.

L'obra consta de tretze llibres, com a l'original de Pal·ladi, sense incloure *De ueterinaria medicina* i *De insitione*. El primer llibre és el *generale praeceptum*, i els dotze llibres següents corresponen als mesos de l'any i a les activitats agrícoles que s'hi desenvolupen. Finalment, l'últim apartat [ff. 94v-111r] no és tan extens com el segon. Són dos compendis sobre l'art del conreu de la terra, i ens són de gran utilitat per veure l'entramat de glosses d'agricultura que circulaven en aquell moment. Funcionen a manera d'annexos com a complement a la traducció de Pal·ladi.

A partir del foli 94v hi ha la continuació de l'obra no pal·ladiana. Aquest annex va seguir a l'*Opus agriculturae*, però sense advertir que és d'origen diferent. La brevetat del llibre tretzè, compost per només sis capítols, va complementada de vint-i-un capítols més d'origen no pal·ladià. Aquest fet podria obeir a la voluntat del copista de compensar el darrer llibre tretzè tan breu. D'aquesta manera aconseguiria ampliar el contingut del mes de desembre de Pal·ladi. Cal recalcar que en aquests capítols hi ha un calendari que indica les llavors que s'han de plantar durant tot l'any. També hi trobem una varietat força àmplia de receptes per fer compotes de fruites i hortalisses.

Dins d'aquest tercer bloc, en què s'inclouen obres no pal·ladianes, a partir del foli 100v i fins al foli 111r comprovem que s'hi ha afegit una altra obra que és anomenada *Tractat de plantar o empeltar arbres o de conservar lo vi segons Albert, altres dien segons Euclides*. Evidentment, no som davant del *De Vegetalibus* d'Albert el Gran ni d'una obra matemàtica d'Euclides. La tradició hauria corromput el nom original del tractat, així com l'autoria del text. Som davant de l'obra agronòmica de Gottfried, anomenat també Jofre de Francònia,⁵⁹ que abreuja i reescriu l'obra de Pal·ladi. Aquest tractat en els primers capítols desenvolupa l'art de l'empelt. Tot seguit, dona diferents consells per tal d'optimitzar i aconseguir un major rendiment dels arbres fruiters. I, finalment, a partir del foli 107v, el dedica al vi, per a una millor conservació, fer-lo més bo, transformar-lo en vinagre i altres consells. Aquest compendi acaba amb l'*explicit* següent: «Acabat és lo *libre de Albert* sobre la matèria de plantar arbres y de conservar lo vi y de moltes altres novitats segons que apar en los capítols precedents».

No posseïm cap prova que aquests tractats no pal·ladians fossen del mateix Saiol. En cap passatge apareix la intervenció en primera persona en què té per costum d'opinar com a entès en agronomia, ni tampoc hi ha cap comentari addicional a partir de les pràctiques descrites. Tot i així, és plausible que el manuscrit llatí utilitzat per Saiol ja tingués incorporat aquests dos compendis i que el protonotari els traslladés al català com a part integrada de l'*Opus agriculturae*. És freqüent durant tota l'edat mitjana que obres llatines de gran difusió i de gran tradició manuscrita vagen

¶ ⁵⁹ Lluís CIFUENTES, *La ciència en català...*, cit., pp. 292-293.

acompanyades d'altres compendis que s'atribueixen al mateix autor. En algunes ocasions s'esdevé que la tradició manuscrita amplia per error la producció literària d'un escriptor. A més, en l'àmbit de la literatura científica resulta habitual per part dels copistes la introducció de textos o compendis a l'obra per complementar així els coneixements tècnics d'una matèria. No obstant això, podem considerar una altra hipòtesi més plausible sobre la introducció d'aquests textos: que a l'hora de copiar l'obra de Saiol s'hi afegiren per ampliar els sabers científics del camp.

És difícil poder datar amb precisió el manuscrit valencià, sense cap element intern que ho il·lumine ni cap indicatiu sobre el copista. Amb tot, podem datar la redacció del manuscrit cap a les primeres dècades del segle XVI. La lletra en què està escrita l'obra és l'anomenada humanística i les filigranes són de finals del segle XV,⁶⁰ però la intrusió del castellà i les vacil·lacions lingüístiques aconsellen retardar-ne la redacció. En un dels fulls de guarda del manuscrit llegim un contracte d'arrendament del 29 d'octubre de 1522.

Tal com succeeix al manuscrit castellà, l'anonimat del copista és total i les úniques dades que se'n poden extreure són molt escasses. No obstant això, postulem, de la mateixa manera que ho fa Giner, la possibilitat que el copista fos valencià, per l'ús de certs vocables valencians de l'època i per la semblança de l'escriptura d'aquest manuscrit amb altres còdexs produïts a la ciutat de València.⁶¹ Tot i que no hi ha proves més concloents per la falta d'elements més explícits, sí que podem aventurar que el manuscrit es trobava a València des del segle XVIII, ja que la relligadura del còdex estaria feta amb l'anomenada pasta valenciana.⁶²

EL MS. 10211 DE LA BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA

De la traducció de Ferrer Saiol en conservem un testimoni en castellà, el ms. 10211 de la Biblioteca Nacional de España, escrit a mitjan segle XV en gòtica cursiva. És en paper i la mida del foli és 285 × 209 mm. No conté ni rúbriques ni caplletres. És l'únic exemplar en castellà que ens ha pervingut de la traducció de Saiol. No ens ha d'estranyar que l'obra de Saiol fos traduïda al castellà, perquè

¶⁶⁰ Josep TRENCHS i Anna J. GINER, «Ferrer Sayol i el manuscrit *Tractat d'agricultura* de l'Arxiu Municipal de València», dins Josep M. SANS (coord.), *Estudis sobre la història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona, Fundació Noguera, 1988, pp. 149-153. ¶⁶¹ Anna J. GINER, «Notes sobre la traducció catalana del *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi feta per Ferrer Sayol», dins Antoni FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional*

de la Llengua Catalana, vol. 8, Barcelona-València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, p. 518. Ho veiem en la substitució d'aquest/a per est/a, en l'ús de paraules acabades amb el sufix *ea* com *vellea*, *fortalea*, *espessea* i de vocables com *abellotes* o *espill*. ¶⁶² Anna J. GINER, «Notes sobre la traducció catalana del *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi feta per Ferrer Sayol», cit., p. 517.

es conserven força més exemplars d'obres catalanes traduïdes a aquesta llengua durant els segles XIV i XV, tal com demostra el cens TRANSLAT.⁶³

Pel que fa a la datació del testimoni castellà, Hauf assenyala d'una manera clara que el manuscrit no seria l'original de Saiol.⁶⁴ L'anonimat del copista, com en el cas del manuscrit valencià, també és total, i s'ha arribat a pensar que era el manuscrit autògraf de Saiol; fins i tot és així com es troba catalogat a la Biblioteca Nacional de España. Tampoc podem determinar a qui va dirigida aquesta versió ni on s'originà, la qual cosa en dificulta encara més l'estudi.

Per tal de conèixer millor l'origen del manuscrit, i com que sabem que pertanyia a la biblioteca del Marqués de Santillana, hem volgut resseguir les diverses obres traduïdes provinents de textos catalans que s'hi han conservat, per tal de localitzar el taller on va ser copiada.⁶⁵ A pesar de l'estudi de diferents exemplars, no hem trobat cap altre manuscrit amb els caràcters d'escriptura similars al 10211, fet que dificulta saber-ne l'origen. Tot i així, hem de recordar que a finals del segle XIV hi ha un interès creixent per les traduccions catalanes de textos llatins fetes a l'aragonès a l'entorn de Juan Fernández de Heredia.⁶⁶ També hem de recordar que el nombre de traduccions castellanes de textos catalans es multiplica durant el segle XV, i ja no és només en l'entorn de la Corona d'Aragó, sinó també de Castella, com ho demostra el Marqués de Santillana.⁶⁷

Ambdós testimonis són de gran importància, ja que ens trobem davant de l'única prova viva de la traducció de Pal·ladi a la Corona d'Aragó. Dins del mateix manuscrit, com també passa al manuscrit valencià, podem fer una divisió en tres apartats. En primera instància trobem el pròleg de Saiol [1r-4r]. En segon lloc hi ha la traducció de Pal·ladi, que ocupa la major part dels folis del manuscrit [4v-210r]. Segueix l'estructura de l'obra llatina amb un *generale praeceptum* i els respectius dotze llibres següents, que indiquen l'activitat agronòmica que s'ha de dur a terme cada mes de l'any.

¶⁶³ TRANSLAT, Universitat Autònoma de Barcelona, *Cens de traduccions al català medieval fins a 1500*. Disponible en format electrònic (Consultat l'1 d'abril de 2022): <<http://www.translatdb.narpan.net>>. ¶⁶⁴ Albert G. HAUF, *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de Barcelona, 1964, p. XXXI. ¶⁶⁵ Jaume RIERA, «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins Antoni FER-RANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 699-709. ¶⁶⁶ Juan M. CACHO BLECUA, «Traducciones catalanas y aragonesas en

el entorno de Juan Fernández de Heredia», dins Lola BADIA, Míriam CABRÉ i Sadurní MARTÍ (eds.), *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV)*, Barcelona, Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pp. 299-318; *El Gran Maestre Juan Fernández de Heredia*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón (Colección Mariano de Pano y Ruata, 12), 1997. ¶⁶⁷ Mario SCHIFF, *La Bibliothèque du marquis de Santillane*, París, Bouillon, 1905; Joaquín RUBIO TOVAR, «Traductores y traducciones en la biblioteca del Marqués de Santillana», dins *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, vol. 4, Granada, Universidad de Granada, 1995, pp. 243-251.

Una vegada acabat el capítol sisè del llibre tretzè de Pal·ladi, observem que el text continua, per bé que ja no som davant de l'obra de l'agrònom llatí. En ambdós manuscrits no hi ha cap tall en el text [210r-224r] que indique que es tracta d'una altra obra. Un vegada conclòs el capítol sisè de Pal·ladi, s'hi explica de manera pràctica l'art de plantar arbres, plantes i, fins i tot, de fer conserves.

A partir del foli 224r i fins al 245r trobem el *Tractado de plantar o empeltar árboles o de conservar el vino segunt Albert, otros dizen segunt Enclides*. Observem com el copista confon la grafia *u* i copia erròniament la *n* de l'autor *Euclides*. Tot i que al manuscrit català es conserva l'*explicit* de l'obra, en aquest cas és inexistent. Així, veiem com la similitud i familiaritat entre ambdós manuscrits és enorme. Primerament, aquest compendi tracta de l'art de l'empelt, després de com cultivar diferents fruiters, de com conservar fruita i, finalment, de com cultivar la vinya i de com conservar el vi. Així doncs, dins de l'obra de Saiol trobem de manera força diferenciada dos tractats, un dels quals s'insereix dins del mes de desembre, i el següent, que és el tractat de de Gottfried de Francònia, anomenat *Palladius abreviatus per Godefridum*.

ESTUDI COMPARATIU DELS MANUSCRITS

La versió de l'*Opus agriculturae* que feu Ferrer Saiol no s'ha conservat, i només en posseïm dos testimonis, un en català i l'altre en castellà, tal com hem advertit. El manuscrit castellà (Madrid, BNE, 10211) és, sens dubte, el més ben conservat de la versió de l'*Opus agriculturae* de Ferrer Saiol. En canvi, en el segon (València, BSM, 6437) apreciem la rapidesa amb què devia ser copiat el manuscrit, ja que el copista eliminà certs passatges que considerà superflus amb criteris arbitraris. L'absència d'informació en alguns passatges del manuscrit català no només malmet el contingut del text, sinó que, fins i tot, n'altera el significat. No obstant això, amb l'ajuda de la versió catalana podem resoldre mancances de la versió castellana, encara que aquests casos no són gaire nombrosos. La lectura, doncs, d'ambdós manuscrits ens és de gran utilitat, ja que podem comprendre millor com devia ser la versió original del protonotari.

Sabem que el manuscrit castellà no depèn del manuscrit català conservat, però tot i així hi ha un gran nombre de paral·lelismes i llocs comuns que comparteixen. Per tant, aquest fet demostra que tots dos manuscrits provenen d'una font comuna. Podem comprovar aquestes similituds per exemple amb el capítol setè del llibre primer, que és absent en ambdós manuscrits; les interpolacions extrapal·ladianes, com el capítol del llibre quart, *De les propietats y natures dels cavalls*, o la de l'empelt en escudet introduït dins del 7.5, o el capítol *De empeltar ab palluxó* del llibre setè, que són presents en totes dues versions. A més, també cal tenir en compte que aquests còdexs comparteixen lectures errònies de

Pal·ladi.⁶⁸ Tot i les similituds que mostren les dues versions, cal destacar que en el manuscrit català els capítols 7.8, 10.9, 11.6 i 11.7 no es conserven, mentre que a la versió castellana sí que hi són presents.

L'abreujament del manuscrit valencià respecte del castellà ens pot fer pensar que hi ha la intenció d'obviar precisament tots aquells passatges repetitius de la traducció de Saiol. Tot i així, l'afany que té el copista del text català per abreujar l'obra de Saiol provoca que alguns passatges no s'acaben d'entendre correctament. Tot seguit podem observar dos exemples que demostren les mancances del text català que poden ser corregides gràcies al manuscrit castellà (2.15.20 i 10.1):

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
2.15.20	hoc mense tuberes inseruntur cydoneo. nunc locis temperatis persicorum ossa ponuntur. et inseritur eadem persicus in se, in amygdalo, in pruno: sed pruno armenia inseremus et praecoqua.	En aquest mes pot hom empeltar nespler en codonyer, y pot hom sembrar y plantar pinyols de préssecs, y pot hom sembrar ameller o pruner. Encara pot hom empeltar presseguer en pruner.	En aqueste mes de enero puede hombre enxerir la nispolera en membrillar. En aquesto mes mesmo puede hombre sembrar e plantar cuescos de duraznos. En aqueste mesmo tiempo puede hombre enxerir prisquero en semejante árbol de priscal, almendro o çiruelo. E aún puede hombre enxerir priscal en çiruelo o de aquellos de Armenia que es un linage de priscos que son pequenyos a manera de albarcoques.
10.1	Hoc mense, ager pinguis et qui diu tenere consuivit umorem, tertia uice arabitur, quamuis umido anno possit et antea tertiari. nunc ager umidus, planus, exilis, quem primo augusto arari diximus, iteratur ac seritur. graciles cliui nunc primum arandi sunt et serendi statim circa aequinoctium.	En aquest mes de setembre se deuen llaurar altra vegada los camps per al sement, axí los grassos com los humits. Y deuen sembrar tantost mijant setembre, que són los dies y les nits eguals.	En aqueste mes de setiembre se deven labrar otra vegada los campos que ya son estados labrados para la simiente, así los campos que son grasos e en lugar umido como los otros que son en lugar seco, asý mesmo los campos que son alto en las montanyas. E dévense sembrar luego mediado setiembre que son los días e las noches eguales.

Des del punt de vista paleogràfic trobem moltes més mancances en la versió castellana que no pas en la catalana. En el manuscrit de la BNE s'acostuma a

¶⁶⁸ Raimon SEBASTIAN, *Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi*, cit., pp. 208-286.

confondre la *t* per la *c*, i els números romans dels índexs de cada llibre no són copiats, fet que no succeeix en el manuscrit català. Cal destacar que a la versió castellana la caplletra i el títol de cada capítol són inexistents, tot i que físicament hi haja l'espai preparat per escriure'ls. Ara bé, a l'inici de cada llibre sí que trobem present l'índex dels capítols.

A vegades hi ha certs passatges que són absents a la versió catalana i al text llatí i, en canvi, es conserven al manuscrit castellà. Aquesta discordança posa de manifest que, o bé el copista ha afegit informació, o bé que ja hi era a la traducció original de Saiol i el copista de la versió catalana l'ha ignorada. Pensar que aquestes interpolacions són exclusives del copista de la versió castellana seria una consideració errònia, ja que la majoria són comunes en ambdós manuscrits, encara que en menor nombre a la catalana. Per tal de demostrar-ho, podem observar com a les dues versions es donen casos en què se cita el territori de Catalunya per exemplificar millor els continguts descrits i poder aplicar-los sobre el terreny (3.14, 3.24.2, 4.10.35, 4.14.2). Altres passatges que també citen Catalunya i no són presents al manuscrit català (3.11, 3.14, 3.21.3, 3.24.9, 3.24.11) demostren que, amb força probabilitat, es podrien trobar inclosos a l'original de Saiol, ja que el copista de la versió castellana, si intervingués de manera directa sobre el text, hauria tingut presents altres territoris que no fossen estrictament els de Catalunya per adaptar els exemples de Saiol al seu territori.

Per bé que el text català té un major nombre de mutilacions respecte del castellà, cal assenyalar que en el llibre primer del ms. 10211 no apareixen els capítols 1.16 i 1.26. A l'índex de l'inici del primer llibre, però, hi trobem el títol del capítol 1.16, *De escombrar los valles que solían fazer para el agua de la pluvia*, que després el copista no va transcriure. Pel que fa a l'1.26, no és present a l'índex ni en la versió catalana ni en la castellana, però a la catalana després hi és copiat i desenvolupat. Encara que a l'obra castellana podem trobar mancances respecte de la catalana, els casos són molt pocs, tal com afirma Capuano.⁶⁹

No hi ha desdoblaments lèxics que, tot i no ser presents al manuscrit valencià, fan pensar que probablement ja es devien trobar a la versió de Saiol, ja que no impliquen una traducció del català al castellà, sinó un sinònim del terme llatí de Pal·ladi. Posseïm un nombre força extens d'exemples, però només n'anotarem quatre, per no estendre'ns:

¶⁶⁹ PALLADIUS, *Obra de agricultura, traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, Thomas M. CAPUANO (ed.), cit., p. XIII.

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.5	campus	camp	campo o tierra
1.6.6	sterilitas	esterilitat	esterilidat o exorqueza
1.6.7	colles	montanyes	montañas e en los boscages
1.14	ascia	hun coltell	axa o un cuchillo

D'altres exemples demostren una mala comprensió per part del traductor de la versió castellana de termes catalans, que assimila a mots paleogràficament semblants al castellà però que poc devien tenir a veure amb la traducció catalana original. Un exemple significatiu és el terme *fret* (1.18), que el copista entén com a *dret* i transforma en *derecho*. A l'1.27, en comptes de llegir *polsosa* comprèn *poderosa*, i és aquest darrer terme el que s'acaba incorporant a la versió castellana:

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.11	tegulae	teules	tablas
1.18	frigidam	fret	derecho
1.27	puluere	polsosa	poderosa
1.28.6	agrum	camp tanquat	campo tanto quanto

A pesar d'aquestes mancances per una mala traducció i comprensió dels termes catalans al castellà, també hi ha passatges que es conserven millor al manuscrit madrileny que no pas al valencià. És el cas del passatge 1.6.16, *trimenstris* (*tresmesor*), o de l'1.8.2, *pratis* (*prados*). Altres exemples que podríem assenyalar són *caseus* (1.28.5), que a la versió castellana dona *queso* mentre que a la catalana *froment*; o *querno* (1.35.11), que és convertit en *form* a la versió catalana i, en canvi, a la castellana en *robre*.

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.16	trimenstris	ordi transmessor	ordio o çevada tresmesor
1.8.2	pratis	parets	prados
1.28.5	caseus recens	froment fresch ben premut	queso fresco bien expremido
1.35.11	querno cinere	cendra de forn	ceniza de robre

Així doncs, després d'aquesta anàlisi dels dos manuscrits, podem suggerir que el manuscrit castellà seria més semblant a l'original no conservat de Ferrer Saiol i que la majoria d'anotacions i aclariments vindrien donats pel funcionari

reial i no pas per un copista. La quantitat de catalanismes i males lectures en el text castellà serien provocats per ser la traducció d'una versió catalana, i, per tant, l'original seria en català. Els pocs punts en què no convergeixen les dues versions venen donats perquè són dos còdexs que, tot i tenir un arquetip comú, procedeixen de dues famílies diferents. És d'aquesta manera que entendríem les mancances i errors del text valencià.

LA NOSTRA EDICIÓ

L'edició que presentem es basa en el manuscrit català conservat de la Biblioteca Serrano Morales (6437), de València. Per a aquesta edició també hem utilitzat el manuscrit castellà de la traducció de Ferrer Saiol (ms. 10211, Biblioteca Nacional de España). Per a la numeració d'epígrafs i paràgrafs hem emprat el text canònic llatí, *Opus agriculturae*, editat per Robert H. Rodgers, per tal de facilitar-ne la lectura comparada i així acudir, si algú en té menester, a l'obra original llatina.⁷⁰ Hem intituat l'obra *Tractat d'agricultura*, ja que la tradició llatina tardana ha corromput el nom original, *Opus agriculturae*, i l'ha transmès tan sols a la versió catalana amb el títol *De agricultura*. Com que aquest títol coincideix amb el de l'agrònom llatí Cató, *De agricultura*, i a fi d'evitar la confusió, hem considerat convenient donar al llibre el nom de *Tractat d'agricultura*.

Dividim el text en capítols segons presenta el manuscrit, el qual els separa amb títols rubricats en números romans, tal com succeeix a l'obra llatina. En el cas d'un epígraf que no és a l'edició llatina o està desplaçat respecte del text llatí, s'indica a les notes. S'introdueix també a dins del text la foliació del manuscrit 6437. Per a la divisió interna dels epígrafs s'utilitza la numeració aràbiga, tal com apareix a l'edició llatina moderna.

Al final del text introduïm un índex temàtic en què incorporem diferents camps semàntics, la majoria dels quals de lèxic agronòmic, amb l'afegit de topònims i antropònims.

Per a l'edició hem seguit les normes habituals de transcripció i respecte escrupolós del text original que segueix la col·lecció. Hem aplicat les normes de puntuació moderna. En el cas que s'haja pogut mantenir, s'ha conservat la divisió en paràgrafs de l'edició llatina, cosa que possibilita una lectura comparada. No s'han transcrit en l'edició els títols dels mesos en català que apareixen en la capçalera dels folis.

¶ ⁷⁰ PALLADIUS, *Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De insitione*, R. H. RODGERS (ed.), Leipzig, B.G. Teubner, 1975.

L'accentuació del text correspon a la forma actual del català. L'ús de les majúscules i minúscules, que no obeeix a regles fixes en el manuscrit, és el corresponent a l'ortografia actual. Fem ús així mateix d'apòstrofs, dièresis i guionets segons l'ortografia actual. Els apòstrofs només els fem servir quan trobem un article o preposició units a una altra paraula (*laygua* > *l'aygua*, *daltres* > *d'altres*). En canvi, es manté sense apostrofar quan l'article o preposició s'expressen separats del substantiu (*la altesa*, *de arbres*). Fem servir el punt volat per indicar les elisions que avui no tenen representació gràfica.

Per tal d'evitar confusions hem regularitzat d'acord amb el seu valor vocàlic o consonàntic l'ús de la *i* i la *j* i la *u* i la *v*. També hem regularitzat l'ús de la *ç* que només s'ha mantingut davant d'*a*, *o*, *u*. S'ha respectat l'ús que fa el copista de la *h* en posició inicial i final —no corresponent a l'ortografia actual—, així com les absències de la *h* en certs mots; conservem *y* com a nexa copulatiu, vocal intervocàlica i pronom *hi*; respectem l'ús de les *ff* en posició intervocàlica i hem suprimit les dobles consonants inicials. En el text hem desenvolupat sense indicació les abreviatures *us*, *n*, *m*, com també segons el context *p* > *per* o *par*; *q* > *que*; *v* > *ver* o *vir*, i hem desglossat les contraccions *ue*, *ui* i *ra*, *re*, *ri*, *ro* a la transcripció. Hem regularitzat l'ús de la *t* i la *c* en aquells mots en què apareixen erròniament aquestes grafies, com ara *càpsia* que hem corregit per *tàpsia*, *mustus* per *muscus* i *piscatea* per *pistacea*.

Les pèrdues de text més habituals, causades per desaparició del suport de paper per l'acció de corcs o altres insectes o deteriorament del paper, es restableixen entre parèntesis quadrats [ ], sense indicar-ho a l'anotació a peu de pàgina; restaurem el text original si és possible, o hi posem punts suspensius quan no es pot restituir. Es consigna en nota, en canvi, si la pèrdua és per altres motius: fragment esgarrat, una taca o, com és més corrent, per omissió o oblit de l'escrivà. Quan el mot és sobrer s'indica entre parèntesis redons ( ).

En relació amb l'anotació a peu de pàgina trobem errades del text esmenades, repeticions, esborrats o afegits. També incloem les notes marginals conservades al text català en mà posterior, localitzacions de passatges i autors. A més, hi afegim passatges o termes del manuscrit castellà (M) que ajuden a una millor comprensió del text català. Finalment, també utilitzem el text llatí per a la resolució d'algunes imprecisions de la traducció.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Estanislau de Kostka, «Sobre la iglesia antigua de Rubines y la nueva de Binisalem», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, tom III, any VI, núm. 126 (setembre 1890), pp. 283-284.
- ALVES CARRARA, Angelo, «Geoponica and Nabatean Agriculture: A New Approach into their Sources and Authorship», *Arabic sciences and philosophy*, 16 (2006), pp. 103-132.

- BADIA, Lola i Xavier LAMUELA (eds.), Bernat Metge, *Obra completa*, Barcelona, Selecta, 1975.
- BAIGES JARDÍ, Ignasi J., «El notariat català: origen i evolució», dins *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, pp. 131-166.
- BARTOLDUS, Marco J., *Palladius Rutilius Taurus Aemilianus: Welt und Wert spätrömischer Landwirtschaft*, Augsburg, Wissner, 2012.
- BORGNA, Alice, *Palladius, DigilibLT*, Biblioteca digitale di testi latini tardoantichi, Università del Piemonte Orientale, <<https://digiliblt.uniupo.it/autore.php#>> (Consultat l'1 d'abril de 2022).
- BOTET i SISÓ, Joaquim, *Les monedes catalanes*, vol. 3, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1911.
- BROWNING, Robert, «Learning and the Past», dins Patricia E. Easterling, Edward J. Kenney, Bernard M. W. Knox i Wendell V. Clausen (eds.), *The Cambridge History of Classical Literature*, Cambridge University Press, 1982, pp. 762-769.
- BUTIÑÁ, Julia, «Sobre el prólogo de Ferrer Sayol al *De re rustica* de Paladio», *Epos*, 12 (1996), pp. 207-228.
- CABRÉ, Lluís (ed.), Bernat Metge, *Llibre de Fortuna i Prudència*, Barcelona, Barcino, 2010.
- CACHO BLECUA, Juan M., «Traducciones catalanas y aragonesas en el entorno de Juan Fernández de Heredia», dins Lola Badia, Míriam Cabré i Sadurní Martí (eds.), *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV)*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pp. 299-318.
- CACHO BLECUA, Juan M., *El Gran Maestre Juan Fernández de Heredia*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón (Colección Mariano de Pano y Ruata, 12), 1997.
- CAPUANO, Thomas M. (ed.), *Palladius, Obra de agricultura traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990.
- CAPUANO, Thomas M., «The Agricultural Texts Appended to the Fourteenth-Century Iberian Translations of Palladius», *Manuscripta. A Journal for Manuscript Research*, 38-3 (1994), pp. 253-263.
- CAPUANO, Thomas M., «Una nueva versión catalana del *Opus agriculturae* de Paladio», *Romance Philology*, 59 (2006), pp. 231-240.
- CAPUANO, Thomas M., «Señales de una ciencia agronómica autóctona en los tratados medievales en catalán», dins Lluís Cifuentes, Roser Salicrú i M. Mercè Viladrich (eds.), *Els catalans a la Mediterrània medieval. Noves fonts, recerques i propostes*, Roma, Viella, 2015, pp. 29-40.
- CIFUENTES, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 2002.
- CIFUENTES, Lluís, «Els sabers útils al món rural català medieval: agricultura, menescalia, medicina i conservació dels aliments», dins Catherine Verna i Pere Benito (dir.), *Savoirs des campagnes, Catalogne, Languedoc, Provence XIIe-XVIIIe*

- siècles, número monogràfic d'*Études Roussillonaises. Revue d'histoire et d'archéologie méditerranéennes*, 26 (2013-14), pp. 33-50.
- CIFUENTES, Lluís (coord.), *Sciència.cat DB*, Universitat de Barcelona, 2012: <<http://www.sciencia.cat/scienciacat-db>> (Consultat l'1 d'abril de 2022).
- D'ARIENZO, Luisa, «Gli scrivani della Cancelleria aragonese all'epoca di Pietro il Ceremonioso (1336-1387)», dins Francesco C. Casula i Luisa D'Arienzo, (eds.), *Studi di paleografia e diplomatica*, Padova, CEDAM, 1974, pp. 137-198.
- DE ANGELIS, Alberto, «Per un aggiornamento della tradizione manoscritta del *De insitione* di Palladio Rutilio Tauro», *Rivista di cultura classica e medioevale*, 48, 2 (juliol-desembre 2006), pp. 309-337.
- DE RIQUER, Martín i Antoni COMAS, *Història de la literatura catalana*, vol. 3, Barcelona, Ariel, 1964.
- DUBY, Georges, *Economía rural y vida campesina en el occidente medieval*, Barcelona, Crítica, 1968.
- FAHD, Toufic, «Traductions en arabe d'écrits géoponiques», dins *Ciencias de la naturaleza en al-Andalus. Textos y estudios*, II, Granada, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1992, pp. 11-21.
- FITCH, John G. (ed. i trad.), *Palladius: The Work of Farming*, Totnes, Prospect Books, 2013.
- FURIÓ, Antoni, «Teoría y práctica de la agricultura en la Baja Edad Media. Leyendo a los autores agronómicos latinos y árabes en la Corona de Aragón», dins Ivana Ait i Anna Esposito (eds.), *Agricultura, lavoro, società. Studi sul medioevo per Alfio Cortonesi*, Bolonya, Clueb, 2021, pp. 251-288.
- FURIÓ, Antoni, «L'escola de gramàtica de Sueca: l'ensenyament primari al món rural en la baixa edat mitjana», dins *L'ensenyament a la Ribera del Xúquer. XVIII Assemblea d'Història de la Ribera (Castelló de la Ribera, 2018)*, en premsa.
- GARCIA-OLIVER, Ferran (coord.), *Sucre i creixement econòmic a la baixa Edat Mitjana*, dossier de la revista *Afers*, 32 (1999).
- GARCIA-OLIVER, Ferran, «Elites campesinas en el entorno de la ciudad de Valencia: los Castellenes», *Studia historica. Historia medieval*, 35 (2017), pp. 119-144.
- GAULIN, Jean-L., «Sur le vin au Moyen Âge. Pietro de' Crescenzi lecteur et utilisateur des Géoponiques traduites par Burgundio de Pise», *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Temps modernes*, 96 (1984), pp. 85-127.
- GIMENO, Francisco M.; Daniel GOZALBO i Josep TRENCHS (eds.), *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Universitat de València-Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009.
- GINER, Anna J., *El 'Tractat d'agricultura' de Pal·ladi. Una còpia feta de la traducció de Ferrer Sayol*, València, tesi de llicenciatura de la Universitat de València, 1986.
- GINER, Anna J., «Notes sobre la traducció catalana del *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi feta per Ferrer Sayol», dins Antoni Ferrando (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 513-518.

- GREPPIN, John A. C., «The Armenians and the Greek Geoponica», *Byzantion*, 57 (1987), pp. 46-55.
- GUIGNARD, Christophe, «L'agriculture en syriaque: l'Anatolius Syriacus ("Géoponiques syriaques")», dins Émilie Villey (ed.), *Les sciences en syriaque*, París, Geuthner, 2014, pp. 215-252.
- HAUF, Albert G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de Barcelona, 1964.
- HAUF, Albert G., «Dues versions iberoromàniques de l'*Opus agriculturae*», dins Günter Holtus, Georges Lüdi, Michael Metzeltin, *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*, Tübingen, Günter Narr Verlag, 1989, pp. 363-393.
- HERNANDO, Josep, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1995.
- LÓPEZ DE MENESES, Amanda, «Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso», dins *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. 5, Saragossa, Escuela de Estudios Medievales, CSIC, 1952, pp. 669-772.
- MANDINGORRA, M. Luz, *Leer en la Valencia del Trescientos: el libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, Universitat de València, tesi doctoral inèdita, 1990.
- MARTÍ ESCAYOL, M. Antònia, «Com vol empaltar, dues coses deu hom guardar: la traducció en català del tractat d'agricultura de Gottfried de Francònia», *Estudis d'història agrària*, 22 (2009), pp. 131-164.
- MARTÍ ESCAYOL, M. Antònia, «Two Iberian versions of Gottfried of Franconia's Pelzbuch. Translations and copies in medieval and modern agricultural literature», *Sudhoffs Archiv*, 95-2 (2011), pp. 129-157.
- MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs, «Un traductor medieval en el seu context: els defalliments lèxics de Ferrer Saiol», *Llengua i Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 19 (2008), pp. 7-26.
- MARTÍNEZ RONCERO, Tomàs, «Del *Libre de Pal·ladi* al *Libro de Palladio*. A propósito de las traducciones iberoromances medievales del *Opus agriculturae* y de su autoría», *Romance Philology*, 62 (2008), pp. 111-136.
- MARTORELL i TRABAL, Francesc, «Inventari dels béns de la Cambra Reyal en temps de Jaume II», *Anuari IV*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1911-12, pp. 553-567.
- MOURE CASAS, Ana M. (trad.), *Tratado de agricultura. Medicina veterinaria. Poema de los injertos*, Madrid, Gredos, 1990.
- MOURE CASAS, Ana M., «S. Isidoro de Sevilla: el valor de la tradición indirecta de Paladio», *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 3 (1992), pp. 9-22.
- OLIVAR, Marçal, «Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, Abadia de Montserrat, 1983, pp. 61-84.

- OUERFELLI, Mohamed, *Le sucre. Production, commercialisation et usages dans la Méditerranée médiévale*, Leiden-Boston, Brill, 2008.
- PASCUAL, José Antonio, «Notas léxicas sobre el aragonés. A propósito de la traducción de la *Agricultura* de Palladio al castellano», *Revista de Investigación Lingüística*, 23 (2020), pp. 105-131. <<https://doi.org/10.6018/ril.439691>> (Consultat l'1 d'abril de 2022).
- PONS GURI, Josep M. (ed.), «Actas de las Cortes Generales de la Corona de Aragón de 1362-1363», *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, 50, Madrid-Barcelona, Ministerio de Cultura, 1982.
- RIERA, Jaume, «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins Antoni Ferrando (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 699-709.
- RODGERS, Robert H. (ed.), Palladius, *Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De insitione*, Leipzig, B.G. Teubner, 1975.
- RODGERS, Robert H., «Varro and Virgil in the Geoponica», *Greek, Roman and Byzantine studies*, 19 (1978), pp. 277-285.
- ROSSI, Chiara, «Osservazioni su modelli e stile del *De insitione*», *Athenaeum*, 82 (1994), pp. 75-93.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908.
- RUBIO TOVAR, Joaquín, «Traductores y traducciones en la biblioteca del Marqués de Santillana», dins *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, vol. 4, Granada, Universidad de Granada, 1995, pp. 243-251.
- SCARDINO, Carlo, «Editing the Geoponica: The Arabic Evidence and its Importance», *Greek, Roman and Byzantine studies*, 58 (2018), pp. 102-125.
- SCHIFF, Mario, *La Bibliothèque du marquis de Santillane*, París, Bouillon, 1905.
- SEBASTIAN, Raimon, *Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita, 2014.
- SEBASTIAN, Raimon, «Les fonts medievals de *grammàtica* i *medicina* en la traducció de Ferrer Saiol de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi», a *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, vol. 4, 2017, pp. 75-91.
- TRANSLAT, Universitat Autònoma de Barcelona, *Cens de traduccions al català medieval fins a 1500*. Disponible en format electrònic <<http://www.translatdb.narpan.net>> (Consultat l'1 d'abril de 2022).
- TRENCHS, Josep i Anna J. GINER, «Ferrer Sayol i el manuscrit *Tractat d'agricultura* de l'Arxiu Municipal de València», dins Josep M. Sans (coord.), *Estudis sobre la història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona, Fundació Noguera, 1988, pp. 147-153.

- VERNET, Juan, *La cultura hispanoárabe en Oriente y Occidente*, Barcelona, Ariel, 1978.
- VICIANO, Pau, «Pagesos que innoven. La petita explotació en les transformacions agràries de la fi de l'edat mitjana», dins Miquel Barceló, Gaspar Feliu, Antoni Furió, Marina Miquel i Jaume Sobrequés (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Publicacions Universitat de València, 2003, pp. 503-522.

Palladi:

Tractat d'agricultura

Pal·ladi Rutuli Tauri Emulian fon noble hom de la ciutat de Roma,¹ e per la gran affecció que havia a la cosa pública, no solament de la ciutat romana ans encara a totes les partides del món, la qual cosa pública no és durable ne's pot sostenir sens llauradors e persones que contrreen la terra, sens indústria de les quals los hòmens no porien haver convenient vida per a ells mateixos ne per als animals qui·ls són necessaris, encara que's lig que en lo primer temps los hòmens vivien dels fruyts dels arbres, ço és, ans del Diluvi que·ls hòmens no eren tants en nombre com són hui. Per la qual rahó Pal·ladi hagué concideració que no solament los fruyts dels arbres ans encara los animals a ells necessaris, axí com són molts e diversos ocells, bèsties cavallars, asinines, mulars, gossos e gats e altres, que encara que cascú, segons sa natura, pogués viure en los boscatges fets salvatges, emperò no proffitarien molt als hòmens qui·ls an menester per a son profit e delit. Y encara més, per ço que molts papes, emperadors, reys, comptes e altres grans hòmens, axí llechs com ecclesiàstichs e altres de menor stament, axí per llur delit com profit, se delitaven en ennoblir lo món, alguns d'ells edificaven palaus e castells forts, ciutats e llochs. Altres plantaven vinyes, e arbres e prats qui servien a llurs necessitats y la cosa pública, volent seguir la manera que tingué Salamó, qui feu tot son poder en ennoblir lo món, seguint la doctrina donada per son pare David en lo .CIII. psalm del Saltiri, a hon diu: *hoc mare magnum et spatiosum manibus contractandum*,² quasi que vol dir que aquest gran mar e ample, ço és, la terra, deu ésser tractada e ennoblida per les mans dels hòmens edificant, plantant e espletant aquella. E, per totes aquestes rahons, Pal·ladi partí personalment de la ciutat de Roma e cercà gran partida de Grècia, hon foren antigament los philòsoph[s], e gran partida de Ytàlia, e volgué legir molts e diversos libres que alguns philòsofs havien scrits e lexats per memòria en lo fet de agricultura.

¶¹ Nota al marge dret amb mà posterior: *Palladius libro 11 titulo 14 facit vinum contra pestem, laudatum a Fabio Paulino in comentario in Thucididis*

Istoriæ de peste folio 412. ¶² Psalm 103, 25: *hoc mare magnum et spatiosum manibus; illic reptilia quorum non est numerus animalia pusilla cum magnis.*

E, per ço, ¶^{1v} volch provar la manera que los lauradors ten[i]en en edificar e plantar lurs vinyes e arbres, e com los empeltaven, e lo temps en què sembraven o collien, e conservaven cascuna sement, e los noms de cascuna, e com nodrien lurs bestiar grossos e menuts, e la natura de cascuns. E per si mateix volch sperimentar e provar moltes de les coses que havia legides, vistes e hoÿdes. E après, per caritat que havia en Déu e dilecció a la cosa pública, copilà e ordenà lo present libre en latí, ben curt e breu y molt soptil, no contrastant que en lo prefassi de son libre hagués protestat que la art de agricultura deu ésser tractada per hòmens grossers, als quals no deu hom parlar subtilment, axí com si eren hòmens de sciència. E és cert que lo libre de Pal·ladi, per la gran subtilitat, e brevitat e³ vocables que no són en ús entre nosaltres en Cathalunya ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebujat e menspreat, per tal com no·l podien entendre, encara que alguns se'n sien fets aromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vocables que y són no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobats scrits en lo latí, de manera que s'i poch són entesos en romanç, encara que en moltes partides del romanç no an espressat ne dit lo enteniment de Pal·ladi, ans y an posat contrari en derogació e perjudici de Pal·ladi, qui solament per copilar aytal libre mereixch yo haver gran glòria.

Perquè yo, Ferrer Sayol, ciutadà de Barcelona, qui fuy protonotari de la molt alta senyora dona Elionor, reyna de Aragó, que fou muller del molt alt senyor rey en Pere, rey de Aragó ara regnant, e filla del rey en Pere, rey de Cicília, vehent los grans defalliments qui eren en los libres arromançats del Pal·ladi; vehent encara que aquest libre és molt útil e profitós a tots los hòmens, axí de gran stament com baix, que vullen entendre en agricultura, a la qual naturalment són inclinats en llur vellea, en special los hòmens que són stats en llur juventut de gran e noble coratge, e an treballat e entès en fets de armes e altres notables fets a utilitat de la cosa pública, segons que y fa recomendació Tul·li en hun seu libre intitulat *De vell[e]a*,⁴ en lo qual recompta grans prerrogatives, e grans plahers, e delectacions e profits en la agricultura, ço és, conrrear la terra, la qual, segons que ell diu, no sab retre a son llaurador ço que li comana ¶^{2r} sens usura, quasi que diga que la sement que y sembra li restitueix en molt major nombre que no la sembra e moltes altres maravelles que serien largues de scriure. Encara recita en aquell mateix libre molts savis e antichs hòmens e philòsophs de gran estament qui en llur vellea llauraven e fahien llaurar e cultivar lurs terres. E ell mateix Tul·li feu semblantment, segons que ell mateix ne fa testimoni, dién que res en lo món no és pus delitable al hom vell de gran estament que en fer conrrear les terres. Emperò, ó entén a dir [de] los qui's volen retraure e lunyar en lur vellea dels afers mundanals, e pensar e contemplar en los fets celestials, car remirant los fruyts e splets de la terra deu con-ciderar e contemplar que la gràcia divina fa germinar la terra solament a servey del

¶³ En el text *de*. A M trobem també *subtilidat, e brevedat e vocablos*.

¶⁴ Ciceró, *Cato maior de senectute*, XV. 51-XVII. 60.

home, car Déu tot poderós no fretura dels esplets de la terra, mas lo home solament. E, contemplant aquestes coses, e retent gràcies a Déu totpoderós, à pujat lo primer grau o escaló de contemplació en Déu. Aprés, porà muntar més leugerament lo segon escaló, de contemplar com Jesucrist, Déu e home, s'és fet nostre frare servent natura humana. Aprés, porà contemplar lo tercer o darrer escaló, qui és de contemplar en lo goig que hauran en paradís los amichs de Déu qui hauran treballat a son servey e de la cosa pública del món, de la qual és ell cap e major príncep.

E yo, per totes aquestes coses, é volgut novellament aromançar e declarar, aytant com ma grosseria e suficiència à bastat, lo dit libre de Pal·ladi, tornant aquell novellament de latí en romans. E soplich a tots los legidors de aquest libre que no m'o tinguen a presumpció, car a bona intenció e profit de la cosa pública ho he fet. E si per ventura yo no⁵ he bé enterpretats alguns vocables de sements o de arbres o de altres coses, açò és esdevengut perquè no·ls he trobats exposats ne declarats en alguns libres, axí de grammàtica com de medicina, encara que diligentment hi haja treballat. E lexeu a correcció de major e millor interpretador que yo, que li plàcia suplir y corregir los defalliments que y són, per tal que en los trellats, si algú y donarà fe,⁶ no se'n segueixca error, e açò per caritat de Déu e dilecció de la cosa pública.

Fon acabat de aromançar en lo mes de juliol, *anno a Nativitate Domini millesimo* ¶^{2v} CCC^o LXXXV. E fon començat en nohembre del any mil CCC LXXX.

[LIBRE PRIMER]

Ací comencen les rúbriques del primer libre de Pal·ladi⁷

- I. Primerament, dels ordenaments de la llauró e del llaurador.
- II. De les quatre coses en les quals està la llauró.
- III. De l'esprovament del ayre.
- IV. De l'esprovament de la aygua.
- V. De la qualitat de les terres.
De la providència e de les coses que són necessàries a la llauró.
- VII. De la elecció e del situament del camp.
- VIII. Del edifici de les cases.

¶⁵ En el text *ne*. ¶⁶ Probablement és millor la lectura de M: *si alguno farà fazer*. És a dir, si es faran fer d'altres còpies o trasllats. ¶⁷ La numeració no apareix en el text. Seguim el criteri de les edicions modernes en llatí (en particular, la de

R. H. Rodgers) i altres llengües, que la incorporen. Quant a la rúbrica «De la providència...», no apareix a l'obra llatina, el títol VI de la qual és *De industria et necessariis ad rura sententiis* (El treball i les dites imprescindibles per al camp).

- IX. Dels estatges e abitacions de yvern e de estiu e dels païments.
- X. De calç e de arena.
- XI. De les parets en qual manera deuen ésser cubertes.
- XII. De la lum que entra en les cases e de la altia de les finestres.
- XIII. De les cambres e dels canyços.
- XIV. De emblanquir la obra de les parets.
- XV. De la manera com se deuen cobrir les cases.
- XVI. De escurar los valls que solen fer per les aygües de la pluja.
- XVII. De les sisternes o aljups e safareigs per a aygua freda.
- XVIII. Del celler hon hom té lo vi.
- XIX. Del graner hon hom té lo gra.
- XX. Del trull hon se fa lo oli.
- XXI. Dels estables dels cavalls e dels bous.
- XXII. De la cort del bestiar menut.
- XXIII. Dels llochs dels ocells hon deuen habitar e ésser nodrits.
- XXIV. Del colomer.
- XXV. Del lloch de les tortres hon deuen ser nodrides.⁸
- XXVII. De gallines.
- XXVIII. De pagos.
- XXIX. De phaysans. ¶^{3r}
- XXX. De oques.
- XXXI. De les basses per a tenir aygües per als bestiar e ocells, e per a lins e cànems.
- XXXII. De paller de palla o de fe e de llenya.
- XXXIII. Del femer.
- XXXIV. Dels lochs de ort o de verger e de llur clausura.
- XXXV. Dels remeys dels orts e dels camps.
- XXXVI. De la era.
- XXXVII. De les cases de les abelles.
- XXXVIII. De comprar abelles.
- XXXIX. Dels banys.
  - XL. De mortar o argamassa convenible a les fenelles o trencadures que's fan en los païments dels banys o aljups hon està aygua calda e freda.
  - XLI. De moldre blats e altres sements.
  - XLII. Dels insturments e apparellaments necessaris a la llauró.

Ací feneixen les rúbriques

¶⁸ En aquest manuscrit, igual que en la versió castellana, no hi és el títol *XXVI De turdis* (Els tords), que sí que apareix en l'original llatí.

I.

DELS ORDENAMENTS DE LA LLAURÓ E DEL LLAURADOR

La primera part de saviesa és que hom dega conciderar la persona a la qual hom ha a manar alguna obra o ensenyar lo llaurador no deu semblar en son parlar lo mestre en arts o en rectòrica, los quals solament an cura de ornar llurs paraules ab bells vocables. Açò acostumen de fer alguns hòmens no molt savis qui parlen ab pagesos e persones grosseres ornadament e subtil, per tal que llur doctrina no puga ésser entesa ne per los grossers ne per los subtils. Emperò, nosaltres abreugem lo pròlech per tal que no semblen a d'aquells que reprenem.

[2] Donchs, nosaltres havem de dir ab la ajuda de Déu de tota llauró o agricultura, e de pastures e de edificis, segons que tenim experiència dels mestres, e de les invencions o manera de ordenar los edificis e de totes coses pertanyents al laurador, axí per rahó de son delit ^{3v} com per rahó de son profit, segons lo[s] temps convinents. Emperò, yo entench de servir aytal orde que de cascuna cosa parlaré en cascun mes com se deu plantar o sembrar o fer en aquell mes.

II.

DE LES QUATRE COSES PRINCIPALS DE LA LLAURÓ

Primerament, de ben elegir e ben llaurar los camps. La rahó està en quatre coses, és a saber, ayre, aygua, terra e indústria. De aquestes coses les tres són naturals, ço és, lo ayre, la aygua e la terra, y la indústria és de voler e de poder. Naturalment, deus guardar primerament que en los llochs hon volràs llaurar sia l'ayre pur e subtil, e l'aygua haja bona sabor e sia laugera, si's vol que l'aygua naixqua en lo lloch mateix, si's vol que hom la y faça venir o que y sia ajustada de la pluja, e la terra sia fètil e abundant e en bon lloch situada.

III.

DEL ESPROVAMENT DEL AYRE

Los llochs que no són posats en les valls fondes, ço és, que estan en muntanyes altes,⁹ manifesten la puritat del ayre, ço és, si los corsos dels habitants han bona color, e an sinceritat e fermetat de cap, e bons ulls, e que ogen bé e la veu clara. Aquestes coses són proves del bon ayre, e lo contrari mostra que lo lloch és mal-sans e noïble.

¶⁹ En el text *males*.

IV. DEL ESPROVAMENT DE L'AYGUA

La bonea e sanitat de la aygua se coneix primerament que no sia presa de alguna bassa o lacuna, ne naixqua de algun lloch en què haja metalls, axí com or, argent, estany, plom, alcofoll, argent viu o semblants metalls. Mas que haja clara color e que no haja algun vici en si en sabor ni odor, e que no s'i fassen lims, e que sia naturalment freda en lo estiu, e calda e tèbea en l'ivern, car lladonchs, com la natura de la aygua és a hom amagada, acostuma de fer amagat dampnatge. Per ço hi fan a conciderar totes les dites coses. En especial coneix hom la bonea ¶^{4r} de la aygua en la sanitat de aquells qui la acostumen de beure, e primerament si aquells qui la beuen an la gola e lo coll ben sans e purs, e llur cap, e los pits, e los lleus e los polmo[n]s. Car moltes vegades s'esdevé que per lo corrupiment que's nodreix o comença en les partides sobiranes del cap, decline¹⁰ a les partides jusanas del estómach, dels polmons e en les altres partides jusanas. E lladonchs, si los bevents del aygua no hauran alguna de les dites passions en lo estómach, ne en los renyons, ne en la vexiga ne en les altres partides, pot ésser intimada aquella aygua per sana e l'ayre per sans, e no te'n cal haver sospita.

V. DE LA QUALITAT DE LES TERRES

Hom deu conciderar la fertilitat de bona terra en tal manera, és a saber, que la gleva no sia blanca ne sia nua, ço és, sens erbes. E que la mare¹¹ d'on se llavarà la gleva no sia pur sabló sens mesclament de terra, ne argila sola, ne arena aspra, ne argila magra, ne sia pedregosa, ne y haja pols arenosa quasi com daurada, ne sia salada, ne fangosa, ne amargosa, ne les pedres sien brescades ne foradades, ne sia magre, ne sia assituada la terra en lo lloch massa escur ne sia molt fort la terra. Emperò, deveu guardar que la gleva sia podrida o quasi negra, e que sia bastant a cobrir-se de erbes, e que hun cove de terra sia bastant a complir lo lloch d'on serà exida, o que sia de color mesclada. E si serà espessa e tinent, lladonchs sia mesclada ab terra grassa.

[2] Emperò, deu hom conciderar que'ls arbres que's fan en aquella terra no sien aspres, ne plens de nus, ne ronyosos, ne torts, ne hagen fretura de such e substància natural. E, per a sembrar-hi forment, devets conciderar que y sien aquests senyals que signifiquen abundància de fruyts. Primerament, que en la terra

¶¹⁰ En el text *declinen*. ¶¹¹ El text confon el terme llatí *macer*, que vol dir 'terra magra', per

mater, que vol dir 'mare', amb la qual cosa es perd el sentit original.

se fassen évols, e jonchs, e canyes bordes, e gram, e trèvol gras, que no sia magre, e romagueres grosses e pruneres salvatges.

[3] Emperò, no deu hom fer gran força ¶^{4v} en la color de la terra, mas en lo seu greix que sia grassa e dolça. E poràs saber la sua grassea si prens de la terra e la mets en aygua dolça y la menes entre les mans. Si és tinent com ajusch,¹² ella és grassa. En altra manera ho pots conèixer si la terra és grassa e dolça: cavaràs hun clot en terra e après tornaràs aquella terra dins lo clot, e si sobra de la terra, que no càpia en lo clot, la terra és grassa, e si no'n sobra, és magra, e si ve egualment que no'n sobre ni'n fallgua, és la terra mijancerament bona. Si la terra és dolça, conèixer-ó has axí: pren de la terra del camp, de aquella partida que t semblarà que valdrà menys, huna gleva, e mulla aquella ab aygua dolça dins hun vexell de terra, e gusta la sabor de aquella aygua en que's serà banyada la gleva si és dolça o no.

[4] La terra que és bona per a vinya té aquestos senyals: que sia espessa, hun poch de color e de cors, e que sia de bon cavar, e que los arbres que s'i fan sien drets, plans e lisos, e si ha sarments o ceps salvatges, que's dien lambrusques, que leven molts fruyts, e pruneres salvatges, e romagueres o gavarrereres, e que no sien torts, ne magres, ne prims, ne sotils ne exorchs.

DE LA PROVIDÈNCIA E COSES NECESSÀRIES A LLAURÓ

[5] Lo camp o terra que volràs conrear e llaurar deu ésser sitiât en tal manera que no sia encomat en lo mig, ne massa pla perquè no s'i fassa estany de aygües, de pluja ne d'altres. Ítem, que no sia enpendent, per tal que la terra no vaja avall. Ítem, que no sia enderrocadís, ço és, que per les aygües no s'i puguen fer torrents ni barranchs, ne sia fundat en alguna vall baix, ne estigua molt alt perquè no senta més de les tempestats ne la calor del sol, mas que sia mijancerament situat, ço és, que no sia molt pla ni molt enpendent. Y seria molt bo que enmig del camp hagués huna poca de altura perquè l'aygua de la pluja decorregués a cascú dels costats del camp. O, si era asituat en alguna vall, que almenys hi poguessen bé entrar lo ayre e lo sol, e que davant lo dit camp hagués alguna muntanya qui'l defenés dels mals ayres e vents que en aquella regió han acostu[mat] ¶^{5r} de noure als esplets, [e] que sia ben alt e aspre lo lloch hon serà situat.

[6] Emperò, molts són los linatges de les terres. La huna és grassa y l'altra és magra; y l'altra, espessa e tinent a manera de argila; e l'altra és soluta, ço és, leugera; e l'altra és seca e l'altra és humida. E de cascuna de aquestes qualitats n'i ha que an molts de vicis. Emperò, per rahó de diverses sements que hom hi acostuma

¶ ¹² En l'original llatí *si glutinosa est et adhaeret* (si és enganyosa i s'aferra).

de variar, ço és, hun any huna sement, altre any altre sement, és millor cosa que hom elegeixca camp o terra que sia grassa e no massa fort, mas de bon llaurar, e que no requer gran treball ne grans desplaers, e que reta abundantment. Aprés de aquest aytal camp deveu elegir camp o terra que sia espessa, fort e tinent, que, encara que's llaure ab afany e despeses, noresmenys dona abundantment lo fruyt. Aquesta terra o camp és molt malvat, lo qual és sec e espès, ço és, fort e tinent tot ensemps. E que sia magre e fret. Aquest aytal camp deu hom esquivar axí com a cosa pestilencial.

VI.

DE LA INDÚSTRIA E COSES NECESSÀRIES AL CAMP

Les coses que són naturals per al situament del camp, per les coses que t'è dites, les pots conciderar, mas encara és necessària la part que roman, ço és, la indústria e saviea, les sentències e difinicions dels quals tu deus ab tota diligència observar.

E, primerament, que en tot ço que's farà en lo camp que y sia present lo senyor.

La color de la terra no deu ésser molt conciderada, ni deu hom fer força, car hom no és cert de la sua bonea.

[2] Los arbres que y plantaràs e la sement que y sembraràs sien ja experimentats per tu, que sien bons y llavors los hi poràs plantar e sembrar. No deus sembrar en tot camp de sement novella, ço és, alguna sement que tu no conegues o tu no la hages experimentada. Totes les sements rebordoneixen e hixen de bon linatge que sien sembrats en llochs humits, que no en llochs sechs, perquè en açò à menester indústria e providència del llaurador.

Per tal que los llauradors no cessen de llaurar e fer les altres coses pertanyents a la llauró, és espedient que de les viles e ciutats sien procurats en temps de necessitat mestres ferrés, fusters e boters que hauran necessàries.

Les vinyes deuen ésser plantades en los llochs frets vers lo migjorn, y en los llochs calents les deveu plantar vers la tremontana, y en los llochs temprats vers sol ponent. ^{||^{5v}}

[3] De llaurar ni de plantar no's pot donar certa regla ne forma, tantes són les diversitats de les terres. Mas la pràctica de les gents que són en aquella província o regió, segons que y hauran provat e acostumat, donaran de açò certa regla e forma.

Ninguna planta o sement que sia florit no's deu tocar ni tresplantar.

No pot hom ben elegir ne triar les sements que hom deu sembrar si primerament no les ha hom provades.

Lo treball de la llauró requir hòmens jóvens. Emperò, la ordinació e indústria de la llauró requir hòmens antigament acostumats en aquella art.

[4] Ans que hom pode les vinyes deu conciderar tres coses. La primera, esperança que hom ne haja fruyt; la segona, que y romanga bon poder en lo cep; la tercera, que lo cep sia conservat e mantengut ab tot son avantatge. Si podes les sarments primerench, hauràs en l'any vinent moltes sarments, e, si les podes tart, hauràs molts fruyts.

Aprés bones venemes e abundants deus podar les sarments o los ceps ben curt y estretament, ço és, que no·ls deixes gran poder. Y, après poques venemes, deus podar pus llarch perquè·ls deixes major poder.

Tot quant volràs enpeltar e obrar, axí en cep com en arbres, fes-ho abans que floreixquen e abans que meten brots ne gémens.

Ab càvech deu ésser esmenat e cavat tot ço que lo aradre haurà leixat.

No deu hom llevar los pàmpols de les vinyes en los llochs calents, ne sechs, ne encara temprats, ans més les deu hom cobrir. E en los llochs hon lo llevant o altre vent à acostumat de cremar o noure als sarments, llavors deveu cobrir aquelles ab palla o ab semblants coses qui·ls defenen del vent.

[5] Si en lo mig de la olivera naxia algun ram o verduch que no fassa algun fruyt, tu·l deus tallar axí com a enemich de tot lo arbre.

Molt deu hom esquivar esterilitat o exorquea de arbre, car egualment damnifiquen.

En la vinya que és plantada de novell no y deu hom sembrar res, exceptat cols,¹³ que segons que dien los grechs s'i poden plantar en lo terç any.

Segons les declaracions dels grechs, tots los legums se deuen plantar en terra secca, exceptat fava, que vol terra humida.

[6] Tot ço que és plantat o sembrat dins lo camp pereix, si les vores o extremitats del camp no són ben llaurades.

Tot forment que serà sembrat en terra aygualosa, ¶^{6r} après tres esplets, ço és, que per tres anys hi serà sembrat, tornarà en siliginem, ço és, sèguol o centeno, al quart any.

Tres coses són que noen egualment en lo camp, ço és, esterilitat de terra, ço és, que no sia fructuosa, malaltia que·s met en les plantes e sements del camp, e mal vehí.

[7] Aquell qui planta vinya ne arbres en terra estèril pert sos treballs.

En los camps e terres planes se fa molt més vi, mas en les montanyes se fa molt millor. En la vinya que està de cara a la tremontana se fa molt més venema e més vi, y en la que està de cara al migjorn se fa molt millor vi.

En temps de necessitat no deuen ésser guardades festes; entén-se de collir fruyts, de empeltar, e de podar e de semblants.

¶¹³ En l'original llatí, Pal·ladi diu *Graeci iubent exceptis caulibus tertio anno quae libebit iungere*, és a

dir, que 'els grecs aconsellen que, llevat de cols, a partir del tercer any pots plantar el que vulgues'.

Jatsia que hom dega sembrar en camps temprats, ço és, que no sien massa enayguats ne massa sechs, emperò cert és que les sements se conserven millor en la terra, ço és, que sien sembrats, que no fan en los graners.

Terra exorqua egualment és contrariosa a delit e a profit.

[8] Aquell qui haurà camp del qual fa gran sens o agrer s'és sotsmès a greu creador sens tota esperança de absolució.

Aquell qui no llaura egualment lo camp, ço és, que y leixa alguns solchs que no són ben llaurats, aquell aytal fa gran perjudici als fruyts y disfama la ubertat del camp.

Més fètil e abundant és poca terra ben llaurada y ben pensada que molta terra mal llaurada.

[9] Les sarments negres e [[ambrusques deu hom esquivar, que no les deu plantar, salvant en les regions hon se'n acostuma de fer agràs o vinagre.

Longa sarment no és profitosa ne fa fruyt.

No deus tallar ab ferro la sarment vert ni tendre. Com volràs podar la sarment, guarda't que lo tall no sia en la partida hon deu metre la gema, per tal que l'aygua que exirà del sarment no destroeixqua lo borró o la gema.

Lo podador deu pendre esment en lo poder del cep, que, si no ha gran poder, no'l deu nodrir¹⁴ morgons ne moltes brocades o vergues, per tal que sien pus fermes e que no amagresquen pus avant.

Segons que·ls grechs dien,¹⁵ en la terra fondal e pregona se fan grans olivés, emperò, fan menys fruyts e més aygualosos,¹⁶ e més tardans, e fan més morques¹⁷ e fargalades.¹⁸ En lo oli los vents suaus e mijancers, ço és, que no bufen poderosamente, ajuden molt a les oliveres.

[10] Los ceps o sarments de les vinyes que hom llaura ab bèsties deuen ésser nodrides en llur edad, que en los llochs magres ^{¶6v} no hagen de alt sobre la terra més de quatre peus, y en los llochs fètils més avant de set peus.

No cal donar regla ne doctrina de sembrar aquell camp que és situat en lloch hon lo ayre sia pur e temprat y que's puga regar de aygua de font o de riu, car ell mateix demostra que li és necessari.

[11] Adonchs, deu hom ligar les sarments tendres com los rahims són ja en agràs y no han por de trencar-les. Y no deus lligar les sarments contínuament en hun lloch per tal que aquell lloch no afluqueixca ni lo vi¹⁹ no's guaste.

La vinya deu ésser cavada mentres que lo borró del cep o de la sarment és tancat, ço és, abans que comens a gitar gema, car en altra manera no cal fer compte

¶ ¹⁴ En el text *nodar*, possiblement per error del copista. En l'original llatí *nutrienda* i en *M crier*. ¶ ¹⁵ En el text, *segons que els grechs dien* tanca el paràgraf anterior. Hem preferit la lectura de l'original llatí, que encapçala el nou paràgraf. ¶ ¹⁶ En el text *argullosos*. ¶ ¹⁷ En

el text *murtes*. ¶ ¹⁸ En el text *fregades*. ¶ ¹⁹ En l'original llatí, Pal·ladi diu *ne unum semper adsiduitas conterat uinculorum* (per tal que la constància dels lligams no desgaste sempre el mateix punt). Saiol, doncs, ha confòs *unum* amb *vi*.

de venema si és cavada quant ella comença a gitar per rahó de la terra e del càvech,²⁰ que moltes vegades les exorba.

[Si vols sembrar]²¹ forment, cava la terra pregon dos peus; si vols plantar arbres, sia cavada pregon quatre peus. La sarment o la vinya novella pren gran creiximent si sovint és llaurada, e per contrari mor o pereix tot si no és llaurada.

[12] Guarda't que no't empaches de llaurar moltes terres, ço és, que no vulles emparar gran llauró més avant que tes facultats o ton poder²² basta, per tal que ab vergonya no hages a deseparar ço que ab ergull e presumpció hauràs començat.

No vulles sembrar alguna sement vella, ço és, que haja més avant de hun any, perquè si és vella e corcada no exirà.

Lo forment que's fa o naix en les montanyes és molt fort, emperò no és fructuós, ço és, no ret tant huna mesura com altra que sia sembrada en pla.

En luna crexent se deu sembrar tota sement que hom vulla per a fer gra o sement, que sia lo temps temprat, ço és, que sia més calent que fret, car la calor fa exir la sement e lo fret la reprèn e la constreny y la fa dormir davall la terra.

[13] Si per ventura tu volràs llaurar alguna poca de terra la qual sia plena de bosch o de arbres que no fassen fruyt, tu deus elegir aquella partida que serà més grassa e més fructificant segons te semblarà ab les regles que damunt t'és dites. Y l'altra partida de aquella terra deixaràs ésser bosch y no la vulles llaurar, car per la sua magrea y perdries ton treball. Y los llochs que conixeràs que són exorchs deixaràs que sien boschs o garregues, car naturalment ho demanen e alegren-se com hom los crema. E vol-se cremar de cinch en cinch anys, per tal que la terra exorqua torne abundant e fètil, e açò deuràs conèixer en los primers cinch anys.

[14] Los grechs acostumen (que),²³ quant planten olivera, ho²⁴ prenen exercos o estaques per a plantar o empeltar o fan collir les olives, que la fan tallar o plantar o collir a infants e infantes vèrgens. Y en moltes altres terres guarden que no leixen muntar ninguna fembra, ni encara home que de hun dia passat haja usat ab fembra carnalment, per collir olives ni fer altres actes sobre lo arbre ||^{7r} de la olivera, y açò per tal com és molt cast arbre. Y dien molts dels grechs y d'altres que és cap y bisbe de tots los altres arbres.

No cal nomenar los noms dels forments, mas que hom elegeixca dels millors que's fan en tota la regió e d'altres llochs, si n'i aporten de millors que no aquells de la regió.

Si los lopins e les veces seran segats e collits mentres són verts per a menjar a les bèsties, e tantost com seran collits, fes cavar e llaurar lo camp, aytant li val com si'l femaves. E si y leixats secar les rael, tot lo such de la terra tollèn.

¶²⁰ En el text *càvench*. ¶²¹ En *M* *Si quieres sembrar forment*, que s'adiu millor a l'original llatí *Si ad frumenta*. ¶²² *M* afegeix a continuació *non*, que segurament devia figurar en el text original de Ferrer

Saiol, però que el copista valencià va suprimir, perquè la negació li devia semblar confusa o sobrerera. ¶²³ Aquest *que* sobra, perquè torna a aparèixer després de la subordinada. ¶²⁴ En el text *hon*.

Lo camp aygualós, ço és, que's rega, vol molts fems, e lo camp sech no vol tants fems.

[15] Com volràs plantar vinyes en llochs plans, prop de marítima, o en llochs sechs o en llochs temprats, tu hi deus començar.²⁵ E en llochs frets que són enmig de dues terres, o en llochs de muntanya, o en llochs humits o en llochs ayguosos, deu hom començar més tart a plantar les vinyes. E no solament se deu açò entendre dels mesos e dels dies, ans encara se deu entendre de les ores del dia, quasi que vulla dir que si s'esdevé que en temps tardà hom haja a plantar vinya en lloch calent o temprat o prop de marítima, que hom y deu llavorar en les primeres hores del dia; e en los llochs frets e humits, en les darreres hores del dia.

Qualsevol obra de llauró, ço és, cavar, llaurar, sembrar, podar e plantar o altre qualsevol acte no és dit massa tost si's fa quinze dies abans del temps; ne pot ésser dit massa tart si's fa dins quinze dies après del temps ordenat.

Tots los forments se fan millor en camp ample que no y haja algun embarch de arbres, ne de muntanyes ne de grans pedres, y que lo sol y fira contínuament.

[16] La terra argilosa, e fort e ben tinent e humida nodreix bon forment. La terra laugera e secca nodreix bon ordi, e si'l sembres en terra humida e fort e que y haja fanchs, tantost morrà. Lo ordi transmessor,²⁶ ço és, aquell que en espay de tres mesos és sembrat e collit, se deu sembrar en la primavera, ço és, quant la calor comença, ab què y haja alguna humiditat, majorment en les regions que són fredes, en altra manera no exirà ne profitarà. Emperò, en llochs calents, si lo ordi tresmessí²⁷ serà sembrat en autumpne, millor retrà son fruyt.

Si s'esdevé que necessàriament dega sembrar o plantar en terra salada, cové que hom la sembre o la plant après lo autumpne, ço és, en temps de yvern, per tal que les pluges en lo yvern la llaven de la sua saladura. Hoc encara si hi plantaràs arbres o vinya, cové que y sia mesclada terra mijancera, ço és, que no sia salada, per tal que millor se fassen.

[17] Les pedres que estan sobre la fas de la terra en yvern donen gran fredor y en lo estiu donen gran calor. Y per ço donen gran dampnatge y als arbres y a les sements que y són sembrats.

Quant hom cava los arbres deu tenir aytal manera que la terra sobirana sia [...].²⁸

¶ ²⁵ **M** afégeix *temprano*, seguint de més prop l'original llatí. ¶ ²⁶ Llegiu *tremesí*. En l'original llatí *trimenstris*. ¶ ²⁷ Vegeu la nota anterior. ¶ ²⁸ Omissió del final del capítol sisè, de tot el

capítol setè i de l'inici del capítol vuitè, que també es produeix en la versió castellana (**M**), cosa que suggereix que la llacuna ja devia estar en el text de Saiol.

[VIII.]
[DE L'EDIFICI DE LES CASES]

[...] apar que hom la volrà edificar, com si la poció serà ¶^{7v} poca e de poca valor no y deu hom fer gran edifici, emperò molt està en lo voler del senyor de la possessió. Mas rahanablement lo edifici no deu ésser tan gran que si alguna partida se enderrocava per aygües, o per vent, o per foch o per altra manera, que almenys dels fruyts de la possessió dins hun any o dos anys no's pogués reparar.

[2] Y deu ésser fet lo edifici en lo pus alt lloch de la possessió que sia pus sech, sens humor, per esquivar dampnatge dels fonaments, y per tal que hagen major vista y sia més alegre. Los fonaments deu hom axí ordenar que sien mig peu més amples que no lo cors de la paret que s'i deurà edificar. Y, si per ventura en la dita possessió o terra haurà alguna roca, o [de] pedra viva o de pedra tosca, llavors és lleugera cosa de fer los fonaments, en tal manera que en la roca sia cavat ab pich de martell fondo hun peu o dos de amplària, segons que volràs fer la paret. Emperò, si la terra serà argilosa e molt ferma, deveu fer que los fonaments hagen de fondo davall terra la sinquena o sisena part que les parets de la casa hauran en alt. E, si per ventura la terra serà sablonosa o arenosa, ço és, que no serà axí fort com argila, deveu fer los fonaments tan fondos fins que trobeu argila ferma sens pedres, ço és, que no y haja tortorana, que és argila mesclada ab pedres. E, si per ventura no trobau argila ferma soluta, llavors basta que los fonaments entren davall terra la quarta part de la altesa de la casa y no res menys. Deveu treballar que la casa sia circuÿda y ennoblida de vergers y de prats²⁹ y de molts bons fruyts. [3] Encara deveu guardar que lo enfront a la entrada de la casa tant com tendrà que mire devers migjorn, per tal que en temps de yvern haja en la matinada lo sol. Y en temps de estiu devers lo vespre, si[a] hun poch defesa de la calor del sol.

IX.

CASES EN YVERN Y CASES EN ESTIU Y DELS PAÏMENTS DE
AQUELLES

La abitació o casa deu ésser feta en tal manera que y haja cambres que sien bones per a abitar en temps de yvern y altres per a abitar en temps de estiu. Y les cambres que són per a abitar en temps de yvern deuen ésser en tal³⁰ part que lo sol y fira tot lo dia. [2] Y lo sostre³¹ deu ésser tot pla y igual; ítem, que lo sostre sia ferm

¶²⁹ En el text *parets*. ¶³⁰ En el text *talt*.
¶³¹ En l'original llatí *pauimenta* i també en

M *suelo*. El nostre text, per contra, canvia el sòl pel sostre.

y ben enbigat; ítem més, que les bigues del sostre no sien entremesclades, ço és, de diversos fusts, axí com de roure y nespler³² y d'altres fusts. Car sapiats que lo roure és de tal natura que quant és en obra y comença a secar, tot se fenella y's torç; y lo nespler no's fen ni's torç, emperò dura més lo roure que lo nespler. [3] Taules de olzina o de faix duren ^{8r} llonch temps, si abans que·ls poseu damunt lo paÿment o morter escamparàs sobre les taules palla o falguera, de manera que lo paÿment o morter no's acoste a les taules. [4] Lo paÿment o trespol se fa maravellament de pedres piquades menut, huna part o dos parts de calç, y com haurà sis dits de gruix, fa a ygualar y estendre ab regle que no haja més en hun lloch que en altre. E, si vols fer cases per a yvern y la regió és freda, deus fer tal paÿment que aquells que en yvern yran descalços no senten fret als peus. Y faràs-ho en tal manera que sobre lo dit paÿment, fet de les pedres picades, o de tests o de rajoles, faràs posar carbons mesclats ab cendra e arena e calç y aygua, tot mesclat sobre los tests y pedres piquades de gruix de dos o tres dits; faràs-ho ben piquar y egualar y lo paÿment tornarà de color negra. Y si y gita hom aygua o vi o altre liquor, tantost s'o beu lo paÿment. [5] Emperò, si les cases seran per habitar en temps de estiu, deus fer per manera que miren vers sol ixent y vers tremuntana, y que lo paÿment sia semblant del primer, ço és, de pedres piquades.

X.

DE CONÈIXER ARENA E CALÇ

Encara deu saber aquell que vol edificar casa qual calç y qual arena són millors. De la arena cavadissa són tres spècies, ço és, negra, y roja y blanca. Emperò, la roja és molt millor, y après la blanca y après la negra. Aquella arena que cruix quant hom la streny entre les mans és molt profitosa a tota obra. Encara més aquella arena que hom posa sobre hun llançol o sobre drap de llana blanch, y après hom la'n sacut y no y leixa taca ni sotsura, aquella aytal és molt bona. [2] E, si per ventura no trobaràs arena cavadissa, llavors és menester que hages de la arena dels rius o de la arena de la ribera de la mar. Emperò, la arena de la ribera de la mar tarda molt de exugar y per tal no la deu hom molt usar, per tal que la obra fresca, com serà molt carregada, no pereixca. En especial corromp los terrats de les cambres per la sua saladura e·ls fa disoldre. Y devets saber que la arena cavadiça, o en cubertes de cambres, o en los paÿments o en les parets, és molt millor que l'altra per tal com pus prest és secada, y és molt millor si tantost que és cavada és mesclada ab la calç. Y açò per tal com si molt stà al sol o al vent e fret o a la pluja pert sa virtut.

¶ ³² El text tradueix erròniament el terme *aesculus* (*Quercus farnetto* o roure d'Hongria) per *nespler*.

La arena del riu és prou bona a les cubertes de les cambres més que no l'altra arena. [3] Emperò, si de necessitat haveu de usar ^{8v} de la arena de la mar serà proffitosa, si ans que hom la mescle ab la calç ne ab les altres coses posau la dita arena en alguna bassa de aygua dolça per tal que perda la saladura. La calç se deu fer de pedra blanca ben dura e viva, axí com és pedra calar o còdols de rius; o a la darrerria, si no has d'aytals pedres, se pot fer de pedra marbre. Aquella calç que's fa de les pus dures pedres és més profitosa a totes les obres de les parets. Aquella calç que's fa de pedres brescades, que són plenes de forats, e aquella que's fa de pedra molla és millor per a les cubertes de les cases, ço és, als terrats o payments. A dues parts de arena se deu mesclar huna part de calç; emperò, si ab la arena del riu mesclaràs la terça part de bona argila, fa la obra fort y maravellosa.

XI.

DE CONSERVAR Y COBRIR LES PARETS NOVES

Si vols obrar de parets de terra o tàpies, cové que sien ben cubertes per dupte de la pluja, en altra manera no's porien conservar. Y pots-les conservar en tal manera que en la sobirana part de la paret tu posaràs bon morter ab calç y arena, y sobre aquell posaràs teules o rajoles que ixquen més avant de la paret, e pluja no puga passar les teules, ne corrompre la tàpia. Y après que les parets seran ceques, llevaràs-ne aquella cuberta, y regoneixeràs si la pluja à fet dampnatge a les parets y tornaràs-hi altra cuberta. Y com açò hauràs fet dues vegades, a cap de algun temps tu poràs posar segurament lo treginat, o payment o coberta de la casa, puix sies segur de les tàpies.

XII.

DE LA ALTITUD DE LES FINESTRES Y DE LA CLAREDAT

Primerament, deu hom provehir que en les torres o cases que hom edifica de nou en los llochs fora la vila, si's vol sia mas o torre, haja gran claredat y llum. Après, que les cases o cambres sien deputades segons que damunt he dit: la huna partida per a l'yvern y l'altra partida per a l'estiu, y aquelles que són per al yvern stiguen a la part de migjorn, y aquelles que són per al estiu stiguen al sol ixent. Emperò, tal regla deu hom servir en les cases a cobrir, que tu deus comptar quants peus ha de llonch la casa y quants peus ha de ample, y faràs huna suma del llonch y del ample ensemps. Y après, ^{9r} partir-ho has per mig, y tants peus com haurà la mitat del ample y del llonch, tants peus haurà la cuberta de la casa.

XIII.

DE LES CUBERTES DE LES CAMBRES

En los masos o cases que són fora la vila deu hom fer les cubertes de les cambres de ço que hom troba pus llaugerament, emperò en la vila cobra hom les cambres o de teules o de canyes. Y deu-se fer en tal manera que hom met les bigues dretes. Y, si y deu haver payment, no deu haver de huna biga a altra més de mig peu. Y après que les bigues seran meses en les parets, deu-les hom travar ab cabirons o fusts de ginebre o de olivera. Après, sobre los cabirons met hom perges grans de dos en dos y clava-les hom. [2] Y après, à hom canyes que's fan en los estanyos o en llochons hon ha aygua que són molt millors, y piqua-les hom o casca-les, y fan hom a manera de estores, les quals deu hom ben lligar sobre les bigues y sobre les perges. Y après posa hom sobre aquelles argamassa o morter, mesclat ab almànguena o terra vermella, per tal com lo enforteix. Y après, ab huna paleta de ferro, hom deu ygualar lo trespol o payment. Y ultra açò, hi deu posar sobre tot morter prim fet de calç y de arena. Y deu-ho hom ben polir ab la paleta y torna's lo payment blanch y bell.

XIV.

DE EMBLANQUIR LES OBRES

Molt se delita hom quant la obra és blanca. Y pot-se ben emblanquir en tal manera: tu pendràs calç, y mesclar-la has ab aygua per gran espay. Après, tu pendràs hun coltell, y a manera qui talla hun tros de fusta, tu tallaràs menut la calç mesclada. Y si per ventura alguna pedra de la calç farà dampnatge al coltell, conixeràs que no és prou maurada ni mesclada, y tornaràs-la a maurar tant fins que lo coltell no trobe en la calç algun embarch. Y llavores regonexeràs si la pasta que romandrà en lo coltell serà molla y viscosa, y si u és, aquella calç és ben convinent y blanqua.

XV.

DE EMBLANQUIR Y ENFORTIR LES PARETS DE LES CASES

Sobre les parets de la casa o cambra faràs posar de la calç damunt dita, y sobre lo payment y ab la paleta acostumada tu ho aplanaràs, y com comensarà a sequar, altra vegada. Y après, tu hi posaràs altra ||^{9v} cuyrada de calç. Y a la tercera vegada tu hauràs marbre piquat y pulverisat y escamparàs sobre la paret o sobre lo payment. Y tornaràs-ne a passar la paleta tantes vegades fins que'l ordre ab què aporten la calç en Ytàlia posat sobre lo payment se'n lleve tot net. Y, com la pols del marbre començarà a sequar, és mester que de aquella mateixa pols y sia altra vegada posada subtilment, y conserva molt la obra y la blancor.

XVI.

NO DEU HOM FER POBLACIÓ O EDIFICI EN ALGUNA VALL PER AMOR DE LES AYGÜES

Tot hom deu esquivar ço que molts han errat follament, qui per haver delit de les aygües han feta població y edificis en les valls fondes. Per haver delit y plaher de breus dies han perjudicat a la salut dels pobladors esdevenidors, la qual cosa deu hom més duptar y tembre si hom sap per experiència que aquella partida sia sospitosa de mala sanitat. En los llochs sechs hon no ha fonts ne pous, deu hom construir cisternes o aljups, en los quals hom fassa venir tota l'aygua dels terrats, y de les teulades y de les altres cubertes dels edificis, les quals cisternes se fan en tal manera:

XVII.

DE CISTERNES, ALJUPS Y SAFFAREIGS

Tu faràs les parets de la sisterna tan longues y tan amples com te volràs, y sien ben grosses. Emperò, deus guardar que haja més de llonch que de ample. Lo solament de la sisterna sia ben gros de argamassa y de pedres quadrades. Emperò, fes per guisa que lo dit solament sia ben gros, y ben piquat y ben aplanat, tot ço que·ls cavadors no hauran aplanat. Y que y haja algun lloch hon se escorreguen les sutures de l'aygua. Y après sia-y sobreposat lo paÿment fet ab teules y rajoles, y ab calç y ous, y sia tot ben aplanat y ben allisat, y haja-y lloch hon hi puga entrar l'aygua. Lo paÿment de la cisterna deu ésser ben piquat fins que hom se'n enuig. Y deu-se huntar contínuament ab greix cuyt de porch o de moltó, per tal que com començarà a secar no s'i fassen fenelles per hon puga exir l'aygua. [2] Y semblantment se deu fer en les parets de la cisterna, y de semblant morter y betum deu ésser cuberta. Y per tal és necessari que abans que y entre l'aygua, la habitació, ço és, les parets y lo solament, sien ben sechs. Encara és mester que com serà l'aygua en la sisterna, que y sien meses anguiles y altres peixos de riu o de aygua dolça. Y ^{10r} que·ls done hom a menjar, per tal que per lo nadar que faran los peixos la aygua que stà adormida sia feta semblant de aygua corrent. Y, si per ventura s'i esdevindrà que per lo pes de l'aygua o per altra rahó la cisterna se esfondrarà o s'enderrocarà en alguna partida, axí en los solaments com en les parets, tantost deu hom haver estopa ben piquada y capolada ab coltell y calç prim, cernuda ab cedàs prim y oli, y, tot ensemps mesclat, deu-ne hom homplir ço que serà enderrocat. [3] Y, si per ventura en la cisterna se fan fenelles ho alguns clots, y semblantment en los pous o en les basses, pot-les hom adobar y tancar en tal manera. Y si la humor de l'aygua exirà per les pedres, llavores pren pregunta líquida, ço és, alquitrà, tant com conexeràs que·n hages mester, y altretant sagí de porch fresch y seu de moltó; y metràs-ho tot ensemps en

huna olla, y coga's tant fins que fassa escuma y vulla sobrexir. Y llavores llevarà la olla del foch. Y, com serà refredat, mesclar-hi has calç ben cernuda, y mesclaràs-ho tot ensemps, y posaràs-ne sobre los llochs per on exirà l'aygua. [4] Y picharàs-ho ben fort ab la mà y fa a posar gros a manera de empastre. Molt és profitosa cosa si és possible que l'aygua vinga en la sisterna per canons de terra. Y deus saber que l'aygua de plucha és molt més excel·lent³³ que totes les altres aygües. Y, si hauràs aygua corrent, deixa-la per als camps y per a les altres fahenes que's fan, y tu beu de l'aygua de la sisterna, car molt és profitosa y bona.

XVIII.

DELS CELLERS PER A TENIR VI

Lo celler deu ésser devers tremuntana y deu ésser ben fret y ben escur; y deu ésser luny de estables, de bany, de forn, de femer, de bassa y de cisterna, y d'aygües y d'altres males olors. Y deu ésser en tal manera fornit de cubs y de botes que tot lo vi y càpia. Y, si lo espay del celler és gran, en la mitat de la casa, ço és, al hun cap, tu faràs un cub de pedra y de calç y de algepç. Y fes-lo tan alt que dintre lo cub pugues nodrir dos basses que hagen tres o quatre peus de fondo, en les quals pugua decórrer lo vi quant calcigaran la venema. Y de aquelles basses pugua córrer lo vi fins a les botes, que deuen ésser assegurades molt pus baix que lo cub. Y les botes deuen ésser assegurades prop la huna part, en la qual part tu nodriràs³⁴ canals³⁵ de fust³⁶ per los quals les botes ^{||}^{10v} se puguen³⁷ omplir. [2] Y haja espay de bota a bota perquè's puguen millor regonèxer. Y los cubs, si són de fusta, deuen estar en lloch ample; y que stiguen alts sobre la terra, posats sobre sitis de fust o de pedra, de manera que hom los pugua mirar per totes parts, ço és, baix y per los costats; y que y haja gran espay del cub a les botes. Y és necessari que, si hi metràs la venema en cub de fusta, que lo sòcol qui serà davall lo cub sia enpaymentat a manera de follador; y que y haja alguna bassa en què pugua hom devallar ab hun grahó o dos, per manera que lo vi que y caurà del cub no's pugua perdre.

XIX.

DELS GRANERS PER A TENIR GRA

Los graners, encara que deguen ésser assitiats en tal lloch que la sobirana partida sia luny y separada de tota humor, axí com és de bassa o femer o de estable, emperò

¶ ³³ M afegix *para beber*, com fa també l'original llatí: *ad bibendum*. ¶ ³⁴ M *pondrás*. ¶ ³⁵ En el

text *canalls*. ¶ ³⁶ M afegix *o de piedra*. ¶ ³⁷ En el text *puguem*.

deu-los hom construir en lloch fret y ventós y sech. Y deu ésser fet y provehit en tal manera que no s'i fassen fenelles o crebasses. Lo solament del graner deu ésser entrespolat de gruix de hun peu o de dos peus de bon trespol o de rajoles. [2] Y deuen-s'i fer algunes cambres o mijans de paret a paret, per tal que, si y haurà de moltes maneres de gra, que lo forment no's puga mesclar. Y, si lo gra no serà molt, llavores basta que fasses munts de cada gra dins lo graner si hi basta lo espay. Y, si no y ha tant espay, metràs cascun gra apartat en sachs.

Emperò, les parets del graner y lo solament deuen ésser huntades ab calç y morques de oli. Y deu-s'hi posar de sobre fulles d'ullastre seques o de olivera, en lloch de palla per empallar. Y après que seran ben secades deu-les hom ben fregar. Y altra vegada deu-se huntar de morques d'oli. Y après que serà ben seca pot-hi hom metre lo forment, lo qual per les coses damunt dites és conservat de corcons y de papallons y de totes altres bèsties que li poden noure. Alguns, per conservar lo forment en lo graner, mesclen fulles de celiandre entre lo forment. Res al món no és tan proffitós per a conservar lo forment llonch temps com llevar-lo de la era hon serà batut y mudar-lo en altra era. Y après, mudar-lo y refredar-lo de llonch en llonch. Y après, com serà ben refredat, pot ésser ben conservat en los graners. [3] Columel·la,³⁸ philòsoph, diu que lo forment no's deu ventar, car, com pus ventat y denejat serà, los corcons y les altres bèsties han major avinentesa de noure al forment que ¶^{11r} no fan si'l troben mal net, car llavors no y poden noure, ni fer dan, ni entrar més avant de mesura de hun palm. Encara diu més Columel·la³⁹ que si lo forment no és ventat, que res no s'i pot engendrar que li puga noure ultra la mesura damunt dita. La herba que ha nom tònica, en altra manera apellada cicuta, que sia posada davall lo forment; o erba de Tuniç, segons dien los grechs, conserva llongament lo forment en los graners. Lo graner no deu ésser situat en lloch que lo vent de migjorn hi puga ferir, ni hi deu haver finestra per hon hi puga entrar, car molt és nohible.

XX.

DEL TRULL HON SE FA LO OLI

La casa hon és lo trull en què's fa lo oli deu ésser posada en esguart del migjorn y que sia ben defesa de tot fret, ço és, que lo vent tremuntanal no li puga noure. Y deu haver de la part del migjorn spilleres per les quals la casa reba claror, en manera que lo vent septemtrional no puga embargar la obra del oli, car lo fret embarga molt, que la pasta de les olives no's pot ben⁴⁰ pembre. La mola, y lo torn, y la prempsa ab què hom prem lo oli prou són manifestes quines poden ésser segons

¶³⁸ En el text *Columel·la*. ¶³⁹ En el text *Columel·la*. ¶⁴⁰ En el text *bem*.

la pràctica de cascuna província. Les basses en què's decorre lo oli novell deuen ésser tostemp netes, per tal que la vella sabor o rancietat no fassa corrompre la sabor del novell oli. E, si algú hi vol tenir millor diligència, fassa axí que davall la bassa hon se ajustarà lo oli fassa a manera de volta de stuba o de bany, y farà-y foch a manera de fornal. Y sàpies que aquell foch apurarà lo oli en color y sabor, ab tal que no y haja fum, que lo fum corromp lo oli.⁴¹

XXI.

DELS ESTABLES DELS CAVALLS Y DELS BOUS

Los estables dels cavalls y dels bous deuen ésser construhits a la part de migjorn. Emperò, deuen haver finestres a la part de tremuntana, les quals stiguen de yvern tancades per tal que no fassen dampnatge a les bèsties y de stiu ubertes per tal que refreden lo estable. Los estables deuen ésser hun poch llevats o alts, en manera que la humor no consume les ungles de les bèsties, quasi que ¶^{11v} sien los payments inflats y no encomats y quasi empendent. Y davall los payments sia posada arena que's bega la humor dels pixats de les bèsties. Los bous són molt pus nets si hom los fa foch prop de ells o que hagen⁴² llum de nit. Dos bous han menester espay de estable .VIII. peus de ample y .XV. de llonch. En los estables dels cavalls deu hom⁴³ posar davall dels peus rams de⁴⁴ roure, per tal que quant jauran, que jaguen blanament, y com estiguen de peus, que stiguen sobre dura cosa.

XXII.

DE LA CORT DEL BESTIAR

La cort o corral del bestiar menut deu ésser devers sol ixent o vers migjorn, en tal manera que lo sol y puga ben ferir. Emperò, en favor del bestiar deuen ésser fets porches a derredor ab pals o forques que sien cubertes de rama, o de jonchs, o de teules, o de ginestes, o de sisca, o canyota o de altra millor cobertura, si les messions o facultats dels bestiars o sofiren. Y açò per tal que en temps del estiu lo bestiar puga millor sofferir lo sol.

¶⁴¹ A continuació, i escrit amb mà posterior: *De les mules. La mula per a ser bona és nesari que siga grossa y redona de cos, de cames sutil, de peus chiquets, de*

anques larga y plana, de pit moll y ample, de coll larch i arquat, de cap exut y chiquet. ¶⁴² En el text *hagem.* ¶⁴³ *deu hom*, repetit. ¶⁴⁴ Ratllat i eliminat, *lloer.*

XXIII.

DELS JOQUERS DE PAGOS, GALLINES Y ALTRES OCELLS

Prop les parets del corral del bestiar, a part de fora, deuen ésser fets joquers hon se puguen jugar y jaure de nit pagos, gallines y altres semblants domèstichs ocells, per tal que la llur fempta és molt profitosa a tota llauró, exceptada fempta de oques y de ànedes y d'altres ocells de aygua que és molt noïble a tota sement.

XXIV.

DEL COLOMER

Colomer pot hom fer en alta torre que sia en lo mas o casa de fora vila. Les parets del colomer deuen ésser ben aplanades y enblanquides, y⁴⁵ deu tenir finestres giques a tots los quatre vents, que solament ne puguen entrar y exir los coloms. Los nius hon deuen covar los coloms deuen ésser posats en les parts de dintre. [2] Los coloms⁴⁶ són guardats de musteles si hom gita dins lo colomer alguna trava de espart que haja portat bèstia quant li mostren de amblar y que li sia caygut; y que algun home los trobe en la carrera y·l prenga amagadament, que algun altre no·l veja, y que·l llance dins lo colomer. Y, fent açò, dien que no·ls cal tenir dupte que musteles los fassen dampnatge. Los coloms no·s moren ni desemparen llur colomer si per totes les finestres, hon entren y ixen los coloms, serà posat o penjat algun tros de dogal de penjat. Ítem, si hom los dona a menjar als coloms comí barrani, o si hom los ||^{12r} unta les exelles davall les ales ab liquor de bàsem, és cosa provada que tiren o fan venir al colomer de altres parts los altres coloms estranys. [3] Ítem, si los coloms menjaran contínuament ordi torrat o faves, fan sovint fruyt y han colomins. Tres sisterns de forment o de porgueres basten lo dia a XXX coloms volants o de herb o de altre gra. Així emperò que, per tal que fassen fills, és mester que en lo temps del yvern los sia continuat de donar herb. Molt és profitosa cosa si en diverses partides dins lo colomer són penjats molts rams de ruda, car molt contrasten a tots los animals qui·ls fan dampnatge.

XXV.

DE LES TORTRES COM SE DEUEN NODRIR

Davall lo colomer deu hom fer algunes cases giques y que sien escures, dins les quals les tortres se puguen tanquar y cloure; les quals pot hom nodrir ben lleugerament,

¶⁴⁵ en la parte de suso M. ¶⁴⁶ Ratllat des de *Los coloms...* fins a *dogal de penjat*.

car no volen altra cosa sinó que en lo estiu, hon majorment engrexen, hagen continuament forment o mill remullat en aygua mesclada ab mel. Y a .CXX. tortres basten hun dia hun m[u]jig de forment o de mill. Y volen que sovint los sia mudada l'aygua y que la hagen neta y clara.

XXVI. DELS TORTS

En altra caseta davall lo colomer poden ésser nodrits los torts, los quals són axí com los coloms. Poden-se criar per los camps, emperò que llur casa sia bella y blanca, y quant tornaran que troben què menjar, que més volenter hi tornaran, car molt se deliten en luxúria. Lo lloch o casa hon se nodrixen deu ésser molt neta y molt clara y ben allisada y aplanada. Y deuen-hi ésser posades perges y barres hon se puguen seure y posar-hi. [2] Deuen-hi ésser meses dins sovint rams d'arbre vert, figues seques, piquades y mesclades ab la flor de la farina que vola de la mola del molí quant se mol lo forment. Si'ls ne dona hom abundantment, los engreixa molt, y semblantment los engreixa si hom los dona gra de murta, de lentiscle o mata, o de ullastre, o de arborç. A vegades los deu hom donar aygua clara per llevar-los lo fastig. Los torts salvatges, quant són presos novellament, si hom los vol conservar que vixquen, no deuen ésser cascats, y deu-los hom mesclar en la casa o gàbia ^{||^{12v}} ab ells ensemps altres torts qui sien presos abans de aquells, que sien ja amansats y qui'ls ensenyen com pendran de la vianda, ço és, de menjar y de beure, car molt se deixen morir per tristor que han de llur presó. Axí prenen ab ells consolació y amansxen-se ab los altres.

XXVII. DE LES GALLINES

No és fembra o almenys poques són les fembres que no sàpien nodrir gallines. Y açò de llur pròpia indústria, perquè ací no cal fer gran menció com se deuen nodrir. Mas solament és necessari a lur natura que hagen algun lloch en què puguen trobar fem, o arena, o terra polsosa o cendra. Les gallines negres y les rosses valen molt més que no les blanques. Les gallines són fetes exorques si continuamente mengem vinasa, ço és, que no fan ous. Mas si mengem ordi mig cuyt fan ous continuamente, y fan-los molt pus grossos y majors. A huna gallina que nodreix polls basten lo dia dos grapats de ordi. Los ous que posarà a la gallina per covar, aquells sien de nombre senar, ço és, que no sien pars, y que la lluna sia crexent, ço és, del X dia fins al XV. [2] A les gallines sol venir algunes vegades huna malaltia

en la llengua que's diu pipida, y és a manera de huna pell blanca que cobre lo cap de la llengua. Aquesta pell blanca lleugerament la pot hom llevar del cap de la llengua ab les ungles, y tantost posa-y hom cendra y all picat, y tantost és guarida la plaga. Encara a la dita malaltia val all picat ab oli, y que·ls ne sia ben untada la gola a la part de dintre. Semblantment, y val molt si hom mescla en lo segó o vianda que hom los dona a menjar huna herba que ha nom scafisàgria. Si les gallines mengem⁴⁷ los grans dels lopins amargosos, tantost los grans los yxen davall los ulls. Y si hom no·ls ho arranca subtilment ab agulla obrint-los los ulls, ço és, aquella pell que han prop dels ulls, sàpies de cert que moren y romanen orbs. [3] Y après, deu-les hom curar ab such de verdolagues, fet solament dels ulls o caps de les verdolagues, posant-los-ne a part de fora y ab llet de dona. Y també se pot curar ab sal armoniach, ab la qual sia mesclat egualment comí e mel tant de hu com de altre. La scafisàgria ab comí torrat o pulverisat ensemps y mesclat ab vi y aygua, en què fossen remullats lopins o tremusos, mata los polls que han les gallines, encara que·ls tinguesen dins la carn fiuats, axí com les plomes. ¶^{13r}

XXVIII.

DE NODRIR PAGOS

Leugera cosa és nodrir pagos, puix hom no haja por de ladres ni altres bèsties qui·ls facen mal. Si hom los deixa anar per los camps a llur guisa, ells per si mateixos se procuren de menjar, y per semblant manera nodrexen los llurs polls o fills. Als vespres requiren que's joquen en arbres alts y grans. Y quant los pagos coven los ous per los camps, deu hom provehir que los volps o guineus no·ls puguem noure, y per tal se nodreixen millor en ylles poques circuïdes de aygua. [2] A hun pago mascle basten cinch pagos femelles. Los pagos mascles persegueixen y consumen los ous que fan les femelles, y encara llurs polls y fills, fins que·ls hixen les crestes, axí com si eren ocells estranys. Mijant febrer comensen⁴⁸ y a requerir faves torrades y que sien moltes. Y après que sien cuytes com a fava y que·ls done hom cebes hun poch calentes, los fan molt escalfar en luxúria y triar-se ab les femelles. Y deu-los hom donar aquesta fava aytal tèbea de cinch en cinch dies. Quant los pagos mascles continuen de fer la roda ab la coha y la estenen sobre lur esquena y los caps de les plomes en què ha ulls hixen de llur orde, ço és, que no stan ordenades axí com solen, y açò per lo brogit que ell fa de llurs plomes, que fa ferir hunes ab altres, ladonchs és senyal que ell requir la femella.

¶⁴⁷ En el text *menjant*.

¶⁴⁸ a *escalfar M*.

[3] Si hom fa covar a les gallines los ous dels pagos, en manera que·ls pagos no·ls hagen a covar, tres vegades l'any fan ous. La primera vegada fan .V. ous, y la segona vegada .IIII. ous y la tercera vegada .III. ous o .II. tan solament. Mas après que los ous de la paga seran elegits y triats, hom los deu comanar a huna gallina que sia gran. Y en lo creximent de la lluna, ço és, lo novèn dia, deu hom comanar a la gallina nou ous si la gallina és gran, car si és giqua no li·n deuen comanar tants. Y que los cinch ous sien de pahona y los quatre de gallina. [4] Y a cap de deu dies deu hom llevar a la gallina los quatre ous de gallina, y que li·n sien posats altres quatre de freschs que també sien de gallina. E açò per tal que a cap de XXX dies tots los ous, axí de la paga com de la gallina, sien acabats de cobrir, ço és, que·ls polls sien criats⁴⁹ y que·n puguen exir. Y los ous de la paga que seran comanats per covar a la gallina deuen ésser senyalats de algun senyal a ¶^{13v} la huna part; y que aquell senyal lo hun dia stiga davall y altre dia damunt. Car la gallina no ha tant poder que, covant los ous, pugua girar aquells, tant són grans, axí com fa los seus propis, perquè és mester que ab tal indústria sien covats egualment, que no stiguen tostems de hun costat.

[5] Après que los polls dels pagos seran nats, si·ls vols mudar, que huna gallina loca tinga en cura los fills dels pagos que moltes gallines hauran covats o criats. Diu Columel·la,⁵⁰ philòsoph, que huna gallina o pahona pot nodrir .XXV. fills pagos. Emperò, a Pal·ladi és semblant que huna gallina o pahona pugua nodrir solament .XV. polls en los primers dies, ço és, en lo comensament los deu donar hom a menjar als polls pagos ordi piquat o farro mesclat ab vi y farines d'ordi o d'altra farina cuytes que sien refredades. Après deu·los hom donar a menjar porros crus tallats o fulles de ràvens y formatge⁵¹ fresch ben premut, car lo sorigot o la mantega los fa gran dampnatge. Encara los deu hom donar a menjar llagosts qui·s fan en los camps, y deu·los hom llevar les cames als llagosts. [6] Per tal manera los deu hom nodrir fins que hagen sis mesos, y de allí avant pots·los donar ordi. Lo XXXV dia après que los polls seran nats, los pot hom metre en algun camp tanquat, que no haja hom dupte que alguna bèstia los pugua noure. Y que sia ab ells la gallina y pahona que·ls nodreix, qui·ls mostrarà de péixer, y ab son crit los mostrarà de tornar a la casa. Les pepides y altres malalties que·ls solen venir poràs guarir y curar per semblant manera que curaràs les gallines. Quant los polls dels pagos comencen a metre les crestes passen gran perill, semblant dels infants petits quant los ixen les dents que·ls inflen les ginives.

¶⁴⁹ En el text *triats*.

¶⁵⁰ En el text *Columel·la*.

¶⁵¹ En el text *forment*.

XXIX. DE NODRIR FAYSANS

Los faysans mascles que hom deu elegir per mesclar ab les femelles faysanes deuen ésser elegits jóvens, ço és, que no hagen més de hun any, car los vells no són bons ne abtes.⁵² Los faysans mascles comencen a requerir les femelles en lo mes de març o de abril. A dues faysanes femelles basta hun faysà mascle, car en fet de luxúria no és ygual als altres ocells. Huna vegada l'any fan ous, y contínuament no'n fan més avant de vint ous. [2] Les gallines coven millor los ous dels faysans ¶^{14r} que no fan les faysanes. Axí, emperò, que a huna gallina no deu hom posar més avant de quinze ous de faysà. Y, si més avant n'í volràs posar, deuen ésser de gallina y no pas de faysana. Quant comanaràs los ous de la gallina a la faysana per covar,⁵³ deus-hi guardar la lluna y los dies y les altres coses segons que havem dit en títol de les gallines. E deus saber que los ous de la faysana són perfetament covats y madurs al XXX dia après que'ls hauràs comanat a la gallina. Per .XV. dies après que los polls seran nats, los deu hom péixer de farro de ordi, ço és, ordi piquat, y que sia cuyt ab aygua. Y, com serà mig cuyt, que'n traga hom l'aygua y que'l deixe hom refredar, y après, que'l ruixe y que'l banye hun poch ab vi que sia bo y fort. Après, los pot hom donar forment trenquat y llagostes. Encara és necessari que hom los quart que no's acosten a aygua, per tal que pipida no'ls fassa morir. [3] E, si per ventura los faysans hauran pipida, hajats alls piquats mesclats ab alquitrà y contínuament fregau-los-ne lo bech, y sanaran; o, si voleu, arrancau-los la pelleta blanca. Y feu-los la mateixa medicina que diguí de les gallines, y sanaran.

[4] .I. muig de farina de forment basta a engruixar hun faysà en .XXX. dies. E .I. muig y mig de farina de ordi per lo semblant hi basta, en tal manera que hom tanca en alguna casa lo faysà, y cascun dia pren hom de la farina y, mesclada ab aygua, quasi qui'n vol fer pa, y de aquella pasta fa hom trocets y escampa'ls hom hun poch de oli damunt y dona'ls hom a menjar. Y per tal los met hom lo oli que la pasta no'ls ature davall la lengua ni en la gola, car si's esdevenia que la pasta aquella se aturàs en la gola o davall la lengua, tantost morrien. Ab molta diligència deu hom haver cura que hom no done a menjar cascun dia als faysans, fins a tant que hom conega que ço que hom los haurà donat la darrera vegada hagen ben digest, en manera que no's infiten, si no, tantost morrien.⁵⁴

¶ ⁵² para mezclarse con las fembras M. ¶ ⁵³ En realitat, és a l'inrevés. És la gallina qui ha de covar els ous de la faisana. ¶ ⁵⁴ A continuació, i escrit amb mà posterior: *Dels porchs. Els porchs*

mascles són millors que les fembres, perquè la carn de estes se disminuix més al cuore. És bo el que és larch de esquena, y del osico y de orelles y tinga bona barra.

XXX. DE LES OQUES

Les oques no's poden sostenir ne nodrir sens aygua y sens herba. Les oques són molt dampnoses als llochs sembrats en dues maneres, ço és, ab llur saliva o mordedura e ab la llur fempta. Les oques donen de si mateixes dos coses, ço és, fruyt com són polls novells y ploma. ¶^{14v} E deu-les hom plomar, ço és, lo fluxell davall les ales, en autumpne o en la primavera. Tres oques femelles basten a hun mascle. Si per ventura no y ha riu en què's nodreixquen, deu-hi hom fer bassa en la qual se ajusten les aygües de la pluja. Si per ventura no pots haver herba ab què'ls nodreixques, almenys deus sembrar trèvol y lletugues y semblants herbes que'ls done hom a menjar. Les oques blanques⁵⁵ són molt pus habundants en fer fills, per tal com són stades tremudades de natura salvatge en domèstica. [2] Les oques comunament ponen los ous del primer dia de març fins al XXI dia del dit mes. Encara faran ous més avant si aquells ous que hauran posts comanarà hom per covar a les gallines, y los darrers ous que les oques pondran deu hom deixar covar a elles mateixes. Quant les oques comensaran de pondre, hom les deu menar a la era si és prop de la casa, y allí deu-los hom donar a menjar. Y puix que huna vegada ó hages axí fet, elles tindran per si mateixes aquella costuma. Los ous de les oques deu hom posar a les gallines per semblant manera que posa hom los dels pagos o dels faysans. Davall los ous de les oques deus posar ortigues, per tal que no prenguen dampnatge per lo gran pes de la oqua, y quant sentirà les ortigues no's carregarà tant sobre'ls ous. [3] Aprés que les oques novelles seran nades hom les deu criar dins huna casa per .X. dies, y aprés les pot[s] traure de fora y criar-les hon tu⁵⁶ volràs, en lloch hon no haja ortigues, car gran por ne han quant les piquen. Dins quatre mesos aprés se poden ben engruxar, y engrexen més llaugerament quant són tendres. Per engruxar-los deu hom donar tres vegades lo dia farina de faves o de forment. Y no'ls deu hom donar licència que vagen molt, mas que stiguen tanquades dins huna casa escura y calenta. Les oques tendres y novelles engruixen en .XXX. dies donant-los mill remullat, y les altres oques majors en dos mesos, a les quals pot hom donar farina de tots llegums, exceptat herb. [4] Molt deu hom guardar les oques novelles que no menguen sedes de porch ni d'altres bestiar. Quant los grechs volen engrerar les oques, ells prenen farina de faves o de forment .II. parts y .IIII. parts de segó, y mesclen-ho ab aygua tèbea, y donen-los-ne

¶ ⁵⁵ No tradueix *uarii uel fuscii minus* referits a les gallines ('les ratllades i les fosques menys'), per la qual cosa la traducció queda totalment alterada i sembla que siguen les blanques, les que hagen passat de natura salvatge a domèstica. La traducció literal del

passatge *Albi fecundiores sunt, uarii uel fuscii minus, quia de agresti genere ad domesticum transierunt*, fa 'Les blanques són les més fèrtils, i les ratllades i les fosques menys, ja que van passar d'un estat salvatge a un de domèstic'.

¶ ⁵⁶ En el text *te*.

a menjar mentres volen, y donen-los aygua tres vegades lo dia y huna vegada vers mijanit. Y, si passats .XXX. dies les oques no seran prou grosses o per ventura seran amagrides, lladonchs tu hauràs figues ¶^{15r} seques y piquar-les has bé, y faràs-ne trossos menuts y donar-los-ne has per XX dies, y seran prou grosses.

XXXI.

DE LES PESCHINES O BASSES PER HAVER AYGUA DE LA PLUJA PER A BESTIARS Y AUCELLS Y AMENAR LINS Y CÀNEMS⁵⁷

En los llochons hon no ha aygües de riu o de font deu⁵⁸ hom prop de la casa o prop de la vila construhir dues baces. Y pot-se fer leugerament, ço és, o que hom la fassa cavant en terra, o que hom les fassa en pedra ab pichs. Y aquestes se poden omplir de aygua de pluja. La huna de aquestes baces pot servir per a abeurar bestiar y per als ocells de aygua, y l'altra pot servir a remullar vergues y altres coses que lo llaurador ha necessàries.

XXXII.

DELS PALLERS DE LA PALLA O FE, O DELS LLOCHS HON AJUSTA HOM LA LENYA

Lo paller de la palla o del fe o lo vediguer de la lenya y de les canyes deu ésser luny del mas o de la torre a qual part se vulla hom, y açò per por de foch.

XXXIII.

DEL FEMER

Lo femer deu ésser en son lloch apartat luny de la casa que no done mala olor. Emperò, que sia en lloch hon haja humor, car més ne valen los fems, per tal com si hi ha llavor d'espines o d'altres males herbes ab la humor se podreixen. Primerament, los fems dels àsens són molt millors en los orts que altres fems. Aprés són los fems de les ovelles, y de les cabres, y de egües, y de bous, y de cavalls y de les altres jumentes. Los fems dels porchs són molt contraris en los orts. Les cendres de les bugades són bones als orts. Los fems dels coloms són molt calents y profitosos,

¶⁵⁷ En l'original llatí el títol només fa referència a les piscines: 1.31. *De piscinis*.

¶⁵⁸ En el text *de*.

semblantment de gallines y dels altres ocells, exceptat d'aygua. [2] Los fems que per hun any han stat en lo femer, aquells són molt profitables a les messes y als camps, y menys herbs cauhen en los camps. Emperò, si los fems eren molt vells, no aprofiten res o almenys ben poch. Quant als prats, més los aprofiten los fems que són freschs, ço és, que no sien podrits, car més habunden de erbes. Y també y són bones als prats les rahels que tallen de les erbes y també la ronya o purgaments que fa la mar, si emperò són llevats ab aygua dolça y que sien mesclats ab altres fems. Y semblant los lims o sotsures que fan les aygües de les fonts calentes o los rius donen gran creximent als prats. ¶^{15v}

XXXIV.

DELS ORTS Y VERGERS

Lo verger deu ésser prop del mas o de la casa. Y, si's pot fer, lo verger deu ésser prop del femer, per tal que del such que exirà del femer en temps de pluges lo verger se'n pugua millorar y engreixar. Emperò, prop del verger no y deu haver alguna era hon se baten blats, car la pols de la palla dels blats és molt contrària als orts. Lo verger o ort deu ésser situat en aytal manera, si fer-se pot: que sia pla y que y haja hun poc de baxest que stiga empendent, per tal que l'aygua corrent, si n'i haurà, sens gran dificultat ó pugua regar. [2] Si no y ha font viva, deu-hi ésser cavat pou; y si pou no s'i pot fer, almenys hi deu hom fer bassa en què's recullguen les aygües de la pluja y que'n pugua hom regar en temps de estiu. Y la bassa o aljub deu ésser al cap del ort, en lo pus alt lloch. E, si per ventura no y ha font ne s'i pot fer pou ni bassa, almenys deus cavar lo ort⁵⁹ ben fondo de .III. o .IIII. peus, car si és cavat ben fondo no tem tant la secada del estiu, [3] encara que qualsevol ort requirà ésser ben femat. Emperò, si la terra del dit ort serà argilosa y que no's pugua regar, llavós deus femar, car los fems cremarien ab la secada tots los esplets. En los orts que no's poden regar deus tenir aytal pràctica, que en temps de yvern deus llaurar, y sembrar y espletar aquella partida en què dona lo sol, ço és, allà hon fir lo migjorn, y en temps de estiu la partida hon fir la tremuntana.

[4] En moltes maneres sol hom tancar los orts. Alguns hi ha que'ls clohen de tàpia. Alt[r]es hi ha que'ls tanquen ab pedres seques sens morter, posant les pedres ordenadament hunes sobre altres. Y altres los clohen ab grans valls que fan entorn del ort, y aquesta manera és molt dampnosa als orts, car lleven-los molta de la humor, si donchs los orts no són en algunes marchals o lloch aygualós, car llavors los valls profiten als orts que no han tanta humor. Altres fan

¶⁵⁹ Ratllat i eliminat *en lo pus alt lloch*.

clausura o tanca de espines que y planten axí com són romagueres, y pots-ho fer en aytal manera: [5] quant les mores de la romaguera són madures perfetament, ço és, en agost, tu les pren y hages farina de herb y mescla-y aygua, y pasta-u tot mesclat, ço és, les mores ab la farina del herb y ab aygua fes-ne a manera de pasta clara. Y hages cordes velles quasi podrides de espart, y frega-les bé ab aquella pasta, en manera que los grans ^{16r} de les mores se tinguen en les cordes, y que s'i conserven fins a la primavera, y no deuen star al sol. [6] Y llavors, en los llochs hon volràs fer la clausura o bardissa, tu faràs dos solchs per llonch, hun après de altre. Emperò, del hun al altre deu haver .III. peus, y cascun solch vol haver hun peu de fondo. Y en cascun solch metràs huna de aquelles cordes hundertades dels grans de les mores, y cobrir-les has ab molt poqua terra. Y sàpies que dins .XXX. dies naixen les romagueres, y quant són nades deu-les hom ajudar ab algunes canyetes. Y elles per si mateixes junyen-se y morgonen-se en lo espay que hom los haurà leixat.

[7] Hom deu partir lo ort en dues partides, ço és, que aquella partida que serà sembrada en autumpne que hom la llaure en la primavera, y la que hom haurà sembrada en la primavera que hom la fassa cavar y llaurar en autumpne.

Les eres o quintanes deu hom formar de llongària de .XII. peus y de amplària de .VI. peus. Los màrgens o llocs principals qui són entre quintana o era y era deuen ésser alts y amples de amplària de dos peus en los llochs qui's reguen de aygua corrent. Y en los llochs sechs qui no's reguen sinó de aygua dels pous, basten que sien de amplària y de altària de hun peu entre cascuna era, ço és, entre huna y altra se deuen fer alguns màrgens. Y, si és lloch de regadiu, deuen ésser molt pus alts que no en lloch de sequà. Y açò se fa per tal que l'aygua puga entrar millor de huna era en altra.

[8] Encara que avant en cascun mes declararé cascuna sement, quant y en quin mes se deu sembrar, emperò casquí deu conciderar son sementer⁶⁰ de la sement que deu sembrar segons la regió a hon serà. Car, si la regió serà freda, deu sembrar la sement primerenca, ço és, aquella que deu sembrar en autumpne, en manera que senta del temps y de la calor del estiu. Y la sement que deu sembrar en la primavera, si és la regió freda, vol-se sembrar semblantment pus tardana, ço és, pres l'estiu. En les regions calentes les sements que's deuen sembrar en autumpne deu hom sembrar més tart. Y aquelles que's deuen sembrar en la primavera se deuen sembrar primerenques. Qualsevol sement que hom deu sembrar se deu fer en lluna creixent, mas aquelles coses que hom sega o talla se deu fer en lluna minva.

¶ ⁶⁰ En el text *son se sementer*.

XXXV.

DELS REMEYS DELS ORTS Y DELS CAMPS

Contra neula y calige pren de les porgadies de la palla, ço és, aquella menuda que roman que no és bona a res, encara del altra palla, y posa'n per diverses partides del ort o del camp. Y, quant veuràs acostar la neula, ¶^{16v} met foch als pallers y no't porà noure la neula.

Y, quant veuràs caure pedres del cel, tu cobre huna viola⁶¹ o rosa ab drap vermell y no't porà noure. Ítem, pren huna destral y fes com qui menassa vers lo cel ab la destral, y sessarà la tempestat. Ítem, alguns contra la pedra envisconen tot lo ort de huna herba que ha nom *vitis alba* .I. briònia⁶² *vel cucurbita*⁶³ *agrestis*,⁶⁴ vidalba. Altres prenen huna òliba, y ab les ales esteses fiquen-li apart desots hun bastó y, stant tota dreita, fiquen-li lo bastó en lo cap.⁶⁵ Altres fan untar los ferraments ab què llauren, ço és, los càvechs y los rells, y encara les podador[e]s ab què poden ab seu de onso. [2] Altres prenen lo greix o lo seu del onso, y piquen-lo, y mesclen-lo ab oli y concerven-lo. Y, quan deuen podar lurs vinyes, fan-ne untar los podadors. Mas aquest remey se deu fer molt amagadament, en manera que ninguns podadors no puguen saber per què's fa, com tanta és la sua virtut, segons que's diu, que ni gelada, ni neula, ni algun animal ni altra tempestat no pot noure la vinya. Y, per tal com aquest remey és tan excel·lent, no deu ésser manifest a tot hom, en especial a gents grosseres que no saben res tenir en secret.

Contra los mosquarts y caragols pren morques de oli fresques y poseu-les hon los caragols fan⁶⁶ dapnatge.⁶⁷ Y contra los mosquarts escamparàs la sucha, y fa'ls hom fogir.

Contra los formigons si han forat dins lo ort, hages lo cor de la òliba y posa'l sobre lo forat.⁶⁸ Y, [si] per ventura hi vendran de la part de fora, escampa molta cendra en los llochs per hon passen y pols de la argila blanca de què fan la obra de terra.

[3] Contra les orugues deu hom remullar los sements que hom cembra que acostumen de menjar⁶⁹ les orugues en such de alga o de bova que's fan en les basses o en la sanch de les orugues mateixes, y no'ls poden noure. Alguns són qui posen sobre les orugues cendra de fust de figuera. Altres planten en lo ort esquilla, que és ceba marina, o pengen per alguns llochs del ort de la dita ceba marina. Altres⁷⁰ fan anar per tot l'ort al derredor huna fembra descinta o que no haja portada correja ne cinta. Altres dihuen que haja de son temps y no port lo cap cubert, mas que vaja en cabells solts y ab los peus descalços y que vaja entorn del ort. Altres han

¶⁶¹ En l'original llatí *mola*, terme que el traductor o el copista llegeixen incorrectament com a *violeta*. ¶⁶² En el text *bienna*. ¶⁶³ En el text *cucurbica*. ¶⁶⁴ *por los griegos dicha* M. ¶⁶⁵ Potser és més cor-

recta la lectura que fa M *fican el tocho en el campo*. ¶⁶⁶ En el text *fant*. ¶⁶⁷ En el text *davanant*. ¶⁶⁸ *e morirán* M. ¶⁶⁹ En el text *mesclar*. ¶⁷⁰ Ratllat des d'*Altres fan anar per tot l'ort... y que vaja entorn del ort*.

molts cranchs de riu y meten-los en astats en sengles fusts, y posen-los en diversos llochs del ort. Los ciurons⁷¹ deu hom sembrar en mig de les cols y de espinachs⁷² y de totes les altres herbes, per rahó que fan grans senyals y gran profit a les herbes.

[4] Contra les bèsties y altres animals que acostumen de noure a les sarments y als ceps de les vinyes, hom pren les cantàrides,⁷³ que són a manera de mosques verts que hom ||^{17r} sol atrobar en les roses, y met-les hom en oli, y stan-hi tant fins que's podrixen, y sí's resolven. De aquell oli unta hom los podadors quant hom fa podar los camps, y alguna bèstia o animal no li pot noure al cep. Contra los cimols⁷⁴ y paparres hom pren morca d'oli y mescla-la hom ab fel de brúfol o de bou y unta lo lloch, y tantost moren. Semblantment, contra les paparres pren sangoneres y crema-les prop del lloch o llit hon seran, y tantost moren.

[5] Si vols que pulgó ne altres animals o papallons no puguen criar entre les cols ne entre les herbes del ort, tu faràs sequar⁷⁵ les llavors que volràs sembrar sobre cuyro de tartuga. Encara sembraràs en molts llochs del ort menta, en especial entre les cols. Semblantment, y val herb quant hom n'i sembla, en especial entre los naps [y] los ràvens. Encara si prens de la sement del⁷⁶ juscami, ço és, de la erba de Santa Maria que fa les fulles amples y blanques y peloses, y la sement fa en hunes capcetes o esquelles; en Aragó la apellen belenyo. Aquella sement sua remullaràs en vinagre, y aquell vinagre escamparàs sobre les cols e altres herbes, y mata lo pulgó, e los⁷⁷ orugos y tots los altres animals que'ls han acostumat de noure. Si vols confondre les puces, escampa oli comú de olives en la cambra, y morran.

[6] Campas ho vèrmens que's fan en los ortos, com són orugons, crema de les allases, ço és, dels cors dels alls menys dels caps, en molts llochs del ort. Val molt contra les campas y pulgó e orugons y altres bèsties damunt dites. Molt profitosa cosa y bon concell que'ls podadors quant deuran podar les vinyes s'untent⁷⁸ ab alls piquats, y açò ha molt gran virtut y amagada. Si hom crema sofre y bitumen, ço és, pedra o terra de què's fa lo guix, encara que no haja⁷⁹ pròpia natura lo bitumen més semblant, y que hom ne pos prop de la calç dels arbres y dels ceps, no y leixen fer formigues ne dels altres vèrmens. Encara, si prens dels vèrmens del ort de ton vehí hi'ls fas coure en aygua, y de aquella tu faràs escampar per tot lo seu ort, no't poran noure ni fer dampnatge a les tues plantes.

E, si vols que les cantèrides, com són hunes cuques a manera de mosques verdes que's fan en les roses, no't puguen noure en les vinyes ni als ceps, fes pi-quar de les cantèrides en la esmoladora, en la qual los podadors esmolaran les podadores, y no y poran noure.

¶ ⁷¹ En el text *cuyros*. ¶ ⁷² En el text *espinchs*. ¶ ⁷³ En el text, *cantemes*.

¶ ⁷⁴ Llegiu *cimolls*. ¶ ⁷⁵ En el text *serquar*.

¶ ⁷⁶ En el text *dels*. ¶ ⁷⁷ En el text *dels*.

¶ ⁷⁸ En el text *s'envuten*. ¶ ⁷⁹ En el text *de alla*.

[7] Democritus, philòsoph, diu que, si prens cranchs de riu o de mar com més pugues, almenys que no sien menys de .X. en nombre, y que·ls metes dins huna olla o cànter o altre vexell de terra. Y dins lo vexell metràs aygua que·n sia ple; y cobre lo vexell y posa'l a la serena, en manera que per deu dies stiga axí cubert al sol ¶^{17v} o a la serena de nit. Y de huyt en huyt dies escampa de aquella aygua sobre aquelles plantes o sements que volràs conservar de dampnatge, y res no·ls porà noure. Y axí, per aytal manera, y continuaràs de ruxar ab aquella aygua fins que·ls sements o los plants sien grans.

[8] Contra los formigons pren de la orenga, que és erba, y mescla-la piquant ab sofre. Y de aquella pólvora escampa en los forats de les formigues y periran totes. Emperò, açò mateix nou molt a les abelles. Enquara, si tu cremes les closques buides⁸⁰ dels caragols y de la pólvora met[s] en los forats de les formigues, maravellosament les mata y les fa morir.

Contra los moscallons o moscartes crema sofre y tots fogiran. Contra les puces escamparàs sovint per lo trespol de la casa morques d'oli de forment, mata les puces. Semblantment, sí couràs en aygua del comí⁸¹ barrami, o de la llavor dels cogombros amarch[s], y de aquella aygua faràs regar la casa. Semblant fa l'aygua en què hagen cuyt lupins.

[9] Contra les rates pren morques d'oli ben espesses y met-les en huna paella, y posa-la en lloch hon les rates la puguen trobar y beure, y tantost morran. Encara pren elèbor negre y fes-ne pólvora, y mescla-la ab formatge ras, o ab pa, o ab farina o ab greix, y si·n menges tantost moren. Semblant ho pots fer ab such de la sement de cogombro amarch y de la coluquintida, que les mescles ab formatge o pa. Contra les rates salvatines diu Pulegius,⁸² philòsoph, que prengues la sement del forment o altra qualsevol sement y fes-la ben remullar ab fel de bou abans que la sembres. Molts són qui tanquen los forats de les rates ab fulles de baladre, per los quals les rates acostumen de entrar y exir. Y ell[e]s roseguen les fulles, y tantost moren.

[10] Los grechs maten los talps en tal manera, que ells prenen nous o altre semblant fruyt y foraden-lo. Y meten dins la nou palla trida, y rasina de pi, o clasa⁸³ de ginebre y sofre coniventment, y tanquen bé tots los forats gichs que fan davall terra, y lo pus ample forat deixen-lo ubert. Y posa-y hom la nou damunt dita, dins la qual met hom huna brasa de foch. Y lo forat de la nou deu hom metre devers lo forat que haureu deixat en terra ubert, per tal que lo fum que exirà de la nou se'n entre dins lo forat dels ¶^{18r} talps. Y no poden sofrir lo fum, ans moren y fugen del tot, que no y poden aturar en tota aquella partida.

[11] Contra los salvatins, pren gran quantitat de cendra de forn⁸⁴ y posa-la en los forats per los quals⁸⁵ ells acostumen de entrar y de exir. Y sens dupte seran ronyosos y fa'ls la ronya en lo llur ventre, y morran.

¶⁸⁰ En el text *bulldes*. ¶⁸¹ Eliminat i ratllat *b*. ¶⁸² Llegiu *Apuleius*.

¶⁸³ Llegiu *grassa*. ¶⁸⁴ Llegiu *roure*. ¶⁸⁵ En el text *qualls*.

Les serps fa hom fugir de la casa y del mas ab males olors que hom hi continue de fer, perquè en les cases o torres de fora hom deu acostumar de cremar corns de servo, o rahels de liri o ungles de cabra. En aquestes mateixes coses cremades fan fugir y lunyar de la casa tots los mals sperits.

[12] Los grechs han aytal opinió contra les lagostes, que si per ventura en l'ayre hom veurà gran multitud de llagostes a manera de núvol, y tots los hòmens de aquell lloch hon seran vists⁸⁶ s'amagaran dins llurs cases abans que les llagostes sien en dret de aquell lloch, que elles passaran rodant⁸⁷ que no faran mal ni's posaran en tot lo terme. Y, si per ventura, abans que'ls hòmens hagen vists los llagosts, ells sien ja en lo terme y s'escomencen a escampar y posar-se en lo terme, y los dits hòmens sobtosament se reculliran dins llurs cases, cert que les llagostes no⁸⁸ faran algun dampnatge als fruyts de aquell lloch hon⁸⁹ lo[s] hòmens y fembres se seran amagats. Y açò provaren los grechs per experiència. Encara dien los grechs que hom pot contrastar a les llagostes y fer-les fogir si hom pren del aygua amargosa en què ha remullat lopins, y aygua en què hagen cuyts cogombros amarchs. Y que y sia mesclada salmorra, ço és, aygua bollida ab molta sal, y que hom los escamp de sobre de aquella aygua, tantost se'n fugen. Encara més dien que hom fa fogir les llagostes y los escorpions si hom ne crema alguns d'ells y que'ls altres senten la olor.

[13] Campas són vèrmens que's fan entre les cols, dien que són orugues. Alguns les maten ab cendra de fusos de figuera. Altres los maten ab pixats de bou mesclats egualment ab morques, y que'n sien ruxades les cols y les altres erbes hon se fan. Prasocòridas són vèrmens o cuques que fan mal a les erbes dels orts. Pren hun ventre de moltó, tantost que lo moltó sia mort, y, axí calent ab totes les sutzures, soterra-lo en huna partida del ort, y cobriu hun poch ab terra. Y après dos dies tu trobaràs les prasocòrides del ort ab lo ventre. Y com açò hauràs fet .II. o .III. ^{18v} vegades, elles morran totes.

[14] Contra la pedra que cau del cel pren de la pedra⁹⁰ del cocodrilli, que és huna bèstia molt verinosa, o de la pell de la yene, que és huna bèstia axí com a llop y ha pèls y cabells en lo coll, axí com a cavall, y escarneix los pastors y los cans quant guarden lo bestiar. Habita en les fosses dels morts y porta huna pedra, alguns diuen al front y altres dien en les celles o pestanyes. Y qui la té davall la lengua, divina les coses esdevenidores.⁹¹ O hages de la pell del vedell marí y porta-la al derredor del camp o de la vinya, y penja-la a la porta de la casa o del corral hon jau lo bestiar quant veuràs venir la tempestat, y no y porà noure. Encara si hauràs huna tartuga viva de bassa o de stany, y la portaràs en la man dreta entorn del camp o vinya o de la possessió quant veuràs venir la tempestat, la tornaràs al cap de la possessió d'on seràs exit, y posaràs la tartuga en terra de sobines y posaràs-li entorn gleves de terra

¶ ⁸⁶ Eliminat *ho*. ¶ ⁸⁷ Potser és preferible la lectura de *M bolando*. ¶ ⁸⁸ Eliminat *fa*. ¶ ⁸⁹ En el text *hom*. ¶ ⁹⁰ En l'original llatí *pellis*, que el tra-

ductor o el copista llegeixen erròniament per *pedra*, en comptes de per *pell*. ¶ ⁹¹ Solí, *Collectanea rerum memorabilium*, XXVI.

perquè no's puga dreçar ne girar, la tempestat passa sens fer dampnatge. [15] Altres fan axí quant veuhen venir lo⁹² núvol o tempestat, que ells prenen hun spill y posen-lo en lloch que lo núvol lo puga veure, o mirar la sua semblança o forma. Y per aytal manera lo núvol, o perquè haja vista la sua semblança en lo spill que és lleja, y fera y negra, o que veja que's doblada ab altre núvol, volent-li donar lloch, ella se esvaheix y no fa dampnatge. Encara si prens pell de vedell marí y enmig de la vinya la posaràs damunt huna sarment, la vinya serà guardada de tot perill.

[16] Encara si prens cogombros amarchs, hi·ls piques bé ans de la tempestat y escampes lo such per lo ort o per lo camp, ninguna sement que y sia sembrada no pot rebre dampnatge. Alguns entenen que qui posa en son camp cap de egua que ja haja aguts pollins, o cap de somera que per lo semblant haja pollinat, tots los fruyts del camp ne prenen multiplicació, y millorament y abundància.

XXXVI.

DE LA ERA

La era no deu ésser luny de la vila o mas o torre, per tal que més lleugerament se puga recullir lo blat quant serà batut, y que no·l puguen furtrar. Y deu ésser situada en lloch alt, y que sia enpaymentada de fort pedra. Y, si lo lloch no és axí dispost que puga ésser de pedra, almenys deu ésser de terra ben aplanada y ben tapiada abans de les messes ab peus ^{19r} de bestiar menut, y que sia ben mullada ab aygua.

[2] Encara prop de la era deu haver hun lloch que sia pla y més net, en lo qual lo forment y l'altre gra, quant serà batut, y trillat y separat de la palla, se puga refredar y estojar en los graners, y per aytal manera se porà ben conservar lo forment. En los llochs humits en los quals acostuma longament de ploure deuen ésser fets cobertiços y pòrgens prop de les eres, en los quals hom puga soptosament recullir los forments y altres blats mundats o mig batuts. Encara, la era deu ésser en lloch alt y ventós, emperò que sia luny de totes vinyes y dels orts, car sàpies de cert que axí com la palla y los fems posats a les rahels dels arbres los fa gran profit, axí qui·ls ne posa en les fulles les fa secar hi·ls dona gran dampnatge.

XXXVII.

DE LES CASES DE LES ABELLES

Les cases de les abelles deu hom situar prop de la casa hon hom abita, mes les deu posar en algun lloch secret y temprat que no y faça fret ni y puga donar gran vent

¶ ⁹² En el text *la*.

ni molta calor. Y l'espai en què seran situades sia quadrat y sia fet en tal manera que hòmens no y puguen calcigar.

Y deus guardar que entorn del lloch hon seran les abelles haja habundància de flors en son temps, de herbes y de fruyts. Y, si no n'i ha, que n'i faces per ta indústria. [2] Les herbes que hom deu nodrir en son ort per a les abelles són aquestes: orenga, frígola, sajorida, melfull, violes salvatges, alfodillum, citriaginem, moraduix, amarantum, gamol, jacintum, morritort, saffrà y semblants herbes havens bones olors. Encara hi deu haver entre les plantes, roser, y liris, y violes y romaní.

Y encara hi deu haver arbres que hagen flos plahents, axí com són chincolés, amellers, presequers, perer, pomer y altres arbres, los quals no hagen alguna amargor en la flor ni en lo fruyt. Axí mateix, hi deus plantar arbres salvatins, axí com són roures, y lentiscle, cedre, ylex,⁹³ sinus,⁹⁴ mas sàpies que lo teix los és molt enemich. [3] La millor sabor de la mel és aquella que's fa de la flor del timó o frígola. Y après de esta és la que's fa de la flor de la timbra, ço és, sajorida, y de flor de ysop y de orenga. Y la tercera és la que's fa de la flor del romaní y de la sajorida. Les altres flors, axí com és de arborç y semblants herbes, fan mel grossera.⁹⁵

Los arbres grans, en especial los arbres salvatges,⁹⁶ sien plantats a la part vers tremuntana. Les altres plantes menors, axí com són romanins y semblants, sien davant los arbres vers migjorn. Après de aquestes sien plantades les herbes com són rosers, violers^{19v} y semblants herbes. Deu-les hom plantar en lloch que sia pla. Après deu hom ordenar que alguna font o algun riu, qui no sia massa corrent ne reben,⁹⁷ mas prop del abellar, o alguna bassa que la major partida entorn sia plantada de arbres gichs o altres plantes, en manera que les rames dels arbres cobren gran partida de la bassa, o del riu o de la font, en manera que les abelles s'i puguen posar y seure quant vendran a beure. [4] Encara deu hom provehir que prop del abellar no haja olors que sien orribles, ni banys, ni estables, ne fosines⁹⁸ de argent ni del vermelló. Encara deveu esquivar dels abellars tots los animals qui·ls fan dampnatge, axí com serguantanes y altres animals. Encara deu hom lunyar dels abellars los abellerols y altres ocells qui·ls acostumen de menjar ab espaventalls de draps y ab brogit de pedres. Encara deu hom provehir que aquell qui guarda o regoneix les cases de les abelles sia home net de persona y ben cast, y que no haja coneguda fembra carnalment per .II. o .III. dies quant deura⁹⁹ regonèxer les cases de les abelles. E quant se avendrà que les abelles faran exams, és menester que lo mestre del abellar haja buchs o arnes noves en los quals meta los exams novells de les abelles. [5] Molt deu hom esquivar que prop dels abellars no y haja olor

¶⁹³ En l'original llatí *ulex minor* (*Calluna vulgaris* Salisb.). En català modern, 'bruc'. ¶⁹⁴ En l'original llatí *tinus* (*Viburnum tinus* L.). En català modern, 'marfull'. ¶⁹⁵ *la qual es para la-*

bradores e hombres trabajadores M. ¶⁹⁶ En el text *saltes*. ¶⁹⁷ Llegiu *rabent*. ¶⁹⁸ En l'original llatí *fusoria*. En català modern, 'femers'. ¶⁹⁹ En el text *deuran*.

de fanch podrit, ni que hom y creme prop d'elles cranchs ni semblants peixos de closca, car molt los és desplaent tal olor. Encara deu hom guardar que lo abellar no sia posat prop de vall o muntanya que retenga la veu del home, axí com Rocha de Droch¹⁰⁰ y semblants muntanyes, que són cavernoses o plenes de coves y de forats, qui retenen la veu. Molt deu hom esquivar que entorn del abellar no haja latresa, qui s'apella en llatí ticimal, ne elèbor, ni baladre, ni tàpsia ne donzell,¹⁰¹ ne altres erbes amargoses, car tota cosa amarga és contrària a dolçor.

[6] Los buchs o cases de les abelles són molt millors qui·ls pot haver que sien d'escorça d'arbre, axí com de suro o de semblants arbres, per tal com no donen de si mateixos ni fret ni calor en son temps. Axí mateix, se poden fer de canyes, y, si hom no ha de açò, poden-se fer de vergues de vímens o salser o, en defalliment de açò, pots-les fer de canyes que sien ben enlotades de fanch mesclat ab bovina de bou. Y, si de aquestes coses no pots haver, hages algun tronch de fust y cava'l dins. Encara pots fer de altres que sien com a botes. Sobretot, deus esquivar que les cases de les abelles no sien de obra de terra, car en lo yvern se gelen per la gran fredor, y d'estiu se disolven ¶^{20r} o fan disordre les bresques y la mel per la gran calor. [7] Encara dich que, per defendre les cases de les abelles dels luerts y altres animals qui·ls acostumen de noure, hom deu fer en l'abellar molts pilars o parets baixes, que sien de altària de tres peus. Y que les hunes parets vagen adés per llonch y adés per travers, y que sien fetes per manera que entre dos parets sostenguen huna casa de abelles y altres dos parets altra casa. Y cascuna paret sia ben lisa y ben blanca, en manera que los dits animals no y puguen pujar per dampnificar les abelles. Y stiguen ben cubertes, en manera que la pluja no·ls dampnifique y que haja espay de huna casa a altra. Emperò, la entrada del buch, ço és, lo lloch per hon entren y hixen les abelles, deu ésser estreta per rahó que lo fret no·ls fassa mal, ne la calor no·ls puga noure. Encara més, deu haver davant lo abellar alguna altra paret qui·l defena dels vents frets y tremuntanals que·ls acostumen de noure, y que fassa lo lloch del abellar molt pus temprat. [8] Encara deu hom fer per manera que los forats per hon entraran o exiran les abelles en llurs buchs stiguen vers sol ixent o migjorn en temps de yvern. Y en cascuna casa basten .II. o .III. forats que sien tan gichs que solament puguen entrar y exir les abelles, car com lo forat és estret no y poden entrar los animals qui·ls fan mal. Encara aprofita que lo forat sia estret, que, si per ventura algunes de les abelles que seran dins la casa se'n volen fogir, (que) les altres qui y volran romanir los puguen contrastar millor llur exida.

¶¹⁰⁰ *Roca de Droc*, muntanya de 155 metres que es troba entre els municipis de Pallejà i Corbera

de Llobregat a la comarca del Baix Llobregat. ¶¹⁰¹ o *cogombro amargo M.*

XXXVIII. DE COMPRAR ABELLES

Com volràs comprar abelles guarda que·ls buchs o cases sien plenes. Y pots-ho conèixer en tal manera, ço és, o que faces obrir y regonèixer les cases, o que sens obrir sentes dins gran murmuració de abelles, o que stigues huna estona del dia prop les cases y que veges espessament entrar o exir gran còpia de abelles. Encara més, deus guardar que compres abelles que sien de ton vehinat ans que no de luny vehinat, per tal que lo ayre novell de la regió no·ls puga fer dampnatge. E, si per ventura compraràs abelles que sien usades en regió o vehinat que sia luny, de nit les deus portar¹⁰² y no les deus obrir ni destapar que·n puguen exir, sinó quant lo sol se deu pondre.

[2] Per semblant manera, se deu hom pendre esment si en lo tercer dia après que hom haurà assitiades les cases de les abelles, si tot lo exam exirà de fora, car si ho fan, gran senyal és que volen fògir. Y cascun mes deu hom açò regonèixer. Y diu-se que si hom unta les boques de les cases de les abelles ab fempta de vedell qui sia primer nat, que no fugen les abelles. Molt val a les abelles si han habundància de aygües.¹⁰³

XXXIX. DELS BANYS ¶^{20v}

Quant hom ha còpia de aygües, molt deu fer son poder lo senyor de la casa que haja banys, car és cosa molt delitosa y profitosa a salut del cors. Lo bany deu hom construyr o edificar en aquella partida d'on deu venir la calor. Y sia luny del lloch humit, per tal que la humor contínua de l'aygua, si li era prop, no·l refrede. Les espilleres per hon deu entrar la claror deu hom fer vers la part del migjorn y del sol ponent, per tal que tot lo dia tinga claredat. [2] La casa dels banys, ço és, la casa de la estuba, deu ésser axí feta que la fornal hon se farà lo foch sia al hun costat o cap de la casa. Y la fornal sia més baixa que·l pahiment de la casa o estuba. Lo qual pahiment deu ésser de gruix de .ii. peus en alt y deu venir empendent, ço és, que tot lo rost de la cara vingua vers lo costat hon serà la fornal, en manera que si menes en la casa alguna pilota, que tota vegada vengués vers lo fornal y no·s aturàs ni declinàs en altra part de la casa. E açò per rahó que la calor que hix del foch ha

¶¹⁰² *al cuello M.* ¶¹⁰³ L'oració *Molt val a les abelles si han habundància de aygües* no apareix en l'original llatí, que passa de *tamen creduntur non fugere, si stercus primogeniti uittuli adlinamus oribus uascularum* a [1.39] *Non*

alienum est, si aquae copia patiatur. (Amb tot, es creu que no fugen si escampem femta d'un vendell primogèniti sobre les boques dels ruscós. [1.39] No és estrany si hi ha abundància d'aigua.)

aytal propietat de muntar y escalfar les partides sobiranes, més que no les eguals ne les partides baixes; y en tal manera serà prou calenta la estuba. Sobre lo pahiment deu hom asitiar les piques o piles de pedra o de plom. Y sots les piques deu hom posar argila ben piquada. Y sobre la argila deu hom posar pahiment fet(s) de tests de teules de altària de dos peus, y que la huna sia lunny de l'altra hun peu y mig. Les piles¹⁰⁴ deuen ésser fetes de pedra marbre, o d'altra pedra o de plom, y que sien fetes a manera de aljups o çafareigs ab pedra o morter y ab rajoles. [3] Y que de la part de fora sia lo forn en lo qual faça hom foch, del qual se puguen escalfar les calderes hon stà l'aygua calenta; y que de la part de dintre pugua hom pendre de l'aygua. Encara hi deu haver alguna canal qui venga a algunes de les calderes ab aygua freda. Dins los banys se acostumen de fer cambres y no deuen ésser fetes a cayres, mas si han .XV. palms de llonch que hagen .X. de ample. Y açò per tal que la vapor sia molt més fort entre les cases estretes e los banys d'estiu que hom se banya ab aygua freda. [4] Les cambres deuen rebre claror de part de tremuntana,¹⁰⁵ e'n temps de yvern de la part de migdia. Y deuen ésser axí ordenats los banys que tota l'aygua y llur sutzura se decórrega per los orts.

XL.

DEL MORTER QUE ÉS NECESSARI PER ALS BANYS, ÇO ÉS, ALS ÇAFAREIGS HON STÀ AXÍ L'AYGUA CALENTA COM FREDA, QUANT SE FENEN O SE'N HIX L'AYGUA

Puix que havem parlat de banys, devem saber quals coses són necessàries a restrènyer o soldar les fenèdres que's fan en los aljups¹⁰⁴ o saffareigs en què's recull axí l'aygua calenta com la freda. Y per tal que prest s'i pugua socórrer, tu pendràs¹⁰⁶ pregunta, y cera blanca egualment, y estopa ben capolada, alquitrà, egualment la mitat del pes primer, teules ben piquades y ben cernudes ab cedàs, flor de calç, ço és, la pols prima que's posa per les parets, quant hom la venta. Mesclar-ho has tot ensemps en huna olla, y posaràs-ho sobre'l foch, que sia tèbeu; y que's pugua ben mesclar tot ensemps. Y de aquell unguent posa'n sobre les junctures o fenelles que seran en lo aljub, y no'n deixarà exir gens de aygua. [2] Semblantment, pólvora de armoníach, que és goma, y fondràs-la. Y ages figures seques, stopa, alquitrà. Tot ensemps sia ben piquat en hun gran morter; y, com serà ben mesclat, unta'n les fenelles. En altra manera ho poràs fer. Pren armoníach y sofre de rocha, y posa-u tot en huna caçola, y gita-u sobre les fenelles, y tantost se estancaran.

¶¹⁰⁴ En el text *pues*. ¶¹⁰⁵ *de estiu M*.

¶¹⁰⁶ Nota al marge dret amb mà posterior:
betum per a tapar les finelles dels alchups, que no ixca l'aigua.

Altre pren pegunta y cera blanca, armoníach que sia fus ab les dites coses ab hun ferro prim y subtil, y cercaràs totes les fenelles. Altre, pren flor de calç y oli, mescla-ho ensemps, e unta'n les juntures. Y guarda't que no y entre aygua fins que sia ben secat. [3] Emperò, si era de necessitat que tantost hi haguesses a posar l'aygua, lladonchs mesclaràs ab la flor de la calç y ab lo oli sanch de bou, y llavors ab tot ensemps untaràs-ne les juntures y fenelles y l'aygua no se'n exirà. Altra, pren figues seques y pegunta y closques de òsties cremades, que són peixos qui's fan en la mar y en aygua dolça corrent, y afferren-se axí com a pagelindes,¹⁰⁷ mas són molt majors, y que sien ben seques y cremades; y picaràs-ho tot ensemps e huntaràs-ne les juntures. Totes les sobredites coses són bones als aljups y çafareigs qui són per a tenir aygua calent[a].

Y als aljups o saffareigs qui han a tenir aygua freda, tu pendràs sanch de bou o de brúffol, flor de calç, y la scòria¹⁰⁸ del ferro, qui ha nom farrija, y tot ensemps pica-ho bé en hun morter. Y açò serà a manera de empastre, untaràs-ne les fenelles dels aljups. Ítem, hages seu de moltó o cabró y fondràs-lo y [mesclar-]hi has cendra passada per cedàs. Y açò contrasta molt que l'aygua freda [no·n] hix, ans ho stanca maravellosament.

[XLI.

DE MOLDRE BLATS E ALTRES SEMENTS]

Si en los banys ha còpia d'aygua, hom deu fer huna bassa en què vagen totes les aygües que scamparan dels banys. Y que y faça hom lloch en què puguen star moles que molguen lo blat sens treball de bèsties.

XLII.

DELS FERRAMENTS Y ALTRES APPARELLAMENTS DE LLAURÓ

Los ferraments o aparellaments necessaris a llauró són que hom primerament haja aradres simples, ço és, que no hagen grans orelles. ¶^{21v} Emperò, si la regió o província és règeu plana y encomada, que no puguen ben exir les aygües de les pluges que y cahen en temps d'ivern, ladonchs deu hom fer aradre ab dobles orelles, ço és, que hagen grans orelles, per manera que facen gran solch y que giten la terra del solch alt. En aquella terra que'l aradre gitarà alt, tu sembraràs ta llavor, perquè és mester que·ls solchs sien clars. E los solchs en temps d'aygües y de pluges

¶¹⁰⁷ Llegiu *pagellides*.

¶¹⁰⁸ En el text *scorça*.

recolliran les aygües que no poran noure als sembrats, axí com se fa en les parts de Llombardia, que fan grans aladres ab grans ales y orelles, y tiren-les tres o quatre parells de bous, y fan gran vall, y la terra del vall giten sobre'l lloch que deuen sembrar y roman alt. Encara deu haver en la casa de fora destrals que tallen a dos caps, y podadores per a podar los ceps y los arbres, y falces que sien abtes per a segar lo blat, y dalls per a segar la erba o fe, [2] y càvechs grans y gichs. Encara hi deu haver serres giques y grans que hagen sengles mànechs a manera de surrichs que serveixquen a serrar los tronchs y les branques dels arbres y dels ceps que hom volrà empeltar, y que no sien majors de hun colze. Encara deu hom haver staques de fust ab cap de ferre aguts, ab què pugua hom plantar¹⁰⁹ los mallo[ls o] ceps en los llochs llaurats. Encara deu hom haver podadores de dos talls, y coltells voltats que sien gichs, y falçons ab mànechs ab los quals hom pugua tallar dels arbres alguns brots qui·ls fan dampnatge. [3] Ítem, deu hom haver falçons gichs que tinguen dents a manera de falç de segar, ab les¹¹⁰ quals puguen segar la erba apellada fèlix, que és huna erba que fa moltes branques a manera de fils y naix en les muntanyes pedregoses, dien que és falguera. Encara deu hom haver càvechs gichs ab los quals pugua entrecavar la nepta y la menta y les altres erbes dels ort; ítem, des[tra]ls ab hun tall; ítem, càvechs que hagen .II. caps; ítem, restells y rastres ab moltes pues per a cobrir la sem[ent. E]ncara deu hom haver tots los ferraments necessaris a conservació y [salut]¹¹¹ de les bèsties, axí com són martell, tenalles, llambroix, fletma¹¹² de s[a]gnar, ferros per a coure y paladejar y altres semblants per socórrer a les necessitats soptoses de les bèsties. [4] Encara deu tenir hom en sa casa vestidures fetes de cuyro ab capirons, y cogulles y mànegues que s'i tinguen, y ab guants tot de cuyro, per tal que los mossos que entendran en la llauró y han de anar per les garrigues y boscatges y han a conrrear poncirés y limoners y altres semblant[s] arbres ||^{22r} espinosos, o anar sovint a caça de llochs agrests, hi puguen treballar sens dampnatge de lurs persones, ço és, que les espines no·ls fassen dampnatge.

Ací feneix la primera part del Pal·ladi qui tracta solament de agricultura y de llauró, e·ncara de alguns remeys contra los animals nohibles, axí a les persones com a les plantes, y de les regles de llauró.

¶ ¹⁰⁹ En el text *plantat*.

¶ ¹¹⁰ Llegiu *los*.

¶ ¹¹¹ a *salud y conservación M*.

¶ ¹¹² Llegiu *fleuma*.

JANER

Puix que la primera partida del libre de Pal·ladi és acabada, la qual tracta de llauró y de les coses necessàries a agricultura, convé que ara continuant la matèria del libre tractem ço que en cascun mes del any se pertany hi's convé de obrar. Y primerament començarem en lo mes de janer, qui és primer mes del any.

Rúbriques del mes de janer

- I. De exobrir los sarments y los ceps.
- II. De vedar que los prats magres no sien pasturats per bestiar.
- III. ¹¹³ De junyir los bous y de mostrar-los de llaurar y arar.
- IV. De sembrar ordi blanch.
- V. De sembrar pèsols ab maestia.
- VI. De sembrar veces, no per tal que hom les culla en erba, mas que fassen sement.
- VIII. De sembrar herb.¹¹⁴
- VII. De sembrar senigrech per a llavor ab maestia.
- IX. De exercolar los forments y los legums.
- X. De cavar y endreçar les vinyes.
- XI. De ordenar les taules y los llaurats a modo de Llobardia.¹¹⁵
- XIII. De la terra¹¹⁶ hon deu hom plantar les vinyes.
- XIV. De orts quant deu hom sembrar letugues, morritort, uruga, cols.¹¹⁷
- XV. De plantar pomers,¹¹⁸ pruners, amellés, noguers, roures, olzines, y encara de altres arbres segons que avant en cascun mes, segons natura de cascun fruyt, és donada regla.
- XVI. De senyalar les bèsties, ^{22v} de salar sagins y bachons de carnsalada.
- XVII. De fer oli de murta.¹¹⁹
- XIX. De fer oli de llor.
- XX. De fer oli de lentiscle o de mata.
- XXI. De posar gallines o lloques.
- XXII. De tallar fusta per a obrar.
- XXIII. De les ores.

¶ ¹¹³ De labrar e desterronar los camps M. ¶ ¹¹⁴ Inversió dels títols dels capítols vuitè i setè en les rúbriques, però no posteriorment. ¶ ¹¹⁵ Manca el títol XII en ambdues versions. De mensura

pastini Italica (Mesurar un camp de cultiu itàlic) ¶ ¹¹⁶ e del ayre M. ¶ ¹¹⁷ ajos, ulpich, que es linaje de ajos M. ¶ ¹¹⁸ e servas M. ¶ ¹¹⁹ Manca el títol XVIII. De vino myrtite (El vi de murtra).

I.

DE EXOBRIR LOS CEPS DE LES VINYES

En lo mes de janer deu hom exobrir los ceps de les vinyes prop la rahil o calç del cep. Y deu-hi hom fer hun clot de bassa a cascun cep, en manera que ells sien ajudats per benefici del sol y de les pluges, y que broten en llur temps.

II.

DELS PRATS MAGRES

En aquest mes deu hom purgar y denejar y segar los prats que són magres, ço és, que no han molta erba. Y deu-los hom guardar que no sien pasturats per bestiar en aquest mes.

III.

DE LLAURAR LOS CAMPS Y DE REGAR¹²⁰ LA TERRA AB BOUS PER TAL QUE APRENGUEN DE LLAURAR

Los camps que són grassos en lloch de secà se poden ben llaurar y adobar per al guaret esdevenidor. Los bous millor los juny hom en lo coll que no en lo cap. Y lo llaurador, com són a cap del solch que deu girar, deu-los aturar y deu-los sotsllevar lo jou axí com los adoba, per tal que's puguen delitar los colls y haver hun poc de refrigeri. Y après deu-los tornar al solch, y deu guardar lo llaurador que lo solch no haja més avant de CXX peus. Encara deu hom guardar que entre solch y solch no y leix terra que no sia moguda. Y totes les gleves deuen ésser esclaffades ab càvechs o altres ferraments. [2] Si tu vols conèixer si la terra és llaurada egualment, tu metràs a través huna llansa per los solchs. Y si la llansa entrarà per la terra llaurada arreu y egual y sens embarch, llavors coneixeràs que la terra és llaurada. Y, si fas açò sovint davant los llauradors, ells se guardaran, que no y faran errades. Molt se deu hom ^{23r} guardar que no fassa llaurar son camp que sia regat o que y haja molt plogut en manera que sia fangós, ni encara quant haurà plogut hun poch après gran secat. [3] Car deus saber que la terra que és llaurada mentre que's lucosa¹²¹ en comensament, en tot l'any no's pot ben llaurar. Y aquella terra que serà hun poch damunt banyada o homida y davall serà seca, per tres anys continuus serà stèril, que no donarà fruyts. Perquè quant volràs llaurar ton camp, guardaràs

¶ ¹²⁰ Llegiu *desterrossar*. ¶ ¹²¹ Llegiu *llosa*.

que mijancerament sia humit o regat, ço és, que no sia lucós,¹²² ni bragós ni massa sech. Y, si lo camp serà en algun coll o muntanya, deus-lo arar a travers, y açò deu fer hom quant hi gita la sement.

IV.

DE SEMBRAR ORDI BLANCH

Si lo yvern serà temprat y serè, ço és, que no sia plujós, deus sembrar lo ordi glà-tich o blanch y de gran pes, vers mijant janer, en llochs temprats. Y VIII mesures basten a sembrar hun jornal de bous.

V.

DE SEMBRAR PÈSOLS

Los pèsols sembra hom en aquest mes en lloch que sia ben femat y que l'aire si[a] humit, ço és, en temps de pluges. Tres mugs, que són mesures, basten a sembrar tant com llauraran hun parell de bous en hun dia. Y deus saber que aquest legum, qui's apella cicercula, no respon ni multiplica molt, car lo vent qui ve de migjorn, qui s'apella àuster, li és molt contrariós, que no'l leixa florir, ne granar. Y encara li nou molt temps de sequedat quant floreix. Y a tart pot fogir de hun de aquestos dos perills.

VI.

DE SEMBRAR VECES

En la darrerria de aquest mes deu hom sembrar les veces, aquelles que hom entén que facen sement, no pas aquelles que hom dona tendres a menjar a les bèsties. Y deus saber que sis muigs o mesures basten a hun jornal de bous y deuen-se sembrar en terra que sia ben llaurada. Y, ans que les llances en la terra, deixa passar II o III hores del dia en manera que sobre la terra no haja res, car aquest sement no pot sostenir lo ros. Y tantost que les hauràs sembrades les deus cobrir ab terra o, almenys, ans que no vinga la nit, car si la nit o la serena les toca tantost són corrompudes. Encara més deus guardar que no les sembres fins que la ^{23v}lluna haja passats XXV dies, car si les sembres ans, los caragols y los limax¹²³ se mengen la llavor ans que naixquen.

¶ ¹²² Llegiu *llotós*. ¶ ¹²³ Llegiu *llimacs*.

VII.

DE SEMBRAR SENIGRECH O ALFOLBES

En Ytàlia sembra hom lo senigrech vers mijant janer, aquell, emperò, que hom sembra per ha sement. III o VI mugs basten a hun jornal de bous. Y deu ésser llaurada la terra molt espessament, mas no deu ésser llaurada fondo, car sàpies que si la sement és cuberta de terra més de IIII dits no naix, y si naix fa-ho ab dificultat. Y per aquesta rahó alguns fan llaurar la terra ab aradres prims y estrets, y sembren-hi la llavor del senigrech. Y après ab càvechs gichs fan-la cobrir leugerament.

VIII.

DE SEMBRAR ERP

En aquest mes de janer, quasi en la darrerria, deu hom sembrar erp que acostumen de menjar los coloms. Y deu-se sembrar en lloch sech y en terra magre. V muigs basten a sembrar hun jornal de¹²⁴ bous.

IX.

DE EXERCOLAR LOS FORMENTS Y LES ALTRES SEMENTS

En lo dit mes de janer deu hom exercolar los forments. Emperò, deu-se fer que lo temps sia sech y clar, ço és, a saber, que no haja plogut, e si ben se ha gelat no'n val menys. Y molts són qui veden que en [a]quest temps no's deuen exercolar, per tal que moltes de les rahels dels forments se descobren exercolant y moltes se'n tallen ab los càvechs y ab lo fret qui sobrevé moren. Emperò, al actor Pal·ladi li par que los forments se deuen exercolar y entrecavar en los llochs qui habunden molt en erbes. Y sàpies que lo forment se deu entrecavar quant ha V fulles.¹²⁵ Y les faves se deuen entrecavar quant han V fulles. Y los altres llegums se deuen entrecavar quant han IIII dits sobre terra. [2] Los lupins, si hom los entrecava, tantost se moren, per tal com no han sinó una rael. Emperò, ells molt desigen ésser entrecavats, y si lo llaurador hi deixa erba prop de ells, ell los mata. Si les faves seran entrecavades II vegades, molt los aprofita y donen més fruyt y molt més bell, en ^{124r}manera que en huna mesura de faves entregues ne hauràs dos de fava fresca. Si entrecavaràs los forments quant són sechs, fas-hi gran profit, en especial contra lo rovell que s'i serà més; en especial lo ordi sech ne pren gran profit si és entrecavat.

¶ ¹²⁴ dos M. ¶ ¹²⁵ Al marge esquerre amb mà posterior hi ha la següent anotació:
Entrecaves lo forment quant té cinch fulles.

X.

DE PLANTAR VINYES

Plantar vinyes se deu fer en aquest temps. Y fas en huna de III maneres. La primera, que tota la terra sia cavada; la segona, ab solchs; la tercera, ab clots. En cascuna d'estes tres maneres, la terra deu ésser cavada egualment. Si la terra que volràs plantar és bosch, ço és, que sia plena de tronchs salvatges y de rahels de falguera y d'altres erbes qui li han acostumat de noure, tota aquella terra deu ésser denejada de tots los tronchs y rahels, y llavors poràs-ho plantar. Y, si lo camp serà ben net que no y haja bosch ne les altres rahels, llavors deu hom plantar la vinya ab clots¹²⁶ o ab solchs fondos. Y sens dupte més val plantar ab solchs, ço és a dir, ab tall ubert que no ab claus ne clots. Y açò per tal com meten les rahels per tot, axí com si egualment era plantat, y la humor és millor entre ells compartida.

[2] Los solchs deuen ésser tant llonchs com seran les clavelles¹²⁷ y parats que ordenarà en la vinya. Lo solch deu haver de ample dos peus y mig o III peus, en tal manera que II cavadors, egualment cavant, sens fer nosa lo hu al altre, puguén cavar. Lo solch no deu haver de fondo més de II peus y mig o III peus. Aprés, deus saber que la vinya se deu cavar per hòmens y no pas arar ab bèsties. Deus leixar altre tant espay de terra sens plantar com té lo solch.

[3] E, si per ventura tu volràs que la vinya sia llaurada ab bèsties, llavors tu faràs los solchs¹²⁸ de fondària de III peus y de amplària de II peus y mig. Y les claveres o clots hauran de llonch III peus. Y leixeràs spay de solch a solch o de clavera a clavera V o VI peus.¹²⁹ Recorde't que les claveres o clots no deuen haver de fondo més de III peus, per tal que en temps de fret les sarments no sien dampnificades per lo fret. Car, com pus prop los és la rahel del cep, més llaugerament ajuden y trameten llur virtut a la sarment. Los costats y encara los caps dels clots¹³⁰ deuen ésser socovats a derredor. Y açò deu fer lo bon llaurador o plantador, per tal que la sarment o lo cep stiga dret y no tort, en manera que no puguén ésser tallats per aquells qui ^{24v} llauraran o cavarán la vinya fondo, ço és, ab càvechs o ab aradres.

[4] Tota la terra del camp hon hom plantarà deu ésser cavada de fondo II peus y mig o III peus. Y deus guardar que no y romanga terra crua, ço és, que no sia tota egualment cavada. Y deu guardar¹³¹ que no y romanguen rahels de romagueres, ni de falguera, ni semblants rahels.

¶ ¹²⁶ o con barrenas M. ¶ ¹²⁷ Llegiu claveres. ¶ ¹²⁸ o sy quieres barrenaduras M. ¶ ¹²⁹ Sy querrás que las vinyas sean labradas por hombres, si quier con bueyes o con otras bestias, en todo caso conviene que los

espacios que de suso avemos ordenados sean seguidos e guardados M. ¶ ¹³⁰ e de los claveres M. ¶ ¹³¹ bien con una verga el mayordomo o el senyor de la vinya plantada. E guarde M.

XI.

DELS TAULATS DE LES VINYES

Los taulats o parats de les vinyes fa hom axí com plau al senyor de la vinya y segons disposició del lloch, ço és, que hun taulat tinga tant com hun jornal de bous o tant com hun mig o hun quart. Y, si fer-se pot, que sien quadrats.

XII.

DE LA MESURA QUE HOM DEU FER EN LOS TAULATS QUANT HOM DEU PLANTAR LA VINYA

La taula o tros de camp que hom deu plantar segons manera de Ytàlia deu ésser de hun jornal de bous, que sia quadrada. Y deu haver a cascun cayre CLXXX peus, los quals, multiplicats, fan CCCXX peus, àlias DCCXX peus. Y, segons aquest nombre, poràs conciderar totes les taules que volràs plantar segons que les volràs fer grans o giques, car XVIII deenes a cascun cayre fan CCCCXIII.

XIII.

DE LA TERRA EN QUÈ HOM DEU PLANTAR LA VINYA

La terra hon hom deu plantar la vinya no deu ésser molt espessa, ço és, fort ne argilosa, ne deu ésser disolta, ço és, a manera de arena. Emperò, molt més val que sia dolça o disolta que si era fort. Ni vol ésser magra, ni massa grassa. Ne vol ésser massa plana o encomada, ne vol ésser massa en costa o en muntanya. Emperò, molt més val en lo pla que no en la muntanya. Ne vol ésser massa seca ne humida, mas que sia mijancerament humida. Ne vol ésser la terra salada o amargosa, car cascuns de aquests vicis corrompen lo vi. [2] Lo cel y lo ayre vol ésser temprat, ne massa calent ne massa fret. Emperò, més val ésser calent que fret. Y vol ésser lo lloch ans sech que no humit. E deus saber que la sarment tendra ^{25r} tem sobre totes coses vents y tempestats. Com volràs plantar la vinya deve[t]s elegir y triar camps novells, ço és, herms, y que no sien molt espletats. Y sàpies que lo camp que val menys que nul altre per a fer vinya és aquell en lo qual en temps passat ha haguda vinya. Y, si s'esdevindrà que necessàriament en tal camp hages a plantar vinya, és necessari que'l faces llaurar llongament y ben fondo,¹³² per tal que destròixques totes les rahels y podridures de la vinya vella y après hi pugues plantar millor la sarment novella.

¶ ¹³² *cavar M.*

[3] Certa cosa és que en la terra en què ha pedres foradades o brescades y altres pedres fermes, en la terra que és sobre elles plantaràs vinya, que en temps de gelada y en temps de secada les rahels dels ceps stan més fresques y les vinyes se fan molt pus belles. Semblant fa la terra argilosa mesclada ab terra arenosa. E, si en lo camp ha moltes pedres movedices y que sien mesclades ab terra grassa argilosa o vinya, que sia plantada en terra que stiga sobre rocha dura, quasi que sia pedra foguera, per tal com totes aquestes coses donen gran refrescament a la vinya, e'n temps de secada no li deixen fer dampnatge¹³³ y la vinya se'n fa molt pus bella. Encara en los llochs als quals devalla la terra de les altres muntanyes o alguns rius vehins hi porten terra, se fan belles vinyes. Encara sàpies que en los llochs hon no ha por de neula, ne de gelada, molt los aprofita terra argilosa, ab que no sia argila sola, mas que sia mesclada ab terra sablonosa.¹³⁴ [4] Encara deus saber que argila sola és molt dampnosa y enemiga a les vinyes. E açò pots provar y coneixeràs manifestament en los camps o llochs qui's fan arbres y vergues primes y mesquines. En los llochs qui són salats o amargosos y molt sechs y sedejats, [5] la terra qui ha lo salvó¹³⁵ negre o roig és molt proffitosa a les vinyes. Encara és molt millor si hi ha mesclada terra que sia fort. Terra que sia molt pedregosa y plena de pedres, si no és ben femada, fa les sarments molt magres. Encara que sia argila vermella pura, ab gran dificultat s'i fan les vinyes, encara que après que han pres coniventment s'i nodreixen. Y deus saber que aquesta manera de terra, ço és, argila vermella, és molt enemiga a totes les plantes y a totes sements, car ab poca pluja se amolleix molt y per poch sol se endureix molt. Aquella terra és molt bona y profitable a vinyes que és temprada. Y que sia més prop a disolvir que no ^{25v} a disolució, que a espessea, ço és, que sia pus dissoluble a manera de terra sablonosa ab alguna part de argila, que no que tota sia fort y espessa, axí com argila sola, car aquesta aytal argila no és bona.

[6] Ací direm del cel y del ayre, ço és, en qual partida deu ésser situada la vinya.¹³⁶ E deus saber que, si la regió o clima hon seràs poblat y volràs plantar vinya és freda, tu deus ordenar que la vinya sia situada y stiga vers migjorn. Y, si la regió serà calenta, deus fer que stiga de cara a la tremuntana. Y en los llochs temprats deuen star les vinyes de cara al sol ixent, si, emperò, los vents de ponent y de maestrals no y han acostumat de noure. Y, si per ventura aquestos vents hi nohen més que les vinyes de la regió temprada, guarden vers tremuntana o vers grech qui és vent suau.¹³⁷

¶ ¹³³ *por el sol nin le dexan auer set M.*

¶ ¹³⁴ *En el text falbonosa.* ¶ ¹³⁵ *Llegiu sabló.*

¶ ¹³⁶ *antes que hombre plante aquella M.*

¶ ¹³⁷ *que es dicho en latín fauonium o zafirus. El qual es todo un viento M.*

[7] Abans que hom plante la vinya deu hom denejar lo lloch o la terra de tots arbres y de totes rahels, per tal com si, après que la vinya fos plantada, havia hom a rrancar los arbres y les rahels, la terra qui seria moguda y cavada ab lo calci-gar y trepjar se tornaria dura com a pedra y los ceps no s'i porien raygar. Si la terra que volràs plantar és ja acostumada de llaurar y que sia en lloch pla, deus posar los ceps fondo II peus y mig. Y, si la terra starà en pendent que sia hun poch costera, deus-los plantar fondo III peus. Y, si la terra és en muntanya, deus-los plantar IIII peus de fondo, per tal que ab les pluges la terra no·ls fuga. Y, si la terra és en alguna vall, basta que sien plantats II peus de fondo. Encara deus saber que, si lo camp o la terra que volràs plantar és aygualós, aytals com són en hun lloch qui·s apella Ravennas, en Llombardia, que com més fondo lo cava hom més aygua y més humor giten, perquè en aytals llochs basta que hom plant los ceps mig peu en fondo. [8] Però diu lo actor Pal·ladi, [que] ha provat açò moltes vegades, que los sarments y los ceps se fan millors si tantost que la terra és cavada són plantats, o almenys dins poch dies ans que la terra qui és inflada y tova no·s sia refermada. E açò à provat axí en les vinyes que ha plantades a solchs, ço és, tall ubert, com en les altres que ha plantades a clots o clavers, emperò en lloch que la terra sia mijancera.

XIV. DELS ORTS

En lo mes de janer sembra hom sement de lletugues per tal que hom les pugua tresplantar en lo mes de febrer. Y aquelles que hom vol tresplantar en abril deu hom sembrar en lo mes de febrer, encara que en tot l'any ne ^{26r} pot hom sembrar si la terra és ben femada y regada sovint. Quant hom los plantarà hom los deu tallar y egualar les rahels, y deu-les hom untar ab fem que sia ben clar, y encara aquelles que són plantades deu hom entrecavar y descobrir les rahels, y que·ls pos hom fems prop de les rahels. [2] Elles volen la terra ben cavada y fondo y que sia humida y grassa y ben femada. Encara deus saber que les erbes que·s fan prop de les lletugues deu hom arrancar ab les mans y no pas ab càvech. La lletuga se fa més ampla si hom la planta clara. Y quant començarà de fer espiga o metre ull, llavors li deu hom tallar lo ull y posar damunt alguna gleva o algun test, y fan-se més amples. Les lletugues se faran flaques¹³⁸ si sovint los gita hom enmig del ull arena de riu o de mar. Y après, que hom ajuste les fulles y que les faça star ligades totes justades. [3] Si la lletuga se endureix més prest que no deu y no és tendre, si·s vol per vici que sia en la terra, si·s vol per vici del temps, si·s vol per vici de la sement, tu arrancaràs la planta de la lletuga y tornaràs-la a plantar altra vegada, y regant-la

¶ ¹³⁸ En l'original llatí *candidae* i en **M** *anchas y blancas*.

sovint tornarà tendre. Encara deus saber que la lletuga dona gran sabor de diverses herbes si és sembrada ab diverses sements tot ensemps. En aytal manera tu hauràs cagoles de les cabres y subtilment ab huna elena¹³⁹ o ab agulla tu les foradaràs y trauràs-ne ço que és en lo mig. Y après metràs dins cascuna de les cagoles de la cabra de totes estes sements, és a saber, sement de lletuga, de morritort, de comí, de oruga, de alfàbega. Y après metràs les cagoles de la cabra dins fems en terra que sia ben llaurada y no les metes fondo y cobri-les, y algunes vegades fan hun poch a regar o a ruxar. Y com menjaràs de la lletuga, quant la hauràs tresplantada, segons que damunt és dit,¹⁴⁰ retindrà la sabor de totes les altres sements.

Lo rave s'esforça de posar son creiximent y la força en la rahel, y los altres sements a la part sobirana, ço és, en les fulles. Y vol aytant dir com si en les cagoles de les cabres metràs sement de rave, que lo troncho o rael de la lletuga sabrà a rave, y les fulles retran la sabor de les altres sements. [4] Altres tenen altra manera que prenen la planta poca de la lletuga que deuen tresplantar y en les fulles més baixes ells meten que's volran, exceptat de ràvens, és a saber, que ells foraden la verga de enmig de la lletuga ab ferro subtilment que no passa d'altra part. Y en cascun forat ells meten de les sements damunt dites, ço és, hun gra de huna sement en hun forat y altre gra de altra sement en altre forat. Y après ajusten totes les fulles y pleguen-les sens arrancar ab la rael de la lletuga, y planten-la ab fems segons que damunt. Y lladonchs ^{||}^{26v} la lletuga, quant la menjaràs, retindrà la sabor de totes les sements damunt dites. La lletuga és interpretada quasi habundant de llet.

[5] Y en aquest mes sembra hom morritort. Y encara lo pots sembrar en tot altre temps y en qual lloch te vulles, sech o humit, gras o magre, jatsia que ell ama humiditat.¹⁴¹

En aquest mes deu hom sembrar oruga y cols. Emperò, les cols millor se sembren en los altres mesos avall scrits.

Axí mateix, sembra hom en aquest mes alls. E sàpies que lo all se alta molt de terra blanca.

XV.

DE LES CERVERES

En los mesos de janer,¹⁴² febrer y març, en llochs que sien freschs y en llochs calents en los mesos de octubre y de nohembre pot hom sembrar o plantar les serveres en aytal manera que hom pren les serveres ben madures y planta-les en

¶¹³⁹ Llegiu *alena*. ¶¹⁴⁰ Al marge dret del manuscrit hi ha la següent anotació: *per a que la lletuga tinga sabors de differents herbes*. ¶¹⁴¹ *Mas sy non la ha, el se aflixa. Si hombre lo siembra con la simiente de lechuga, nasce maravillosamente. E puedes lo sembrar*

en qual mes te querrás M. ¶¹⁴² Al marge esquerre del manuscrit hi ha la següent anotació sobre el dia 25 de gener: *Dia 25 de este mes, que és dia de la conversió de sant Pau, es degüen plantar tots arbres, per mostrar la experiència que en este dia aprenen.*

hun lloch que no sia massa fondo. E diu lo actor Pal·ladi que ell ha moltes vegades provat que dels grans o sement que dins los poms, axí de certeres com de poms, com de altres semblants poms, sembrava, y naixen y creixen y habunden en fruyts. [2] Emperò, qui's vol pot plantar de les plantes de la certera, axí emperò que en los llochs calents los plante (y) en lo mes de nohembre. Y en los llochs tèbeus, en janer y en febrer. Y en los llochs frets, deus-los plantar en lo mes de març. Aquest arbre, certera, ama y desija llochs humits de muntanya y frets y llochs grassos, y açò pots haver cert senyal quant tu veuràs que sovint naixquen certeres entorn del altra certera. No les deu hom tresplantar fins que les plantes són rebusques y forts. Y vol que hom li faça la fossa ben fonda y que haja gran espay d'un arbre a altre. Y profita-li molt que'l vent lo puga ben manejar, perquè no li deu hom ajustar res que la tinga pijada ne fermada perquè lo vent la puga moure a sa guisa.

[3] Si en la certera se fan de aquells vèrmens acostumats que són roigs y pelosos, qui acostumen de trencar fins al cor del arbre, aquestos vèrmens deu hom haver com més soptilment fer-se puga, sens fer dampnatge al arbre. Y après deu-los hom cremar prop del arbre, y tantost los altres semblants moren o fugen y desemparen lo arbre. Si per ventura lo arbre de la certera no farà molt fruyt, hom pren hun fust de tea de pi que sia agut a manera de clau. Y en la pus grossa rahel del arbre hom fa hun forat ab huna barrina y fica-y hom lo clau del ¶^{27r} 143 pi o de la tea y fa'l habundar en fruyts. Y axí mateix fa hom entorn del arbre huna gran fossa ben fonda, y met-hi hom molta cendra de bugada y llevarà molt fruyt.

En lo mes de abril pot hom empeltar del arbre de la certera, y és a saber en sa mateixa natura, ço és, en certera. Encara ne pot hom empeltar en codonyer.

[4] Les cerves se conserven en tal manera: hom cuy les cerves que sien ben dures y posa-les hom en algun lloch per alguns dies. Y quant veuràs que elles comencen a madurar o rugar, llavors tu les metràs dins cànthers de terra y taparàs-los bé ab algepç. Y faràs en algun lloch sech sens humor, ço és, en terra a hon fira lo sol y la serena, huna fossa fonda de II peus. Y en aquella fossa tu posaràs los cànthers, la boca avall, y damunt posaràs molta terra, la qual faràs ben pijar. Axí mateix, les parteix per mig y seca-les al sol, y conserven-se tot l'ivern. [5] Y com hom més ne vol (y) les cerves seques que no són axí seques al sol, hom les met en aygua bullent y ab les mans maura-les y tornaran verdes, y an aytal sabor com si eren fresques y molts millors. Alguns cullen los brots, hi·ls tallen de la certera ab les cerves mentres són verts, ço és, abans que sien perfetament madurs. Y fan-ne manolls grans y pengem-los en llocs escurs y amagats y sechs, o que no·ls toch ayre y conserven-se per algun temps. Encara deus saber que de les cerves se pot fer vi¹⁴⁴ axí com se fa de peres. Encara sàpies que les cerves se conserven molt temps qui les met mig madures o verdes en arrop o vin cuyt.

¶¹⁴³ En el text es repeteix el nombre del foli anterior, 26. A partir d'aquest foli no es corres-

pon la numeració del copista amb el nombre del foli. ¶¹⁴⁴ e *vinagre M.*

[6] Dels amellés

Los amellés sembra hom en llochs calents en los mesos de octubre y de noembre. Y semblantment en aquest mes mateix de janer los pot hom plantar, ço és, alguns plançons que han rahels que parteixen del major tronch. Axí mateix, se poden sembrar en los mesos de octubre y de nohembre en llochs calents. E sàpies que molt val més sembrar los amellés que no plantar los plançons ab rahels. Sàpies que molt és profitable cosa que hom faça hun gran sementer de les amelles en aytal manera: tu cavaràs huna era de terra, fondo de hun peu y mig, y en aquella tu metràs de les més belles amelles novelles, ço és, del any mateix que trobaràs. Y ficaràs-les en la terra cavada, en la qual mesclaràs fems. Y guarda que la punta aguda de la amella vaja avall. Y no les metes més fondo de ^{||27v} quatre dits y que entre huna y altra haja espay de dos peus. [7] Los amellés amen terra dura, seca y pedregosa y que'l lloch sia calent, car de llur natura volen florir primerench. Y deu-los hom plantar en lo migjorn, ço és, que'l sol los fira de ple. Quant los amellés seran grans de II o III anys, en la era lejaràs-hi los que y són necessaris y los altres tresplantaràs en lo mes de janer o de febrer. Sàpies que, ans que sembres los amellés, tu·ls deus remullar hun dia o II en aygua mesclada ab mel. Emperò, no y deu haver molta mel, per tal que la fortalea de la mel no·ls tolga lo fructificar. [8] Altres fan axí que fan estar los amellers, ans que·ls planten per tres dies dins fems que sien ben clars, y cascun dia menegen-les ab hun bastó entre los fems; y après III dies trahen-les dels fems y fan-les remullar per hun dia y huna nit en la dita aygua ab mel, que solament haja huna poca de dolçor, y tantost planta-les. Quant tu hauràs sembrades les amelles per la manera damunt dita, si lo lloch és molt sech tu les regaràs III vegades en lo mes y los denejaràs de les erbes que y seran nades y entrecavaràs sovint. De ameller a ameller deu haver espay de XVI o XX peus. [9] Deu-los hom podar en lo mes de noembre, ço és, que·ls tolga hom les branques y rames seques, encara que les branques que les reten [sien]¹⁴⁵ molt espesses. Hom les deu guardar del bestiar que no·ls roseguen mentre que són gichs, car si·ls roseguen mentres són planters gichs fan les amelles amargues. Mentre floreixen no·ls deu hom entrecavar per tal que no·ls cayga la flor. Quant més velles són les amelles molt més fructifiquen.

Si per ventura no fan fruyt abundantment, pren un fust o tascó de tea de pi y forada la rahel del ameller y fica-y lo fust de tea de pi y donarà molt fruyt. O si vols, hages huna pedra foguera y met-la-li en la rahel.¹⁴⁶ Y sia tal la pedra que la escorça la pugà tocar, cobrir y fructifficar molt. [10] Y en los llochs frets que tem hom la gelada, diu Marcial, filòsof, que hom los deu descobrir totes les rahels y traure la terra. Y après deu hom haver pedres blanques menudes, mesclades ab arena, y deu-les hom cobrir en lloch de la terra que hauràs treta, y seran guardades

¶ ¹⁴⁵ Afegit. Absent al text. ¶ ¹⁴⁶ *Es a saber, entre el madero e la corteza M.*

de la gelada. Emperò, après que seran segures que fret no·ls fassa dampnatge y que comencen a brotar, llevar-los has les pedres y la arena y tornar-hi has la terra. [11] Si ans que lo ameller floreixqua tu li descalces les rahels, y per alguns dies los regues ab aygua calenta, farà les amelles molt tendres. Si los amellés fa les amelles amargues, tu cavaràs III dits luny de la rahel y faràs-hi hun clot que romanga buyt davall les rahels, en la qual decorrerà tota ¶^{28r} la mala humor (y) amargosa, y tornaran dolces. Encara, si vols que tornen dolces, tu barrinaràs lo ameller enmig del tronch y metràs-hi hun tros de fust en lo forat, lo qual fust untaràs ab mel y tornaran dolces. Semblantement tornen dolces si a les rahels los poses fempta de porch.

[12] Lladonchs deu hom collir les amelles com han perduda la scorça. Y sàpies que si no volen jaquir la scorça, pus són collides, deus-les metre entre palla y tantost leixaran la scorça. Encara deus saber que après que hauran leixada la scorça tu les laves ab aygua de mar o aygua salada, són molt pus blanques, ço és, lo gra quant les trencaràs, y duren molt més temps.

Los amellés deu hom empeltar en los llochs calents¹⁴⁷ ans de mijan giner y en los llochs frets en febrer. Si tu vols empeltar dels brots del ameller pendràs los brots o empelts ans que no broten ne borren. Y valen molt més aquells que hom pren alt de les cimes.¹⁴⁸ Y sàpies que tu pots empeltar en lo ameller en si mateix en lo tronch, ço és, fenent lo tronch ab tascó, encara ab la scorça ab paluxó. Encara sàpies que del ameller pots empeltar en altre ameller y pots empeltar en presseguer.

[13] Los grechs dien que, si trenques lo clovell de la amella y que lo gra qui és dins romanga sancer y tu scrius alguna cosa en lo gra de la amella ab tinta negra o vermella, y après tornes lo gra scrit dins del clovell, hi·l untes ab fempta de porch y·l plantes, que totes les amelles que naixeran de aquell ameller, totes hauran los grans scrits y de semblant tinta y de semblants letres. Yo he trobat scrit que, si prens dels empelts del ameller ans que broten en empeltes en lentiscle o mata, que·l fruyt que farà serà festuchs o semblants.¹⁴⁹

[14] De nous y de abellotes

Les nous sembra hom en lo mes de giner a la darrerria o en lo mes de febrer. Ama molt los llochs muntanyosos y humits y ben pedregosos. Y axí mateix se nodreixen prou bé en llochs temprats en los quals haja humor. Y sàpies que·ls noguers se poden sembrar y nodrir de llurs nous mateixes, a manera de les amelles, y en aquelles mateixes maneres que los amellés se sembren. Y si tu vols sembrar les nous en lo mes de nohembre, és mester que tu les seques bé al sol per alguns dies, a manera que la humor verinosa que elles tenen en si mateixes ne sia exida per la calor del sol. [15] E, si tu vols sembrar les nous en giner o en f(r)ebrer, tu les deus ans per hun dia remullar en aygua simple, que no y haja mel ni altres coses. Y deus

¶¹⁴⁷ e temprados M. ¶¹⁴⁸ o cogotas o rramas de arriba M.

¶¹⁴⁹ E puedese enxerir en el tronco fendiendolo con [cunyo], o en corteza con palucho M.

saber que les nous se deuen plantar en aytal ¶^{28v} manera: que tu faràs lo clot no massa fondo y posaràs de costat la nou, ço és, que la huna carrera o costura starà baixa en terra y l'altra starà alta. Y davall la nou tu posaràs una pedra, en manera que tota la costura de la nou stiga sobre la pedra, per tal que meta rahels moltes y scampades y no·u meta tot en huna rahel. Y guardaràs que la punta de la nou stiga vers tremuntana y l'altra part vers migjorn. Molt se fan¹⁵⁰ pus belles si hom les tresplanta sovint. Y en los llochets frets les deu hom tresplantar quant és lo plançó de II anys, y en los llochets calents quant han III anys. [16] E sàpies que aquest linatge de arbres, com són noguers, no soffiren que hom los tall les rahels quant los tresplanta, car tantost morrien, ans te'n deus guardar fort que no u consenten segons que fan los altres arbres. Cascuna planta que hom deu tresplantar deu hom untar o femar ab fempta de brúfol o de bou. Mas molt més val que en la fossa meta hom cendra de bugada, per tal que la fempta de bou no li creme les rahels per la gran calor, y sàpies que la cendra los fa molt fructificar. [17] Per tal com aquest linatge de arbres noguers se acostumen de fer molt grans, volen que hom los fassa gran fossa y grans espays entorn, ço és, que altre arbre¹⁵¹ no li stiga prop, car los degotims qui cahen de les sues fulles quant plou consumen¹⁵² y destroexen tots los arbres qui li són prop.

Algunes vegades los deu hom entrecavar y denejar les rahels, per tal que per vellea no podresca lo seu tronch.¹⁵³ Aquest arbre és de tal natura que vol que lo seu tronch sia gran y net de branques,¹⁵⁴ en manera que lo sol y lo vent y puguen entrar, y·l facen endurir, que no podresca, ni podridura que s'i fassa no li pugua noure. [18] Si les nous són dures y de mal traure la meolla o los grans qui són dins la closca, llavors deu hom escorxar la scorça del tronch tot entorn, per tal que per aquella escorxadura ixqua aquella mala humor y mal verí qui és en lo tronch. Altres tallen les rahels y les nafren vers la part sobirana. Altres barrinen la rahel del noguer y meten·hi en lo forat hun tros de fust de boix o hun clau de ferro. Si tu vols que les nous sien molt tendres, quant les plantaràs, tu pendràs la meolla de la nou sens la closca, y per por que formigues no las mengen embolicar·las en llana y metràs·la davall terra en la forma damunt dita, y farà les nous molt tendres. E, si tu volràs que los noguers que són ja fets facen les nous tendres, tu·ls deus regar ab lexiu per hun any contínuament, ço [és], III vegades cascadun mes. Quant la closca se parteix de la nou és senyal que és madura.

[19] Les nous se conserven si les mescles entre palla. Axí mateix, se conserven mesclades ab arena o entre les fulles del noguer. Axí mateix,¹⁵⁵ ¶^{29r} si les tens dins caixa de noguer, y també si les mescles entre cebes, y les nous adoben les cebes que·ls lleven aquella cuyçor que han. Diu lo philòsoph Marcial que, si hom pren les nous tendres verdes menys de la scorça y les met dins huna olla o altre

¶¹⁵⁰ En el text *fam.* ¶¹⁵¹ *aunque sea de su linage o de otro que M.* ¶¹⁵² En el text *cosumen.* ¶¹⁵³ *e non*

sea vano cavado M. ¶¹⁵⁴ *fasta el pie M.* ¶¹⁵⁵ *son conservadas M.*

vexell ab mel, que passat hun any les trobaràs verdes. E sàpies que aquella mel hon hauran stat les nous, si hom ne fa exarop o altre abeuratge, purga y deneja tota dolor que sia en les artèries o poagre y en les venes y junctures y per a mal de gola.

[20] Dels altres arbres, axí com nespler, preseguer, o pruner, o cirer agre

En aquest mes pot hom empeltar nespler en codonyer, y pot hom sembrar y plantar pinyols de préssechs, y pot hom sembrar ameller o pruner. Encara pot hom empeltar presseguer en pruner.¹⁵⁶ Semblantment pot hom empeltar pruner en si mateix, ço és, de altre linatge de prunes, ans que meta brots. Encara pot hom empeltar prunera en presseguer. Encara pot hom empeltar en est mes cirer agre.

XVI.

DE SENYALAR LO BESTIAR Y FER BACONS DE CARNSALADA

Segons que diu Colomel·la,¹⁵⁷ en aquest mes deu hom senyalar los anyells.¹⁵⁸ Y en aquest mes deu hom matar los porchs y deu hom salar los bacons.

XVII.

DEL OLI DE MURTA

En aquest mes deus fer oli de murta en axí: tu pendràs los grans freschs de la murta y remullaràs-los bé en vi vermell, ço és, que no sia dolç. Y per cascuna lliura de grans de murta metràs-hi altra lliura de oli. Y aquell oli ab lo vi metràs-los al foch y bollirà tant fins que·l vi sia consumat y que romanguen los grans y les fulles ab lo oli. Y ab poch foch tu ho faràs bollir altra estona. Y colaràs lo oli dels grans que sien ben premuts. Y conservaràs aquell oli per tal que y met hom lo vi, que les fulles se'n refreden y que millor coguen lo oli y que no cremen.

XIX.

DEL OLI DE LLOR¹⁵⁹

Oli de llor faràs en tal manera: quant les olives del llor seran ||^{29v} inflades, que volran madurar, y seran madures quasi, tu pendràs gran quantitat y faràs-les bollir en huna gran caldera ab molta aygua. Y quant hauran bollit llongament, tu ab plomes

¶ ¹⁵⁶ *de aquellos de Armenia que es un linage de priscos que son pequenyos a manera de albarcoques M.*

¶ ¹⁵⁷ *Llegiu Columel·la.* ¶ ¹⁵⁸ *e el otro ganado grueso e menudo con ferro e calcina M.*

¶ ¹⁵⁹ S'inverteix l'ordre dels capítols i apareix primer el XIX i posteriorment el XVIII.

ajustaràs aquella liquor que nadarà sobre l'aygua y ajustaràs-ho en algun vexell. Y allò és dit oli de llor. Emperò, molts són qui casquen hun poch les olives y fan millor oli y en major quantitat.

XVIII.

DEL VI QUE'S FA DE MURTA

Tu hauràs vi vell que sia bo y fi X mesures, y hauràs III mesures de grans de murta, les quals faràs esclaffar y cascar. Y metràs-les dins aquell vi en algun ben vexell, y starà-y XVIII dies. Aprés colaràs aquell vi ab hun cedàs y prebràs bé ab les mans los grans de la murta. Y dins aquell vi tu hi metràs mig escrúpol de saffrà y hun escrúpol de folii.¹⁶⁰ Y mesclaràs-hi tanta mel com te semblarà. Y conservaràs lo vi fins en la Quaresma. Y és molt profitós.

XX.

DEL OLI QUE'S FA DE LENTISCLE

Tu pendràs los grans ben madurs del lentiscle gran quantitat, y ajustaràs-los tots en hun lloch plegats y leixaràs-los axí star per hun dia y huna nit. Aprés, tu metràs aquell gra en cabaços. E sobre algun vexell de fust o de terra o de aram tu metràs cascú dels cabaços que stiguen sospesos,¹⁶¹ que no toquen al(s) fons del vexell. Y sobre lo gra del lentiscle qui serà en lo cabàs tu faràs llansar aygua calenta. Y dins lo cabàs faràs calcigar lo gra del lentiscle que cau baix en lo fons del vexell alguna liquor ensemps ab l'aygua calenta. Y aquella liquor faràs ajustar ab plomes sobtilment, segons havem dit del oli del llor, y conservaràs-lo. Y açò és dit oli de lentiscle, qui és molt meravellós. Emperò, molt sovint deus llançar de l'aygua calenta dins lo cabàs, per tal que la pasta que serà en lo cabàs per fredor no's puga gelar, car si's gelava no donaria gens de oli.

XXI.

DE LES GALLINES Y DE LLURS OUS

En aquest mes de janer les gallines per llur natura fan y donen més ous que no fan en altre temps, per tal com són pus grasses. Y per llur natura requiren que puguen covar de llurs ous. ¶^{30r}

¶¹⁶⁰ Llegiu *fulla*. ¶¹⁶¹ *uno sobre otro M.*

XXII.
DE TALLAR FUSTA

Qui vol tallar fusta per a obres o per a conservar, deus-la tallar en aquest mes quant la lluna és mimva. Y semblantment deus plantar pals de arbres que sien bons a bigues quant seran grans.

XXIII.
DE LES HORES DE AQUEST MES DE JANER

Aquest mes de janer en lo spay de les hores és semblant al mes de nohembre.
La primera hora del dia la tua hombra [haurà] XXVIII peus teus propis.
La segona hora haurà XVIII peus.
La III^a hora haurà XV peus.
La IIII^a hora haurà XII peus.
La V^a hora haurà X peus.
La VI^a hora haurà IX peus.
La VII^a hora haurà X peus.
La VIII^a hora haurà XII peus.
La VIII^a hora haurà XV peus.
La X^a hora haurà XVIII peus.
La XI^a haurà XXVIII peus.

Ací acaba janer. ¶^{30v}

FEBRER

Rúbriques del mes de febrer

- I. De reguardar los prats y que no sien pasturats y que sien ben femats.
- II. De tallar y arrabassar les muntanyes.
- III. De sembrar sement qui stà III mesos en la terra.
- IV. De sembrar lentilles, de sembrar siurons.
- V. De sembrar cànem.
- VI. De aparellar los camps per a sembrar alfalç, qui és apellat mèdica.
- VII. De sembrar erp.¹⁶²
- IX. De cavar y de plantar les vinyes a tall ubert y de açò que s'i pertany.
- X. De plantar parres y dels arbres¹⁶³ que sostenen les parres.
- XI. De les vinyes com se deuen nodrir, segons diverses regions.
- XII. De podar contínuament¹⁶⁴ vinyes baixes o altes de terra.
- XIII. De podar les parres qui stan en los arbres.
- XIV. De podar les vinyes segons costum de Prohença.¹⁶⁵
- XV. De la novella podó.
- XVI. De fer morgons en les vinyes.
- XVII. De empeltar los ceps.
- XVIII. De fer olivars.
- XIX. De plantar arbres fruyters y dels spays que deuen haver entre si.
- XX. De cavar y ligar les vinyes y femar y entrecavar los arbres.
- XXI. De plantar rosers, liris, violers, safrà.
- XXII. De sembrar li.
- XXIII. De plantar canyes, sàlzers, espàrechs, genestes y sembrar murters.¹⁶⁶
- XXIV. Dels orts y de les lurs clausures, de letugues, de cardons y del ||^{31r} morritort, del celiandre, del cascall, del all, del ulpich;¹⁶⁷ de plantar cebes, del anet, de la mostalla y de les cols;¹⁶⁸ de la malva, de la menta, del fenoll y de les safanòries;¹⁶⁹ del cerofolio qui és planta de linatge de api, de bledes y porros; de ènula y del colcaç que's apella plantanus.¹⁷⁰
- XXV. De les pomeres; de les pereres, de fer vi de peres, vinagre de peres, liquor de peres y de les pomes; de codonys, de codonyers; de garrofers;¹⁷¹ de morers; de avellaners; dels albercoquers qui són dits mixa, que és planta qui ajuda molt a surar¹⁷² ab fembra y és ignota en aquestes partides, y de diversos arbres, com se deuen plantar y sembrar.

¶¹⁶² Absent el capítol vuitè: *De curandis uitibus et arboribus et hordeo Galatico serendo* (La cura dels ceps, els arbres i l'ordi de Galàcia). ¶¹⁶³ y dels a, eliminat. ¶¹⁶⁴ Llegiu comunament. ¶¹⁶⁵ Mala lectura de l'original llatí. Confon el terme *pro-*

vincialibus (de les províncies) per *Prohença*. ¶¹⁶⁶ y *laurel M.* ¶¹⁶⁷ e de la *axedrea M.* ¶¹⁶⁸ de los *es-páragos M.* ¶¹⁶⁹ de la *canela M.* ¶¹⁶⁹ *xervales M.* ¶¹⁷⁰ Llegiu *platanus*. ¶¹⁷¹ *xervales M.* ¶¹⁷² Llegiu *usar*, que és també la lliçó que en fa *M.*

- XXVI. Dels porchs, com ne deu hom pensar.
 XXVII. De vi de murta com se fa en altra manera.
 XXVIII. De la sarment o parra que val tant com triaga.¹⁷³
 XXIX. Dels rahims que no hagen gra de vinaça.
 XXX. De la sarment o parra que plora molt.
 XXXI. De vi de murta,¹⁷⁴ en altra manera.
 XXXII. De fer que·ls rahims hagen qual sabor volràs.
 XXXIII. De la sarment o parra que faça rahims blanchs y negres.
 XXXIV. De les hores de aquest mes de febrer. ¶^{31v}

I.

DE GUARDAR LOS PRATS Y DE FEMAR AQUELLS

En aquest mes de febrer deu hom guardar los prats que les bèsties no·ls puguen pasturar, majorment en los llochs temprats, ço és, que no són massa frets ne calents. Y, si per ventura seran magres, ço és, que no hauran erbes habundantment, deu·los hom ben femar, ço és, que en la lluna creixent hi deu hom llansar los fems. Y sàpies que com pus freschs seran los fems major nodriment daran a la erba. Y deus llansar los fems en la partida sobirana del prat, per tal que lo such puga decórrer per totes les partides baixes del camp.

II.

DE ARRABASSAR Y ROMPRE LES MUNTANYES

Si lo lloch serà temprat y sech, en aquest mes deu hom rompre y arrabassar les muntanyes, y los colls qui són grassos semblantment fan a rompre y a llaurar.

[III.

DE SEMBRAR SEMENT QUI STÀ III MESOS EN LA TERRA]¹⁷⁵

En aquest mes pots sembrar ordi que sia transmessor¹⁷⁶ y encara tota altra sement transmessor.

¶¹⁷³ Antídoto que s'usava antigament, compost d'un gran nombre d'ingredients i aplicat principalment a guarir mossegades d'animals verinosos. ¶¹⁷⁴ *como se faze M.* ¶¹⁷⁵ En

el manuscrit els capítols tercer i quart van a continuació del segon sense l'aparició dels títols. ¶¹⁷⁶ Llegiu *tremesí*. En l'original llatí *trimestrium*.

[IV.
DE SEMBRAR LENTILLES]

Axí mateix, pots sembrar lletilles en terra magra, ben llaurada y seca o grassa. Mas molt val més en terra magra, car sàpies que per sobres de humor y de greix se corrompen hi's perden. Y pot-les hom sembrar en lluna creixent fins a la lluna XII. E, si vols que les lletilles naixquen tost y que creixquen, tu les mesclaràs entre fems y deixaràs-les star IIII o V dies, y après sembrar-les has sense lo fem. Y sàpies que hun mig, que és mesura de lletilles, basta a hun jornal de bous.

En aquest mes mateix pots sembrar cicercula, que és a manera de ciurons salvatges, en la manera que havem dit de les lletilles.

V.
DE SEMBRAR CÀNEM

En la darrerria de aquest mes pots sembrar cànem en terra grassa, ben femada, que's puguen regar y sia humida y ben cavada fondo. Y sembrar-lo has axí que dins espay de hun peu a IIII cayres pots metre sis grans de cànem.

VI.
DE SEMBRAR ALFALÇ, QUE'S DIU MÈDICA

En aquest mes mateix deus aparellar en regne de València alfalç. Y quant serà lo temps que's dega sembrar nosaltres ne farem menció. ^{||^{32r}} Mas ací parlarem solament de aparellar lo camp, lo qual deus axí aparellar, ço és, que lo camp sia moltes vegades cavat o llaurat y ben denejat de pedres. En manera que quant lo sembraràs, les pedres no fassen nosa a cobrir la sement. E en lo començament de març hom deu femar y endreçar les taules hon se deu sembrar, après que'l camp serà ben llaurat. E sàpies que cascuna taula deu haver X peus de ample y L de llarch, per tal que egualment se puguen regar y que de cascuna part se puguen lleugerament entrecavar. Y en aquest mes pots-hi llançar alguna quantitat de fems y poràs sembrar la dita llavor de alfalç en lo mes de abril. Emperò, les eres deuen-se aparellar en febrer y en març, segons és dit.

VII. DE SEMBRAR ERP

Lo erp se deu sembrar en aquest mes y no en lo mes de març, per tal que les bèsties no·l se mengen. Car gran dampnatge los faria si·l menjaven, en especial fa gran dan als bous si·n mengen.

VIII. DE ADOBAR Y ENDREÇAR LES VINYES Y LOS ARBRES FRUY- TERS Y DE SEMBRAR LO ORDI BLANCH

Sàpies que en aquest mes és molt proffitosa cosa a les sarments o parres y encara a tots los arbres fruyters que tu hages urina vella que sia ajustada de molts dies, mesclada ab morques de oli, y que la·ls¹⁷⁷ poses a les rahels en temps que fa fret, ço és, ans que comence la primavera ne que fassa calor. E sàpies que açò profita tant a les parres y als arbres que ells donen molt més fruyt y més bell.

Axí mateix, sembra hom en aquest mes ordi que·s nomena en Ytàlia glàtich, per tal com és més blanch y més fèxuch que altre ordi. Y deus-lo sembrar en la darrerria de febrer o en la entrada de març.

IX. DE PLANTAR VINYES A TALL UBERT, O AB CLAVERS, O AB SOLCHS, AB TOT ÇO QUE LI PERTANY

En aquest mes deu hom acabar de plantar totes les vinyes si·s vol que hages aparellada la terra per a tall ubert o per a ||^{32v} clavers o ab solchs o en altra manera, segons la pràctica de la terra. E sàpies que la natura de les sarments sosté tot ayre si tu hauràs les sarments que sien convenibles al lloch hon les volràs plantar, ço és, que les hages de altre lloch o regió que sien semblants y que ho conegues per experiència. [2] Y sàpies que, si plantes vinya en lloch pla, tu hi deus plantar tals sarments que puguen sostenir neula y gelada; y, si plantes vinya en muntanya, met·hi sarments que¹⁷⁸ sien vehades de sequedat y de vents. Y en camp que sia gras deus metre sarments magres y primes y que fassen molt fruyt. En la terra magra deus plantar les sarments que sien grosses y fèrmes y que hagen acostumat de fer molts fruyts. Y lo camp que sia fort y espès y argilós, deus plantar sarments que sien forts¹⁷⁹ y ben

¶¹⁷⁷ Llegiu *la*. ¶¹⁷⁸ Eliminat *no*. ¶¹⁷⁹ Llegiu *fortes M*.

fulloses, ço és, que acostumen de fer moltes fulles. En lo lloch fret a hon sovint y neula deus plantar de aquells sarments que acostumen de madurar primerament, o aquells que fan los grans dels rahims molt durs y floreixen segurament, ço és, que no temen fret ne vent. Y en lo lloch o terra calenta deus plantar aquells sarments que·ls llurs rahims no comporten pluges.¹⁸⁰ En lo lloch sech plantaràs aquells sarments que llurs rahims no comporten pluges. E, per tal que no hagen a dir totes les circumstàncies que convenen en aytal acte, solament deu hom plantar la vinya de aquells sarments que segons la regla damunt dita. E sàpies que la regió que és plasent y alegre y ha bona terra y bon ayre ama a totes sarments.¹⁸¹

[3] No qual¹⁸² nomenar los diversos linatges dels rahims ni dels sarments, que prou és manifesta cosa que de aquells sarments que són bons deu hom plantar la vinya, que fan grans rahims y bells, y han los grans durs, y que no han molta humiditat, y hagen la pallorfa tendra y ab bona sabor. Y majorment aquells que més prest hixen de flor deu hom estar per a les venemes, ço és, que no són bons per a salvar. E deus saber que moltes vegades la terra hon són plantades les sarments muda la natura de aquelles.

[4] Encara deus saber que hun linatge de sarments que·s nomena en Ytàlia¹⁸³ *aminnes*, en qualsevol lloch que sien plantades fan lo vi molt bell y sostenen millor terra calenta que ¶^{33r} no freda.¹⁸⁴ Encara deus saber que d'esta natura de rahims hi ha en II maneres, major y menor, y la menor floreix millor e hix de flor més prest si és podada breu, y fa los grans més breus. Y si la ajustes ab algun arbre vol terra grassa y si la deixes star per si mateixa, a manera de vinya, vol terra mijancera.¹⁸⁵ Y sàpies que no li fan dampnatge vents ne pluges, encara que la major, ço és, aquella que fa los rahims majors, pren vicis sovint per vents y pluges. Encara deus saber que y ha hun linatge de rahims que·s nomenen en latí *apiane*, que són millors los altres de què havem parlat. Prou basta que fins ací hajam parlat de alguns linatges de sarments que per nós són coneguts y provats y han llurs noms segons les províncies.

[5] Emperò, de ací avant cascun llaurador¹⁸⁶ faça concideració de les sarments que volrà plantar ab la terra en què les plantarà segons les regles damunt dites.¹⁸⁷ E semblantment faça dels arbres que volrà trasplantar, y ab tal regla aconseguirà bones fruytes y bones plantes. Emperò, garde's que de terra grassa no tresplante sarments ni arbres en terra magra, car per ningun temps faran bon fruyt. Emperò, de terra magra en terra grassa los fa bon tresplantar. Encara deus saber que quant volràs plantar sarments, en especial de aquelles sarments que hom deixa per a tòria, com són parents¹⁸⁸ y trilles, que són molt llongues, tu no deus pendre

¶¹⁸⁰ Salt interlineal de *no comporten pluges*. S'ha de substituir pel sintagma: *más tiernos e más umidos* M. ¶¹⁸¹ *e vinyas* M. ¶¹⁸² *Llegiu cal*. ¶¹⁸³ *do escrivió Palladio aqeste libro e han nombre* M. ¶¹⁸⁴ *nin sufren que de lugar graso sean trasmudados*

en lugar magro sy non son bien estercolados con estiércol M. ¶¹⁸⁵ *es a saber non mucho graso ni mucho magra* M. ¶¹⁸⁶ *industrioso* M. ¶¹⁸⁷ *Es a saber de montanya en plano, e de lugar magro en lugar graso, e asý de los otros* M. ¶¹⁸⁸ *Llegiu parres*.

de les sarments que són prop la cima ne de aquelles que són prop lo cap de la tòria, mas de aquelles que són en lo mig de la tòria les deus pendre. E sàpies que cinch o sis nus luny de la sarment les deus tallar.

[6] Y deus guardar que la tòria o sarment sia ben fructificant y que haja fet molts rahims en lo any passat. Y no·t penses que la sarment per fer hun rahim o dos sia dita fructificant, sinó aquella que per sobres de habundància de rahims se inclina devers terra. E sàpies que cep o parra ben fructificant pot haver en si branques singulars que, si són plantades, seran molt més fructificants que no les mares d'on seran stades tallades. Y si d'estes aytals sarments vols haver coneixença, tu en lo temps que los rahims són en la parra o cep miraràs aquelles sarments que en lloch dur, ço és, en lloch vell, naxeran y faran fruyt, [7] y senyalaràs aquelles sarments o branques que en la huna partida faran molts rahims y de aquelles faràs maiols o exerts. Quant tu vol-^{33v}-ràs plantar novelles sarments, guarda que en lo cap del mayol no y haja res de la sarment vella, car com lo vell és podrit y corromput tantost podreix y és perdut lo mayol o la sarment. Molt deus esquivar que no plantes dels caps sobirans de les sarments ni tanpoch empeltar, car encara que sien nats de bona sarment y en bon lloch, emperò no seran ben fructificants. [8] Encara deus saber que y ha algunes sarments o brots que·s nomenen *jampinari*, ço és, que abunden molt en pàmpols, los quals naixen hi·s fan en lloch dur de la parra o del cep, y encara que facen algun fruyt emperò no deuen ésser comptats en lo nombre dels fructificants, ni deus pendre mallols o exerchs encara que aquestos brots o sarments en son lloch y temps romanents en lo cep poden ésser molt ajudats per la mare, ço és, per lo cep que són fructificants; y si·l tallaves o lo tresplantaves tostemps seria stèril y sens gran fruyt. Quant hom planta sarments o mayols no·ls deu hom torce ne cascar lo cap sobirà, per tal com la partida sana, qui és mesa davall terra, se podriria y la partida sobirana romandria stèril. Y deus saber que aquella torçura que serà feta a la sarment dona gran treball y vexació a aquella partida que és mesa davall terra ans que tinga rahels; car ella ha a entendre en metre rahels y en fer viure ço que és stat cascat y tort y donar-li vida sobre la terra. Les sarments que hom vol plantar se volen tallar y plantar en dia plasant, ço és, que no fassa mal temps, sinó que lo dia sia temprat. E deus guardar que après que les sarments seran tallades que tantost sien plantades y cubertes ab terra, per manera que lo sol ni lo vent no·ls puga secar.

[9] E deus saber que en los llochs frets pots plantar vinyes per tot aquest mes de febrer y encara per tota la primavera, pus los llochs sien humits y los camps ben grassos. La mesura de la sarment deu ésser de hun colze, segons que la terra és grassa o magra.¹⁸⁹ Molts són qui quant planten vinya ordenadament, ço és, a tall ubert,

¶ ¹⁸⁹ *do plantarás vinya debes dexar mayor o menor espacio de sarmiento a sarmiento. Car en la tierra* *grasa debes dexar mayor espacio e en tierra magra menor espacio M.*

deixen espay de III peus de hun mayol a altre. Y segons aquesta doctrina abasten a hun jorn de bous dos¹⁹⁰ mília y sis-centes sarments o mallols. En huna mujada de terra de Barcelona entren cinch mília sis-centes y XXV sarments. En huna mugada de terra ha sis-centes y XXV destrers, ço és, XXV destrers ¶^{34r} per cascun cayre. [10] Y, si per ventura tu hi volràs leixar espay de II peus tan solament, à n'i menester cinch mília y CCCLXXVI¹⁹¹ sarments. Quant tu volràs plantar vinya, tu deixaràs aquells espays que volràs, y de llarch a llarch tu estendràs huna corda y hauràs estagues o canyes. Y en cascun lloch hon deuràs plantar la sarment tu posaràs huna canya o senyal y en tal forma tu ordenaràs tota la taula hon deuràs plantar la vinya. Y en cascun senyal tu deixaràs son mallol o sarment.

[11] Encara més deus saber que no deus plantar tota huna vinya de hun linatge de sarments, per tal que la malíccia de hun any, qui serà contrària a hun linatge de les sarments, no lleve tota la speranza del fruyt de la vinya o de les venemes.¹⁹² E sàpies que molt val més que cascun linatge de sarments sia plantat a son depart que si estaven mesclats.¹⁹³ E, si per ventura no pots plantar ensemps totes les taules de la vinya, pots-ne plantar almenys de X en XII. E, si les vinyes seran velles, poràs-les empeltar cascuna taula de la vinya apartadament de huna natura y altra taula de altra natura. Y poràs-ho fer per semblant manera: que com la huna taula llevarà, pots empeltar l'altra. Y sàpies que aquest remey és molt profitós. Y per tal manera poràs conèixer en son temps flos y fruyts, ço és, segons les natures dels rahims, hauràs rahims primerenchs y tardans en diversos temps. [12] ¹⁹⁴Y axí hauràs molts vins de diverses sabors. Y seria cosa molt viciosa y dampnosa si hom mesclàs ensemps la venema verda y la madura, sinó que venema cada venema en son temps. [13] Encara hi ha altre profit: que ab menors despeses poràs collir les venemes si (les) culls (les venemes) la huna taula après l'altra. E, si per ventura açò te sembla impos[s]ible, almenys no mescles ensemps tots los rahims, sinó solament aquells que's concorden, ço és, que floreixen ensemps y maduren ensemps.

Açò se pot servir bé si plantes la vinya a tall ubert. Mas, si plantes a clavers, has a posar les sarments a quatre cayres a la manera de Ytàlia o de Serdenya. [14] E diu lo filòsoph Columel·la¹⁹⁵ que com plantaràs vinya deus metre vinaça mesclada ab fems. Y, si la terra és molt magra, a la rahel del mallol deus metre de la terra que sia grassa. Y deus guardar que'l lloch hon plantaràs ¶^{34v} lo mallol¹⁹⁶ sia humit. Emperò, més vol ésser sech que no humit, ço és, que no sia bragós. Y solament deus deixar a la sarment dos nuus damunt terra.

¶¹⁹⁰ Llegiu tres, que és el que diu el text llatí: *tria milia*. ¶¹⁹¹ Llegiu *CCCCLXXVI*. ¶¹⁹² *Mas debes plantar de III o de V linajes de sarmientos o cepas que sean de linage fructificante M.* ¶¹⁹³ *unos con otros, porque es mejor que una tabla de la vinya sea plantada de una natura e la otra de otra natura M.* ¶¹⁹⁴ *Ca*

non es grant gasto sy en un tiempo la otra vendimia madura e adelante coge hombre en otro tiempo la otra vendimia quando será bien madura M. ¶¹⁹⁵ Llegiu Columel·la. ¶¹⁹⁶ *Eliminat deus metre de la terra que sia grassa y que, perquè és una repetició de l'oració anterior, segurament per salt interlineal.*

X.

DE LES PARRS O TRILLES Y DELS ARBRES QUI SOSTENEN LES PARRS

Si tu vols plantar parres o trilles, tu deus haver planters de bona sarment, que sia ben abundant y deus-les plantar en algun lloch fins que y sien ben rayguades. Y après deus-les tresplantar en hun gran clot que sia prop de algun arbre. Y deus saber que lo lloch hon tu volràs plantar los mallols, ans que·ls tresplantes prop dels arbres, vol ésser cavat egualment fondo II peus y mig. Y com hauràs cavada axí fondo aquella taula, llavors tu poràs compartir los mallols y daràs a cascú son espay y no molt gran. [2] Y deixaràs sobre la terra III nuus y deixaràs-les ben brocar.¹⁹⁷ Y après II anys que seran ben raygades, tu les tresplantaràs prop del arbre o allà hon volràs. Emperò, quant les tresplantaràs no·ls deus deixar sinó huna sarment sola, encara que los mallols ne hagen moltes; axí mateix, los tallaràs algunes de les rahels. [3] Si per ventura n'i ha algunes que no sien bones ne ben endreçades, prop de cascun arbre, entre dos clots, pots metre II raygades de mallols. Emperò, és menester que les rahels dels mallols no·s puguen tocar les hunes ab les altres. Y pots-ho fer fent huna fossa, y a cascun costat de la fossa posaràs hun mallol y enmig posar-hi has pedres grans y axí no·s acostaran les rahels. Y après, sobre la terra tu poràs ajustar les sarments. Magos,¹⁹⁸ filòsof, diu que no deu hom omplir les fosses de terra lo primer any, mas que fossen mig plenes de terra. Car diu que en tal manera les sarments meten més fondo les rahels. Emperò, diu que açò se deu fer en terra que sia seca y no en terra humida.

[4] Los arbres que són més convinents per a sostenir les parres són aquestos: poyl y olm. Y en los llochs muntanyosos, en los quals estos no·s poden nodrir, és bo lo freix. Encara s'i pot plantar àlber, sàlzer y pruners y semblants. E diu hun savi, Columean,¹⁹⁹ que de qualsevol de estos arbres pot hom plantar en tota part.²⁰⁰ [5] E, si per ventura tu·ls vols plantar en algun camp en què has acostumat de sembrar, deus leixar espay de quaranta peus de hun arbre a altre, per tal que també·l pugues sembrar. Y, si la terra del camp és magra, basta que de hun arbre a altre hi haja XX peus. Encara deus deixar espay de la sarment ||^{35r} a l'arbre de hun peu, car lo creximent del arbre fa gran dampnatge a la sarment si li és massa prop. Encara deu hom fer algunes defensions de vergues y de semblants coses als arbres y a les sarments, per tal que·l bestiar no les puga menjar. [6] Huna altra manera hi ha de fer rayguar les sarments y són molt més prest raygades. Pren hun cove,²⁰¹ y per

¶ ¹⁹⁷ Llegiu brotar. ¶ ¹⁹⁸ Llegiu Magó. ¶ ¹⁹⁹ Llegiu Columel·la. ¶ ²⁰⁰ Ya sea que pocas regiones son que non deaya. E de otros que son suficientes a sostenir las parras. Empero en caso que non deoviese de los dichos árboles, conviene que en aqueste mes

de febrero los tresplante hombre sy aurán rayzes, o que faga hombre a manera de estacas. E que las meta hombre fondo en alguna fuensa, allí do deurá plantar los sarmientos M. ¶ ²⁰¹ de mimbres o una senalla M.

mig del sòl del cove fes passar huna sarment que sia en algun cep o parra de què tu volràs plantar. [7] Y humple de terra lo cove y lliga'l en arbre o en altre lloch prop del cep. Y dins hun any metrà rahels dins lo cove y en lo següent any poràs-la tresplantar tallant aquella sarment davall lo cove. Emperò, aquella sarment, ans que la poses dins lo cove, deus-la torce hun poch, per tal que per aquella torcedura pose les rahels. Y sens falta pots-la tresplantar y no't cal haver por que's muyra, puix la faces plantar ab lo cove.

XI.

DE NODRIR LES VINYES

Les vinyes se nodreixen en diverses maneres segons diverses províncies. Emperò, aquella vinya és molt bona que és plantada en camp pla y que no sia massa gran; emperò, pot ésser alta de hun peu. Y en lo començament ajuda-li hom ab canya que li lligue fluxament; solament que lo vent no trenque lo ram o brot tendre.²⁰² Altra manera hi ha de fer vinyes, ço és, que hom ha moltes canyes entorn de la parra o del cep y lliga hom les sarments a cascuna canya al entorn. Y les hunes sarments se lliguen ab les altres mijançant les canyes y donen bella barra o trilla redona a la manera de Ytàlia. Emperò, lo millor nodriment que hom pot donar a la vinya és que hom la leixe estendre baix sobre la terra.²⁰³

XII.

DE PODAR LES VINYES COMUNAMENT

En los llochs frets y encara en los llochs temprats, en aquest mes deu hom podar les vinyes. E, si per ventura són moltes vinyes, ço és, que sien situades en diverses partides, deu-s'í tenir tal manera: que les vinyes que són situades a la faç de tremuntana deuen ésser podades en la primavera y les que stan vers sol ixent o ponent deuen ésser podades en lo emputpne.²⁰⁴ Y és molt necessari que'l podador nodreixqua per manera lo cep que sia gros e robust en la calç. Y que's quart que ha hun cap prim y flach no'y leix dos sarments o braços, sinó hun solament. [2] Y deu-ne llevar tots los brots o sarments torts y flachs, y les sarments que veurà socarrades o cremades. Y ¶^{35v} tota sarment que naixerà enmig de II braços del cep deu ésser tallada.²⁰⁵ Y, si per ventura aquella sarment romandrà enmig y lo hu dels

¶ ²⁰² *E después que será fortificada non ha menester canya M.* ¶ ²⁰³ *Las vinyas puede hombre plantar en fuensas. Es a saber con claveras o con*

surcos. Es a saber a tallo abierto segunt costumbre de Catalunya M. ¶ ²⁰⁴ *Llegiu autumnne.* ¶ ²⁰⁵ *por medio M.*

dos braços se'n debilitarà, és mester que lo bras flach ne sia llevat y aquella sarment de enmig li subseheixqua. Lo bon podador deu conservar les sarments més baixes, puix que sien nades en bon lloch per tal que pugua ésser retornat lo cep baix y que'l faça tornar a huna branca o dues. [3] En los llochs temprats o grassos pot hom deixar muntar més alt los ceps. Emperò, en los llochs magres o hon fa gran calor²⁰⁶ o hon fa molt vent deu hom nodrir los ceps més baixos. En los llochs grassos pots deixar a cascun cep II brassos. Mas dich-te que bé ha ésser savi lo podador qui sàpia conèixer la virtut del cep y que'l sàpia conservar a lloch temps. Car deus saber que lo cep qui és ben poderós y fructificant hom lo puja hi'l nodreix alt, no li deu hom deixar més avant de huyt sarments o tòries, y açò per tal com hom deu primer considerar la rabaça del cep que sia bona y grossa y que u pugua ben comportar. [4] E deu-li hom llevar y podar totes les sarments. E, si la vinya no és vella, que les vulles renovar tot ço que naix prop la rahel. E, si per ventura lo tronch del cep, o per calor del sol o per massa pluges, o per bestiar que'l se haja menjat, serà dins si mateix corcat o secat en huna partida, tu deus tallar tot ço que y serà sech. Y untaràs-ho ab morques de oli mesclades ab terra.²⁰⁷ Untaràs-ho y açò li aprofitarà molt. La scorça del cep que's té ab lo cep y aquelles scorces seques que pengen en lo cep, y en special en les parres, ne deus llevar, car açò ajuda molt al vi que no fa tantes fargalades. [5] Hom deu alunyar del cep y arrancar una herba que's nomena *muscus*, a manera de molsa, que's fa a vegades en les fonts y a vegades prop dels ceps, car molt lo és dampnosa. E quant tu volràs tallar les sarments o podar, tu les deus vinclear a huna part perquè lo tall romanga redó. Encara deus tallar del cep tot ço que y trobaràs que y serà nat en mal lloch, y tot ço que y serà romàs vell. Y conservaràs les sarments novelles y fructificants. Encara ne llevaràs tots los rams o sarments qui seran de II anys.²⁰⁸ Los ceps que hom nodreix y vol que sien alts de terra, après que són alts de terra IIII peus, deu hom deixar solament IIII braços principals. [6] Y, si lo cep serà magre o flach que no haurà poder, solament li'n deu hom deixar hun bras ab tòria o sarment. Y, si lo cep serà poderós, pot-hi hom deixar II braços ^{36r} ab II tòries. Encara deus provehir que totes les tòries o sarments que nodriràs per al any venidor no sien totes de la huna part, car sàpies que'l cep se secaria del altra part hon no hauràs leixades sarments, axí com si hi havia ferit llamp. Les brocades que hom deixa en los ceps que són nodrits a manera de parres no'ls deu hom fer massa prop de la sarment vella ni tampoch en lo cap de la sarment nova, mas quasi en lo mig, car sàpies que poch fruyt farien, ans ho convertirien tot en rams y pàmpols. Mas les brocades que fas en lo mig de la sarment, aquelles fan molt fruyt y són de gran durada. Com tallaràs la sarment, guarda que no talles de la part del borro ni massa prop de aquell, mas hun poch lony, per tal que l'aygua que'n hix no fassa dampnatge al borro.

¶ ²⁰⁶ o en lugar de montanya M. ¶ ²⁰⁷ las plagas o llagas que farás a la cepa M.

¶ ²⁰⁸ Y todas las cosas viejas e ásperas M.

XIII.

DE PODAR LES PARRS QUE SÓN EN LOS ARBRES

Com volràs podar la parra que és entriada en arbre o en semblant lloch, après que la hauràs plantada novellament, tu la deus tallar baix sobre terra que hagen solament III o IIII nuus lo primer any. Y de aquí avant, cascun any tu la faràs muntar per son punt, segons que coneixeràs la força de la sarment. Axí, emperò, que tostemp huna verga de la sarment romanga dreta per muntar alt en lo arbre. Y, si vols haver molt fruyt, nodriràs molts sarments baix, y poràs-les entortillar ab canyes més baix que no lo arbre. Emperò, tostemp leixaràs pujar la verga principal alt en lo arbre. E sàpies que les sarments que són esteses alt en la cima del arbre fan molt millor vi. En les branques del arbre que són ben forts, pot hom comanar moltes sarments en gran poder. [2] La manera del podar és tal que tu deus tallar totes les sarments que en l'any passat hauran fet fruyt y la sarment novella romanga, emperò que sia denejada y porgada de tots rams y brots. És necessari que cascun any les sarments de les parres, quant les podaràs, stiguen soltes y desligades, per tal que prenguen algun refigeri. Alguns dien que après deuen ésser ligades en altre lloch y no pas en aquell mateix. Encara deus en tal manera ordenar les branques del arbre: que la huna no stiga damunt l'altra, ço és, que la sobirana no stiga en lo indret de la jussana, car farien dampnatge a les sarments. Quant plantaràs algun arbre per a sostenir les parres, si la terra és grassa, pots-lo leixar pujar sens branques fins que haja huyt peus de alt, y en terra magra VII peus. [3] Encara deus guardar que en los llochs hon cau rosada o gelada, nodreixques los arbres qui sostendran les parres en ay-^{36v}-tal manera que totes les rames o branques sien les hunes vers sol ixent y les altres vers sol ponent. Y açò per tal que'l sol al mig del dia pugua ben ferir en lo arbre y madurar los rahims. Encara més deus provehir que la sarment del arbre no sia molt spessa, ço és, que no li deixes moltes vergues. Encara deus provehir que, si hun arbre de aquells qui sostenen les sarments se moria, que en lo lloch de aquell n'i metes hun altre. En lloch de muntanya deu hom nodrir baix aquestos arbres per a les parres, y en los llochs plans y humits deu hom nodrir-los pus alt. Y guarda't que no faces ligar lo cep ab l'arbre²⁰⁹ per tal que la ligadura no'l seque.²¹⁰ Encara deus saber que les vergues dels ceps qui són fora la ligadura de la sarment o branca principal y pengen avall, aquelles fan lo fruyt de la parra, y aquelles aytals que hauran fet fruyt deus podar. Emperò, les altres vergues o sarments que seran desà la ligadura, ço és, vers la principal branca del cep, deus conservar en l'any següent que facen fruyt.

¶ ²⁰⁹ *con mimbres o con semblante fuerte ligadura M.*

¶ ²¹⁰ *nin los debilite nin los destruya M.*

XIV.

ENCARA DE PODAR LES PARRES O TRILLES

Si tu volràs nodrir les vinyes a la manera de Proença²¹¹ o de Ytàlia, segons qu'e dit, ço és, que·ls ceps a manera de parres o de trilles sien allegats²¹² o entriats alt en los arbres, tu deus leixar nodrir los arbres en quatre branques principals, y en aquelles tu deus nodrir e entriar les sarments del cep o de la parra segons lo poder del cep y del arbre. E sàpies que·ls ceps, axí aquells que hom fa muntar alt en los arbres com aquells que hom fa estendre sobre canyars y com qualsevol dels altres,²¹³ tots se deuen podar per huna forma. Emperò, los ceps que hom nodreix baix y·ls deixa hom estendre sobre terra, axí com se fa en Catalunya vers les partides de la mar, en altres llochs se fa semblantment per fretura que han de arbres, de pals y de canyes. Aquells deu hom leixar lo primer any II borrons, y en los altres anys següents deu·los-ne deixar més. Emperò, sàpies que aquestos tals ceps que s'estenen sobre la terra sens altres ajudes de arbres deu hom podar molt més curt que no los altres.

XV.

DE PODAR VINYA NOVELLA ¶^{37r}

Diu hun philòsoph apellat Comel·la²¹⁴ que en lo primer any deu hom leixar lo cep novell o mallol solament en huna verga. E sàpies que en lo primer any no fa a tallar del tot²¹⁵ segons que fan en Ytàlia, ans ho deus sperar en lo segon any, car si u feyes o tantost se morrien o jamés no farien fruyt. Ans deus saber que, si talles lo cep del tot en lo primer any, lo cep s'esforça de llansar brot de la verga vella. Y aquell brot tostemp metrà son poder en fer pàmpols y rames y no fruyt, e per tal ho deus deixar fins al segon any. [2] Y lladonchs faràs en aytal manera que en aquell lloch hon lo mallol haurà més gema pus baix tu li tallaràs tot lo vell que serà pus alt y de aquelles vergues pus baixes en què hauràs mès lo brot. Y serà tot ensemps, ço és, lo vell y lo novell. Tu li deixaràs solament huna verga o dos, en especial aquelles que seran més forts. Encara deus los brots novells lligar ab canyes que·ls sostenguen, car en lo terç any seran més forts. [3] E deus saber que quant la vinya haurà IIII anys y la terra serà temprada, ni humida ni sequa, tu poràs nodrir a cascun cep tres braços o brocades.²¹⁶ Aprés tantost que la vinya sia podada, en continent se'n deuen llevar les sarments y romagueres y altres coses que puguen enbargar als cavadors.

¶ ²¹¹ Mala lectura de l'original llatí. Confon el terme *provinciis* (de les províncies) per *Proença*.

¶ ²¹² Llegiu *lligats*. ¶ ²¹³ *que hombre faze estar sobre*

sy mesmas como otras que hombre faze estar sobre palos o otros tochos M. ¶ ²¹⁴ Llegiu *Columel·la*.

¶ ²¹⁵ *aquesto es acurtar* M. ¶ ²¹⁶ Llegiu *braçades*.

XVI.

DE MORGONAR LOS CEPES

En aquest mes de febrer deus morgonar los ceps, ço és, que en aquell lloch hon haurà mort algun mallol o que'll fallirà algun cep, que del pus prop cep hom hi faça gitar alguna verga o tòria en la manera següent. E deus saber que en la vinya vella²¹⁷ molt val més que sia renovellada ab morgons en la manera acostumada que no arrabassant la vinya del tot y tornant-hi mallols novells.²¹⁸ E sàpies que morgó és apellat aquella sarment que, partint del cep vell a manera de arch, posa hom davall terra y roman de fora lo cap de la sarment. [2] E diu lo filòsof Columel·la²¹⁹ que aquelles sarments o morgons meten moltes rahels y donen gran aflicció al cep y'l debiliten del tot. Perquè és necessari que los morgons sien tallats del cep après dos anys prop del cep vell,²²⁰ ço és, ha hon comença lo arch. Y poden deixar en lo cep algunes sarments poques, que facen algun fruyt. E dien los llauradors que, ||^{37v} si tallaràs los morgons ans de dos anys, tantost se moren, y açò perquè llurs rael no són ben refermades y raygades.

XVII.

DE LA MANERA DE EMPELTAR

En aquest mes de febrer, en les regions calentes y temprades, comença²²¹ hom de empeltar y fas en IIII²²² maneres. Y les dos maneres se poden fer en aquest mes de febrer. La terça se deu fer en lo stiu. Les tres maneres de empeltar són aquestes: o davall la escorça, y açò se nomena palluxó, o en lo tronch y nomena's tascó, o a manera de empastre y nomena's escudet.

E per tal manera deus empeltar l'arbre, ço és, lo tronch principal, tallades totes les branques, cascuna branca per si, en lloch que sia ben net e lis, sens que no y haja algun colp. Y deus-ho tallar ab serra, y après ab coltell ben tallant deus-ho allisar que no-y romanga ningun senyal de la serra.²²³ Y guarda que la escorça del arbre que volràs empeltar no sia nafrada per la serra ni per lo coltell. [2] Após tu hauràs hun ferro o fust a manera de tascó que sia prim, y pots-lo fer de ferro, o de fust o de os y majorment si pots haver os de lleó. Y subtilment tu'l posaràs entre lo fust y la scorça fins a III dits a través, y guarda bé que la scorça no's rompa.²²⁴

¶²¹⁷ o aborrida, la qual ha a durar luengo tiempo segunt que dize Columella M. ¶²¹⁸ la qual cosa desplaze mucho a los labradores, es a saber, quando hombre faze renovar la vinya morgonando M. ¶²¹⁹ Llegiu Columel·la. ¶²²⁰ Llegiu novell.

¶²²¹ Al marge esquerre del manuscrit hi ha la següent anotació amb mà posterior: *Hempeltar Vº flº 70 y flº 100.* ¶²²² Llegiu III. ¶²²³ *E sy quieres menos de sierra lo puedes tajar con cuchillo M.* ¶²²⁴ *Empero yo he visto que M.*

Alguns hi ha que fenen la scorça y no han por que's rompa. Y tantost que'n hages tret lo tascó tu hi posaràs lo empelt, lo qual tu deus ja haver tallat de la huna part fins al cor. Emperò, que lo cor del empelt romanga tot sa, que no s'i deu tocar, y que sia tant tallat com seran los III dits a través y la talladura del empelt vaja vers la part del fust del arbre y la scorça vers la scorça del arbre. E sàpies que lo empelt deu apparer més alt que'l arbre VI o VII dits a través. [3] Y segons que'l tronch del arbre serà gros, hi poràs fer II o III empelts o més. Emperò, que de hun empelt a altre haja IIII dits d'espai. Aprés, tu deus ben estrényer los empelts ab jonchs, o ab vímens o ab bova. Aprés, deus posar sobre lo cap del arbre fanch de terra. Y, si't vols mesclar, hi has bovina, la qual se aferra y estreny fortment. Y aprés, sobre tot deus-ho cobrir²²⁵ ab draps. Y,²²⁶ si y poses bovina, no tens fretura de draps. E deus-ho fer per tal manera: que sobre lo fanch y la ligadura apareguen IIII dits los empelts per manera que y pugues metre jemes. La segona manera de empeltar se fa per tal manera, ço és, que aprés que hauràs tallades les branques del arbre que volràs empeltar, tu lligaràs ben estret ¶^{38r} ab jonchs o ab cordes lo tronch del arbre IIII dits baix davall lo cap, y açò per tal que'l arbre no's fena més del que deu. Y fendràs per mig lo tronch ab coltell. Alguns salven lo cor del arbre a la huna part. Y trauràs-ne lo coltell ab què lo hauràs fes. Y metràs enmig de la fenedura hun tascó de fust, o de ferro o de os. Y aprés hauràs dos empelts, y de cascuna part tu'ls tallaràs cascu fins al cor, y guarda que no'ls toques al cor. A la part de dintre deuen ésser més aprimats que no a la part de fora. Y a cascuna part de la fenedura tu posaràs hun dels empelts. Y guarda que la scorça forana del empelt romanga igual ab la scorça del arbre a la part forana. Aprés, tu trauràs lo tascó de la fenedura del arbre per tal que'ls empelts se puguen ben estrényer ab jonchs y consolidar ab la fenedura del arbre.

[4] E deus saber que en aquestes dues maneres de empeltar ja dites²²⁷ se deuen fer en la primavera quant los arbres comencen a inflar,²²⁸ y també se deuen fer en luna crexent. Y més deus guardar que los empelts que posaràs en lo tronch sien novells, ço és, que sien del any passat, y que sien plens de nus en manera que sien ben fructificants. Y com los tallaràs del arbre, guarda que stiguen vers sol ixent y que sien grossos com lo dit menor si l'arbre que volràs empeltar ho comportarà; si no, sien de la gruxa que't semblarà. E, si's pot fer, que sien forcats y que hagen moltes gemes, car açò és gran senyal de abundància. [5] E, si per ventura vols empeltar arbre menor, ço és, que sia prim en lo qual sens dupte prenen millor los empelts que no en los arbres vells y grossos, tu tallaràs aquell arbre prim prop de la terra. Y pots-ho empeltar en qualsevol manera de les dues, emperò molt més val la primera, ço és, entre lo fust y la scorça quant en arbre prim. Y fa ben estré-

¶²²⁵ con molsa o limos de agua o M. ¶²²⁶ Empero e en el tronco M. ¶²²⁸ para meter yemas. E aquestes yo he provado que M. ¶²²⁷ es a saber en la corteza dos maneres de enxerir M.

nyer ab jonchs y semblants coses. Encara deus saber que alguns, segons que ja he dit damunt, quant meten lo empelt en la fenedura segons en la segona manera, ells los meten en tal manera que la scorça dels empelts stiga egualment ab la scorça del tronch. Emperò, si'l arbre serà novell y prim y serà empeltat prop de terra, deus cobrir de terra fins al empelt, per tal que vent no'l puga trencar ne la calor del sol no li puga noure. [6] E recompta lo Pal·ladi que hun llaurador li recomptà que si metia y huntava los empelts ab visch que no fos temprat o que'n posàs en la fenedura del tronch y en lo tall, fort maravellosament fa pendre y afferrar los empelts.

[7] E [de] la terça manera ¶^{38v} de empeltar a escudet, ço és, a manera de empastre, direm avant en son temps. La quarta manera de empeltar, segons que recompta lo savi Columel·la, se fa per tal manera que pot-se fer en lo arbre, mas molt millor se fa en lo cep, la qual se fa axí. Tu deus barrinar lo cep o l'arbre ab barrina conivent segons la gruxa del arbre, y deus-lo barrinar fins al cor, y és mes-ter que lo forat vaja en avall. Y com coneixeràs que lo forat toca al cor, tu'n trauràs la barrina y netejaràs bé lo forat que no'y romanga res de la serradura del fust. Y hauràs lo empelt, lo qual sia redó y sia tal que, com lo hauràs aprimat, que umpla bé lo forat que hauràs fet ab la barrina. Emperò, deus guardar que'l empelt haja sàbea, ço és, humor, y que solament haja de fora dos borrons. Y llavors tapparàs y clouràs bé lo forat ab argila o ab cera, y per tal manera pots empeltar les trilles o parres que sien comanades als arbres.

[8] E recompta Pal·ladi en son libre que hun home espanyol li havia dit y recomptat hun novell linatge de empeltar arbres sens pinyol, la qual cosa ell havia provada en servera. Y fas per tal forma: tu hauràs huna branca de sàlzer longa de II colzes y grossa axí com lo bras, o menys si't vols, y en lo mig lloch, tu la barrinaràs. Y per aquell forat tu passaràs la planta del presseguer que sia novella, ço és, que sia nada en aquell mateix any, llevant-li totes les rames o branques, axí que solament romanga la cima, la qual cima del presseguer tu passaràs per aquell forat que hauràs fet en lo sàlzer. Aprés tu doblegaràs lo sàlzer a manera de arch y cascun capficaràs en terra, a fi que meta rael. Aprés, tu cobriràs lo forat del sàlzer ab argila banyada ab aygua,²²⁹ ben estret, que no y puga entrar aygua de pluja. Y aprés de hun any, que tu veuràs que'l sàlzer se haurà incorporada en si la virtut del presseguer o lo forat serà ben clos y consoldat,²³⁰ llavors tu hauràs²³¹ la planta del presseguer a la part jusana prop del arch del sàlzer. Y aprés cobriràs de terra lo arch del sàlzer, en manera que aquell arch puga metre rael. Y no li consentes que meta alt altres branques o rames, sinó solament la rama del presseguer. O, si volràs, pots tresplantar tot lo arch del sàlzer y cobrir de terra fins a la cima del pres[s]eguir, y lejaràs solament créixer la branca del presseguer. E sàpies de cert que aquest aytal

¶²²⁹ o con molsa o limos que se faze en el agua M.

¶²³⁰ lo uno con el otro M. ¶²³¹ Llegiu tallaràs.

presseguer farà préssechs sens pinyol. Emperò, deus-ho plantar en llocs humits y que's puguen regar, per tal que'ls sàlzers ¶^{39r} se alten molt de aygua, en manera que millor puguen metre rahels, y puguen encorporar, en si mateixos, lo arbre.

XVIII.

DE PLANTAR OLIVERES

En aquest mes de febrer, en los llocs que són temprats, pot hom plantar oliveres. Y poden-se plantar²³² en los màrgens del camp, y que'ls deixes espay de X palms de amplària, ço és, que dins aquell espay no y sembres res. Y com seran rayguades, si no y estan bé, pots-les mudar en altra part. Y sàpies que quant les tresplantaràs, que seran raygades, és mester que les metes en bon guaret. Y deus-los llevar a cascuna lo cap y totes les branques, y que no sien pus grosses de hun colze e hun palm. Y en lo lloch hon les plantaràs és mester que primerament hi faces hun clot ab huna estaca. Y dintre lo clot metràs alguns grans de ordi, y lleva'ls tot quant hi trobaràs sech. Y cobriràs los caps de les plantes ab argila banyada²³³ y lliga-u bé ab jonchs o vímens. [2] E deus saber que com arranqueres²³⁴ les plantes de les oliveres, tu les deus senyalar ab almànguena o ab altra cosa vers sol ixent, y açò aprofita molt a tot arbre.²³⁵ E semblantment ho pots fer quant tallaràs les branques de la olivera per a plantar. Encara deus saber que de huna olivera a altra deu haver espay de XV fins en XX peus. Y deus-ne arrancar totes les herbes que naixen prop de les oliveres. Encara més deus saber que cascuna vegada que són regades ab aygua de pluja, sovint deuen ésser entrecavades molt llaugerament, ço és, que no fan a cavar fondo. E aquella terra que cavaràs deus ajustar a la çoca de la olivera a manera de munt.

[3] Y sàpies que les oliveres amen molt terra que sia mesclada ab argila vermella o blanca.²³⁶ [4] La argila ab què fan les olles deu hom esquivar per a plantar oliveres y encara terra que sia molt humida, ço és, que tostemp hi haja humor o aygua. E no deus plantar la olivera en lloch hon haja stat arborcer o alzina, car sàpies que molt malvades rael deixen en tant que totes les herbes y plantes que sien prop consumen y maten. Si lo lloch hon volràs plantar les oliveres és molt calent y que y fira bé lo sol, deus fer per manera que les oliveres stiguen de cara a la tremuntana y que stiguen alt en algun coll. Y si lo lloch o la regió serà freda stiguen de cara a la ¶^{39v} tremuntana.²³⁷ E sàpies que requiren muntanya alta mas mijancera, axí com són en la terra o província de Sabina o de Bètica.

¶²³² *en guareyt M.* ¶²³³ *o con molsa de agua que se faze en los ríos o en las balsas M.* ¶²³⁴ *Llegiu arranquaràs.* ¶²³⁵ *e en especial a las oliveras M.*

¶²³⁶ *mezclada con sablón que sea gras, o con tierra que sea bien espesa e humida M.* ¶²³⁷ *Llegiu al mijjorn.*

Los noms dels olivers són molts y diversos segons diverses regions.²³⁸ Car en huna regió se fan grosses y són nomenades segons que·ls hòmens de la regió les nomenen. En altra regió són mijanceres y són nomenades per altre nom y axí de les altres de les quals yo al present no·m cure, car totes són compreses sots lo nom general de oliveres. Mas lo libre de Pal·ladi diu que les olives més grosses deu om conservar per a menjar y les olives més menudes deu hom deixar per a fer oli.

[5] E, si per ventura tu volràs plantar oliveres dins lo teu camp en què as acostumat de sembrar forment y ordi, y volràs semblantment aquell sembrar, cové que jaqueixques espay de olivera a olivera XL peus. Y, si la terra o camp és magre, baste que XXV peus. Molt és profitosa cosa que les oliveres tinguen la cara vers ponent y vers labeig, que és vent suau.²³⁹ Encara deus fer per manera que la fossa o clot hon tu plantaràs la olivera haja de fondo IIII peus. Y metràs en lo sòl del clot pedres que retinguen lur humor, y si no has pedres, metràs-hi argila ab fems mesclada. Si lo lloch hon tu plantaràs novellament oliveres és tancat y clos, que bestiar no·y puga entrar, baste que les plantes sien ben baixes. Mas si no és tot tanquat és mester que les plantes sien ben altes que lo bestiar no y puga aconseguir a les rames. E, si tu plantaràs les oliveres en lloch molt sech y les pluges no y continuen, és mester que les fases regar, en altra manera morrien. [6] E, si per ventura en la regió o província hon tu volràs nodrir olivar no y ha olivars de hon tu pugues haver plantes, és mester que tu hages branques primes o rames de olivars de altra regió y que les plantes y que les metes en huna era que sia egualment cavada fondo de hun peu. Y aquelles rames o branques deuen-se tallar de la olivera ab serra. Y, après V anys que hauran meses rael, poràs-les tresplantar en la manera que damunt és dita. Y, si la regió és freda, pots-les tresplantar²⁴⁰ en aquest mes de febrer. Molts són qui han provat ab experiència que prenien los ullastres, ço és, les oliveres del bosch bordes, y arrencaven-les ab rael y tallaven les rames en manera que lo tronch no romania més gran de hun coldo. Y plantaven-los si·s vol en algun guaret o taula per tal que, com fossen ben raygades, que les tresplantassen. Y ¶^{40r} també les plantaven en lo lloch hon deuen aturar sens tresplantar ab molts fems. E aquestes tals oliveres, après que eren ben preses y raygades, feyen molts plançons que podien tresplantar.

¶²³⁸ Omet l'enumeració llatina: *sicut pausia, orches, radius, Sergia, Licinia, Cominia et ceterae* (com pàusia, òrcade, radi, sèrgia, licínia, comúnia i altres).

¶²³⁹ *el qual en latín es dicho favonium. Aquesto es poniente vel zefirus M.*

¶²⁴⁰ Repetit i eliminat *pots-les tresplantar.*

XIX.

DE POMERS²⁴¹ Y ARBRES FRUCTIFICANTS

En aquest mes de febrer poden tresplantar tots arbres fructificants, majorment en los guarets y llochs ben llaurats, specialment en los lochs qui stan de cara a la tremuntana. Y de cascun arbre fructificant entenem a dir davall particularment, mas primerament direm ací de les pomeres. E deus saber que les pomeres amen tal terra com les vinyes.²⁴² Si tu vols fer verger solament de pomeres, tu deus ordenar lo verger per solchs que sien ben fondos de IIII o V peus. Y de hun solch a altre tu deus leixar espay de XXX peus y que stigen per orde. Y de huna pomera a altra, quant les metràs en solchs,²⁴³ pots deixar espay de huyt peus. [2] Y val molt més que les plantes ab rael que no en altra manera. Emperò, pots-ne fer branques en tal manera: tu hauràs branques de pomera y plantar-les has en algun lloch que's puguen regar y, com seran raygades, poràs-les tresplantar. Encara, si vols, hauràs bordalls de maçaneres y ab les rael tu les plantaràs en aquest any mateix o en lo següent en lo stiu a manera de escudet. En aquest any mateix poràs-los empeltar o en lo següent. En aquest mes mateix poràs-los empeltar ab palluxó o ab tascó. E après que seran vius los empelts, poràs-los tresplantar en lo verger.²⁴⁴ E deus-ho ordenar axí que no deus plantar huna pomera gicha prop de huna gran, sinó²⁴⁵ totes per son grau, per tal que les majors no's beguen les menors. Y deus guardar que les cimes de les pomeres no sien trenca-des ab mà, car sàpies que no crexerien. [3] E encara més, deus fer ton poder que les pomeres que tresplantaràs sien criades en muntanya aspra e secha y que les tresplantes en lloch pla, y gras y humit. Si tu vols plantar branques de pomera, tu les metràs bé davall terra. Emperò, poden romandre damunt terra prop de III peus. E, si tu per ventura plantaràs II pomeres justades en huna fossa, guarda que les rael de la huna no's acosten a l'altra, car sàpies que vèrmens les matarien. Segons que diu lo savi Columel·la que molt més fruyt donen les pomeres que són fetes dels grans de les pomes que hom les sembra que no fan aquelles que hom planta ab rael. E, si la terra hon plantaràs les pomeres és secha, deus-li ajudar regant-la quant serà mester. ¶^{40v}

¶²⁴¹ En llatí clàssic i altmedieval, el terme *pomiferis* fa referència als arbres fruiters en general. Ací, però, Saiol el tradueix com a 'pomer', distingint-lo de la resta d'arbres fruiters. ¶²⁴² e los perales e las otras cepas, por tal que se fazen más

bellas e fazen más fructo e más bello M. ¶²⁴³ o en valle fondo que aurás fecho M. ¶²⁴⁴ en los lugares fondos e valles. E darás espacio de uno a otro VIII o X pies M. ¶²⁴⁵ en cada un valle o surco vayan los mançanas M.

XX.

DE CAVAR LES VINYES Y LLIGAR LES SARMENTS Y FEMAR LOS ARBRES

Les vinyes y los parrals deu hom cavar y palafangar en aquest mes de febrer en los llochs, emperò, que són prop de mar. Y, semblantment, si és costuma de la província, los pot hom erar y per semblant deu hom ligar les vergues de les sarments o parres ans que no broten, car sàpies que si'ls trenques los brots gran dampnatge los ne segueix.

[2] En aquest mes deu hom femar les oliveres y tots los altres arbres, mas yo dich que més val en octubre.²⁴⁶ Lo femar dels arbres se deu fer en tal manera: tu deus llevar tota la terra que és prop de les rael y ab aquella terra tu mesclaràs dels fèms segons que't serà semblant.²⁴⁷ Y après tornaràs en aquell lloch mateix la terra ab lo fem mesclada.

En aquest temps mateix deus cavar o entrecavar los arbres y les altres plantes que hauràs plantades en los guarets. Y deus-los llevar totes les rames supèrflues²⁴⁸ y llevaràs totes les rael que hauran meses en la sobirana part de la terra.

XXI.

DELS ROSERS, VIOLERS, LIRIS Y SAFFRÀ

En lo dit mes de febrer pot hom plantar rosers, ho'ls plantes ab rael o sembres la sement. Y volen que la sement no sia posada molt fondo. Si les roses se fan en lo botó après que les fulles vermelles són caygudes y lo botó roman en branca del roser y torna vermell.²⁴⁹ Lo botó vers lo autumne, quant hom venema, y sembla garagull²⁵⁰ vermell de gavarrera. Y quant són madures per son punt, coneixeràs-ho que los botons aquells seran ben vermel·ls y clars y molls, y llur vermellor serà hun poch fosca, quasi morada. Llavors los deus collir, y deus-ne traure la llavor, y leixaràs-la secar y poràs-la sembrar en aquest mes de febrer. L'altra llavor grossa que tenen les roses en mig quant han tota llur flor no és dita sement de roses. [2] Los rosers antichs se deuen en aquest temps entrecavar.²⁵¹ Y deus-los²⁵² hom podar, ço és, llevar tot ço que y serà sech. Axí mateix, si són massa clars, pot-los hom espessir morgonant. Si tu vols haver roses primerenques, cavaràs entorn del roser quasi dos palms. Y cascun dia tu'l regaràs ab aygua calenta dos vegades y hauràs roses primerenques.

¶ ²⁴⁶ *porque los árboles con las lluvias del octubre sienten el provecho del estiércol* M.

¶ ²⁴⁷ *E segunt que el árbol será grande o chico* M. ¶ ²⁴⁸ *e aquellas que son de más e non están*

bien M. ¶ ²⁴⁹ *Eliminat dega.* ¶ ²⁵⁰ *Llegiu gratacul.* ¶ ²⁵¹ *con açadas chicas e con semblantes açadas destraes que son agudos a dos cabos* M.

¶ ²⁵² *Llegiu deu-los.*

[3] En aquest mateix mes deuen plantar los caps dels liris y ab gran diligència deuen purgar y denejar aquells que ja són plantats, per tal que no·ls lleve hom los ulls y romanguen orbs. Encara se deu hom guardar que los caps menors ¶^{41r} no sien nafrats. Car sàpies que, si·ls parteixes de la rael, ço és, de la mare o de la cabota major y les plantes en altra part, cascuna farà per son temps semblant cabota o rael.

Axí mateix, pots en aquest temps de febrer plantar violers, axí boscans com dels altres domèstichs. En aquest mes mateix pots plantar les cabeces del çafir. Emperò, en Catalunya se planta lo çafir en lo mes de maig o en lo mes de agost, y és molt millor plantar. E, si per ventura los violers eren ja plantats en aquest mes de febrer, los pots cavar o entrecavar.

XXII.

DE SEMBRAR SEMENT DE LLI

En lo dit mes pot hom sembrar lo sement del lli en terra que sia ben femada y ben guaretada. E deus saber que X mugs o mesures de aquelles basten a sembrar hun jornal de bous, y per tal manera lo lli exirà prim y molt millor que·l altre.

XXIII.

DE PLANTAR CANYES, ESPÀRECHS, SALZES Y GINESTES

Les canyes deu hom plantar en aquest temps de febrer en tal manera que tu faràs cavar les fosses hon les volràs metre²⁵³ sols mig peu de fondo. E plantaràs los ulls de les canyes en manera que y haja mig peu de hu a altre y cobrir·los has de terra. Y, si la província o regió és molt seca, és mester que tu les plantes en alguna vall humida o que·s pugua regar. E, si la regió és freda, deus·los plantar en llocs mijancers, ço és, que no sien massa humits ne massa sechs, car prou basta que·s puguen regar de l'aygua de la pluja que exirà de la casa o del mas. E sàpies que entre les canyes, quant les hauràs plantades, poràs sembrar llavor de espàrechs y naixeran ensemps ab les canyes, car sàpies que los espàrechs²⁵⁴ se volen ajustar ab semblant humor. [2] E, si les canyes ja plantades seran velles, en aquest mes de febrer les deus exercolar²⁵⁵ de tot ço que y trobaràs sech y podrit. Y encara·n deus traure totes aquelles rael·s que no han ulls ¶^{41v} per a brotar.

En aquest mes de febrer deus plantar salzes y tot altre linatge de arbres que deuen sustenir les parres,²⁵⁶ axí com són sàlzers, polls, olms, àlbers y semblants

¶²⁵³ *no mucho fondo. Basta que ayan M.* ¶²⁵⁴ *se alegren mucho e M.*

¶²⁵⁵ *las raíces M.* ¶²⁵⁶ *o las cepas que desuso avemos hablado M.*

arbres. Semblantment, pots plantar ginestes, y si no has compliment de ginestes, almenys poràs morgonar de aquelles que y són. Y, com ne hauràs moltes morgonades, poràs-les tresplantar en altre lloch.

En aquest mes pots sembrar grans de murta y olives de llor en algun lloch llaurat, y faran-se arbres. Y si ja són sembrats, poràs-los entrecavar.

XXIV.

DELS ORTS Y DE LLURS CLAUSURES

En lo començament del mes de febrer deus comensar de cloure y tancar los teus ortos. E pots-los cloure de bardixa o de romagueres, segons que havem dit damunt en la primera part del Pal·ladi.²⁵⁷ E deus saber que tu hauràs huna corda de spart y, en lo temps de agost que los morers del sarguer són ben madurs, tu fregaràs bé la corda ab les mores en manera que s'i aturen los grans, y deixaràs seccar la corda, y en lo temps de febrer tu la soterraràs davall terra, no molt fondo.²⁵⁸ Y en son temps los grans de les mores y de les altres plantes espinoses que seran seccats ab la corda brotaran dins poch temps.²⁵⁹ E sàpies que los grechs dien que, si prens huna grossa branca de romaguera y que'n faces molts troços y cascun tros que'l poses en clots que hagen hun palm de llonch y que'ls cobres ab terra en aquest mes de febrer y que'ls faces regar y cavar, en poch temps creixeran.²⁶⁰

[2] En aquest mes de febrer deus sembrar la sement de la lletuga, per tal que la pugues tresplantar en abril. Emperò, en Catalunya, en especial en Barcelona, en cascun mes del any pots sembrar y plantar lletugues. Semblantment, pots sembrar cardons y morritort, celiandre,²⁶¹ alls, ulpichs, que són a manera de alls.²⁶²

[3] Axí mateix, pots sembrar cebes. Y és cert que la sement de la ceba se pot sem-^{42r}-brar axí en lo amtumpne com en la primavera. Si vols sembrar lo sement de la ceba, cascun gra per si, ço és, que no'ls calga tresplantar ne'n faces plantar espés axí com se acostuma, sàpies de cert que la ceba se fa molt bella y grossa en lo cap y no farà gens de sement. Y si'n fas plantar y tresplantar com serà crescuda, sàpies que la ceba farà més sement y haurà lo cap menor. E sàpies que la ceba requir terra grassa que sia molt fonda y ben llaurada y cavada y que's pugua ben regar y ben femar. Y deus-la sembrar a eres, y que'l temps sia ben clar y serè, y que faça vents migsjorns o exalochs. [4] Si la sembres, la ceba, en luna minva seran

¶ ²⁵⁷ *do tracta de la cerradura de los huertos* M.

¶ ²⁵⁸ *en lugar humido o a lo menos que las fages regar en caso que aguas de lluvia non y continuen* M.

¶ ²⁵⁹ *darán clausura e cerramiento* M. ¶ ²⁶⁰ *e darán cerradura al huerto* M. ¶ ²⁶¹ *castanyas* M. ¶ ²⁶² *Assí mesmo como sy los sembravas en noviembre. En*

aqueste tiempo de febrero podrás sembrar sajorida. Empero que el campo de su natura sea grasso menos de estiércol. E que sea bien en lugar caliente que y aya buen abrigo e que sea cerca de mar e vale más. E con aquesta simiente de sajorida puedes sembrar simiente de cebollas M.

primes y coents. Si les plantes en luna creixent, seran molt millors y més grosses y més humides y de millor sabor. Y deus-les plantar clares y deuen-se llevar totes les fulles per a que's facen grosses.²⁶³ Emperò, aquelles cebes que estojars per a llavor, deus ajudar a les branques hon metran la llavor com començaran ab canyes perquè lo vent no les puga trencar. Com lo sement de la ceba és negre, és senyal que és madura. La sement de les cols deus collir hun poch vert y deus-la seccar al sol.

[5] En aquest mes deus sembrar sement de anet en los llochs frets. Y sàpies que a esta sement li plau tota regió,²⁶⁴ emperò més la temprada. Y vol-se sembrar clar. Y, si ha fretura de pluja, deus-se regar.²⁶⁵

En aquest mateix mes de febrer pots sembrar mostalla y també llavor de cols, encara que en qualsevol temps del any se pot sembrar. La llavor de la col ama terra grassa y ben fondo cavada.²⁶⁶ [6] La col comporta calor y fret, emperò més li plau lo temps fret. Y, si les plantes vers migjorn, molt millor creixen, y, si les plantes vers tremuntana, tarden molt a créixer. Emperò, són molt millors y més saboroses.²⁶⁷ E deus saber que les cols amen molt ésser plantades en lochs muntanyosos perquè en los plans deus-les plantar per los²⁶⁸ cavallons. Y volen que sien ben femades y sovint entrecavades, y, si les plantes clares, fan-se molt belles. E sàpies que, si en lo temps que lo planter de les cols ha III o IIII fulles li escampes de sobre sal gema ben pulverisada y cernuda sobre les plantes de les cols en manera que semblen de la rosada que cau de yvern: llavors se couran més prest y retendran llur verdor après que seran cuytes. [7] Diu lo savi Columel·la que les cols deus hom plantar o tresplantar quant elles son ben grans, car encara que elles ^{||42v} se prenguen més tart, emperò molt se fan pus belles. E diu més que, si'ls mets alga de mar en les rael mesclada ab fems, fan-se molt belles, y tenen verdor contínuament axí cuytes com crues. E diu que en temps de yvern les deus plantar com lo sol és ben alt,²⁶⁹ y en lo temps de estiu quant lo sol declina vers ponent per tal que la nit los vinga damunt. Y deus saber que, si les entrecaves sovint y les cobres bé de terra, que's faran molt majors. Encara deus saber que hi ha hun linatge de cols, que's nomena *brassica* en latí, en Ytàlia, la sement de les quals quant és ben vella torna sement de naps, ço és, que axí com deurà retre plantes de cols tornen naps.

[8] En aquest temps de febrer, quasi en lo començament, segons diu lo Palladi, deus hom tresplantar los espàrechs. Y, si mester serà, deus hom sembrar de la lur sement. Y açò'm sembla a mi més rahonable de la lavour que no del trasplantar, car ja en dehembre se deuen tresplantar majorment en Catalunya. Encara diu més

¶ ²⁶³ *E por tal manera que la humor que puyará alto a las fojas por fuerça descenderá ayuso e crescerá la cabeça M.* ¶ ²⁶⁴ *fría o caliente M.* ¶ ²⁶⁵ *E son muchos los labradores que quando han sembrado la simiente del eneldo que non la quieren cubrir de tierra, por tal ca dizen e piensan que*

las aves non las coman M. ¶ ²⁶⁶ *Non quieren arzilla seca nin humida nin quieren tierra sablonosa nin arenosa, salvo sy continuadamente pasava agua M.* ¶ ²⁶⁷ *que las que están a medio día M.* ¶ ²⁶⁸ *Eliminat colls.* ¶ ²⁶⁹ *que el tiempo e el día se comiença a escafar M.*

lo libre del Pal·ladi que li par que sia profitós que tu prengues moltes rael dels espàrechs salvatges y que les metes totes ensemps en algun lloch o clot que sia fondo y pedregós, y tantost donaran fruyt en aquell loch mateix. Emperò, cascun any los deus cremar les rames per tal que més sovint facen fruyt. E sàpies que aquest linatge de espàrechs és molt pus saborós y millor que no los altres.

[9] En aquest mateix mes pots sembrar llavor de malves.²⁷⁰

En aquest mes pots sembrar la menta, emperò en lochs humits o que's puguem regar. Y requer lo loch temprat, y no vol terra grassa ni femada.

En aquest mateix mes pots sembrar fenoll en lloch temprat y que sia hun poch pedregós.

En aquest mes deus sembrar safanòries.²⁷¹ Y deus-la plantar en terra grassa ben fondo cavada y ben esmenusada, sens gleves. Y deus-la plantar clara per tal que's faça pus grossa.²⁷²

[10] Bledes se sembren en aquest mes, encara que en tot lo estiu ne pots sembrar. Y vol terra ben grassa y podrida, y que'l loch sia ben humit. Y, quant haurà IIII o V fulles, la pots tresplantar. Y que li metes molts fems a la rael. Desija que sovint sia entrecavada y femada.

[11] La sement dels porros sembraràs en aquest mes. Y, si'l vols fer segadiz, tantost après II mesos que'l hauràs sembrat, lo poràs segar romanent en la era hon l'auràs sembrat. E diu Columel·la que'l porrat segadiz molt dura, hi's fa millor y més bell si hom lo tresplanta. Emperò, cas-||^{43r}-cuna vegada que'l²⁷³ segaràs, lo deus femar y regar. Si vols que'ls porros hagen gros cap, los porros que hauràs sembrats en la primavera, tu'ls tresplantaràs en lo mes de octubre o en juliol o agost, y són molt millors. Y deus-los tresplantar en terra o lloch hon fira bé lo sol, que stiga pla y fondo cavat y ben esmenusat y femat. Si's vol que tostemp romanga porrat, ço és, planter,²⁷⁴ tu'ls sembraràs espès y poràs-lo contínuament segar, ço és, les fulles. Mas si vols per a menjar los caps cruus o cuyts en porrada, tu'ls deus tresplantar o sembrar clars. Y requer que sia sovint entrecavat y exercolat de herbes.

[12] Com lo porrat que hom deu tresplantar és tan gros com lo dit, llavors lo deus arrancar y tallar la mitat de les fulles y de les rael y deus-los tresplantar. Y que y poses fems blans y freschs.²⁷⁵ Y deu haver espay del hu al altre IIII o V dits. Y quant començaran a metre rael y començaran a pendre llavors, tu'ls entrecavaràs, per tal manera que'l càvech entre més fondo que no són les rael. Y sospendràs en amunt

¶ ²⁷⁰ Ya sea que non conviene sembrar en Catalunya M. ¶ ²⁷¹ es a saber la simiente o las plantas M. ¶ ²⁷² Cunela es una yerva que non conoscen en Catalunya, o por aventura es nombrada en otro nombre en Catalunya. E dize Palladio que se puede sembrar en aqueste tiempo. E la su manera de criar es asy como de los ajos e cebollas. *Trifolium*

es una yerva que es nombrada en Catalunya. E en los lugares fríos siémbrese en aqueste mes. E quiere lugar alegre, e que fiera y bien el sol. E que el campo do lo sembrarás sea bien limpio e bien estercolado M. ¶ ²⁷³ Eliminat femaràs. ¶ ²⁷⁴ ya se sea que non se acostumbre de fazer en Catalunya M. ¶ ²⁷⁵ al pie M.

la terra ab los porros, per tal que davall lo porro romanga la terra sotslevada y que y puga posar gran cabeça y grossa. Ítem, si tu plantes en hun lloch molta sement de porros ligats en algun drap, de tota la sement se farà hun porro gran y meravellós. Ítem, si quant plantaràs lo porro tu sens ferro mets en lo cap del porro hun gra de sement de nap y l plantes, se fa molt bell lo porro.

[13] Ènula campana o ènula, que tot és huna cosa, sàpies que és huna erba que s planta axí, y ha propietat contra dolor de ventrell, y contra tos, y contra asme y pantaix; que sia begut lo vi en què la rahel de la herba sia cuyta. Y planta's en aquest mes, per tal manera com havem dit damunt de plantar les canyes en la terra ben cavada fondo en què sien les rahels poch cubertes de terra, y que haja espay de III peus de huna a altra.

[14] En aquest mes mateix planta hom lo colcat, que és nomenat *platanus*, y fa grans fulles. Y planta hon²⁷⁶ los ulls de les rahels, axí com fan les canyes. Y sàpies que requer lloch gras y humit especial que s puga bé y sovint regar. Y alegra's molt que stiga prop font y prop riu, y la terra sia quina's vulla, sols que ¶^{43v} y haja aygua contínuament. Y té tostemp la fulla si en temps de l'yvern li fas altra cuberta²⁷⁷ com fan als limoners.

En aquest mes de febrer sembraràs comins y batafaluga en lloch que sia molt bo y fondo cavat y femat. Y deus-los tenir a prop de exercolar totes les altres herbes que naixquen entre elles, car gran dampnatge los fa.²⁷⁸

XXV.

DE PLANTAR POMERES Y PERERES²⁷⁹

Les plantes de les pereres pots plantar en aquest mes de febrer en los llochs frets. Y en los lochs calents les pots plantar en lo mes de nohembre. Mas sàpies que en los lochs temprats, les pots plantar en lo mes de nohembre, emperò que la terra hon los plantaràs se puga regar. Y sàpies que faran molta flor y lo fruyt molt gran y bell.²⁸⁰ [2] Si les peres de la perera són pedregoses, és mester que tu tresplantes les pereres en terra molla, ço és, que no y haja pedres, car lo fruyt per la major partida resembra a la terra hon és plantada. Si vols plantar o tresplantar la planta del perer, o sia de branca o que sia nada per si mateixa, axí com les plantes que de grat naxem²⁸¹ prop la rahel,²⁸² sàpies que tart ne hauràs fruyt. Emperò, si tu vols retenir

¶²⁷⁶ Llegiu hom. ¶²⁷⁷ que lo guarde del frío M.

¶²⁷⁸ E non quieren que otras yervas aya entr-ellas

M. ¶²⁷⁹ Mala traducció del títol, *pomis*, com a pomeres i no com a fruiter. Afegeix *pereres* al títol, ja que és el primer arbre del qual es fa referència al capítol. ¶²⁸⁰ E debes saber que las

plantas [de los perales] desean e nascen volenterosamente en semblante tierra que desean las vinyas. E sepas que sy [los perales] son plantadas en tierra temprada que se ellas fazen mucho mayores que otras e fazen más fructo M. ¶²⁸¹ Llegiu naxen. ¶²⁸² del peral que hombre llama bordalles M.

de la natura de alguna perera y no vols que·l seu linatge pereixqua, tu hauràs de aquelles plantes de la perera o bordalls que sien de II o III anys ab totes lurs rahels per semblant manera que hom planta les plantes de les oliveres, faràs-los grans clots y cobriràs-les de terra. Y tallaràs-les en manera que solament romanguen sobre terra III o IIII peus, y tallar-los has totes les branques. Y sobre los caps, quant les hauràs tallades, tu·ls posaràs argila banyada, y sobre la argila algun drap²⁸³ y leixaràs-les créxer. Y per sos temps faran fruyt semblant del principal arbre hon hauran procehit sens que no les calrà empeltar.²⁸⁴ Encara deus saber que, si tu sembres del sement o grans de les peres, que naxeran sens dubte. Y són de molt gran durada. Emperò, no leven fruyt de gran temps.²⁸⁵ [3] Per ço és millor que en lo mes de novembre tu deges plantar les plantes o bordalls de les pereres.²⁸⁶ Y après, quant seran ben raygades, que les empeltes de altres pereres. Emperò, sàpies que los bordalls de les pereres, si no són empeltats sinó solament ¶^{44r} tresplantaràs, faran lur fruyt, y hauran aquella mateixa tendror y dolçor que havien les pereres de hon partiren. Emperò, sàpies que no·s salven longament, mes se podrexen per la gran ten[dror] y humiditat que retenen. Y aquelles plantes no són de gran durada. Y les peres que són en la perera empeltada de altra natura se conserven molt temps. Entre perera y perera, quant les plantaràs, deus leixar espay de XXX peus. Les pereres requiren que sien sovint regades y [cavades] fins que floreixquen. Y sàpies que no perdran lur flor. Emperò, és mester que·l laurador les tinga a prop de cavar y regar quant floriran. [4] Y sàpies que molt los profita si hun any y no altre los gites fems a la rahel. Y, si los fems són de bou, fan moltes peres y pus grosses. Alguns los giten cendra de bugades, y diu-se que les peres han molt millor sabor.

Si lo arbre del perer és molt flach, ço és, que sia mig sech y no dona fruyt [axí] com sol, tu·l deus ben exobrir y cavar ben fondo, que li pugues veure les rahels. Y barrinaràs la pus principal y pus grossa rahel, y metràs en lo forat hun fust redó de tea de pi y que y entre per força. Y si no vols exobrir, tant se val que faces hun forat en lo tronch ab la barrina, y que y metes lo tascó de tea de pi o de bon roure. [5] E, si per ventura en lo perer se fan vèrmens, tu posaràs la rahel del perer sovint fel de bou y morran tots los vèrmens. Si vols que·l arbre del perer no estiga en flor més avant de III dies, met en la rahel de [l'arbre del perer morques] o fecegades²⁸⁷ de vin vermell ans que florixqua. [6] Si les peres de la perera seran pedregoses, ço és, que h[auran] alguns grumions, tu cavaràs ben fondo la perera. Y de les pus jusanes rahels tu trauràs tota la terra y trauràs-ne les pedres [giques] y grans. Y après hauràs d'altra terra ben cernuda y [garbe]llada de pedres, y tornaràs-la en aquell lloch mateix. Y sàpies que açò la aprofitarà.²⁸⁸

¶²⁸³ e de la molsa o limo que se faze en agua, por tal manera como se faze en los enciertos M. ¶²⁸⁴ E por tal manera non aurán alguna amargor o sabor salvage M. ¶²⁸⁵ E esto es muy enojoso a los labradores en esperar tanto tiempo a los árboles syn de fructo. Ya se

sea que las plantas que nascerán de los granos semejarán en todas cosas a los árboles de do serán levadas las peras M. ¶²⁸⁶ e que les fagas buenas foyas e grandes M. ¶²⁸⁷ Llegiu feces. ¶²⁸⁸ mucho que en las peras non aurá piedras sy continuadamente regarás el árbol del peral M.

En los mesos de febrer y de març pots empeltar lo arbre del perer en la manera que havem dit damunt, hon havem parlat de empeltar, ço és, ab tascó [fenent] lo tronch o ab [paluxó dav]all la escorça. Lo perer [pots enxerir en magraner] salvatge, y molts ne empelten en [ameller]²⁸⁹ y en arn, ^{44v} y en freix y en codonyer, y alguns dien en magraner bo y domèstich. Emperò, deu-se fendre lo tronch;²⁹⁰ [7] ans del solestici de yvern, deu ésser lo dit [exer]ch de aquell mateix any. Emperò, ans que'ls metes, deus-li llevar les fulles y tot ço que y sia de tendre de aquell any present. Açò se deu entendre de aquells empelts que volràs fer ans del solestici hyvernal, ço és, ans del mes de deembre e ans de mijant deembre.²⁹¹ E, si volràs empeltar dels exerchs de les peres après del solstici yvernal, ço és, de mijant deembre fins per tot febrer o març, llavors deus haver exerc que haja clos lo cap sobirà hon solen metre flor o brot los exerchs. E deus saber que tu pots empeltar en los arbres damunt nomenats de qualsevol linatge de peres.

[8] Les peres se deuen collir en bell dia y clar y lluna minva, ço és, de la luna XXII fins a la luna XXVIII. Encara deus saber que les peres, après que són ben asaünades, si les vols per a salvar, deus-les collir ab la mà de la segona hora del dia fins a la cinquena hora, y de la VII fins a la X hora.²⁹² E les peres de salvar volen que sien entregues y més dures que molles, hun poch verdes. Y deus-les posar en algun vexell de terra envernïcat, y deus ben tancar la boca del vexell. Aprés, deus-lo soterrar davall terra y que la boca del vexell vaja davall, y sia tot ben cubert de terra. Y lo loch hon lo soterraràs.²⁹³ [9] Encara, si vols salvar y conservar aquelles peres que són dures, axí dins com de fora, tu les posaràs totes justades en hun munt. Y quant se comensaran a escalfar y amollir, llavors tu les metràs en hun vexell envernïcat y après tancaràs bé la boca del vexell ab guix. Y soterraràs-lo no massa fondo en lloch hon fira bé lo sol y salvar-s'an bé. Molts són qui salven les peres meses entre palla o forment.²⁹⁴ Altres les salven axí que les cullen ab lo polzim y posen-les dins hun vexell de terra envernïcat. Y tanquen bé la boca ab pegunta. Y soterran lo vexell en lloch hon los toque la serena y [el sol],²⁹⁵ y salven-se gran temps. Alguns prenen les peres y meten-les en hun gran vexell ple de mel, y és mester que no's toquen les hunes ab les altres, y [salven-se]. Altres prenen les peres y fenen-les per mig y denegen-les del cor y dels grans, y sequen-les al sol y salven-se. [10] Altres prenen aygua s[a][morra] y posen-la al foch, y quant comença [coure], escumen l'aygua ab huna [brumadera], y lleven [més] l'aygua sal[morra] y deixen-la refredar. Y quant és refredada, meten-hi totes les ^{45r} peres entregues y deixen-les-hi star hun poch. Y après trahuen-ne les peres y dexten-les ben exugar, y quant són

¶ ²⁸⁹ o en espino blanco segund que dize Virgilio M.

¶ ²⁹⁰ del milgrano e non poner en la corteza. [7] El enxierto del peral del qual debes enxerir M. ¶ ²⁹¹ Ca la vegada es el solstici de invierno. E los enxierptos de los perales aun tienen fojas e brotes tiernos. E la

vagada es el solstici ynvernal M. ¶ ²⁹² E déveslas apartar de aquelles que cahen del árbol e tienen golpe M. ¶ ²⁹³ quiere ser tal que todos tiempos pase agua. E salvar se han mucho tiempo M. ¶ ²⁹⁴ e consérvese M. ¶ ²⁹⁵ e cobren aquellos vasos con sabló o arena M.

exutes, meten-les dins hun cànter de terra envernïcat y tapen bé la boca ab guix, y conserven-se molt temps. Altres prenen les peres entregues y posen-les en l'aygua freda salmorra, y deixen-les-hi estar per hun dia y huna nit. Aprés, meten-les en aygua dolça y leixen-les estar per II dies y mauren-les bé entre les mans. Aprés, meten-les en arrop o en vi de panses o en vi dolç y conserven-se molt temps.

[11] De fer vi de peres y vinagre de peres

Les peres metràs en hun sach que sia ben clar y cascaràs-les hun poch. Aprés, posaràs sobre lo sach algun pes, ço és, o alguna biga de fust o alguna gran pedra, y ab lo pes fa exir la liquor de les peres, lo qual liquor és axí bo a beure com vi. E aquest aytal vi dura solament en lo estiu, mas quant comença lo yvern torna agre. Si vols fer vinagre de peres, tu pendràs les peres agrestes o salvatges o que són ben aspres y guarda que sia ben madures. Y ajustaràs-les en hun munt totes ensemps,²⁹⁶ y leixar-les en huna gerra o vexell. Y metràs-hi aygua de font o aygua de pluja a ta coneguda, y tancaràs bé lo vexell. Y deixar-les estar per XXX dies y serà fet vinagre. Y sàpies que aytant vinagre com ne trauràs altra tanta aygua y pots tornar en lo vexell, que lo vinagre del vexell no'n valdrà menys.

[12] L liquor de perer²⁹⁷

Liquor de peres, que's nomena *castimonial*, que conforta lo cor y lo estó-mach y dona appetit de menjar y referma la voluntat de luxúria, se fa en tal manera: tu hauràs les peres que sien ben madures y calciga-les hom entregues ab sal grossa. Y aprés que seran ben calcigades, en manera que la polpa parteixca del cor, tota aquella pasta metràs en vexells de terra envernïcats y deixaràs-les estar per III mesos. Aprés, metràs aquella pasta en algun sach o cabàs y starà sospès o penjat per manera que la liquor pugua [ben] decórrer,²⁹⁸ la qual liquor és de molt bona sabor y és de color blanch. Y, si vols que haja millor color, en lo temps que tu calcigaràs les peres ab la sal, si tu hi mescles vi vermell, haurà millor color aquella liquor.

[13] De les pomeres

En los mesos de febrer y de març plantaràs les pomeres. Emperò, si la regiò és calenta y seca, pots-les plantar en octubre y en nohembre. Les pomeres són de diverses natures, perquè seria vici qui ací les volgués scriure, ^{||}^{45v} car en huna província les hunes maneres de pomes han hun nom y en altra província aquelles mateixes han altre nom. Emperò, sàpies que les pomeres comunament amen terra grassa y humida, si's vol que la terra de si mateixa sia humida axí com són los prats o que's pugua regar. Y, si la terra és arenosa o argilosa, és mester que sien regades sovint. Si plantes pomeres en loch de muntanya, ço és, en loch hon fa gran fret, és mester que tu les plantes en loch que'l sol de migjorn les pugua ben ferir. Y, si la regiò és temprada,²⁹⁹ és mester que'l loch sia aspre y pedregós.³⁰⁰ Y quant

¶ ²⁹⁶ por tres días M. ¶ ²⁹⁷ Llegiu peres. ¶ ²⁹⁸ en los vasos M.

¶ ²⁹⁹ es a saber que non es mucho fría nin mucho caliente tan bien se fazen bien, e toman bien. Por bien M.

¶ ³⁰⁰ sy quiera humido, con que la región sea temprada M.

la terra és magre y secca, llavors les pomes són corcades y cahen del pomer.³⁰¹ [14] En lo arbre de la pomera pots empeltar semblants natures de arbres, ço és, los que pots empeltar en perer. Y sàpies que la pomera no desija que molt sia cavada ni llaurada, perquè los camps que no's llauran ni's caven li són molt plasents. Encara deus saber que les pomeres no desigen fems, emperò si són femades, molt més se'n alegren. Y semblant fan, si'ls mets a la rahel cendra mesclada ab pols de terra. Y amen que sien regades covinentment y que sien podades.³⁰² [15] Y és arbre que molt prest envelleix. Y sàpies que en la vellea hix de linatge, ço és, que no fa semblant fruyt.³⁰³

Si les pomes cahen de la pomera, fendràs per mig la rahel principal y en mig de la fenedura tu posaràs huna pedra gica, y llavors la pomera retindrà les pomes.³⁰⁴ Si per ventura en lo arbre de la pomera se faran vèrmens o corcons, hages fempta de porch y mescla-la ab fel de bou o de brúfol y unta'n lo loch hon seran los vèrmens y tantost morran. Y, si per ventura les vèrmens són en moltes partides, llavós hauràs hun escarpi o garfi de aram o de coure y pus que huna vegada ne sien rasos jamés no y tornaran. [16] Si lo arbre de la pomera és molt clar, ço és, que no haja moltes rames, si'l femes ab fem de bou, sàpies que'l espessirà. Si la pomera haurà carregades sobre si moltes pomes y les branques seran molt carregades, deus-les triar y que'n llesves aquelles que veuràs ésser corcades, per tal que'l nodriment del arbre vinga tot a aquelles branques y pomes que romandran bones.³⁰⁵

[17] La pomera pots empeltar³⁰⁶ en perera, en arny, en aranyoner, en prunera, en servera, en pres[s]eguer, en *platanus* o colcat³⁰⁷ y en salze. Y tot açò se deu fer en febrer o en març.³⁰⁸ Aquelles pomes que volràs salvar, és mester que les culles ab diligència y que sien posades sobre alguna estora.³⁰⁹ Y deus-les posar en cambra escura en què no entre vent ne sol, y sobre aquelles estores deus posar palla. ¶^{46r} E sàpies que alguns sobre aquelles estores ne fan alguns munts de les pomes, y lo hun munt³¹⁰ no toca ab l'altre. Altres són qui posen les pomes sobre les dites estores separades, que la huna poma no toque ab l'altra.³¹¹ Altres unten ab argila o ab gleda los polzims de les pomes. Y sobre taules de fust estenen palla y

¶³⁰¹ que no y quedan M. ¶³⁰² E mayorment que les sea tirado todo lo seco. E todo lo que será malo. És a saber algunas vergas que meten gran ergull M. ¶³⁰³ que fazia en su juventut M. ¶³⁰⁴ Si tomas la fiel del lagarto verde e untas las cimas del mançano non se podrescen las mançanas. E ya sea que el libro non dize en qual tiempo se deve untar, yo digo que más vale antes que metan brots. Ya se sea que en aquel tiempo non se fallen lagartos. Es a saber en febrero porque es más conveniente cosa que se faga en mayo o en junyo quando se fallan lagartos M. ¶³⁰⁵ segunt que ya es dicho de suso

M. ¶³⁰⁶ en todos semblantes árboles que puedes enxerir el peral, assí como de mançano M. ¶³⁰⁷ en poll M. ¶³⁰⁸ E yo digo que el enxerto del mançano en Catalunya non toma en todos los árboles dichos sy non en algunos. Mas sy quieres ensayar en todos, puédeslo fazer M. ¶³⁰⁹ de vergas, o de canyas o de mimbres M. ¶³¹⁰ es apartado del otro. E tales montones muchas vezes se deven trasmudar e departir que el uno M. ¶³¹¹ Otros las meten en vasos de tierra envernizados e atápanles bien las bocas que no y entre agua con algez o semejante cosa e guardanse bien M.

sobre aquella palla posen les pomes, y après cobren-les ab palla y salven-se bé. [18] Pomes redones, que's nomenen en Ytàlia *orbiculata*, sens gran cura se poden salvar tot l'any. Alguns posen les pomes dins vexells de terra envernichats, y tanquen bé les boques dels vexells y meten-los en pous o en cisternes y salven-se molt bé. Altres cullen les pomes³¹² ab la mà y guarden-les de cascar, y après unten los polzims ab pregunta calenta, y posen-les ordenadament sobre taules de fust.³¹³ [19] E, si tu vols salvar les pomes, deus mirar quant les ordenaràs que los polzims stiguen baix y la flor stiga alt,³¹⁴ y jamés no les toques, sinó quant les hauràs mester. De les pomes se fa vi y vinagre per semblant manera que damunt havem dit de les peres.

[20] Dels codonys

Molts són qui han dit diversos temps en los quals hom deu plantar los codonys. Emperò, yo, Pal·ladi, dich que he vist en Ytàlia³¹⁵ que's planten en febrer y març. Si prens les plantes dels codonyers que hagen rahels y les plantes en algun guaret, sàpies que en lo segon any fan fruyt. Si les plantes dels codonyers seran grans y antigues y lo loch hon les plantaràs serà sech y calent, deus-les plantar en la exida de octubre o en lo començament de nohembre. Los codonyers amen regió freda y humida. Y, si per ventura los plantaràs en loch temprat o que sia més calt que fret, és mester que'ls ajudes ab aygua.³¹⁶ [21] Emperò, ells sostenen bé tota regió temprada y fan-se bé en plans y en muntanyes.³¹⁷ Los codonyers se deuen plantar axí clars³¹⁸ que los degotims de la pluja que cahen de les fulles del hu no toquen al altre. [22] Mentres que los codonyers són chichs los deus femar, mas quant són grans, deus-los metre a les rahels cendra de bugada o pols de argila³¹⁹ huna vegada en l'any. E sàpies que ab açò ells faran lo fruyt molt major y pus bell, y haurà major humor y serà més prest madur. E sàpies que los codonyers se volen regar si la pluja se tardava. E en los lochs calents volen-se entrecavar en lo mes de octubre y de nohembre. Y en los lochs frets los deus entrecavar en febrer y en març. Y sàpies que, si no'l entrecaves sovint, o lo codonyer serà estèril o lo fruyt no serà tal com deu ésser. E sàpies ¶^{46v} que'l codonyer deu ésser podat segons que yo, Pal·ladi, he provat.³²⁰ Encara li deuen ésser escapçades les cimes altes de aquell any.

[23] Si lo codonyer serà malalt, tu deus haver morques de oli y altre tanta aygua dolça, y deus-li'n metre a la rael,³²¹ o que hages rasina *locularis*³²² mesclada ab alquitrà, y que'n untes la canya del arbre y profitar-li ha molt. Encara sàpies que, si tu exobrexes bé les rahels del codonyer y en les rahels tu hi poses alguns codonys

¶³¹² suavemente M. ¶³¹³ E sobre fojas de nogal, que meten de primero sobre las tablas de fusta. E muchos son que derraman sobre mançanas fojas de pols o de avets M. ¶³¹⁴ quando las ordenaràs sobre la fusta M. ¶³¹⁵ cerca de Roma M. ¶³¹⁶ con que sean regados M. ¶³¹⁷ Empero más aman los lugares baxos que non los altos. Algunos plantan las cimas

de los membrallares. E otros las plantas o ramas. E cada uno de aquestos fazen a tarde fructo M. ¶³¹⁸ e lexos el uno del otro M. ¶³¹⁹ o de greda M. ¶³²⁰ E dévenle ser tiradas todas las ramas secas, e corcadas, e malvadas e viciosas M. ¶³²¹ o que ayas cal biva mezclada con el polvo de la arzilla e de greda M. ¶³²² Resina que es guarda en capsetes.

madurs, que sien senars, ço és, III o V o més avant, segons que·l arbre serà gran o gich³²³ y que·ls cobres ab terra, sàpies que·l codonyer se'n millorarà molt y farà millor fruyt y més.³²⁴

[24] Ídem dels codonyers

E deus saber que los codonyers se empelten en lo mes de febrer. Y empelten-se millor en lo tronch, ço és, ab tascó y no a l'escorça. Y reben en si tot empelt de magraner, de prunera y de tots altres fruyts³²⁵ que sien millors. E sàpies que mentres sien novells los codonyers y han such en la escorça, los deus empeltar. E, si per ventura lo codonyer és vell, deus-lo empeltar prop la mel,³²⁶ car millor se fa y a major ajuda.³²⁷

[25] E pots-los salvar en tal manera, ço és, que·l poses entre dues teules, y tanqua-les bé ab brach de dues parts y salvar-s'an gran temps.³²⁸ Encara si vols salvar aquells que són grossos y majors, deus-los enbolocar en fulles de figuera. E molts són qui meten los codonys³²⁹ en IIII parts ab esquerdada de canya o de vori, y trahen de cascuna part lo cor y ço que no és ben net, y posen-los en hun vexell envernizat ple de mel y sens coure, y salven-se. [26] Altres los hi posen tots entre-gues. Y deus saber quant hom los vol salvar per tal manera, ço és, ab mel, que hom deu triar los pus madurs. Altres lo salven entre mill y altres entre palla, que stiguen separats los huns dels altres. Altres meten los codonys dins vexells o botes plenes de most o de vi novell, y salven-se bé. Altres los salven en arrop, en manera que tots los codonys stiguen cuberts.³³⁰ Altres los salven dins huna gerra que stiga plena de guix sech, que sia molt ben picat y cernut, mas no y meten aygua sinó guix, y que lo hu no toque al altre.³³¹

[27] De les garroferes

Les garroferes deus plantar en febrer o en nohembre, y pots-les plantar de la sement o gra de les garrofes.³³² Y ama molt los lochs prop de la mar y lochs calents y lochs plans, segons que moltes vegades havem provat. E sàpies que en los llochs calents és molt fructificant ¶^{47r} si és continuada de regar.³³³ Encara sàpies que tu pots plantar estaques de garrofera, e volen gran fossa y fonda. Y pots-ne empeltar en febrer, segons que alguns dien en prunera y en ameller. Les garrofes pots salvar gran temps si les deixes star sobre estores de vergues o canyços.

[28] De les moreres

Quanta amistat han lo morer y lo cep o la sarment! Les moreres se fan dels grans de les mores quant són ben madures. Emperò, sàpies que³³⁴ molt millors se

¶ ³²³ o mediano M. ¶ ³²⁴ E sy aquesto fazes cada anyo sepas que el árbol del membrillar será guarido de todo vicio. Mas empero non durará luengamente M. ¶ ³²⁵ Llegiu fruyters. ¶ ³²⁶ Llegiu rael. ¶ ³²⁷ E asý la corteza como la fusta de la tierra que le es de cerca que les da mayor humor [25]. Los membrillos debes cojer quando son bien maduros M. ¶ ³²⁸ E aun sy tú los cuezes en vino de arrope o en vino de parras ellos

se guardarán grant tiempo M. ¶ ³²⁹ en lugar do non pueda entrar ayre nin viento e guárdanse. E algunos fienden los membrillos M. ¶ ³³⁰ Otros los meten en vino nuevo e tapan bien las botas. E dan al vino muy buen olor M. ¶ ³³¹ E asý se salvarán M. ¶ ³³² e de plantas raygadas M. ¶ ³³³ con agua M. ¶ ³³⁴ las moras que son de grano no son buenas nin son semblantes en fructo, nin en vergas a las otras que M.

fan de les estaques grosses³³⁵ que hagen hun peu de llonch y que sien agudes de cascuna part y huntades ab fems de bou. E deus-ho fer per tal manera que tu faràs de fresch los clots hon volràs plantar les estaques, y tantost metràs-les-hi huntades ab fems de bou, y ab terra mesclada ab cendra de bugada tu humpliràs los clots y pijaràs les staques, y no les deus cobrir més avant de IIII dits.³³⁶ Y poden-se plantar de mijant febrer fins per tot març, y en los lochs que són ben calents de mijant octubre fins mijant nohembre. Si les plantes en la primavera, fan-se molt belles VIII dies a la exida de març. [29] Moreres amen molt lochs calents³³⁷ y que sien prop de mar, y, si és argila, atart y volen viure. Y volen que les reguen sovint, y que sia en lloch que sia molt humorench no·ls és profitós, ans los és nohible. Molt amen que sien sovint cavades y femades. De III en III anys les deus podar.³³⁸ Si volràs tresplantar les moreres que sien ja grans y raygades, deus-ho fer en³³⁹ febrer o en març. Y sàpies que és mester³⁴⁰ que hagen grans³⁴¹ espays de hunes a les altres per tal que la hombra del hun arbre no³⁴² toch al altre. [30] Alguns dien que·l arbre del morer se fa més bell si forades ab barrina en lo tronch, y que·l forat pas de cascuna part y que·y metes a cascuna part hun tascó³⁴³ de pi o de lentiscle.³⁴⁴

[31] Dels avellaners

Avellaners deus plantar de les avellanes ab lurs clovells, y no les deus cobrir de terra més avant del gruix de dos dits. Emperò, diu lo Pal·ladi que molt millors se fan de plantes rayguades que no de les avellanes sembrades. E sàpies que en lo mes de febrer les deus sembrar o plantar, y fan-se molt belles en terra magre y humida.³⁴⁵ En lo mes de juliol són madures les avellanes,³⁴⁶ mas en aquest mes de febrer les deus plantar. ¶^{47v}

[32] Dels alberquokers que són dits *mixa* o *crisomula*

En aquest mes de febrer planta hom los pinyols dels albercochs, qui en latí són apellats *mixa vel crisomula*. Y planta'ls hom en huna olla de terra trencada, y rega'ls hom sovint fins que la planta és crescuda. Y amen lloch calent que·l sol y fira bé, y terra ben cavada y que haja humor convenientment. Y pots-ne empeltar en prunera, o en guavarrera o aranyoner. Y com seran crescuts, pots-los tresplantar en nohembre o en aquest mateix mes de febrer, ço és, al cap del any que hauràs plantats o sembrats los pinyols.

¶³³⁵ o de las cimas o ramas del moral. Empero mejores se fazen de las estacas gruesas M. ¶³³⁶ aquestas estacas de moral M. ¶³³⁷ e sablonosos M. ¶³³⁸ E tirar del árbol todo lo que es podrido e seco M. ¶³³⁹ octubre o en noviembre. E sy las plantas seran tiernas o de poco tiempo raygadas, déveslas trasplantar en M. ¶³⁴⁰ que los árboles de los morales o moras demandan M. ¶³⁴¹ foyos e fondos e que ayan grandes M. ¶³⁴² Nota al marge dret amb mà posterior: nota de les mo-

res M. ¶³⁴³ o un troz de madero rredondo a manera de forado. E que sea el tascó o de avet o M. ¶³⁴⁴ que es mata. En el tiempo de octubre debes descubrir el moral. E dévesle meter al pie madres frescas de vino viejo. Del moral puedes enxerir en figuera o en semblant árbol, es a saber, en moral. Empero deyuso de la corteza e no en el tronco. Semejantemente puedes enxerir en olivo. Mas non aprovecha M. ¶³⁴⁵ e fría e sablonosa M. ¶³⁴⁶ E la vegada las deuen coger M.

DE DIVERSOS ARBRES COM SE DEUEN SEMBRAR Y PLANTAR

En aquest mateix mes pots tresplantar *persi*³⁴⁷ y empeltar *persi*, y no pas tot ensemps les plantes jóvens de qualsevol arbre. Y pots sembrar los pinyols dels prés[s]echs durans. E per semblant los pots tresplantar si les plantes hauran II o III anys.³⁴⁸ [33] E·ls pots empeltar en nespler. Y pots sembrar y plantar pinyols de prunes. Y pots plantar plantes de pruneres y de figueres en los llochs temprats. Encara pots plantar cerveres. Axí mateix, pots sembrar amenles. Y en los llochs temprats poràs empeltar los ametlés, ço és, en lo començament del mes de febrer, si lo lloch és temprat. Mas, si és fret, a la exida del mes de febrer. Emperò, yo dich que més val en nohembre.³⁴⁹ En aquest mes mateix pots plantar³⁵⁰ los castanyers, y los espà-rechs,³⁵¹ y los noguers, y les abellotes y los pins³⁵² en lloch humit.

XXVI.

DE NODRIR LOS PORCHS

Los porchs verres, ço és, los mascles, qui no són sanats, deus en aquest mes mesclar ab les truges que no són sanades. Y deus-los triar que sien grans de cos y amples. Emperò, més valen hun poch redons que massa llonchs. Y volen haver gran ventre, y grans cuxes, y lo morro curt, y lo coll gran y gros, y que conegues en lurs comportaments que són luxuriosos y jóvens de hun any. Y poden servir a engendrar fins a IIII anys. Les truges han de tenir lo costat lonch y que hagen gran ventre per sostenir lo càrrech dels porcells que portaran en lo ventre. Y tots los altres membres deu haver semblants al mascle. [2] Y en les regions fredes deus elegir que tinguen les cerdes negres,³⁵³ y en les regions temprades o blanques o negres. Les truges poden ben concebre fins a VII anys y deuen començar passat hun any. E lo IIII any no pareixen, mas en lo començament del quint any comensen a parir.

Y parixen en lo mes de febrer, per tal que lurs fills ¶^{48r} puguen menjar de la erba tendra que sobrevé en la primavera, y que·ls dura fins que·ls blants³⁵⁴ són collits, que puguen anar per los rastolls. Si tu llesves los porcells que són nats en febrer a les truges, molt més tost se tornaran ha emprenyar, y poràs-ne haver II vegades cascun any. [3] Los porchs y truges en qualsevol lloch viuen bé, major-

¶³⁴⁷ Mala lectura del terme *tuberes* (*Crataegus azarolus* L.) per *persicus*. Segueix una altra lectura de l'original llatí. ¶³⁴⁸ e los puedes enxerir. [33] En aqueste tiempo de febrero M. ¶³⁴⁹ quanto en Barcelona que ya a Navidat comienzan floxer los almendros M. ¶³⁵⁰ e enxerir los festugueres que se llaman segunt las sinónimas pistacee M.

¶³⁵¹ Mala lectura del verb llatí *aspargi* (escampar) i confusió pel vegetal *espàrech*. ¶³⁵² E todas aquestas cosas puedes sembrar en aqueste mes. E sy non los puedes enxerir, es a saber, las plantes, puedes sembrar o plantar los cuescos en los lugares que seran fríos e M. ¶³⁵³ e espessos M. ¶³⁵⁴ Llegiu blats.

ment en lochs plans hon se ajusta aygua de pluges, especialment si hi ha molts arbres fructificants que·ls baste de hun any a altre. Y, si en temps de yvern los fall la pastura, és necessari que·ls nodreixques ab abellotes y castanyes, y les porgadures de les heres y semblants coses. En lo temps que les truges alleten los porcells en la primavera, no·ls deus donar erbes verdes ni tendres car gran mal los fan. [4] Encara deus saber que les truges no·s deuen tanquar totes ensemps,³⁵⁵ mas deus fer algunes casetes separades dins les quals pugua star cada huna ab sos porcells, y guardar-los de fret. Y les tals casetes deuen ésser descubertes per tal que,³⁵⁶ si alguna truja se gitava sobre algú dels porcells y lo porcell passava perill, que·l pugua traure y que·l done a altra truja per a nodrir,³⁵⁷ y ella lo nodrirà axí pròpriament com si era son fill propri.³⁵⁸ [5] Huna truja que tinga bastantment vianda pot nodrir sis fills.³⁵⁹

XXVII.

DE FER VI DE MURTA

En aquest mes de febrer se fa vi de murta, lo qual se fa en tal manera, que tu posaràs en algun vexell X³⁶⁰ quartes de vi vell, y dins lo vi metràs cinch lliures de grans de la murta. Y cascun dia tu ho menaràs sovint, y ho mesclaràs ab hun bastó fins a XXII dies. Aprés, colaràs aquell vi per hun cabàs de palma, y mesclaràs ab lo dit vi colat V lliures de mel,³⁶¹ y hauràs bon vi de murta.

XXVIII.

DE LA SARMENT TRIAGADA

Sarment o cep triagat, ço és, que ha aytal virtut com triaga, à tal propietat que lo seu vi, o lo seu vinagre, o los seus rahims o la sendra de les sues sarments profita y val contra mordedura o fibladura de totes erbes³⁶² verinoses. Y fas en tal manera: tu hauràs aquella sarment que volràs plantar, y al cap més gros tu la fendràs per mig fins a III dits y trauràs-ne lo cor de cascuna part, y posaràs dins la fenadura de la triaga y estrenyeràs-ho ben estret. Y plantaràs aquell cap de la sarment³⁶³ ple

¶ ³⁵⁵ *así como hombre faze las ovejas o otro ganado M.* ¶ ³⁵⁶ *el pastor o porquero pueda reconocer el número de los lechones. E aún por tal que M.* ¶ ³⁵⁷ *E como lo aya encerrado con la puerca M.* ¶ ³⁵⁸ *E dize Columella que ninguna puerca non deve criar más adelante de ocho lechones. [5] Mas yo digo segunt que lo he provado que M.* ¶ ³⁵⁹ *E ya sea que puede criar más avante. Empero sy más avante criara,*

podrían faller ligeramente. Si metes los puercos en las vinyas quando borronan e quando la vendimia es cogida fazen aqueste provecho que buscan las raíces del gramen e entrecavan la vinya M. ¶ ³⁶⁰ *X sisters o M.* ¶ ³⁶¹ *bien mezclada e clara que se pueda bien mezclar M.* ¶ ³⁶² *Llegiu bèsties.* ¶ ³⁶³ *deyuso de tierra. Otros lo fazen así que meten la cabeça del sarmiento M.*

de triaga dins huna ceba marina. Y planta-u tot ensemps. ¶^{48v} Altres meten de la triaga en les rael de la sarment y han aquella mateixa virtut. Encara te dich més avant que, quant lo cep o la sarment en què hauràs mesa la triaga envellirà, si vols que haja aquella mateixa virtut, és mester que li continues de metre a cap de alguns anys de la triaga, car axí com la sarment envelleix, axí la virtut de la triaga se escampa en diverses partides del cep.

XXIX.

DELS RAHIMS SENS GRA DE VINAÇA

Fort és bella cosa fer rahims sens que no hagen algun gra de vinaça.³⁶⁴ E, segons que ls grechs ó han mostrat, fan-se per tal manera. Tu hauràs la sarment que volràs plantar, y fendràs-la per mig tant com se deurà soterrar davall terra, y de cascuna part sobtilment tu levaràs lo cor.³⁶⁵ Aprés, tu ajustar³⁶⁶ les dos parts que hauràs fetes de la sarment,³⁶⁷ [2] y embolicar-les has en paper y ab junchs estrényer-les has fort. Y plantaràs aquella tal sarment en terra humida, y farà rahims sens gra de vinaça. E, si u vols fer més segurament, tu posaràs aquella tal sarment³⁶⁸ ben estreta y ligada ab lo paper y ab los junchs dins huna ceba marina.³⁶⁹ [3] Altres ho fan en tal manera: ells trien en lo cep huna bona sarment fructificant, y poden-la hun poch longa, ço és, a II o III nus y sens que no la cal migpartir sobtilment ab barrina o altre artifici, trauhen-li lo cor per la partida sobirana fins a la cal de la sarment y netegen-la bé, que no-y romanga res del cor ni de la barrinadura. Y aprés ligen la dita sarment a huna canya per manera que stiga dreta en manera que no-s puga abocar, y humplen aquell forat de huna liquor que's nomena en greguesch campon.³⁷⁰ Aquesta liquor no he trobada exposada en sinònimes ni en altres libres de grammàtica,³⁷¹ mas he trobat en hun libre del Pal·ladi aromançat que açò és opa,³⁷² que és such de castanyes o papàver, lo qual hom seca al sol, y aprés torren-lo sobre hun tros de ferro y torna roig. Dien que és bo al flux de ventre y a les nafres dels budells. Y ha moltes altres virtuts, en especial si u mets dins la dita sarment foradada que li farà fer los rahims sens grans de vinaça. Emperò,³⁷³ de VIII en VIII dies ne deus tornar a metre en la sarment foradada fins que ella meta brots novells. Açò mateix se pot fer en los magraners, per la mateixa manera de la sarment, y també en los cirers, y faran magranes y cireres menys de pinyols.³⁷⁴ Y tot açò se fa en lo mes de febrer. ¶^{49r}

¶³⁶⁴ *E que las pueda hombre comer menos de embargo alguno. Así como sy era todo una uva* M. ¶³⁶⁵ *con algunt fierro o tocho* M. ¶³⁶⁶ *Llegiu ajustaràs.* ¶³⁶⁷ *Nota al marge esquerre amb mà posterior: Raïm sens piñol* M. ¶³⁶⁸ *non biva tu meterás aquel tal sarmiento* M. ¶³⁶⁹ *por beneficio de la qual todas las cosas plantades biven e toman grant crecimiento*

M. ¶³⁷⁰ *Mala lectura del concepte opos Quirenaicon (suc cirenaic) que confonen amb opium.* ¶³⁷¹ *nin el libro del Palladio non la declara otra manera* M. ¶³⁷² *Llegiu opi.* ¶³⁷³ *aquel succo del papauer faze a destemprar con agua dulce que sea un poco corriente. E de VIII a VIII días faze a renovar. Es a saber que* M. ¶³⁷⁴ *segunt que dizen los griegos* M.

XXX.

DE LA SARMENT QUE PLORA

Les sarments que ploren molt quant les poden, en tant que plorant perden lur virtut y lur fruyt, los grechs manen que hom los faça hun forat o tall en lo tronch. Y, si açò no les val, manen que la pus grossa rael que hagen los sia tallada. Aprés, deus haver morques de oli, sens que no y haja sal, y deus-los coure o bollir fins tornen a la mitat, y deixa-les refredar. Y unta'n la nafra que hauràs feta en la sarment. Y aprés, davall les rahels tu deus llançar vinagre fort y profiter-li ha molt.

XXXI.

DE FER VI DE MURTA

Los grechs manen fer vi de murta per tal manera: tu hauràs los grans de la murta que sien ben madurs y secar-los has a la hombra. Y aprés tu'ls piquaràs. Y pendràs-ne VIII onzes y metràs-les³⁷⁵ dins la bota que serà plena de vi, y taparàs la bota. Y aprés, per molts dies tu trauràs de la bota lo drap ab los grans de la murta.³⁷⁶ [2] Altres prenen los grans de la murta que sien³⁷⁷ ben madurs, que les murteres sien nodrides en terra secca y calciguen bé los grans. Y aprés, premen-los y de la liquor que hix meten-ne en cadascuna ampolla de vi de hun quart VIII cullerades. Y sàpies que aquest vi val molt³⁷⁸ y conforta lo ventrell. E val a'quells que escupen sanch y a fluix de ventre.³⁷⁹

XXXII.

QUE LOS RAHIMS HAGEN QUAL SABOR VOLRÀS

Si vols que los rahims hagen sabor³⁸⁰ de roses o de violes y que naixquen ab tal sabor, tu hauràs lo such de les roses damunt dites, y axí de les altres sabors. Tu metràs en huna olla o algun vexell mig de terra huna de les sarments, y cobriràs la dita sarment ab terra, y sobre aquella terra tu llansaràs lo such. Y és mester que sia gran quantitat, quasi atretant com la terra, a manera qui fa lexiu. Y leixaràs-ho star fins que la sarment sia brotada, o si vols fins que sia rayguada. Llavors poràs-la tallar del cep y plantar-la's per semblant manera que planten les altres sarments.

¶³⁷⁵ en un bel trapo de lino M. ¶³⁷⁶ E usaràs aquel vino M. ¶³⁷⁷ cogidos syn pluvia e que sean M.

¶³⁷⁸ a personas que deven usar medecinas scipticas M. ¶³⁷⁹ e a toda dissintería M. ¶³⁸⁰ de absinci o M.

XXXIII.

DELS RAHIMS BLANCHS Y NEGRES EN HUNA SARMENT³⁸¹

Los grechs digueren que és cosa posible de fer que huna mateixa sarment o cep done rahims blanchs y negres. Y mostraren-ho de fer en tal manera: tu hauràs dos ceps o sarments que stigue³⁸² lo hu prop del altre, y lo hu sia blanch y lo altre negre. Y quant podaràs los ceps, tu·ls llevaràs totes les sarments, sinó huna a cascú. Aprés, subtilment ¶^{49v} tu partiràs per mig cascuna sarment, y llevaràs la mitat de cascuna y ajustaràs la mitat de la huna ab la mitat de l'altra. Y faràs per manera que los nus de la huna sarment vinguen iguals ab los de l'altra. Y quant los hauràs igualats, tu·ls cobriràs de paper, salvo que deixaràs lloch als nus y borrons per hon puga llançar los brots. Aprés, sobre lo paper tu estrenyeràs les dites dues sarments ab junchs o ab altres forts ligadures. Y sobre aquelles lligadures, devers les parts de les fenedures, tu hi posaràs terra en olla a manera de pasta de olles. Y si vols, haja-y mesclada fempta de bou. Y de III en III dies tu·l regaràs fins que comencen a brotar. Y d'aquells brots exiran rahims que seran blanchs y negres. Y de les sarments que exiran pots plantar ceps o parres que faran semblants rahims.

XXXIV.

DE LES HORES

Aquest mes de febrer se concorda y és ygual en les hores ab lo mes de nohembre, segons que nos (*sic*) feta menció.

La tua pròpia hombra haurà en la primera hora del dia XVII³⁸³ peus.

La segona hora haurà XVII peus.

La tercera hora haurà XIII peus.

La quarta hora haurà X peus.

La cinquena hora haurà VIII³⁸⁴ peus.

La sisena hora haurà VII peus.

La setena hora haurà VIII peus.

La huytena hora haurà X peus.

La novena hora haurà XIII peus.

La deena hora haurà XVII peus.

La onzena hora haurà XXVII peus.

Ací acaba lo mes de febrer. ¶^{50r}

¶³⁸¹ Nota al marge dret amb mà posterior: *raim blan y negre*.

¶³⁸² Llegiu *stiguen*. ¶³⁸³ Llegiu *XXVII*. ¶³⁸⁴ Llegiu *VIII*.

MARÇ

XVI.

DE LES HORES DE AQUEST MES DE MARÇ³⁸⁵

Aquest mes de març és ygal en les hores al mes de octubre.

La primera hora haurà la tua hombra dels teus propriis	XXV peus.
La segona hora haurà	XV peus.
La tercera	XI peus.
La quarta	VIII peus.
La quinta	VI peus.
La sexta	V peus.
La sèptima	VI peus.
La octava	VIII peus.
La novena	XI peus.
La deena	XV peus.
La onzena	XXV peus.

Rúbriques del mes de març

- I. De podar, empeltar y morgonar les vinyes.
- II. De purgar y denejar los prats, rompre y llaurar los camps.
- III. De sembrar panís y mill ab tota la sua disciplina.
- IV. De sembrar los ciurons.
- V. De sembrar cànem.
- VI. De sembrar cice que són pèsols.
- VII. De exobrir y cavar los mallols de les vinyes, y ligar los mallols als pals, y de reparar les vinyes velles y los camps³⁸⁶ malalts.
- VIII. De les oliveres com se deuen regar ab morques d'oli y d'altra cura, de sembrar algunes llavors y de fer roses y exercolar los forments.
- X. Dels orts y dels cardons ab tota la manera del conrear; de l'ulpich qui és all salvatge, y de alls, y cebes, de anet, de mostalla, de cols, de malves,³⁸⁷ de orenga, de letuga, de bleda, de porro, de tàperes, de colcat, de sajorida, de morritort, de albudeques, de ràvens, de ^{50v} melons, de cogombros, de espàrechs y de lurs rahels; de la ruda, de celiandre, de carabaces, de bledes,³⁸⁸ de polioli, de batafaluga, de comí.

¶ ³⁸⁵ A l'original llatí el capítol *De horis* apareix sempre al final del llibre.

¶ ³⁸⁶ Llegiu *ceps*. ¶ ³⁸⁷ *de annoratea* M. ¶ ³⁸⁸ *de serpoll* M.

- X. De magranes, de fer vi de magranes,³⁸⁹ de nespler, de figueres, y de les altres fruytes ab lur disciplina.³⁹⁰
- XI. De comprar bous y vaques.
- XII. De domar los bous salvatges y jóvens.
- XIII. De egües, cavalls y lurs pollins.
- XIV. De muls, y mules y àsens.
- XV. De abelles.³⁹¹

I.

DE PODAR, EMPELTAR Y MORGONAR LES VINYES

En aquest mes de març en los llochs frets deus podar les vinyes, encara que de aquesta matèria hajam prou parlat en lo mes de febrer, y aquest podar pots continuar fins que ls borrons del cep comencen a inflar. En aquest mes pots empeltar los ceps o trilles quant los ceps comencen a gitar la liquor espessa,³⁹² y no pas en lo temps que la giten aygualosa. Emperò, deus guardar que'l cep o la branca que volràs empeltar sia ferm, y que conegues que és abundant y bastant a nodrir a si mateix y al empelt, y que no haja en si alguna cosa secca o viscosa que'l faça seccar. Llavors deus triar los empelts que sien fermes y redons de ulls y borrons, [2] e a cascun empelt basten III borrons. Lo empelt de la sarment deus raure de II parts tant com II dits, en tal manera que a la part forana romanga tostempes salva la scorça. Alguns no toquen res al cor del empelt, mas raen o tallen la sarment del empelt,³⁹³ en tal manera que'l empelt poch a poch puga entrar dins la fenadura del cep. Y que la scorça del cep sia ben sagelladament ajustada ab la scorça del empelt. Y deus saber que'l borro pus baix del empelt deu ésser ben ajustat ab lo cep. Y aquell borro deu exir a la part forana, y deus-ho ben fort estrényer y ligar ab vímens,³⁹⁴ y deus posar blanch o llot mesclat ab pols.³⁹⁵ Encara ó deus cobrir davall de alguna cobertura que'l sol y lo vent no ls puga fer dampnatge. Aquestos empelts se sequen moltes vegades per gran calor, [3] per què en temps de calor és mester que de vespre tu faces llançar aygua sobre la ligadura. Quant vendrà que ls empelts començaran de brotar y la branca serà creixcuda, és mester que a cascun empelt tu faces ligar los brots del empelt per tal que no puguen ésser trenquats per vent. Aprés, emperò, que ls brots seran durs, ||^{51r} deus trencar los junchs o ligaments ab los quals los havies ligats per tal que'l ligament qui és dur no talle los brots que són tendres. [4] Altres tenen aytal manera: que ells tallen entre dues terres, y meten los

¶ ³⁸⁹ de poncerer M. ¶ ³⁹⁰ segunt que se conviene a los otros meses M. ¶ ³⁹¹ Manca el títol XVI. De

horis. ¶ ³⁹² quando son cortadas M. ¶ ³⁹³ fasta al corazón M. ¶ ³⁹⁴ remojados M. ¶ ³⁹⁵ Llegiu palla.

empelts segons la manera damunt dita, fenent lo cep. Y quant lo han ben estret y ligat y posada terra y brach mesclat ab palla, cobren-ho bé de terra, que fa gran ajuda als empelts. E sàpies que val més empeltar prop de terra que alt. E deus saber que en los llochs frets pots morgonar los ceps fins a mijant lo mes de març, si's vol a tall ubert o ab claveres, segons que ja havem dit damunt de la manera de morgonar. Altres empelten ab barrina, ço és, que barrinen lo cep segons que és gros en II o en III parts, y en cascun forat [meten] hun empelt de sarment y cobren-ho de terra. Y lo empelt deu ésser ras de totes parts que no y romanga res de la scorça.

II.

DE DENEJAR LOS PRATS Y LLAURAR LOS CAMPS

Ara deus denejar los prats en los llochs frets y hon acostuma de nevar o gelar. En aquest mes de març deus rompre los colls o muntanyes que són grasses. En aquest mes mateix deus llaurar los camps que són massa humits y habundants de aygues.

III.

DE PANÍS Y MILL

En los llochs calents y sechs sembraràs en aquest mes panís y mill. Y volen terra llaugera y arenosa, sens gleves. Axí, emperò, que'l ayre del lloch sia humit y la terra sia en regadiu. Y no volen terra secca,³⁹⁶ y volen que sovint sien denejats de les erbes.

IV.

DE CIURONS

Los ciurons són de dues maneres, ço és, blanchs y negres.³⁹⁷ Y deuen-se sembrar en aquest mes de març. Y volen terra grassa y que ploga. Y volen terra llaugera y sens gleves. Y ans que'ls sembres, deus-los remullar en aygua hun dia y naxeran més prest. Hun jornal de bous pots sembrar de III mugs o mesures de Ytàlia. E, segons que dien los grechs, si remullaràs lo dia ans que sembres los ciurons en aygua calenta y tèbea, los ciurons se faran majors.³⁹⁸ Molt amen los ciurons los llochs que són prop mar, y són més primerenchs si'ls sembres en autumpne.

¶ ³⁹⁶ *arzillosa nin M.*
¶ ³⁹⁷ *o bermejós M.* ¶ ³⁹⁸ *e más gruesos M.*

[V.
DE SEMBRAR CÀNEM]³⁹⁹

Axí mateix, sembraràs en aquest mes cànem fins al mijant març.

[VI.
DE SEMBRAR CICE QUE SÓN PÈSOLS]

En aquest mes pots sembrar *cicera*, que és semblant a citícula,⁴⁰⁰ salvo que és hun poch més negre. Aquestos dos legums no són coneguts en Catalunya, emperò en algunes sinònimes he trobat que citícula⁴⁰¹ prenen ||^{51v} per pèsols. Y pots-los sembrar a solchs, y que la terra sia llaurada huna o II vegades. Y de⁴⁰² III mugs poràs sembrar hun jornal de bous.

VII.
DE MAGENCAR Y ENTRECAVAR LOS MALLOLS Y PENSAR LES
VINYES VELLES

En aquest mes de març deus exobrir o magencar los mallols novells, y deus-ho axí continuar fins en lo mes de octubre, no solament per arrancar,⁴⁰³ ans encara per tal que la terra [ban]yada per la pluja no estrenga massa los brots tendres dels mallols. [2] E deus ligar les sarments en los arbres o canyes. Emperò, los brots tendres dels mallols deus ligar ab ligaments molles perquè no's tallen.⁴⁰⁴

[3] De [repar]ar vinya vella

Alguns són qui alcen ben alt sobre terra los ceps vells y cuyden reparar la vinya. Mas açò és cosa de poch profit, car sàpies que lo sol, y lo ros y la pluja fan prest podrir lo cep, per què la vinya vella se deu reparar per tal manera que'l cep vell sia ben exubert fins que li veges los nus de les rael. Aprés, alt sobre lo nu de la rael lo tallaràs, y cobriràs ab terra y fems perquè no tema la calor del sol ni la fredor del yvern. Açò, emperò, se deu fer de vinya vella que sia molt alta sobre la terra y que'ls ceps sien de bona natura, e ab aytal manera los ceps metran brots a manera

¶ ³⁹⁹ En el manuscrit els capítols cinquè i sisè van a continuació del quart sense l'aparició dels títols. ¶ ⁴⁰⁰ Llegiu *cicercula*. ¶ ⁴⁰¹ Llegiu *cicercula*. ¶ ⁴⁰² III o M. ¶ ⁴⁰³ *las yervas* M. ¶ ⁴⁰⁴ *Ca sy los atavas con ataduras que fuesen duras cortaríen los brots tiernos. A las grandes cepas debes meter o fincar palo*

gnueso. E a las cepas menores debes ayudar con palo áspero que sea más delgado. E por tal que la sombra de los aspres o palos non enpezca a las cepas, dévelos fincar a la parte de la trasmuntana. E que sean fincados luenye de la cepa, por espacio de una mano de medio pie, por tal que la cepa se pueda cavar en torno M.

de mallols jóvens. E, si per ventura los ceps de la vinya vella seran de mala natura, molt val més que sien empeltats de altres mallols o sarments de bona natura. E totes les dites coses⁴⁰⁵ se deuen fer en llochys y regions calentes en lo començament del març. E, si los llochys són frets, deu-se fer mijant març.

[4] Y si alguns ceps haurà algun cep malalt,⁴⁰⁶ tu·ls deus ben exobrir y cavar entorn, y a la rael tu·ls llançaràs orins de home que sien estantiços de molts dies. Encara, si vols, hauràs cendra de sarments o cendra de roure, y mesclaràs-ho ab vinagre y metràs-ho davall la rael del cep malalt y cobrarà la virtut. O, si vols, talla aquell cep malalt entre dues terres, y posa-y molt fem; y los brots que llançarà, lleva'ls tots salvant hu o dos, aquelles que tu veuràs més grosses.⁴⁰⁷

[5] Quant algun cep serà ferit de càvech o de altre ferro, si la nafra és prop de terra tu cavaràs entorn del cep, y hauràs fempta de ovella y de cabres y mescla-la ab terra y aygua, y hunta bé la plaga, y fes-li hun bon empastre y sanarà. Y, si per ventura la nafra serà en les rael, llavors cobriràs la nafra ab los fems. ||^{52r}

VIII.

DEL REGIMENT DE LES OLIVERES

En aquest mes de març deus mirar en les oliveres que són malaltes y no fan fruyt. Tu les deus exobrir. Y llança'ls a les rael morques de oli que no y haja sal. A les grans oliveres ne deus llançar sis mesures, y a les mijanceres IIII mesures, y a les altres segons te semblarà. Alguns los meten a la rael palla y altres orins vells de home, en tal manera que tu deus ajustar en algun vexell los orins tua⁴⁰⁸ y de altres. Y quant ne hauràs bona quantitat, tu·ls portaràs prop de la olivera que no farà fruyt, y mesclaràs-ho ab terra y fer-ne has brach, y ajustaràs aquell brach al tronch de la olivera tot entorn. Aprés, cobriràs aquell brach de terra y açò·ls aprofita molt.⁴⁰⁹

[2] Y quant la olivera és exorca, ço és, que no fa fruyt, tu barrinaràs lo seu tronch ab barrina de la part de tremuntana y vers migjorn. Y hauràs II troços de branques de olivera que sia ben fructificant, y posaràs lo huna de part de tremuntana y l'altre de part de migjorn. Y tallaràs de les estaques tot lo que sobrarà de fora,⁴¹⁰ en manera que tot romanga equal. Altres hi meten en lo forat de la barrina huna pedra o algun tascó de roure o de tea de pi. Aprés tapen-ho bé ab terra banyada y mesclada ab palla. Altres són que fiquen en la rael principal de la olivera algun tros de fust de pi o de roure, y açò quant la olivera fa ergull de rames y no fa fruyt. Alguns

¶⁴⁰⁵ es a saber, el tajar entre dos tierras e el enxerir M.

¶⁴⁰⁶ es a saber, que se sequen, o se les cahe la vendimia M.

¶⁴⁰⁷ e más fuertes M. ¶⁴⁰⁸ Llegiu teus.

¶⁴⁰⁹ a las oliveres que son en lugar seco M. ¶⁴¹⁰ e non caberá en el forado M.

són que en aquest mes acostumen de exercolar y entrecavar los forments.⁴¹¹ En lo començament de aquest mes fan a exercolar los rosers.

IX.

DE CONREAR LOS ORTS

En aquest mes de març deus començar de llaurar y de conrrear los orts. Y deus sembrar los cardons qui desigen terra ben femada, ben cavada, sens gleves. [2] Los cardons deus sembrar en lluna crexent, y deus-los sembrar fondo, per manera que hun gra sia lluny del altre mig peu. Y guarda que⁴¹² poses lo sement dels cardons ab los⁴¹³ dits, y que·ls poses [davall] terra.⁴¹⁴ Y après que y llances huna poca de terra. Y tindràs-los a prop que erbes no·y nasquen prop d'ells fins que la planta del cardó sia refermada. Y en temps de estiu sien regats. [3] Si vols que no hagen espines, tu trenquaràs la agudea del agulló que trobaràs en la sement. E, si remullaràs la sement dels cardons per III dies en olis de lor o nardi, ¶^{52v} o en api,⁴¹⁵ o en such de roses,⁴¹⁶ après pembràs bé la sement y deixar-l'as seccar, y haurà tal sabor com la liquor ab què·s serà remullat.⁴¹⁷ De cada dia los deus llevar los brots per què lo brot principal no valga menys y los brots stiguen escampats. Y deuen-se arrenquar ab huna partida de la rael aquells que escorcharàs, y la llavor deus denejar de tots los brots. Y après deus-los cobrir ab tests de olles o ab altres cobertes, car sàpies que lo sol y la pluja los fa gran dampnatge.⁴¹⁸ [4] Contra los talps aprofita molt que hages molts gats que estiguen en mig dels carts, ço és, hon seran sembrats. Y encara y aprofita molt mosteles domèstiques. Alguns meten en los forats dels talps almànguena o argila vermella destemprada ab çuch de cogombro amarch. Alguns fan molts forats y clots fondos entorn del forat principal hon stan los talps per tal que hagen temor de la claror o calor del sol. Alguns paren llaços de cerdes de bèsties ab los quals prenen los talps.

[5] En aquest mes sembraràs ulpich, qui és linatge de alls. Encara sembraràs alls, y cebes,⁴¹⁹ y anet y mostalla. E sembraràs sement de cols, y plantar cols, y malves se poden sembrar, y tresplantar les blantes⁴²⁰ de la orenga. Y letuga, y bledes⁴²¹ y tàperes se poden sembrar, y colcat, y sajorida, y morritort,⁴²² y ràvens.⁴²³

¶⁴¹¹ En aqueste mes mesmo debes sembrar todos los fructos o pomos de árboles de los cuales avemos fecha mención en el mes de febrero, que se dizen en latín bacce, seu bacarum. Assí mesmo son olivas de lor, granos de murta e semejantes fructos. E asý mesmo M. ¶⁴¹² los granos o simiente de los cardones non sean plantados al revés. Ca lo cardones nascerían corvos, e delgados e duros. E non los debes sembrar

fondo. Ca basta que tú M. ¶⁴¹³ tres M. ¶⁴¹⁴ fasta tanto que los dedos entren deyuso de tierra, solamente los primeros nudos de los dedos M. ¶⁴¹⁵ o en bálsamo M. ¶⁴¹⁶ o en olio de almastech M. ¶⁴¹⁷ la simiente M. ¶⁴¹⁸ e los mata M. ¶⁴¹⁹ e cunella en los lugares fríos M. ¶⁴²⁰ Llegiu plantes. ¶⁴²¹ e cebollas M. ¶⁴²² e indibia M. ¶⁴²³ que son buenos en el estiu M.

[6] Y melons deus sembrar clars que haja espay de II peus del hu al altre, y que la terra sia ben fondo cavada. Especialment valen més y són millors⁴²⁴ si la terra és arenosa y femada. Si prens la llavor⁴²⁵ dels melons, per III dies la remulles en llet, y après la seques y la plantes, sàpies que·ls melons seran molt bons de sabor y de olor. O, si per molts dies fas star la sement dels melons entre roses seques, y hauran semblant sabor.

[7] Los cogombros sembraràs clars, y que·ls solchs hagen hun palm de fondo y de ample III peus, y de solch a solch VIII peus, en manera que puguen estendre les rames. Y deus saber que no·ls cal entrecavar ni exercolar, ans se alegren que hagen erbes prop de ells. Y, si mets la sement dels cogombros en llet de ovelles y la remulles ans que la sembres, naixeran los cogombros blanchs, y llonchs y tendres. Si posaràs hun vexell ab aygua davall algun cogombro mentres creix, y que li sia luny II palms,⁴²⁶ tostemp creixerà fins que sia ab l'aygua. [8] Si vols que·ls cogombros naixquen sens grans o sement, remulla la llur sement en oli de savina, y après, ans que la sembres, la fregaràs ab huna erba que·s nomena *culex*, la qual fa atridar bé. Alguns prenen la flor del cogombro ab lo cap de la sua verga hon se té, y meten-la dins huna caixa⁴²⁷ foradada que haja nus, ço és, que tots ^{||}^{53r} los nus sien foradats. Y sàpies que·l cogombro se farà tan gran com serà la caixa.⁴²⁸ Si poses oli prop del cogombro, sàpies per la tumor⁴²⁹ del oli se encorva hi·s doblega.⁴³⁰ Y deus saber que quant trona se gira y tremola, axí com si hagués por. [9] Si mets la sua flor ab lo cap de la erba hon se té dins algun vexell de terra hi·l tanques hi·l deixes créixer, lo cogombro pendrà tal forma com lo vexell y tal figura de home o de bèstia com sia figurada en lo vexell. Totes aquestes coses scrivi hun filòsof que havia nom Virgili⁴³¹ Marcial.⁴³²

[10] En aquest mes pots sembrar sement de espàrechs, vers mijant març en lloch humit y ben fondo cavat y gras y ben femat. Y deus-los sembrar per tal manera: tu cavaràs huna taula de terra ben fondo, y après aplanar-la has bé, y ab huna corda tu la senyalaràs a relles,⁴³³ en manera que de la huna rella⁴³⁴ al altra haja II peus. Y après⁴³⁵ tu faràs clots gichs ab lo dit, y en cascun clot tu metràs II o III grans de espàrechs, y cobriràs-los ab terra ab la mà, en manera que hagen poca terra damunt. Y deu haver del hun clot al altre mig peu. Après cobriràs los clots y la terra de fems. Y deus fer denejar de erbes. Y en lo yvern deus-los cobrir de palla, y après, que sia remoguda en la primavera. Y sàpies que al segon any faran

¶⁴²⁴ Nota al marge dret amb mà posterior: *Melons*. ¶⁴²⁵ Subratllat *prens la llavor*. ¶⁴²⁶ o más avant **M**. ¶⁴²⁷ *Llegiu canya*. ¶⁴²⁸ *Llegiu canya*. ¶⁴²⁹ *Llegiu temor*. ¶⁴³⁰ *ansý como un anzuelo* **M**. ¶⁴³¹ *Llegiu Gargili*. ¶⁴³² *Columella, philòsofo, dize que en el mes de setembre que él llama equinoccio auptunal, que avía çarças gruesas, o canyas fierlas que fuesen tajadas cerca de tierra. E soterradas*

en estiércol plantadas e criadas en lugar caliente e de grant abrigo. E que el corazón sea sacado de las çarças e de las canyas fierlas con algunt texo e non con fierro. E dedentro de la concavidad será metido estiércol. E dentro con el estiércol sembrarás simiente de cogombros, que non se secarán por frío. Antes durarán fasta el ynviermo **M**. ¶⁴³³ *Llegiu ralles*. ¶⁴³⁴ *Llegiu ralla*. ¶⁴³⁵ *en medio de las rrallas* **M**.

espàrechs. Mas sàpies que molt pus expedient és que prengues les rael de les espargueres que faran fruyt més prest. [11] Y pots-ho fer en tal manera: tu pendràs de la sement dels espàrechs tanta com ne poràs pendre ab los III dits. Y quasi mijant febrer tu la sembraràs en hun clot, lo qual clot sia molt fondo. Y faràs egualar la terra del clot la qual és mester que sia mesclada ab molts fems. Y és mester que no cobres molt la sement. Y deus guardar que'l lloch de si mateix sia humit. Y axí pots sembrar en molts clots molta de la llavor. E sàpies que en son temps la sement grillarà y pendran-se ensemps. Y ajustaran totes les rael en huna, la qual apella hom *fongia*. Aprés, emperò, que per II anys tu hauràs ben regada y femada aquesta *fongia*, tu la tresplantaràs en lo mes de septembre. Y fa a tresplantar en lloch femat y humit.⁴³⁶ Y sàpies que en la primavera aquella *fongea* o rael darà espàrechs. Y⁴³⁷ aquesta tal manera és de gran durada. Mas és de gran tardança,⁴³⁸ que fa a esperar III anys per haver espàrechs. Per què yo⁴³⁹ tinch per millor manera la primera,⁴⁴⁰ car en lo segon any poràs haver espàrechs.⁴⁴¹ [12] Los espàrechs que la *fongea* donarà prim[er]s deus arenquar y collir mentres són tendres, per tal que la rael o *fongea* prenga major esforç y nodriment. Y sàpies que no's deu arrancar ||^{53v} en lo primer any,⁴⁴² mas en los altres anys, per tal que faça lloch als ulls o espàrechs esdevenidors. E sàpies que, si d'aquest primer any avant los trenques y no'ls arranques les rael, habunden en fer espàrechs. E deus collir per a menjar aquells espàrechs que seran en la primavera. Y deus guardar aquells que's fan en autumpne, ço és, aquells que volràs per a llavor. Aprés tallaràs les rames o branques quant començaran a seccar. Aprés faràs entrecavar les *fongies* o rael d'espàrechs y metràs sobre ells molts fems y molta cendra.

[13] De la ruda

En aquest mes de març sembraràs la sement de la ruda en los llochs de gran abrich o recés. Y sàpies que vol que sia cuberta leugerament ab cendra. Desija llochs alts, y que no y ature aygua. Si vols plantar ruda ab les capces hon stà la sement, fer-ho pots puix la sement hi sia, y plantaràs cascuna capça per si.⁴⁴³ Y, si la sement ne és fora, sembra-la axí com l'altra sement.⁴⁴⁴ Emperò, deus saber que les plantes que naixeran de la sement que serà plantada ab les capces serà de major vigor que no les altres, emperò naxeran pus tard. E sàpies que, si prens dels rams de la ruda a manera de esqueix y que ab lo ram se tenga huna partida de la escorça

¶⁴³⁶ e de grant abrigo M. ¶⁴³⁷ digo que M. ¶⁴³⁸ e de grant trabajo M. ¶⁴³⁹ Ferrer Sayol M. ¶⁴⁴⁰ de plantar en tabla dos o tres granos de espárragos M. ¶⁴⁴¹ segunt que yo he provado. E aún te digo que puedes plantar o sembrar la labor de los espárragos en surcos que sean fondo cavados e la tierra bien estercolada. E sy el surco es seco, puédeslos sembrar

baxo en medio del surco. E sy el surco es humido, sembrarás la labor alto en las crestas de los surcos. Ca sepas que los espárragos e sus rayzes quieren que el agua pase solament, mas que non sy aduerma nin se quede M. ¶⁴⁴² Ratllat i eliminat per tal. ¶⁴⁴³ ab la mano M. ¶⁴⁴⁴ E cúbre la ligeramente con el rrestiello M.

de la planta vella, y plantes aquell esqueix⁴⁴⁵ hi·l regues,⁴⁴⁶ ell viurà axí com si era plantat ab rael. E, si tresplantes tota la planta vella, tantost se mor. [14] Alguns prenen los brots de la ruda y fiquen-lo en huna favada foradado⁴⁴⁷ o en hun bulbo, aquest no és camí estrany,⁴⁴⁸ y posen-ho davall terra. Y en la humiditat de la fava o del bulbo viuen. Encara viu millor qui diu mal o flastomies quant lo planten. Certa cosa és que si·l plantes y mets a la rael polç de teules o de rajoles piquades viu molt maravellosament. Encara deus saber que la ruda troba gran delit davall hombra de figuera. No·s vol entrecavar, sinó que les herbes que són entorn sien arrancades.⁴⁴⁹ Y sàpies que no vol que fembra immunda, ço és, que haja de son temps, la toque, car gran dampnatge li fa, majorment si la toca del mes de març fins per tot octubre.

[15] En aquest mes de març sembraràs celiandre. Y ama terra grassa, emperò també naix en terra grassa.⁴⁵⁰ Y lo sement del celiandre val més quant és més vell, y desija humor d'aygua. Y pots sembrar lo celiandre ab tota altra sement de cols,⁴⁵¹ de espinax.

[16] En aquest mes sembraràs les carabaces. Y amen terra grassa ben femada y humida y que·s puga regar sovint. Açò fa ben saber que la sement de les⁴⁵² ca-||^{54r}-rabaça que stà prop del copol[|] de la carabaça farà les carabaces longues y primes, y la que stà enmig de la carabaça farà les carabaces groces, y la sement que stà en lo fons de la carabaça farà les carabaces amples baix y redones.⁴⁵³ Quant les carabaces creixeran, les deus ajudar ab bastons y ab semblants coses.⁴⁵⁴ Aquelles carabaces que volràs estojar per a sement, leixaràs star ab la sua planta fins al yvern. Y après les deus arrancar y penjar al sol o al fum, car en altra manera la sement se podriria.

[17] En aquest mes sembraràs los blats en qualsevol terra, o magra o grassa, sols que sia ben cavada. Y no volen ésser exercolats ni entrecavats, ans deus saber que, puix huna vegada sien nats, per tostemps duraran.⁴⁵⁵

En aquest mes sembraràs lo⁴⁵⁶ polioli. Y pots-lo sembrar de gra o tresplantat de planta. Y val més com és vell. Y fer-se ha molt bell si·l plantes prop safareig, o font o pou, emperò que stiga alt en los màrgens. En aquest mes pots sembrar batafaluga y comins. Y fan-se millor en lloch humit y ben femat.⁴⁵⁷

¶⁴⁴⁵ en la primavera M. ¶⁴⁴⁶ muchas vegadas M. ¶⁴⁴⁷ Llegiu foradada. ¶⁴⁴⁸ El sintagma aquest no és camí estrany no apareix en l'original llatí ni en la versió castellana. ¶⁴⁴⁹ ab las manos M. ¶⁴⁵⁰ Llegiu magra. ¶⁴⁵¹ o M. ¶⁴⁵² Llegiu la. ¶⁴⁵³ si plantes la simiente cabeça ayuso; es a saber que tenga la

cabeça principal baxo en tierra M. ¶⁴⁵⁴ que el viento non les pueda nozer nin quebrar M. ¶⁴⁵⁵ Es a saber que la su simiente es tanta que non la podrás desusar que no y nazca M. ¶⁴⁵⁶ serpillum que quiere dezir M. ¶⁴⁵⁷ es a saber que la tierra do los sembrarás sea bien estercolada e que sea regada M.

X. DELS MAGRANERS

En los llochs temprats pots plantar magraners en març o en abril. Emperò, en los llochs que són calents y sechs deus-los plantar en lo mes de noembre. Aquest arbre vol terra argilosa y magre, emperò també se fa en terra grassa. La regió que naturalment és calenta li és bona, axí com regne de València. Y pots plantar de les vergues que's fan a la calç del magraner. Encara que en moltes maneres se puga plantar, emperò tu tallaràs huna branca de aquell magraner que sia tan grossa com lo bras y gran de huna braça, y igualaràs cascun cap de la branca. Y⁴⁵⁸ ficaràs lo cap⁴⁵⁹ en terra dins la fossa o clavera que ja hauràs feta. Emperò, hundertàs tota la branca, especial los caps, ab fem de porch. En altra manera, pren huna branca de magraner aguda al hun cap y que per força la faces entrar davall terra. [2] Encara val més si la planta té rael y la plantes. E sàpies que, si mets en lo cap de la planta quant la plantaràs III pedres giques, les magranes no's badaran quant són madures. Y guarda bé que les vergues o plantes que plantaràs sien ben esporgades. Diu que, si són regades contínuament, se fan agres. E deus saber que los magraners plantats en lloch sech fan molt més magranes y més delitables y millors. Emperò, si vols que sien grosses, és mester que y ajustes ¶^{54v} alguna humiditat, ço és, que·l faces regar en temps de gran sequedat [3] y que·ls faces entrecavar en lo autumpne y en la primavera. Si per ventura les magranes són molt agres,⁴⁶⁰ és mester que tu exobreixques les rael del magraner, y en la rael principal faces hun forat ab barrina y que y poses hun clau de tea [de] pi o que metes a les rael aygua marina ab la qual alguns mesclen fems de ase o de porch. Si per ventura lo magraner (no) aturarà les flors, hàgens orins estantiços de⁴⁶¹ home, y mescla'ls ab altre tanta aygua. Y tres vegades en l'any, ço és, de IIII en IIII mesos, tu posaràs a la calç del magraner huna ampolla d'aquells orins mesclats ab l'aygua y aturarà les flors. Altres hi meten a les rael morques d'oli que no·y haja sal.⁴⁶² Altres hi meten aygua⁴⁶³ de mar y reguen lo magraner II vegades en lo mes.⁴⁶⁴ Altres cinyen lo tronch del magraner ab despulla de cerp.⁴⁶⁵ [4] Si les magranes se obren,⁴⁶⁶ planta prop del magraner ceba marina, y no's obriran. Si tu torceràs los polzims de les magranes mentres pengen en lo magraner, sàpies que's salvaran tot l'any. Si en lo magraner se fan vèrmens, y poses a la rael del magraner fel de brúfol o de bou, tantost se

¶⁴⁵⁸ a manera de arco tú M. ¶⁴⁵⁹ de la rama M. ¶⁴⁶⁰ conviene que ayas un poco de silfium, que es dicha asa fétida. E dize lo Palladio que sea mezclada con vino. E que sea derramada de suso de las cimas de los milgranos. E las milgranos perderán aquella agrura. O en otra manera M. ¶⁴⁶¹ muchos días e que sea de M. ¶⁴⁶² e tenerse

han las flores M. ¶⁴⁶³ Llegiu alga. ¶⁴⁶⁴ e tenerse ha la flor. E aun si quando el milgrano floresce, sy tú le fazes un círcol de plomo e estrenyes bien con el círcol la canya del milgrano, quedará la flor M. ¶⁴⁶⁵ e las flores non se cahen M. ¶⁴⁶⁶ o esuade, mete en la rayz del milgrano una piedra e non se abrirán, o M.

morran. En altra manera, hages orina de aze y mescla-la ab fempta de porch, y unta a hon seran los vèrmens, y morran. Si tu escampes prop del magraner sovint cendra ab lexiu, sàpies que's farà molt bell.⁴⁶⁷ [5] Diu hun filòsof, Marcial, que si vols que los grans de les magranes sien blanchs, que prengues argila d'aquella que's fan les gerres blanques, y que y mescles la quarta part de guix, y que u metes a les rael del magraner y que u continues per III anys. Y cascun any sia renovellant en aquest mes de març. Sàpies de cert que'ls grans de les magranes seran blanchs. Encara diu aquell mateix filòsof que, si prens huna olla mijancera⁴⁶⁸ y la soterres en terra prop del magraner, y mets dins la olla la flor hon deu haver magrana ensemps ab lo cap de la rama hon se té la flor, y lligues bé la rama a algun pal en manera que no's moga ni puga exir de la olla,⁴⁶⁹ per manera que pluja no puga tocar la flor, y axí cuberta deixes star la olla ab la flor fins en autumpne, sàpies que la magrana que's farà de la flor serà tan gran com la olla, o almenys serà molt gran y bella. [6] Més avant diu lo Marcial que, si prens⁴⁷⁰ de la letresa major que apella *ticial*,⁴⁷¹ y altre tant del çuch de la verdolaga, y ans que'ls magraners comencen a gitar flor ne untes lo tronch del magraner, sàpies que donarà moltes magranes. ^{55r} E sàpies que'l magraner se pot empeltar per tal manera, ço és, hages II magraners que stiguen prop lo hu del altre, y pendràs de cascú hun ram, mas no'l tallaràs, mas partir-los has per mig;⁴⁷² y ajustaràs la mitat del hu ab la mitat de l'altre, y ligaràs-ho bé; y guarda que cascuna mitat haja IIII o VI gemes.⁴⁷³ Y fan a tenir a prop que tots los brots de les rames ne sien llevats sinó aquells que seran ajustats o sien II o molts. Y solament se pot empeltar en si mateix, ço és, en magraner y no en altre arbre. Y deu-se empeltar en la darrerria de març. Emperò, yo⁴⁷⁴ dich que's pot empeltar en abril y en maig y fins mijan juny.⁴⁷⁵ E deus saber que en lo magraner ha molt poca humidatà,⁴⁷⁶ perquè és mester que quant volràs empeltar lo magraner⁴⁷⁷ que u faces per tal manera, ço és, empeltar a plançó.⁴⁷⁸ Tu tallaràs lo magraner que volràs empeltar que no haja rama ninguna si's vol, sia bell o jove, o gros o prim y tallaràs-lo alt o baix hon te volràs, y⁴⁷⁹ egualaràs⁴⁸⁰ lo cap,⁴⁸¹ y en aquella fenedura metràs lo empelt. Altres empelten a escudet per tal manera: endret del nu que serà ben difícil de co[nèixer], puix l'arbre sia vell, tu llevaràs hun tros de escorça a manera de [escudet agut] a dos parts segons aquesta forma <>. Y tantost que hages llevat de la branca, tu metràs en fenedura que hauràs feta⁴⁸²

¶⁴⁶⁷ *e farà major fructo e más abundantemente* M.
 ¶⁴⁶⁸ *de tierra* M. ¶⁴⁶⁹ *e después tapa bien la olla* M. ¶⁴⁷⁰ *de la leche o suco* M. ¶⁴⁷¹ *Llegiu titimal.*
 ¶⁴⁷² *cada uno. E tiraràs las cabeças* M. ¶⁴⁷³ *do pueda brotar* M. ¶⁴⁷⁴ *Ferrer Sayol* M. ¶⁴⁷⁵ *por como lo he provado* M. ¶⁴⁷⁶ *Llegiu humiditat.* ¶⁴⁷⁷ *que le cortes el tronquo. E que lo fiendas por miedo. E que sptosamente metas el enxierito. El qual non debes tajar del árbol fasta tanto que non te convenga, synon*

tajar el enxierito e meter en la fenedura. E yo Ferrer Sayol digo que que por tal manera de mill enxieritos non bivirían diez. Ca por fuerça se ha adelgazar en cortar e acurtar los enxieritos. E por poco que se adelgaze se pierde la su humor. Porque vale más el otro enxerir que yo he visto fazer, e fecho e provado M. ¶⁴⁷⁸ *Llegiu paluxó.* ¶⁴⁷⁹ *tajando* M. ¶⁴⁸⁰ *con cuchillo bien tajante* M. ¶⁴⁸¹ *que aurás tajado* M. ¶⁴⁸² *en el milgrano que querrás enxerir* M.

com pus prest poràs, y estreny-ho bé ab junch. Y per semblant manera poràs fer de molts empelts, alt ho baix, per gros que si[a] y per prim que sia, car en huna verga se poden fer de molts empelts de diverses natures. Emperò, deus guardar que, si lo magraner que tu volràs empeltar és gros, que hages empelt de branca grossa, car millor se convenen. Y deuen-se guardar de banyar fins a XX dies, que'l pots desligar y crexeran maravellosament.

[7] Alguns dien que les magranes se salven bé si prens les magranes entregues y les banyes en l'aygua de la mar o en orins, y que y stiguen per III dies. Y après les faces sequar al sol de dia, mas guarda no romanguen de nit a la serena. Y com les volràs menjar, tu les faràs remullar hun dia o II en aygua dolça, y semblaran magranes novelles. [8] Si les poses entre palla, y que la huna no toque a l'altre y stiguen cubertes de palla, molt se salven. Si prens huna escorça de algun arbre, axí com de suro, après tu colliràs les magranes ab polzims grans. Y faràs los caps dels polzims ben aguts, y ficar-los has tots a la huna part de suro. Y après faràs hun clot tan gran com lo suro y fondo, y posaràs lo suro dins lo clot, en manera que les magranes ^{55v} stiguen en la part jusana penjant y que no's toquen hunes ab altres. Y cert que's salvaran lonch temps, puix lo suro sia ben soterrat en manera que no puga tocar aygua a les magranes. Encara deus saber que les magranes se salvaran si y fas capa y cuberta de argila, la qual faràs axí: tu piquaràs la argila, mesclar-hi has aygua, y baixa-y⁴⁸³ les magranes y leixaràs-les exugar. Y après torna-les a baixar⁴⁸⁴ en aquella argila y exugar-les has. Y açò faràs per II o III vegades. Y après que les hauràs ben cubertes y ben exugades, les metràs en lloch fret y salvar-s'an. [9] E sàpies que, si prens huna olla o gran gerra de terra, y que y metes arena fins a la mitat, y colliràs les magranes ab los polsims larchs, après hauràs caxes⁴⁸⁵ o vergues de saüch, y dins les caxes⁴⁸⁶ o vergues tu posaràs los polsims de les magranes, y fiquaràs aquelles caxes⁴⁸⁷ o vergues dins la olla o gerra. Y posaràs la gerra a la serena que stiga soterrada davall terra y cuberta que no y entre aygua, y salvar-s'an. Emperò, les magranes no's deuen acostar hunes ab altres. Per espay de III⁴⁸⁸ dits no s'acosten a la arena. [10] En altra manera tu les pots salvar: tu hauràs huna gran olla o gerra, y metràs aygua fins a la mitat, y per los polsims tu penjaràs les magranes dins la gerra, en manera que no toquen en l'aygua. Y tanquaràs bé la gerra que no y entre vent ni aygua que les puga corrompre. En altra manera, metràs les magranes dins huna bota que sia mija de ordi, y guarda no's acosten les hunes ab les altres. Y tanqua bé la bota y salvar-s'an.

Lo vi de les magranes se fa en aytal manera: tu denejaràs bé los grans de la magrana, y posaràs-los dins hun cabàs de palma, y cascaràs los grans dins lo cabàs y pendràs lo vi que'n exirà. Y après couràs-lo al foch⁴⁸⁹ fins que minve la mitat.

¶ ⁴⁸³ Llegiu *banya-y*. ¶ ⁴⁸⁴ Llegiu *banyar*. ¶ ⁴⁸⁵ Llegiu *canyes*. ¶ ⁴⁸⁶ Llegiu *canyes*.
 ¶ ⁴⁸⁷ Llegiu *canyes*. ¶ ⁴⁸⁸ Llegiu *III*. ¶ ⁴⁸⁹ *manso M*.

Y après que serà refredat, posa'l per vexells de vidre o de terra envernïcat, los quals tanquaràs bé ab guix y salvar-s'an. Altres no'l couhen, mas per cascun sistem meten huna lliura de mel y meten-lo en los vexells envernïcats.

[11] De poncemer

Per moltes maneres planta hom l'arbre del poncemer, ço és, o del gra, o ab ram, o ab estaqua o ab huna gran rama. E sàpies que aquest abre ama molt terra llaugera que no sia molt espessa, y que la regió sia calenta y que haja aygua y humor contínuament. Si vols sem-^{56r}-brar los grans, tu ho faràs per tal manera: tu cavaràs la terra fondo II peus y mesclaràs-hi cendra, y faràs les eres forts breus y curtes per manera que l'aygua igualment puga córrer. Y faràs clots de hun palm en fondo, tants com ne volràs en cascuna era. En cascun clot tu posaràs III grans de poncemer, y cobriràs-los de terra, y regaràs-los cascun dia huna vegada. Y sàpies que molt pus tost creixeran si algunes vegades los regues ab aygua hun poch calenta. [12] Y après que seran nats tindràs-los a prop que les herbes que naixeran prop de ells sien arrencades. Aprés, emperò que hauran III anys, poràs-los tresplantar. Si vols plantar lo ram del poncemer, sàpies que no'l deus metre més fondo de hun peu.⁴⁹⁰ Si vols plantar la branca, tu la tallaràs axí grossa com mig bras y longa de hun colze en alt. En la cima tu li deixaràs los brots o branques que y seran, emperò que sien llevades totes les espines y brots que seran baix de cascuna part. Mas los brots que seran alt romanguen entregues, per tal que en temps esdevenidor puguen en aquells brots metre flor y facen fruyt. [13] Si vols en açò ésser diligent, tu hauràs fel de brúfol o de bou y huntaràs-ne les rames o los cobriràs ab aygua de mar o ab argila, y per tal manera metràs la branca en lloch que sia ben fondo. En altra manera, poràs plantar pocemer de estaqua, sens rama o branques. Tu tallaràs huna estaqua de pocemer qui pot ésser més prima y més curta que no la propdita. Y pots-la plantar per semblant manera. Emperò, [aquesta] estaqua vol que roman-guen II palms sobre la terra, y no vol major espay que l'altra. Y sàpies que aquest arbre, pocemer, no vol que altre arbre se acoste a ell, si donchs no és de sa natura. [14] Y vol regions calentes, emperò que's puguen regar, y que sia prop de mar y que y pusqua haver aygua sovint. Emperò, si lo loch o la regió fora freda, és mester que'ls plantes prop de l'aygua,⁴⁹¹ alguna part que'l sol de migjorn lo fira y li tinga la cara girada. Y és mester que en temps de yvern tu li faces casa o cabanya de palla o de altra semblant cosa qui'l defena de la fredor, y en lo estiu que sia descubert. [15] Les branques ab los rams y la staqua sens rames de què damunt havem parlat se planten en los lochs frets en los mesos de juliol y de agost. E'n los llochs calents, en lo autumpne. Y après que seran plantades, deuen-se regar contínuament. Lo Pal·ladi fa testimoni que ell ho ha provat que'ls poncemers que ell plantà

¶ ⁴⁹⁰ *Ca si lo metes fondo, podrescer se ha M.*

¶ ⁴⁹¹ El sintagma *prop de l'aygua* és inexistent tant al manuscrit *M* com a l'original llatí.

en la [manera] damunt dita ^{56v} retenen molt fruyt y bell. Sàpies que·l polcemer se alegra molt si prop de ell li plantes carabaces, hoc y encara si cremes les rames de les carabaces y aquella cendra mets a les rael del polcemer, y la fa gran profit y li fa fer gran y molt fruyt. [16] Volen que sien sovint cavats y faran lo fruyt major. Y no volen que·ls lleven branques ni brots, sinó a tard quant hi ha res sech.⁴⁹²

E lo polcemer se deu empeltar en los llochs calents en lo mes de abril,⁴⁹³ y⁴⁹⁴ deus-lo empeltar davall la scorça. Mas si·l vols empeltar ab tascó, que·l tronch sia fes en la manera comuna dels altres arbres. És menester que·l fenes prop de les sues rael. Encara deus saber que pots empeltar de polcemer en perer o en morer. Emperò, és mester com hauràs fets los empelts que·l cobres ab huna olla o altra cobertora, que·l sol ni lo vent no·ls puga noure. E diu Marcial, filòsof, que ell veu polcemers que en tots temps havien poms.⁴⁹⁵ Açò conferí lo Pal·ladi que ell veu en lo territori de Nàpols⁴⁹⁶ que en los polcemers havia tot ensemps poms madurs, y altres que eren verts y altres que eren exits de flor. [17] Si prens la sement del polcemer agre y la remulles per III dies en aygua mesclada ab mel o en llet de ovelles, y après la sembres per la manera que ja he dita, sàpies que·l cor del polcemer tornarà dolç. Altres fan axí, que en lo mes de febrer foraden baix lo tronch del polcemer agre ab barrina. Emperò, lo forat no deu passar de tot.⁴⁹⁷ Y leixen exir per aquell forat alguna humor, fins que los polcemers són ben refermats. Y après tanquen lo forat ab brach de terra. Y ab aytal manera de cor agre tornen dolç lo polcemer.

[18] Pots conservar los poncepts⁴⁹⁸ per hun any. Emperò, millor se conserven si·ls tanques en algun vexell penjats en lo poncemer. Si culls los polcemers de nit, que no faça luna, [ab] llurs [branques i] fullats hi·ls poses separadament lo hu del altre, se salvaran gran temps. Altres prenen los polcemers madurs y tanquen-los en sengles vexells de terra y tapen-los bé ab guix y salven-se.⁴⁹⁹

[19] De les nesples

Lo nespler se alegra hi·s fa bé en llochs calents, emperò que·s puguen regar, y en los llochs frets se fan bé. Emperò, pots-lo plantar de estaqua en aquest mes de març o en noembre. Emperò, que la terra sia ben cavada fondo y ben femada. Y deus huntar cascun cap de la estaqua ab fems, en especial de bous. Y sàpies que aquest linatge de arbre se fa fort tard, y requer que sia tresplan-^{57r}-tat y sovint entrecavat. Y, si és plantat en lloch sech, vol que sia regat tempradament. Si sembres dels grans de les nesples a tart hixen.

[20] Si en lo nespler se fan vèrmens, deus-los denejar ab garfi de aram o de coure. Y après huntar lo lloch hon seran los vèrmens ab morques de oli o ab orina

¶ ⁴⁹² o viejo M. ¶ ⁴⁹³ E en los fríos en el mes de mayo M. ¶ ⁴⁹⁴ si quieres enxerir alto M. ¶ ⁴⁹⁵ Llegiu poms. ¶ ⁴⁹⁶ L'original llatí fa referència a l'antiga localitat de Nàpols, situada a la costa sud-oest de Sardenya. Llegim a M: *e en fondes e en Cerdunya.*

E en los lugares calientes do avía humor e agua convenientemente. ¶ ⁴⁹⁷ Mas basta que passe avante de la mitat M. ¶ ⁴⁹⁸ Llegiu poncems. ¶ ⁴⁹⁹ Otros los meten dentro de fusta de cedro. E cóbrenlos con estiércol de establo o con paja. E sálvanse M.

vella de home.⁵⁰⁰ E, si per ventura lo nesples no farà tant fruyt com deurà o serà exorch, hages cendra de sarments, y exobreix bé les rael del arbre y metràs-hi la cendra, y llevarà fruyt habundantment. [21] Si les formigues fan mal en lo arbre, tu hauràs argila vermella —altres dien almànguena destemprada ab vinagre— y huntaràs-ne lo arbre, y metràs-li'n prop les rael y morran les formigues. Si lo nesples no retindrà les nesples, tu tallaràs hun tros de la rael sua, y foradaràs lo tronch y metràs-hi dins lo forat aquell tros de la rael que n'auràs tallat, en manera que sia ben fermat y no li cauran les nesples. Lo nesples se pot empeltar en si mateix, y en perer y en pomer. Emperò, deus guardar que lo empelt sia de enmig del arbre. Encara deus saber que en lo arbre del nesples deus empeltar ab tascó, fenent lo tronch y no ab paluxó⁵⁰¹ entre la scorça y lo fust, car sàpies que tant és de magre⁵⁰² y sens tot such que·ls empelts no y pendrien.

[22] Les nesples que tu volràs salvar, és mester que les cullgues que encara no sien madures. Y deuen-se cullir en dia que sia ben serè y passada hora de migdia, y salvar-s'an si les mescles entre palla y que stiguen cobertes, emperò, que no's toquen. Encara se salvaran si les culls mig madures y les fas remullar per V dies en aygua salada, y après les mescles en arrop, en manera que y puguen nadar.

[23] De figuera

La planta de la figuera, si ja és raygada y lo lloch és calent, deus tresplantar en lo mes de noembre. Y, si lo lloch és temprat, en lo mes de febrer. Y, si lo lloch és fret, en lo mes de març o de abril. Emperò, si la plantaràs gran branca, o molts rams o hun brot, ço és, hun esqueix, deus triar de aquells que ja escomenen haver la escorça dels caps vert[s]. Y pots-los plantar en la exida de abril. Y deus posar moltes pedres en la fossa o clot hon plantaràs la planta de la figuera prop de la rael, y metràs-hi fems mesclats ab terra. Si lo lloch o la regió hon plantaràs la figuera és fret, tu deus haver canons de canyes que sien tanquats de ells mateixos al hun cap, a manera de didals. Tu·ls investiràs en cascun cap o brot, per manera que la gelada no puga cremar los caps o ulls de la figuera. [24] Si volràs plantar esqueix de figuera, guarda-lo que haja III rames o branques y que sia de II anys o de III, y que stiga vers la part de migdia. Y plantaràs lo esqueix o branca ben fondo, en manera ^{57v} que cascuna de les III branques sien departides les hunes dels altres, y que haja molta terra entre huna branca y altra, y a manera que cascuna branca semble planta. Si volràs plantar huna branca sola,⁵⁰³ tu la fendràs a la part jusana per lo mig, y en la fenadura tu metràs huna pedra y plantaràs la branca. Y sàpies que fan gran profit a la figuera, que les figues no's baden, y són molt millors. Diu lo Pal·ladi que ell plantà en Ytalia⁵⁰⁴ grans plantes de figueres de mijant febrer

¶ ⁵⁰⁰ o con cal biva. Mas por dubda que el árbol non pueda menos valer, mas tempradamente lo farás con agua en la qual sean cochos lupins o tramuzes M.

¶ ⁵⁰¹ Ratllat i eliminat fenent. ¶ ⁵⁰² queste árbol nispolero M. ¶ ⁵⁰³ que non aya otras ramas M. ¶ ⁵⁰⁴ en lugar bien cavado M.

fins a mijant març, y en aquell any mateix feren gran habundància de fruïts. [25] Los esquexos o branques que volràs plantar deus elegir que sien plens de nus, car sàpies que les branques que són massa netes y sens nus són exorques y sens fruït. Si tu plantes primerament l'esqueix o la branca de la figuera en terra ben cavada, y après que serà rayguada tu la tresplantes, sàpies que farà les figues molt maravoloses. Alguns dien que, si migparteixes la ceba marina y la lligues ben estret ab junchs a la rael de la planta de la figuera quant la plantaràs, ajuda molt a la figuera y li fa fer fruïts maravolosos. La figuera ama grans clots y fondos y que haja grans espays de huna a altra. Y ama terra dura y magra y sequa. Y farà lo fruït molt més saborós. [26] Y habunda millor en llochs aspres y pedregosos. Emperò, en qualsevol lloch les pots plantar.⁵⁰⁵ Aquelles figueres que's fan en llochs montanyosos y frets, per tal com han poca llet per rahó de lur sequedat, no poden molt durar. Les figues que resemben a verdor són molt millors y de millor sabor. Aquelles figueres que's nodrexen en los camps y en los llochs calents duren molt més, y en temps de sequedat no moren, ans fan lo fruït molt més gros y millor. [27] Y sàpies que yo no poria recomptar tots los linatges de les figues, mas deu-te bastar que sàpies que la manera del empeltar y de conrear és ygal a tots los linatges de les figueres. Solament deus saber aquesta diferència: que de totes les natures de figues que hom tria per a sequar, les millors són les blanques, car millor se salven que no les altres. En los llochs que són molt freschs, deus plantar aquelles figueres que fan figues primerenques, per tal que ans del temps de les pluges, ço és, ans del autumpne, pugues collir lo fruït. Y en los llochs calents deus plantar aquelles figueres tardanes, axí com són de Burjaçot, vernicenques, de Saragoça, martinencas y de semblants que venen en autumpne. Qualsevol planta de figueres vol que sia sovint regada en autumpne. Y sàpies que molt lo profita si'ls poses fems de prop, en espe[cial] ¶^{58r} fems de ocells, axí com són gallines y semblants. Y deus-ne tallar tot ço que serà podrit y sech. Y deus-ne llevar tot ço que munta massa alt, per tal que ella se estenga baix.

[28] En los llochs que són molt humits, si plantaràs figueres, sàpies que les figues hauran mala sabor, quasi agres y fumoses. Emperò, si tu li talles algunes de les raelcs que li són entorn, y mets a la calç de la figuera cendra, sàpies que les figues perdran aquella sabor mala. Alguns planten cabrafigueres al mig del figural,⁵⁰⁶ per tal que no calga penjar en cascuna figuera de les cabrafigues. Y deus saber que en lo mes de juny, ans de sent Joan,⁵⁰⁷ en los llochs hon hauràs plantades cabrafigueres, tu deus penjar de les pus grosses cabrafigues enfilades en hun fil a manera de paternostres y fer huna garlanda. Y si no pots haver de les cabrafigues, penja en la figuera huna verga de broyda.⁵⁰⁸ Y si no trobes de la broyda, hages de aquelles

¶⁵⁰⁵ *Ca bien se fazen en todo lugar M.* ¶⁵⁰⁶ *Llegiu figural.*
 ¶⁵⁰⁷ *quan comiença el solestici del estiu M.* ¶⁵⁰⁸ *que es dicha en latín abrotano M.*

bucoques⁵⁰⁹ que's fan en les fulles dels holms que són plenes de moscartes, y penja-les en la figuera. Y d'aquí exiran los moscartes que y són, y posaran-se en les figures que seran en la figuera, y picaran los ulls de les figures cuydant-se amagar dintre. Y llavors, per lo forat que los moscartes hauran fet en la figa, exirà alguna vapor o humor que està dins enclosa, la qual si no exia faria la figa compodrir y caure de la figuera ans de son temps. Y açò requeren molt huna natura de figures que habunden molt vers les partides⁵¹⁰ del bisbat de Girona. Alguns meten a les rael de la figuera banyes de moltons y soteren-les y fan molt aturar les figures. Altres nafren les figueres en los llochs hon se fan alguns bonys, per tal que'n hixqua la humor que y stà congelada, y retendrà les figures. [29] Si vols que en les figueres no's nodreixquen vèrmens ne hagen polls, quant plantaràs la planta de la figuera tu y metràs al revés huna branca de anet ab fulles. Y si no'n trobes, hages huna branca de lentiscle o de mata al revés, ço és, que les rames vagen davall. Altres posen allí hon són los vèrmens orins stantiços de home. Si les formigues fan dampnatge en la figuera, pren de la almànguena vermella mesclada ab mantega y ab alquitrà, y posa'n entorn del tronch de la figuera, ço és que li'n faces huna garlanda, y sàpies que no s'i acostaran. [30] Si la figuera, per sa malaltia, leixerà caure les figures, alguns unten l'arbre ab argila vermella o almànguena ab aygua mesclada. Altres prenen morques de oli sens sal mesclades ab aygua y unten-ne l'arbre. Altres pengen en la figuera hun cranch de riu o aygua dolça ab hun ram de ruda. Altres barrinen la rael de la figuera y posen-hi hun clau. Altres ab destral o altre ferrament nafren o trenquen lo cuyro del tronch en manera que hixqua aquella mala humor, y açò fan molt sovint. Si vols que la figuera faça molt fruyt y gran, en lo començament quant borraràn⁵¹¹ tu li tallaràs tots los caps dels brots. Y, si no pots tots los caps, almenys ne ^{||}^{58v}llevaràs tots los brots⁵¹² que seran del mig lloch de la figuera amunt. [31] Si la figuera fa les figures primerenques y vols que les faça tardanes, tu li llevaràs totes les figures que farà en lo començament com seran axí groces com huna fava. Si vols que les figures maduren primerench, tu hauràs çuch de ceba longa y mescla'n-ho ab pebre y oli, y unta'n les figures quant començaran de engrossir.

En lo mes de abril deus empeltar les figueres entre lo fust y la scorça ab palluxó. Alguns les empelten en aquest mateix temps ab tascó fenent lo tronch. Emperò, que'l tronch sia ben jove, que no sia massa gros. Y deu-se fer molt prest, que lo vent no y puga entrar en la fenadura. [32] Y tantost fa a cobrir de terra perquè és molt pus segura cosa aquell que volrà empeltar lo tronch que'l empelt prop la terra, per tal que millor pren y lo ayre ni lo vent no faça dampnatge en la fenadura, y fa bé a⁵¹³ strényer. Alguns empelten les figueres en lo mes de juny

¶ ⁵⁰⁹ Llegiu *bufogues*. ¶ ⁵¹⁰ de *Vesuldia e M*.
 ¶ ⁵¹¹ *brotarán M*. ¶ ⁵¹² o *cabeças M*. ¶ ⁵¹³ *ligar e a M*.

en la escorça, y aquesta manera és millor. Los empelts deus triar que sien de hun any solament, car sàpies que, si han més o menys de hun any, no fructifiquen ni prenen bé. En lo mes de abril, en especial en los llochs sechs, poràs empeltar les figueres ab escudet, emperò millor se fa mijant joliol. En lo mes de octubre pots morgonar les figueres, y, si vols, ne pots plantar de esqueixos. De empelts de figuera pots empeltar en cabrafiguera y en morera.

[33] Si vols concervar figues fresques, tu les metràs dins algun vexell en què haja mel, en manera que la huna no toque a l'altra. Encara les poràs salvar si les mets cascuna per si dins huna carabaça vert. Per tal manera, tu hauràs carabaces tendres. En cascuna carabaça tu faràs molts clots, en manera que en cascun clot càpia huna figa no massa madura. Aprés, tu pendràs les carabaces ab les figues y metràs-les dins hun vexell de fust⁵¹⁴ o huna caixa, y aprés posar-ho has en alguna part hon no puga tocar foch ni fum, y salvar-s'an. Altres són qui cullen les figues mig madures ab los brots y meten-les en algun vexell de terra,⁵¹⁵ que la huna no toque a l'altra, y tanquen bé aquell vexell, y leixen-lo nadar dins huna bota plena de vi y salven-se.⁵¹⁶ [34] Diu Marcial, filòsof, que figues seques se conserven en moltes maneres, mas basta que les conserves segons en Campània, y fan-ho d'esta manera: ells prenen les figues y obren-les per mig⁵¹⁷ y meten-les sobre canyiços de canyes, y posen-les al sol y leixen-les-hi star fins a la hora de migdia. Aprés, lleven-les del sol⁵¹⁸ y meten-les en còvens grans. Aprés, meten los còvens dins hun forn calent quant ne han tret lo pa, y davall los còvens meten pedres, perquè los còvens no's cremen, y tanquen lo forn y leixen-les allí sequear. Y, com són prou seques, trahen-les del forn y dels còvens, y meten-les en olles envernïçades⁵¹⁹ mentre són les figues calentes, enbolicades entre fulles de figueres, y estiben y premen bé les figues en los dits vexells, y tanquen-los bé les boques y salven-se. [35] Y, si per ventura per gran abundància de pluges tu no pots estendre les figues al sol, tu estendràs los ca-||^{519r}-nyïços davall algun porche o lloch cubert, y posaràs lo canyís alt hun peu, y posaràs sobre aquell canyís les figues. Y davall lo canyís, tu posaràs cendra calenta, y les figues que seran mig partides, com seran seques contínuament de la part forana, tu les giraràs perquè's sequen de la part de dintre, ço és, de la part de la polpa. Y aprés que seran seques de cascuna part, tu les doblaràs, ço és, que la polpa de la huna ajustaràs ab la polpa del altra. Aquestes figues dien en Catalunya figues dobles, y posaràs-les en cabassos ben pijades que no y puguén entrar arnes. Alguns prenen les figues tendres mig madures y parteixen-les en II parts. Y sobre los canyiços sequen-les,⁵²⁰ y⁵²¹ meten-les davall cubert. Y quant són seques convinentment, conserven-les y salven-se molt bé.

¶⁵¹⁴ o de tierra M. ¶⁵¹⁵ apartados M. ¶⁵¹⁶ los figos M.
 ¶⁵¹⁷ en dos partes M. ¶⁵¹⁸ que están aún blandos M.
 ¶⁵¹⁹ o vasos semblantes M. ¶⁵²⁰ al sol M. ¶⁵²¹ de noche M.

[36] En los llochs hon no ha abundància de figueres, deus fer en aquest temps de març morgons de les branques de les figueres fins que hagen meses moltes rael, y que les pugues tresplantar, y deu-se fer en aquest temps quant comencen de inflar los caps. Si vols que huna mateixa figuera faça figues de diverses colors, tu hauràs dos rams o branques giques, ço és, lo hun ram de figuera blanca y l'altre de figuera que faça les figues negres. Y ab fort ligadura tu les estrenyeràs que stiguen ben estretes y entrelaçades, per tal que forçadament quasi ensemps egualment hagen a metre los brots. Y soterraran-les fondo fins als ulls y llansa'ls fems, y sien regades coniventment. Y quant començaran a llançar los brots, tu'ls ajustaràs y ligaràs los dos ulls ensemps. Y llavors los brots axí ajustats, hauran dos collons⁵²² entremesclades y faran fruyt entremesclat. Y yo, Ferrer, dich que los brots tendres fan altra vegada a tallar, per manera que altra vegada broten, y ab la llet que llansaran se puguen ben conglutinar y afferrar tots ensemps. Y açò tantes vegades en hun any o en molts, fins que aparega que tots ensemps semblen huna planta. Y deuen-se metre los esqueixos aquells tots dins huna banya de bou que'ls tinga ben estrets, y lo fruyt serà marvellós.

[37] De pomeres y altres arbres

Ara en aquest mes de març pots plantar y empeltar peres y pomeres. Y pots empeltar codonyer, y prunera y servera. Y pots plantar morera mijant març. Encara sàpies que pots empeltar festuguer, encara que en Catalunya no n'i haja algú. Emperò, yo, qui he començat de arromançar novellament aquest libre del Pal·ladi, he trobat legint en altres libres autèntichs que, si prens dels empelts del ameller ans que comens a infan-^{59v}-tar, ço és, en lo mes de deembre o de giner, y aquells empelts o mets ab tascó en verduch o plançó de lentiscle o mata, fenent lo tronch de la mata, que si prenen los empelts del ameller en la mata fan festuchs. Y crech que semblant farien qui u empeltava entre lo fust y la scorça en son temps, ço és, en joliol, quant les amelles són granades. Emperò, yo no u he provat, mas solament ho he trobat scrit.

XI.

DE COMPRAR BOUS

En aquest mes de març deuràs comprar los bous que hauràs mester.⁵²³ Y deus-los elegir en aquest temps, per ço que no stan engruxats y per res no poden amagar los propis vicis, ço és, si's poran domar o no y si hauran força o no, y si seran maliciosos.

¶ ⁵²² Llegiu *colors*.

¶ ⁵²³ *o los deurás escojer e apartar de aquellos del tu hatu M.*

[2] Aquestos senyals deus guardar en los bous quant los compraràs, ço és, que sien:⁵²⁴ [7] més calents en temps d'estiu, y stiguen en llochs frets, y que y haja homes. Y majorment llochs montanyosos, per tal que millor se puguen fartar de les rames dels arbres y de les herbes que naixen entre·ls arbres, encara que prop los rius y llochs depertosos⁵²⁵ y delitables troben gran plaer. Los vedells mentre són tendres hi·s nodrexen millor prop de aygües poques, axí com són rieres giques que·l sol pot escalfar l'aygua o aygües de basses. [8] Aquest bestiar boví comporta lo fret leugerament. Sens gran afany pot yvernar a la serena, que no·l cal metre davall cubert. Emperò, és mester que hagen grans corrals y amples per rahó que les vaques prenyades no comporten gran estretura. Los estables dels bous los són molt profitosos si són empedrats o empaymentats.⁵²⁶ Y que y sia posada molta arena. Y que y haja algun lloch baix perquè lurs pixats y puguen decórrer. Y haja la porta vers migjorn, perquè los vents deserts y frets no·ls puguen noure.

XII.

DE DOMAR LOS BOUS

Quant los bous són de edat de III anys los deus domar, car sàpies que quant fossen de V anys no·ls pories domar. Y tantost que·ls hauràs separats de les vaques, tantost los deus començar a domar. Y deus saber que molt los ajuda a domar si sovint los meneja hom y·ls palpa, o·ls frega ab les mans. Encara deus saber que tals bous jóvens volen haver gran estable. Y davant lo estable no y deu haver alguna estretura, per tal que, quant los volrà traure del estable y exiran ab furor, no y donen algun colp que·ls agreuge, per la qual rahó se espantarien hi·s farien més salvatges. [2] En lo estable deu haver pals o taules de fust que stiguen ben fiquats en terra a través del estable, y stiguen alts sobre terra set palms, en los quals los bous sien ligats. Y quant volrà metre los bous en l'estable per ligar aquells o domar-los, guarda que·l dia sia ben clar y faça bell sol. Si per ventura los bous seran axí braus, que no·s leixaran menejar ni domar, és mester que hun dia natural stiguen axí ligats sens menjar y sens beure. Y après lo bouer⁵²⁷ ab blanes paraules afalagant los deu domar. Axí, emperò, que ell los vuga⁵²⁸ ab lo ^{60r} menjar de cara, y no·ls porte lo menjar de part darrere ni per lo costat, mas tostemp per davant. Y és mester que quant los darà a menjar que·ls toque ab les mans lo nas y la esquena. Y après que·l haurà axí tractat y menejat, ruxa'l ab vi fort sobre la squena o en la cara. Emperò, garde's⁵²⁹ qui

¶ ⁵²⁴ *masclos*. Tant al nostre manuscrit com a l'M s'ometen els passatges que van del segon epígraf al setè. Es tracta de la descripció dels bous que ja no es deuria trobar en l'original

llatí. ¶ ⁵²⁵ Llegiu *solaçosos*. ¶ ⁵²⁶ *de piedras gruesas e de piedras pequenyas de riera* M. ¶ ⁵²⁷ *o aquel que los querrá domar* M. ¶ ⁵²⁸ Llegiu *vinga*. ¶ ⁵²⁹ *el vaquerizo* o M.

u farà que·l bou no·l puga ferir ab los corns o ab los peus detràs, car sàpies que, si aquest vici asagen los bous en lo començament, de ferir ab los corns o ab los peus, tostemp ó farien. [3] Aprés que hauran perduda lur feredat, és bo que·l bouer los fregue la boca y lo paladar ab sal, y que·ls ne pose dins la gola. Aprés tu hauràs hun tros de greix de bou, o de moltó o de cabró, y tallaràs-lo menut y posaràs-lo en huna caldera. Aprés metràs-hi vi que sia bo y fi, y posaràs-la sobre lo foch, y faràs fondre lo greix dins lo vi. Aprés hauràs hun corn y ompliràs-lo d'aquell vi ab lo greix fus. Y obriràs la boca al bou y dins la boca metràs lo hun cap del corn ple del vi. Y alçaràs-li lo cap, y faràs-li beure lo vi del corn, lo qual deu ésser tèbeu. Y sàpies que aquesta medecina los⁵³⁰ fa domar. Alguns són qui·ls domen per tal manera que junyen lo hu ab l'altre, y liguen-los⁵³¹ hun carro que no porte càrrega, y porten-lo leugerament II o III vegades. Y aprés posen sobre lo carro alguna càrrega gica y aprés major, en tal manera aprenen de portar coses fexugues y pesades. Altres ó fan per altra manera que és molt millor, és a saber, per a que·ls bous que volràs estar per a llaurar y fas per tal manera: fa·ls hom llaurar hun gran camp moltes vegades, y açò per tal que·l bou novell no haja gran afany de trenquar o rompre la terra, [4] y junyen-lo ab altre bou vell acostumat de llaurar, y lo bouer o llaurador fa·ls llaurar cascun dia hun tros d'aquell camp, y tantost los foragita. Y axí lo bou vell amostra de llaurar al novell. Y, si per ventura lo bou novell se gita en terra que no vulla llaurar, no és mester que sia batut ab vergues, mas com ell se serà gitat en terra, lo llaurador o bouer lo deu lligar los peus y les mans, en manera que no·s puga llevar.⁵³² Y no li donen a menjar ni a beure per hun dia o dos, y per tal manera perdrà aquell vici.

DE LES PROPRIETATS Y NATURES DELS CAVALLS⁵³³

Aristòtil diu que lo cavall no ha fel y ama molt aygua tèrbola per a beure, y a vegades, quant l'aygua és molt clara, ab los peus la enterbolix, y delita's molt que puga nadar en aygua. Plinius diu que·ls cavalls han enteniment, car trobat s'és que alguns fahien cobrir lo cap als cavalls y acostaven-lo a la egua, lur mare, y saltaven-la axí ab lo cap cubert. Y aprés descubert lo cap, conexien que havia saltada lur mare pròpia,⁵³⁴ soptosament se deixaven caure de algun lloch alt y morien, altres,

¶⁵³⁰ *ablandescit e los M.* ¶⁵³¹ *en M.* ¶⁵³² *nin estar de pies nin andar M.* ¶⁵³³ Capítol inexistent a l'obra de Pal·ladi i tampoc no apareix a l'índex del començament del llibre quart de la traducció. Som davant d'uns *excerpta* en què trobem textos de diversos autors llatins i grecs com Plini, Solí, Isidor de Sevilla, Aristòtil, Zenó i Dioscòrides. Els passatges que formen aquest text

són la síntesi de la conducta i comportament dels cavalls a través d'exemples dels més famosos de la història de Grècia i Roma. Trobem dues obres medievals que tenen un capítol força similar amb aquests *excerpta*, el *Liber de natura rerum* de Thomas de Cantimpré (*De equis et eorum diuersis generibus*), i el *Liber de natura bestiarum*, d'autoria anònima (*De equo*). ¶⁵³⁴ *e M.*

que no volien menjar, y axí morien. Diu Aristòtil que lo cavall y la egua ajustant lurs boques, vomant la huna a l'altra, se provoquen a luxúria. Y lo cavall no's alta de sa mare,⁵³⁵ ans si sofisticament o ab maestria de cobrir-li lo cap o en algun loch escur ha saltada sa mare, soptosament fa segons damunt és dit. Solinius diu que ^{60v}provada cosa és que'ls cavalls han judici y rahó, y trau-ne exemple del cavall de Alexandre, Bucífal,⁵³⁶ que après que aquell qui'l pensava lo havia ensellat no consentia que altre y cavalcàs sinó Alexandre. Semblantment del cavall de⁵³⁷ Gayus Cèsar, que may concentí que altri lo cavalcàs sinó [G]ayus Cèsar, ans se esdevenç que'l rey de Síthia vencé en camp a Gayus Cèsar, y quant lo rey se acostà per despullar Gallus, lo cavall ab dents y ab peus se leixà anar al rey hi'l matà hi'l calcigà. Encara diu més que han gran afecció y amor a lur senyor, y mostren-ho quant lo veen en perill,⁵³⁸ moltes vegades ploren y giten làgremes. Encara's mostra per lo cavall de Nicomede, fill del rey de Pèrsia, que, après que fonch mort,⁵³⁹ no volch menjar ans se deixà morir. E diu Ysidre que'l cavall solament ab làgremes mostra sa afecció de la dolor de son senyor. Plinius diu que'l cavall és bèstia molt fel als hòmens, axí com lo ca, y ha gran⁵⁴⁰ devinament de les batalles quals deuen vendre⁵⁴¹ o ésser vensuts. Quant perden lur senyor ploren. Ysidre diu semblant que'ls cavalls en lur tristícia o en lur alegria mostren en les batalles quals venceran o seran vensuts. Aristòtil diu que los cavalls amen molt la lur generació y lurs fills, en tant que, si alguna egua haurà fill y morrà la egua, que llavors altra egua nodreix lo pollí de la egua morta. Y algunes vegades lo asaja de nodrir alguna egua que no haurà llet, y axí lo pollí mor. En lo libre *De la natura de les coses* se lig que los cavalls se alegren molt del so de la botsina y de la trompa, y de ésser en lo camp de batalles. La lur luxúria stà en los renyons,⁵⁴² y qui'ls lleva los pèls sobre los renyons perden lur luxúria. Solinus diu que'ls cavalls han conexensa dels enemichs de lurs senyors en tant que mordent y ab peus los insisten. Ysidre diu que'ls cavalls se alegren en los camps de les batalles, y odorant senten la batalla, y prenen ardiment en lo so de la trompeta y de paraula sola, escomoguts són leugers y volenterosos a córrer. Han gran dolor quant són vensuts y gran alegria quant són vencedors. Diu encara Ysidre que hom deu guardar en cavall que sia ardit de cor, que mostre alegria ab los peus y que los brahons li tremolen, y és senyal de gran fortalea.⁵⁴³ Zenon, filòsof, en hun libre *De la natura de les coses* diu que si la ega prenyada odorava del seu dels renyons de la vaca, tantost avortaria lo prenyat. Plinius diu que si lligues al coll del cavall les dents del lop no's enuja de córrer ni de treball que li faces sostenir. Diascòrides⁵⁴⁴ diu que'ls fems del cavall cru o cremat estreny tot fluix de sanch.

¶ ⁵³⁵ Llegiu *no salta sa mare*. ¶ ⁵³⁶ Llegiu *Bucífal*. ¶ ⁵³⁷ Ratllat *Julius*. ¶ ⁵³⁸ *que M*. ¶ ⁵³⁹ *su senyor*. ¶ ⁵⁴⁰ *presagio o M*. ¶ ⁵⁴¹ Llegiu *vençre*. ¶ ⁵⁴² Confon paleogràficament el terme crinera (*lumbis*) per ronyons (*iubis*); també més

avall, quan parla dels «renyons» de la vaca es tracta de la crinera. ¶ ⁵⁴³ *Aristòtil dize que sy la yegua prenyada olía fumo de candela de seuo encendida que luego abortaría el fijo M*. ¶ ⁵⁴⁴ Llegiu *Dioscòrides*.

XIII.

DELS CAVALLS, DE LES EGÜES, DELS POLLINS

Los cavalls en la fi de aquest mes, si són ben grossos, deus soltar ab les egües que són velles⁵⁴⁵ y grosses. E deus saber que, segons la virtut y força y joventut del cavall, axí li deus deixar cavalcar moltes o poques egües. Y sàpies que per⁵⁴⁶ jove que lo cavall sia, no li deus deixar cavalcar més avant de XII o XV egües, y los altres segons lur poder.

[2] E deus guardar que'l cavall o guarà haja III coses: que haja bona talla, la segona que haja bona color, la terça que haja bones costumes, ço és, que no sia ||^{61r} falç ni mordedor ni semblants vicis. La forma del cavall deus guardar que sia gran y lonch de cos. Y que haja bona y ferma ossamenta. Y segons la granea del cors que sia alt de terra, y que haja los costats lonchs, y les anques grans y redones, los pits sien amples y bells y tot lo cos del cavall deu ésser nuat espès.⁵⁴⁷ Los peus deuen ésser fermes, ço és, ab les ungles forts, y que haja bon tou o cavat a la part de dins. Y la unglà no solament gran y estesa, mas que sia alta vers lo genoll. La bellea del cavall és tal, ço és, que haja lo cap gich y ben fet,⁵⁴⁸ y que lo pèl y lo cuyro del cap sia ben prim y ben ajustat ab los ossos del cap, e[n] manera que escassament se puguen partir. Y haja les orelles curtes, dretes y ben ardides. Y los ulls ben grans, les narils ben ubertes, y les cerdes del coll ben llargues y les ungles redones y forts. Les costumes deuen ser tals, ço és, que sia ardit en son coratge y que's alegre al so dels seus peus quant passejarà, y que los brahons li tremolen. Y açò és molt gran senyal de fortalea, quant los membres del cavall li tremolen. Y que sia delitós en manera que solament al senyal dels esperons se moga laugerament. La volentat del cavall pots conèxer en les orelles, y la virtut y força en lo tremolament de sos membres. [3] Les colós dels cavalls que són més aprovades són estes, ço és, vaig⁵⁴⁹ clar; y color de or, que dien⁵⁵⁰ Espània *sore*,⁵⁵¹ collar que dien Ytàlia *alimpus*,⁵⁵² que no és en nostre languatge; y color rosat, que és quasi blanch mesclat ab pèls vermells; y color cernuda, que és quasi color de servo; y color que's nomena en Ytàlia *miteus*,⁵⁵³ que és a manera pórprea;⁵⁵⁴ y color que's diu *gilbus*, que és color mesclada entre vermell y blanch; y color que's diu *escotulla*,⁵⁵⁵ que's pròpiament color de flor de bruel o viola, y són-hi mesclades algunes gotes blanques; color blanca gotada de gotes negres o vermelles, y color blanca y color negra.⁵⁵⁶

¶⁵⁴⁵ Llegiu *belles* M. ¶⁵⁴⁶ *fuerte* e M. ¶⁵⁴⁷ *Es a saber lleno de nudos e de ramas o musclos* M. ¶⁵⁴⁸ *Sicum* en l'original llatí i *seca* en M. ¶⁵⁴⁹ *badius* en llatí. ¶⁵⁵⁰ Llegiu *en*. ¶⁵⁵¹ Llegiu *e*. ¶⁵⁵² Llegiu *albineus*. ¶⁵⁵³ Llegiu *murteus*. ¶⁵⁵⁴ e quasi de viola, segunt dize Papias M. ¶⁵⁵⁵ Llegiu *scutulatus*. ¶⁵⁵⁶ *menos de otra mezcla; y color negra espesso, es a saber que non aya res entremezclado. Después de aquestos colo-*

res desuso dichos, debes escoger los siguientes que son buenos, después empero de los primeros: aquesto es, color vayo e bruno, es a saber que sea mezclado con negra e con color vayo. E aqueste color mezclado se dize bruno o rodado. De semejante valor es color que se dize escumoso que non ha proprio color. E color bragado, es a saber que aya un quarto o dos o tres negros o bermejós o soros. E un quarto o dos o tres blancos M.

Los cavalls que són de qualsevol color de les damunt dites acostumen de ser bons. Emperò, en los grans deu hom triar que sia de huna color sola y no de moltes. Los altres de[u]s rebujar si no eren de sobres bons.⁵⁵⁷

[4] Semblantment deus triar en les egües les colors y que hagen gran cors y gran ventre. La natura de les egües és tal que porten lo prenyat VII⁵⁵⁸ mesos.⁵⁵⁹

En los pollins deus tenir tal manera que fan a separar los huns dels altres per entrebal de temps, per tal que ab la furor que han no co[n]sumen. Les pastures que aquest bestiar de cavalls y de egües han menester deus criar que sien ben grasses, ço és, que y haja molta erba y en temps de yvern que hagen abrich, y que y fira lo sol. Y en l'estiu que hagen lochs freschs y llochs de hombra. Y guarda que les egües no paresquen los pollins en llochs molls ni en terra fangosa ni blana, mas en lochs aspres y pedregosos. Y açò perquè les ungles dels pollins sien més forts.

[5] Si per ventura alguna egua no volrà consentir que'l guarà la emprenye, hages ceba marina y piqua-la bé, y met-li'n dins en la sua natura. Y sàpies que la escalfarà en fet de luxúria ^{61v} y emprenyar-se à. Y après que les egües seran prenyades, guarda que no'ls faces força ne violència, ni les tanques en lloch estret que y puguen ferir del ventre, ni'ls faces passar fam ni fret. Les egües belles y bones deus guardar que cascun any no facen fills, mas hun any après altre, per tal que millor puguen nodrir los pollins y que lurs persones no valguen menys, ans puguen abundar de llet. Les altres que no són tan bones, cascun any les poràs deixar emprenyar, [6] y és mester que'l guarà que mesclaràs ab elles haja complits II⁵⁶⁰ anys.⁵⁶¹

Los pollins que naxeran de les egües no'ls deus tocar ni menejar ab les mans, car gran dampnatge los fa. Ab los pollins guardaràs los senyals que damunt he mostrats en los pares y mares, y açò, segons la edat que hauran, se coneixerà si són forts o ardots.⁵⁶² [7] En aquest mes de març deus començar de domar los pollins puix hagen complits II anys. Deus-los elegir que hagen grans coses,⁵⁶³ lonchs y espessos de brahons, y que sien calentívols, los bacons⁵⁶⁴ aguts y eguals. Y que hagen totes les altres coses que damunt havem dites dels altres, en especial sien-los guardades les costumes que damunt havem dites, ço és, o que per sobres de folgar laugerament se moguen, y après que laugerament no's vullen assegurar. Açò és loable senyal en tot bon cavall.

[8] Lo temps y la edad dels cavalls⁵⁶⁵ poràs conèixer per estos senyals. Deus saber que quant lo pollí ha II anys y mig, les II dents mijanes de la part damunt li cahen. Quant haurà III anys, muda los claus de la part damunt que s'apel·len canines, en Catalunya los dien la fava. Quant comencen haver VI anys, los quexals

¶⁵⁵⁷ en manera que su bondat e sus méritos tirasen toda la culpa del color M. ¶⁵⁵⁸ Llegiu XII. ¶⁵⁵⁹ E en doze meses los potricos M. ¶⁵⁶⁰ Llegiu III. ¶⁵⁶¹ E sea en el començamiento del V anyo de su hedat. E la yegua pueda començar de concebir después que aurá complidos dos anyos. Ca después que ha X anyos, los potricos

que nascerán de la yegua serán fuerte flacos e perezosos, menos de todo bien M. ¶⁵⁶² o alegres. Ca sepas que en su juventut comiençan mostrar sus méritos, es a saber, bondat o malicia que deurán aver quando serán en su tiempo M. ¶⁵⁶³ Llegiu grossos. ¶⁵⁶⁴ Llegiu botons. ¶⁵⁶⁵ e de las otras bestias de carga M.

de la part sobirana li cahen. En lo setèn any totes les dents són eguals. Y de VII anys en avant és impossible conèixer la edad. Emperò, los cavalls que són vells y han gran edad, les lurs galtes se enflaqueixen hi's fan a manera de canal, y les dents davant, axí damunt com davall, se mostren longues.

En aquest mes de març deus crestar o sanar totes les bèsties mascles o femelles que's deuen sanar o crestar, axí com moltons, cabrons, porchs, muls, àsens, especialment cavalls.

XIV.

DE MULS, Y MULES, Y ÀSENS Y SOMERES⁵⁶⁶

Si tu volràs haver muls o mules, cové que tu hages egua que sia gran de cors, y haja bona ossa y ferma y de bella talla y laugera. No deus haver cura mas que sia fort, y de edat de IIII anys. Y pot soferir de emprenyar-se fins que haja X anys. Y deus mesclar ab la egua hun ase guarà que sia gran y fort y de III anys o IIII. Y, si per ventura lo ase no requer la egua per no ésser de semblant natura, deus fer star la egua davant lo aze tant fins conegues que'l aze à volentat de jaure ab la egua, ço és, que sia escomogut per luxúria. Y llavors tu deus amagar la egua que no jagua ab ella. Aprés la egua per semblant serà escomoguda en luxuris.⁵⁶⁷ Y cascú contentirà de mesclar-se ab l'altre, per bé que no sia de huna natura.⁵⁶⁸ [2] E, si per ventura lo aze mordre la egua mentres la furor li durarà, llavors tu faràs treballar alguns dies lo ase fent-lo llaurar o portar càrrega. E deus saber que, si lo cavall o rocí empenya la somera, lo pollí que'n exirà serà mul. Y si lo ase salvatge empenya la egua, exirà mul. Mas de aquest ^{62r}linatge de mules no n'i ha de millors que aquelles que lo ase engendra de la egua. Y los millors àsens que puguen ésser per a guarans són aquells que són engendrats de ase salvatge y de somera.⁵⁶⁹ De aquestos àsens salvatges no se'n troben en Catalunya. [3] Los àsens guarans que volràs triar per a emprenyar les egües deuen ser tals que hagen lo cos ample y bons brahons, y color negra o mozlon,⁵⁷⁰ que vol dir quasi negre, o quasi vermell, que diu hom roig. Y, si per ventura lo guarà ha pèls de diverses colors en les orelles,⁵⁷¹ aytals colors hauran los pollins que engendrarà. Y lo guarà no deu haver menys de III anys ni més de X. [4] Quant la mula femella haurà complit hun any, deus-la llevar de la egua. Y deus-la nodrir en lochs aspres y pedregosos, per tal que l'asprea del caminar no li sia estranya.⁵⁷²

¶ ⁵⁶⁶ No apareix com a títol, sinó com a text seguit al capítol anterior. ¶ ⁵⁶⁷ Llegiu *luxúria*. ¶ ⁵⁶⁸ o *condición*. *Non contrastante que la yegua sea de natura cavallar e el asno sea de natura vil e perezosa* M. ¶ ⁵⁶⁹ *los quales sepas que engendran flos asý como mulos que son mucho buenos e ligeros e mucho fuertes, mas que non los otros que son engendrados por asnos domésticos* M. ¶ ⁵⁷⁰ En llatí

murinus. ¶ ⁵⁷¹ o *en las cejas, sepas de cierto que* M. ¶ ⁵⁷² *nin aborrezca los malos caminos. Quando los aurá acostumbrados, los asnos comunes o menores —es a saber que non son garanyons— debes dexar para labrar los campos. E sean nodridos o pasturados como te querrás. Ca sepas que non se dan mucho nin valen mucho menos sy son malpensados a manera de personas negligentes e perezosas* M.

XV. DE ABELLES

A les abelles sol esdevenir en aquest mes huna malaltia, y açò per tal com en lo temps de la yvernada han menjada la flor del titimal y de la letresa y del olm, que són molt amargues y naixen ans de la primavera. Y per tal com les abelles són stades molt desijoses de flors en lo yvern, ab gran afecció mengen de dites flors y han⁵⁷³ flux de ventre; y tantost moren, si donchs no·ls ajudes ab aquest remey. Tu hauràs grans de magrana dolça, esclofollaràs-los y mesclar-los has ab vin blanch que sia dolç, y posaràs-ho en lloch que les abelles ne puguen menjar. Y hauràs panses de rahims blanchs y negres, y flor de malva y vi fort, y mesclaràs-ho tot, y mig cuytes⁵⁷⁴ y posaràs-ho en vexells de fust a refredar, y quant seran refredats, deixar-ne has menjar a les abelles y sanaran del flux del ventre. Ítem, pren romaní y cou-lo en aygua mesclada ab mel. Y quant serà refredat, posar-ho has sobre taules o en vexells de terra, en lloch que les abelles ne puguen menjar. Y és cosa molt profitosa per a flux del ventre. Emperò, yo dich que, si prens de la flor del romaní y la cous ab mel, menys de aygua, quasi qui vol fer romaniat, hi u poses en lloch que les abelles ne puguen menjar, que·ls farà gran profit. [2] E, si per ventura tu veuràs o sentiràs⁵⁷⁵ les abelles molt flaques, ço és, que no mostraran força ni vigor, ni faran so ni brogit, y veuràs que sovint giten fora lurs cases o buchs abelles mortes, llavors tu hauràs mel cuyta y mesclaràs ab la mel pólvora de gullés⁵⁷⁶ y de roses seques. Y ab canons de canya tu n'i metràs dins les cases de les abelles. Y és mester que los canons sien mig partits a manera de canals, per tal que les abelles puguen pendre de aquella mel mesclada ab les pólvores. Emperò, molt és necessari que, primerament, tu hobres les cases de les abelles y que ab coltell ben tallant o altre ferrament tu llesves de les bresques que seran dins la casa tota aquella partida que serà sequa o podrida, que no y haurà mel, car és senyal que les abelles que són en aquella casa no són bastants a complir les bresques que han co-^{62v}-mençades. Y deus-ho tallar ab ferraments bé tallants, per tal que la part de les bresques que romandrà no·s moga, car, si·s movien, convendria a les abelles de mudar lur domicili y lur casa pròpria.

[3] Y moltes vegades prenen dampnatge les abelles per la gran habundància que han, car si l'any és molt habundós de flos, no han cura sinó solament de fer mel y no de fer fill, per la qual rahó se perden y vénen a menys, per tal com no són de gran durada. Per què és mester, quant tu veuràs gran habundància de mel o gran habundància de flors y tot l'any serà fèrtil y habundós, tu de III en III dies deus tanquar los forats per los quals entren y hixen les abelles, que sàpies que, si u

¶⁵⁷³ *dissinteria* o M. ¶⁵⁷⁴ *con buen vino fuerte* M.
¶⁵⁷⁵ Llegiu *sentiràs*. ¶⁵⁷⁶ Llegiu *galles*.

fas en aquell espay usaran amesuradament de la superfluytat de la mel y entendran en fer fills.

[4] E deus saber que en la exida de aquest mes de març y quasi en lo començament de abril, deus denejar y purgar les cases o buchs o arnes de les abelles. Y deus foragitar totes les coses seques y podrides que y trobaràs per rahó de pluges,⁵⁷⁷ y encara totes arnes y taranyines, car totes estes coses corrompen y guasten les bresques. Encara n deus traure tots los papallons, car de la lur fempta han acostumat de engendrar vèrmens qui fan gran dany a les abelles. Aprés que açò hauràs fet, tu hauràs fempta o bonyiga de bou sequa y metràs-ne sobre les brases del foch, y perfumaràs totes les cases de les abelles, car molt los és profitós y sa per a les abelles. Y aquest purgament o denejament deus continuar sovint fins al temps del autumpne. Y sàpies que aquell que farà aquest denejament aquell dia no deu haver usat ab fembra ni en lo dia passat, ans és mester que sia home cast y mesurat, ço és, que no sia embriach, ni⁵⁷⁸ haja menjat aquell dia agràs, ni alls ni cebes, ni mala olor ni salces cohents.

Ací acaba lo mes de març. ¶^{63r}

¶⁵⁷⁷ e de la invernada que les ha fecho grant danyo M.

¶⁵⁷⁸ sea vanyado aquel día en vanyo, ni M.

ABRIL

[VIII.

LES HORES DEL MES DE ABRIL]

Aquest mes y septembre són yguals en les hores.⁵⁷⁹ La primera hora del dia haurà la tua hombra dels teus peus propis XXIII peus; la segona, XIII peus; la tercera, X peus; la quarta, VII peus; la quinta, V peus; la sexta, III peus; la setètima, V peus; la octava, VII peus; la novena, X peus; la deena, XIII peus; la onzena, XXIII peus.

Rúbriques del mes de abril

Ací comença lo mes de abril, és a saber, ço que en aquest mes deus obrar segons agricultura y llauró.

- I. Primerament, com deus sembrar alfalç, que es diu mèdica.
- II. De empelta[r] oliveres y ullastres, de cavar vinyes y camps, de empeltar ceps o sarments, de rompre los camps o boscatges que són humits y grassos.
- III. Dels orts y de ço que y deus sembrar y plantar. E primerament, de cols, de api,⁵⁸⁰ de alfàbega, de melons, de cogombros, de porros, de cebes, de celiandre, de tàperes, de poliol,⁵⁸¹ de letugues, de bledes, de albudeques, de carabaces, de menta.
- IV. Dels arbres fruyters que deus tenir en l'ort. Primerament, dels ginjolers;⁵⁸² dels altres arbres fruyters, de la manera de cascú y de sa natura direm per avant segons que's convendrà.⁵⁸³
- V. De oli violat, de vi violat. ¶^{63v}
- VI. Dels bestia[r]s, com fan a tresquilar, y senyalar y nodrir los vedells.
- VII. De les abelles com les deus cercar o denejar lurs cases.⁵⁸⁴

¶⁵⁷⁹ Manca el títol *De horis*. En l'original llatí, aquest capítol apareix al final de cada llibre.

¶⁵⁸⁰ *de armuelle M.*

¶⁵⁸¹ *de colça que es medicinal que es dicha colocasia. Algunos dicen que colça es plátano M.*

¶⁵⁸² *Llegiu ginjolers.* ¶⁵⁸³ *en cada mes M.*

¶⁵⁸⁴ Manca el títol *VIII. De horis*.

I.

DE SEMBRAR ALFALÇ, QUE'S DIU MÈDICA

En aquest mes de abril, en les eres que ja hauràs cavades y aplanades segons que damunt havem feta menció, sembraràs per X anys lavor de la mèdica, que apellen en regne de València alfalç, y puix que huna vegada la hages sembrada, no cal sembrar. Y sàpies que cascun any la pots seguir VI o VII vegades. Y sàpies que aquest alfalç fema y engreixa lo camp si és magre, y repara les bèsties magres y flagues y guareix les bèsties malaltes. Y sàpies que hun jornal de bous basta complidament a III cavalls, y sengles onzes basten a sembrar huna taula que haja V peus de ample y X de lonch. [2] Y és mester que, tantost que sia sembrat, sia cuberta la llavor ab rastell de fust que haja dents. N'í pots arrencar la erba que's farà en la taula perquè lo alfalç, mentre serà tendre, no's trenque, car no aprofitaria. [3] La primera vegada que'l tallaràs sia ben tard, ço és, que ans que'l cuygues la primera vegada lo leixes granar, perquè com lo colliràs de sa sement caygua en terra. Les altres vegades lo poràs segar primerench o com te volràs. Hi'l pots donar a totes bèsties grosses, emperò en lo començament los ne deus donar tempradament, per tal com la erba és tendra y infla. Axí com segaràs la era del alfalç, axí cové que'l faces regar, y també'l regaràs alguns dies ans que començarà a granar, y faràs-lo entrecavar d'altres erbes. En tal manera, hauràs-ne cascun any VI esplets y dura per X anys en hun mateix loch que no'l cal sembrar.

II.

DE LA OLIVERA

En aquest temps, en llochs que no són massa frets ni calents, poràs empeltar les oliveres, ço és, en la scorça ab palluxó, axí com havem dit dels pomers. Emperò, moltes vegades se esdevé que lo oliver bort que hauràs empeltat, o per ventura serà cremat o a la rael se faran moltes vergues que fan morir l'empelt, tu poràs en açò provehir, per tal manera que prop la rael del arbre faràs hun gran clot, y dins soterraràs de aquelles vergues y cobrir-les has de terra fins a la mitat de la fossa y l'altra mitat romandrà buyda. [2] Y en aquelles vergues, en lo mateix any o en lo següent, tu faràs los empelts a escudet, que ab palluxó massa serien primes les vergues. Y cobriràs los empelts de terra⁵⁸⁵ fins que los empelts hagen pres bé, y llavors poràs-los tresplantar. Y sàpies que, puix la empeltadura sia cuberta de terra, res no li pot noure. Y si romania descuberta, sàpies que la esterilitat del oliver bort

¶ ⁵⁸⁵ cada anyo M.

lo tiraria ací y no fructificaria. [3] Alguns són qui empelten la olivera a la rael, y quant vehen que l'empelt és pres, tallen-lo ab hun tros de la rael y tresplanten-lo. Los grechs dien que en los llochs⁵⁸⁶ se deuen empeltar les oliveres del dia de senta Maria de març fins a V de juliol, y en los lochs calents o temprats ans.

Les vinyes que són en los llochs molt frets se deuen cavar ans de X dies del mes de abril. Si alguns ceps eren romasos que no fossen stats empeltats en lo mes de març, deuen-se empeltar en abril. [4] Los sements que són stats sembrats se deuen exer-||^{64r}-colar de erbes y entrecavar en los lochs sechs, ço és, no's poden regar, sembrar mill y panís. Los camps que són grassos y retenen molt l'aygua y són molt habundants,⁵⁸⁷ se deuen en aquest temps laurar perquè la erba no y puga granar ni leixar la sua sement.

III. DELS ORTS

En los orts poràs sembrar a la darrerria de aquest mes de abril, fins que la primavera sia passada, huna sement de cols que's diu *bratica*.⁵⁸⁸ Dien alguns que és huna natura de cols que no cal tresplantar, com són cols verts.

Encara pots sembrar api en los llochs frets en qual terra te vulles ab què's puga regar, encara que també se naix en los llochs sechs.⁵⁸⁹ [2] Y deus saber que en aquest linatge de api és huna erba que's apella en latí *epersilon*,⁵⁹⁰ emperò és molt pus dur y molt pus aspre que no és api verdar.⁵⁹¹ En aquest mateix linatge és hun api que s'apella en latí *holeosentium*,⁵⁹² ço és, api de mosach,⁵⁹³ qui naix per les baces y ha les fulles pus tendres que no les altres. Lo api salvatge naix entre les roques y és nomenat en medicina *petrossilinum*.⁵⁹⁴ Y totes aquestes maneres de apis pots tu haver en ton ort. Si vols haver grans planters de apis, tu pendràs de la sement del api tant com poràs pendre ab VI⁵⁹⁵ dits. Enbolicar-lo has en hun tros de drap de lli prim y usat, y soterrarà-lo en hun clot que no sia fondo, y tota la sement se juntarà en huna rael. Y, si vols que les fulles sien crespes, ans que les metes en lo clot o ans que les sembres, cascarà-les y seran crespes. Açò mateix faran si, quant naixeran, los poses damunt elles algunes pedres.⁵⁹⁶ Lo sement del api quant més vell és millor naix y més prest, y lo novell, més tart.

[3] En aquest temps, encara fins al joliol,⁵⁹⁷ pots sembrar armolls,⁵⁹⁸ mas volen abundància de aygua. Y tantost com és sembrada la sement, tantost se vol cobrir de terra. Y deu-se ben exercolar d'altres erbes. Y si bé són sembrats, no's

¶⁵⁸⁶ *fríos* M. ¶⁵⁸⁷ *de yervas* M. ¶⁵⁸⁸ Llegiu *bras-sica*. ¶⁵⁸⁹ *E en cada un mes de la primavera fasta al optunyo* M. ¶⁵⁹⁰ Llegiu *ipposelinon*. ¶⁵⁹¹ Llegiu *verdader*. ¶⁵⁹² Llegiu *eleoselinon*. ¶⁵⁹³ Llegiu *do-*

mètic. ¶⁵⁹⁴ Llegiu *petroselinon*. ¶⁵⁹⁵ Llegiu *III*. ¶⁵⁹⁶ *E semblantment farán las fojas crespas sy las pias quando nascerán* M. ¶⁵⁹⁷ *o en optunyo* M. ¶⁵⁹⁸ En el text *alls molls*.

cal tresplantar. Emperò, qui·ls tresplanta y que sien clars y ben femats y regats, fan-se molt pus bells. Y ab coltell deus-ne tallar o collir, car no cessen de brotar.

[4] Ara és temps de sembrar alfàbega qui s'apella en medicina *cotiniuum* vel *ozimum*. Si tantost com la hauràs sembrada la regues ab aygua calenta, tantost naxerà. Marcial, filòsof, recompta huna maravella que adés fa les flors axí com a porpra, adés blanques, adés de color de rosa. Y si del seu sement serà sovint sembrat, diu que·s mudarà adés en polioli, que·s apella *serpillum*, adés en *sibrium*,⁵⁹⁹ la qual erba yo no trobe com se nomena entre nosaltres.

[5] En aquest mes tresplantaràs melons, albudeques, cogombros y porros. Y pots sembrar polioli, tàperes, colcat, letugues, cebes, celiandre, carabaces, menta en rael o en planta, *intiba* que·s apella *cicorea*.

IV. DE GINJOLER

Los ginjolers, que s'apellen en latí *zizifum*, plantaràs o sembraràs en aquest temps de abril en los llochs calents y en los frets en temps de maig o de juny. Ama molt lochs calents y abrigats, ço és, que sien defesos dels frets. Y pots sembrar dels pinyols y pot-se tresplantar tota la rabaça o la planta novella. Y, si la plantaràs en lo mes de març, planta-la en terra molla. Y, si sembraràs los pinyols, planta'ls en clot que no ¶^{64v} sia massa fondo més de hun palm, y los caps aguts dels pinyols vagen avall. Y deus metre fems davall y damunt los pinyols, y deus-los sovint exercolar y denejar de totes erbes. Y en cascun clot no y deus posar més de III pinyols. [2] Y quant seran nats y tan grossos com lo polze, tresplantar-los has en altre clot major. Molt amen terra magra y laugera. En lo yvern los deus ajustar a la soqua moltes pedres y lleva-les-ne en lo estiu. [3] Si lo tronch del ginjoler o les branques no tenen aquella verdor que deuen, ab hun ferro que haja dents, axí com stríchol,⁶⁰⁰ poràs-li llevar gran partida de la scorça, o hauràs fems de bou y posar-li'n has a la calç tempradament y sovint, y tornarà en son ésser. Los gínjols, si són collits madurs, se conservaran si·ls mets dins algun lloch o vexell de terra enverniçat y ben tanquat.⁶⁰¹ Encara se salven millor si ruxes los gínjols madurs ab vi vell. Encara se salvaran si com són madurs los culls ab les branques o rames hi·ls penges.

[4] Dels altres arbres fruités

En aquest mes en lochs temprats plantaràs magraners, segons damunt és dit, y també los poràs empeltar. En aquest mateix temps pots empeltar pres[s]eguer ab escudet, segons que avant mostraré quant parlaré de empeltar. Y⁶⁰² pots empeltar

¶⁵⁹⁹ Llegiu *sisymbrium*. ¶⁶⁰⁰ Llegiu *estríjol*.

¶⁶⁰¹ y lo pongas en lugar seco M. ¶⁶⁰² en aquesta mes en los lugares calientes M.

lo polcemer, segons damunt és dit. [5] En los llochs frets pots empeltar figueres, y també les pots empeltar en la escorça ab escudet. En aquest temps fan a tresplantar les palmes⁶⁰³ en llochs calents que hagen abrich, y nomenen-los cefalones, ço és, margallons. En aquest mes pots empeltar les cerves, y pot-se empeltar en lo mateix arbre o en codonyer.⁶⁰⁴

V.

DE OLI VIOLAT Y VI VIOLAT

Oli violat se fa en tal manera: a cascuna lliura de oli, huna onza de violes denejades. Y posar-ho has dins algun vexell ben tapat de vidre, y posar-ho has en loch que y toque lo sol y la serena. Lo vi violat faràs axí: pren V lliures de violes netes y apurades y guarda que no hagen del ros de la nit passada. Y metràs-les en X sisterns de vi vell bo. Cascun sistern pesa VIII dragmes y mija.⁶⁰⁵ Y metràs-hi X lliures de mel y deixaràs-ho axí per XXX dies.

VI.

DEL BESTIAR MAJOR COM SÓN VAQUES, BOUS Y EGÜES

En aquest temps solen nàixer los vedells. Y és mester que les vaques sien ben provehides de menjar perquè puguen millor habundar en llet. Y als vedells donaràs a menjar farina de mill mesclada ab llet,⁶⁰⁶ la qual farina se fa de mill torrat y ben molta. En los llochs calents en aquest mes tresquilaràs les ovelles o los moltons, axí mateix se deuen senyalar los anyells. En aquest mes deus mesclar los moltons ab les ovelles.⁶⁰⁷

VII.

DE LES ABELLES

Los abellars deus ordenar en aquest temps en lochs convinents. Y deus saber que, si les abelles se poden contínuament péixer en loch hon haja aygua y ¶^{65r} venen sovint, senyal és que han de fer molta mel. Y si y venen atart, és senyal que no fan molta mel. [2] Encara deus saber que, si en alguna aygua venen a beure sovint moltes abelles y no saps de cert hon són lurs exams o cases, si u vols saber, tu hauràs argila roja o almànguena destemprada ab aygua y vendràs a la aygua hon acostumen

¶⁶⁰³ En el text *los plames*. ¶⁶⁰⁴ *e en especial blanco, es a saber aranyoner M.* ¶⁶⁰⁵ *segunt los pesos de medicina. E creo que aquestos sisterns pueden ser medida así como un quarter de Barcelo-*

na. ¶⁶⁰⁶ *a manera qui da salvado que sea rrosado con agua M.* ¶⁶⁰⁷ *para enpreñar, por tal que en el invierno venidero se fallen los corderos más fuertes e firmes M.*

de venir, y, ab hun ram que sia banyat en la argila o almànguena, tu escamparàs de aquella aygua sobre les abelles, y tantost tendran les ales senyalades de l'aygua vermella. Y sàpies que les abelles nunca fan sinó anar y tornar, y tindràs esment si tornen prest o si tarden, y conexeràs si tenen prop la abitació o luny. [3] Y, si les vols aturar, hauràs hun canó de canya que sia ubert al costat, y omplir-l'as de mel o arrop, y tantost les abelles vendran a la mel⁶⁰⁸ y entraran dins lo canó. Y quant veuràs que n'i ha moltes, tanquaràs lo canó, y ans que't parteixques de aquí, tu leixaràs volar huna abella y seguiràs-la. Y, si la perdies de vista, que no la poguesses seguir, tu'n deixaràs exir altra. Y per esta manera tu deixaràs exir totes les abelles fins que trobes lo lloch. [4] Alguns són qui u fan per tal manera que prop de l'aygua hon acostumen de beure posen algun vexell gich ab mel, y puix que algunes ne hagen menjada, tantost porten allí de les altres. Y quant y seran moltes ajustades, quant se'n tornaran totes, tu les seguiràs y poràs saber en quin lloch tenen lurs exams.

[5] Y, si per ventura los lurs exams seran dins alguna roca, llavors faràs fum a la porta de la roca y totes exiran. Y com seran totes exides, tu les espantaràs ab gran brogit. Y elles, espantades, tantost se posaran en algun arbre y faran hun ajustament a manera de rahim. Y poràs-les pendre vers lo sol post y metre en lo buch que hauràs aparellat. Y, si per ventura les abelles se posaran en alguna branca de arbre y no faran rahim, llavors hages huna serra ben tallant y serraràs la branca damunt y davall y pendràs lo tros en què's seran ajustades les abelles. Y cobrir-l'as ab huna tovallola y portaràs-lo hon volràs, y compartir-les has entre los buchs los vexells. [6] Los novells exams de les abelles deus perfumar ab huna erba que s'apella en latí *citriago*, la qual no trob que sia apella[da] per altre nom conegut, o les perfumaràs ab altres erbes que hagen bona olor. Y ruxaràs les cases ab hun poch de ayguamel. E, si serà lo temps de primavera y lo abellar que volràs ordenar serà prop de font, deus ordenar que les hunes cases sien luny de les altres. Y deus saber que, si lo lloch és tal que y acostumen de venir moltes abelles de altres llochs per poblar les cases buydes, emperò deus provehir que ladres no les puguen furta.

[7] En aquest mes deus denejar les cases de les abelles de totes sutzures y tots los papallons que y sien trobats sien morts.⁶⁰⁹ Y per tal manera tu pots matar los papallons: tu hauràs hun vexell de aram que sia⁶¹⁰ larch y estret, y al vespre tu posaràs lum encesa al sòl del vexell. Y posaràs-lo prop les cases de les abelles. Y sàpies que tots aquells ^{65v} papallons vindran a la lum, y per la estretura del vexell no poran volar, y cremar s'an tots forçadament. Los papallons amen molt la lum y fan gran mal a vestidures, y especialment engendren grans tinyes en les cases de les abelles.

Ací acaba lo mes de abril.

¶⁶⁰⁸ En el text *mal*. ¶⁶⁰⁹ *Aquestos papallons acostumbren de nascer o criar mayormente quando las malvas florescen* M. ¶⁶¹⁰ *que sia*, repetit i eliminat.

MAIG

XVIII.

LES HORES DEL MES DE MAIG⁶¹¹

Les hores del mes de maig són iguals ab les hores del mes de agost.

La primera hora del dia haurà la tua hombra dels teus peus propis XXIII peus; la segona, XIII peus; la tercera, VIII peus; la quarta, VI peus; la quinta, III peus; la sexta, III peus; la sèptima, III peus; la octava, VI peus; la nona, VIII peus; la deena, XIII peus; la onzena, XXIII peus.

Capítols del mes de maig

Ací comencen los capítols de ço que hom deu obrar en lo mes de maig, segons regla de agricultura.

- I. De sembrar mill, de paniç.
- II. De les altres sements que són stades sembrades y floreixen en est mes, de tallar lo fe, de tolre les sements novelles, ¶^{66r} de espampanar les vinyes, ço és, scapçar los brots tendres y los pàmpols.
- III. De llaurar los camps novells.
- IV. De magencar les vinyes y altres arbres, de tallar pedres per fer calç, de entrecavar los sembrats, de podar les oliveres, de arar los camps ho[n] són fets los lopins y femar.
- V. Dels orts y dels espays que deuen haver; de api; de celiandre; de melons, carabaces, cogombres y cardons; de ruda.
- VI. Dels pomers,⁶¹² de flor de magraner, de empeltar lo pres[s]eguer, de poncemer, de figuera, de ginjoler, de palmer.
- VII. De vaques y bous.
- VIII. De ovelles a tondre.
- IX. De formatge.
- X. De abelles.
- XI. De païments de terrats.
- XII. De adoves.
- XIII. De vi rosat.
- XIV. De oli de liri.

¶⁶¹¹ Aquest capítol hauria d'aparèixer al final de cada llibre.

¶⁶¹² Al manuscrit apareixen units aquest títol amb l'anterior: *De ruda dels pomers*.

- XV. De oli rosat.
 XVI. De mel rosat y concerva de roses.
 XVII. De roses verdes a conservar. ¶^{66v}

I.

DE SEMBRAR MILL Y PANIÇ Y DELS ALTRES SEMENTS JA SEMBRATS

Lo paniç y lo mill sembraràs en aquest mes de maig en los llochs frets y humits segons la manera que ja he mostrada. En aquest mes los sements que són sembrats, ço és, forments, ordis, avenes y semblants floreixen, per què no deuen ésser tocats ni menejats per lo laurador. E sàpies que los forments y ordis tarden de florir VIII dies, y après tarden XXXX dies a granar. Y no cessen après que han posada la flor fins al temps que són madurs per a segar. Les altres sements dobles, com són faves, pèsols, llentilles, ciurons y altres legums, tarden XL dies a florir y granar tot ensemps. [2] En aquest mes deus segar lo fe ans que no sia sech. Y, si per ventura après que'l hauràs segat sobrevenia pluja, no'l deus girar ni tocar per exugar fins que la part sobirana sia ben exuta.

II.

DE ESPAMPAR LES VINYES

Ara deus conciderar qual de les sarments novelles deuran romandre en los ceps de la vinya. Deus-li deixar poques sarments, mas que sien les pus fermes. Encara les deus posar canyes o pals ab què sien ligades perquè lo vent no les trenque, fins sien ben refermades al cep novell. Quant brotarà, no li deus deixar més de II o III sarments, y que sien ligades a alguna canya⁶¹³ perquè sí lo vent non les trenquàs.⁶¹⁴ Y basten-li II o III sarments, car si més n'i deixaves, la virtut del cep tendre no y bastaria a nodrir-les. [2] En aquest mes de maig deus espampanar les vinyes en tal manera que tu'ls levaràs los caps tendres de les sarments ab los dits y no ab ferro, car gran dany faries a la sarment. Y puix seran escapçades les sarments, faran més bell fruyt y major.⁶¹⁵

¶⁶¹³ *que los sostenga por dubdo del viento M.*

¶⁶¹⁴ *Llegiu perquè sí lo vent no les trenque.*

¶⁶¹⁵ *E serán antes maduros e mejores M.*

III. DE LLAURAR LOS CAMPS NOVELLS

En aquest mes de maig deuràs llaurar los camps qui són massa grassos. Emperò, si volràs llaurar algun camp que may sia estat llaurat, llavós tu concidera si lo camp és en lloch sech o humit,⁶¹⁶ o si és ple de arbres que no fan fruyts, axí com són aranyoners, bordalls de per[er]s y de pruners, o si ha falguera o canyota.⁶¹⁷ E sàpies que, si lo lloch és molt humit y reté en si l'aygua de la pluja, tu li deus fer cèquies o grans rechs a cascuna part. O en tal manera poràs sequar la humor del camp si les sèquies seran grans y ben ubertes: tu faràs entorn del camp solchs per través fondos de III peus, y dins les cèquies o solchs metràs pedres menudes fins que les cèquies sien miges de les pedres, y sobre aquelles pedres tornaràs la terra que de ans ne hauràs treta fins que sia igual axí com d'abans. [2] Emperò, faràs que los caps de les cèquies a la huna part sien ubertes, en manera que's puguén escórrer en huna altra cèquia que vaja per lonch del camp. Y per tal manera la humor del camp cessarà y porà fructificar.⁶¹⁸ E si lo camp serà sech,⁶¹⁹ llavors tu arrancaràs tots los arbres, ¶^{619r} almenys que si n'i romanen que sien ben clars. [3] E, si lo camp serà pedregós, poràs ajustar⁶²⁰ totes les pedres y fer-ne tanqua. Si en lo camp haurà jonchs o⁶²¹ canyota,⁶²² tu faràs llaurar sovint.⁶²³ O, si y sembres faves,⁶²⁴ lo camp se denejarà de les males erbes.⁶²⁵

[IV. DE MAGENCAR LES VINYES Y ALTRES ARBRES. DE TALLAR PEDRES PER FER CALÇ. DE ENTRECAVAR LOS SEMBRATS. DE PODAR LES OLIVERES. DE ARAR LOS CAMPS HO[N] SÓN FETS LOS LOPINS Y FEMAR.]⁶²⁶

En aquest temps los arbres y les vinyes que són stats cavats deuràs magencar y cobrir les rael. En aquest temps, mentres los arbres del bosch són ben fullats, deus tallar la lenya que has mester per a fer calç.⁶²⁷ [2] En aquest temps cavaràs o

¶⁶¹⁶ e si es bosquejo o silva o es con mucho gramen o sy es lleno de rramas M. ¶⁶¹⁷ que es dicha en latín filix M. ¶⁶¹⁸ E sy por ventura non podràs aver de aquellas piedras menudas, alomenos que y metas sarmientos dentro de las cequias o semblantes vergas o rramas e cubrir las has con tierra M. ¶⁶¹⁹ Llegiu bosch. ¶⁶²⁰ Llegiu ajustar. ¶⁶²¹ gramen o M. ¶⁶²² o falguera M. ¶⁶²³ el campo. E cesarán las malas yervas M. ¶⁶²⁴ muchas vezes M. ¶⁶²⁵ e sy ay

sembrarás luppins. E quando serán un poco grandes los faràs segar. E si questo querràs continuar dentro de poco tiempo las malas yervas serán extirpadas e muertas M. ¶⁶²⁶ En el manuscrit el capítol quart va a continuació del tercer sense l'aparició del títol. ¶⁶²⁷ E un hombre que sea bien bracero e fuerte deve cortar en un día de silva o monte bien espeso tanto como sembradura de un muig de trigo. Aquesta mesura atal es incierta, ca diversas provincias han di-

llauraràs los melons⁶²⁸ y los camps que's deuen sembrar en lo autumpne. Y los lochs qui són molt frets hi's acostumen de gelar y deus podar les oliveres, ço és, que'ls llesves totes les rames que lo fret y lo gel haurà cremades, y huna erba que's apella *muscus*, que a les vegades naix en la rael y es fa semblant de huna erba fort espessa que comunament naix en les fonts.

V.

DELS ORTS

Los orts que's deuen sembrar en autumpne hi's deuen plantar de àlbers⁶²⁹ en aquest temps de maig se deuen cavar fondo y sovint. En aquest mes poràs sembrar api, celiandre, melons, carabaces, cardons, ràvens. Y pots plantar ruda y porros, emperò que sien regats contínuament.

VI.

DE LES POMERES Y ALTRES ARBRES FRUYTERS

Ara comencen a florir los magraners en los lochs calents. Y diu Columel·la, hun gran filòsof, que si p[r]e[n]ch huna branca o rama del magraner en què haja huna flor d'aquells y poràs-li conèixer que haja lo cap qui's té ab lo brot molt pus gros y pus ferm que no altre, car les altres flors qui naixen ab lo cap gros primer y han prim lo cap aquell qui's té ab lo ram comunament no y aturen, ans se'n cahen. Y tu faràs hun clot prop lo magraner y soterraràs-hi la dita branca y ligaràs-la bé ferm, en manera que no's puga dessoterrar. Y après metràs dins huna olla aquell ram hon serà la flor ab la flor ensemps, y tanquaràs bé la olla que no y puga entrar pluja ni sol. Sàpies que la magrana en lo autumpne serà tan gran com la olla. En aquest mateix mes poràs empeltar los preceguers y los poncemers segons la regla que damunt és donada.⁶³⁰

versas medidas de muigts, mas puede ser fasta media quartera. E sy el bosch o monte non es tan espeso nin tan alto, antes será rralo, podrán cortar en un día sembradura de II muigts. E sy será el bosch mucho más claro podrán cortar o cercar más tierra tallant, ca

como más rralo será más tierra buscará o andará M. ¶⁶²⁸ Llegiu mallols. ¶⁶²⁹ Llegiu arbres. ¶⁶³⁰ E en los lugares fríos podrás en aqueste tiempo plantar e enxerir sy ya son plantados los gingoleros o açufeyfos e las figueras. E puedes plantar las palmeras M.

VII.

DELS BESTIARS MAJORS COM BOUS, VAQUES Y SEMBLANTS

Ara deuen ésser crastats o sanats los vedells, segons que diu Magó, filòsof, mentres són en la edat tendre. Y fas axí: tu hauràs huna canya o bastó y fen-ho per mig, y metràs los botons del vedell en la luna minve. Y estrenyeràs y trauràs⁶³¹ la canya o bastó, y faràs-los ben alongar, y ab la mà los pendràs hi·ls revessaràs lo davall damunt. Emperò, açò mateix se pot fer en autumpne. Altres ho fan per tal manera: ells prenen II vergues de estany fetes a manera de tisoires y li-||^{67v}-guen lo vedell a huna gran pestanya.⁶³² Y tiren fortment ab aquelles vergues los gesions⁶³³ del vedell. [2] Y ab hun coltell ben tallant trahen de la boça prop de la terça part dels genitius y quarta part de la sustància dels genitius, y deixen romandre en los caps dels nervis⁶³⁴ qui·s sostenen. Y per tal manera sesa.⁶³⁵ Y dich que no minven tota lur força, ans són pus vigorosos, del tot no perden la volentat. Ans és cert que poden emprenyar, mas no són tan salvatges com los altres toros. Y són molts que, tantost que·ls han crestats per tal manera, no·ls leixen jaure ab les vaques. Y açò no·s deu fer, car (posar no) posat que ell per tornar ab les vaques no morissen, emperò cert és que porien perdre molta sanch de què porien morir. Y deus saber que la nafra o tall que hauràs fet de la boça dels genitius deus untar ab cendra de sarments mesclada ab escuma d'a[r]gent que sia tot maculat⁶³⁶ al vedell qui serà novellament crestat. [3] No li deu ésser dat a beure per III dies, ni li deu ésser dat molt a menjar. Y la sua vianda sien rames d'arbres tendres y herbes verts de gres,⁶³⁷ de ros del cel o de algun riu, ço és, herbes rosades. Y après III dies hauràs alquitrà o cendra de sarments y hun poch de oli, y mesclar-ho tot ensemps y huntaràs-li la nafra de la boça dels genitius.

[4] Mas deus saber que altra manera de crestar vedells y ha millor que no aquesta, y fas axí. Tu⁶³⁸ ligaràs lo vedell y gitar-l'as per tal manera: tu ligaràs ab algun regle,⁶³⁹ tu li pendràs los genitius y prebràs-los bé, que la sustància que és dins la pell o la boça vinga tota de baix. Y hauràs hun coltell tallant y sia ben cremant. Y prop del regle, quasi qui vol reglar, en hun colp, com més prest poràs, lo coltell sens dampnatge tallarà y cremarà la pell dels botons, y la clourà, que no y calrà altra medicina. Y farà cessar que no exirà sanch, ans serà sanat y guarit.

¶ ⁶³¹ *tiraràs* M. ¶ ⁶³² *poste* M.

¶ ⁶³³ *Llegiu genitius*. ¶ ⁶³⁴ En el text *vernius*.

¶ ⁶³⁵ *Llegiu cesa*. ¶ ⁶³⁶ *Llegiu mesclat*.

¶ ⁶³⁷ *Llegiu greix*. ¶ ⁶³⁸ *hauràs*, eliminat. ¶ ⁶³⁹ *de fust* M.

VIII. DE TRESQUILAR LES OVELLES

Ara és temps de tresquilar les ovelles y moltons en los lochs que són temprats, ço és, que no fa grans frets ne calor. Y après que sien tresquilats és mester que sien untats ab aquest ingüent.⁶⁴⁰ Pendràs lopins verts y couràs-los en aygua, y quant seran ben cuyts pembràs-los bé entre dos posts y conservaràs aquell çuch que'n exirà. Y hauràs mares o fecegades de vi vermell y morques de oli de cascú⁶⁴¹ egualment, y mesclaràs-ho tot ensemps. Y d'aquell ingüent⁶⁴² tu untaràs les ovelles o moltons. [2] Y après III dies, si est prop de mar, llavaràs y fregaràs bé les ovelles. Y, si la mar no és prop, hauràs aygua de pluja y couràs-la ab hun poch de sal. Y ab aquella aygua llava les ovelles y leixaràs-les axí star al sol, y al vent y a la serena. Y sàpies que la ovella o moltó que en tal manera serà pensat en tot l'any no haurà ronya y farà la llana major, y millor y fina.

IX. DE LA MANERA DE FER FORMATGES

En aquest mes te deuràs entremetre de fer formatges. Y primerament deus procurar haver lo quall ab què la llet se congela. Y sàpies que'l quall se fa en moltes maneres, car molts qui no han erba de quall prenen los anyells y cabrits y, axí com són nats, maten-los. Y aquella llet que tenen ajustada en la boca del ventrell y prenen-la, y sequen-la, y meten-la que sia hun poch calenta o tèbea y tantost la fa prendre⁶⁴³ y ||^{68r} ajustar. Altres y meten de aquella parada que's troba en lo ventrell dels polls mascles y sequen-la y fan pólvora y meten-la en la llet, y tantost és congelada. Altres y meten de la erba colera, qui és flor de cardó salvatge, y piquen-la y destempren-la ab hun poch de llet, y meten-la en la olla o vexell hon serà la llet. Y tantost és presa puix estiga prop de alguna calentura, y aquesta és la millor manera. Axí mateix, dien que la fa congelar la llet de la figuera. Après que la llet serà congelada y presa, tu la trauràs de aquell vexell y prebràs-la bé. Y, si és gran quantitat, metràs-la en altres vexells. Y posar-los has de sobre alguna cosa pesant qui'ls faça exir tota l'aygua o sorigot. Y après tu la metràs en altres vexells que sien de semblant forma que volrà fer formatges. Semblantment, los pembràs bé hi'ls posaràs alguna cosa pesant qui'ls faça ben exugar. Y damunt los formatges tu llançaràs sal menuda y torrada. Y pembràs-los fortment que no

¶⁶⁴⁰ Llegiu *ungüent*. ¶⁶⁴¹ En el text *decassió*.

¶⁶⁴² Llegiu *ungüent*. ¶⁶⁴³ En el text *pens*.

y romanga de l'aygua o sorigot. [2] Y après alguns dies tu'ls posaràs sobre los canyços, y que lo hu no toque l'altre. Y lo lloch hon los posaràs sia tancat, que no y puga entrar vent ni sol, per tal que servant lur tendror poch a poch se puguen secar sens que no perden lurs gres.⁶⁴⁴ Los vicis⁶⁴⁵ dels àvols formatges són aquests, ço és, que són massa sechs y exuts que no hagen son grus. Ítem, si són brescats y han molts forats dintre, açò esdevé quant no són ben premuts, e'ncara quant y ha massa sal o si és stat cremat per lo sol. Alguns són qui quant volen menjar los formatges freschs han pinyons parats y piquen-los, y destempren-los ab la llet y meten-ho tot ensemps en lo formatge [e] ha sabor dels pinyons. [3] Altres són que y meten timó o frígola, ço és, que la piquen y exeten la llet, y colen-lo ab hun vel moltes vegades y mesclen-lo ab la llet. Y lo formatge reté la sabor del timó. Y semblantment ó poràs fer de pebre o gíngebre⁶⁴⁶ o altres espècies.

X.

DE LES ABELLES

En aquest mes comencen a créixer los exams de les abelles. Y deus saber que dins la casa de les abelles, ben a la darrerria, les bresques pus darrerres se acostumen a fer algunes abells fort groses. Y molts són qui's cuyden que sien com lurs reys, y no són. Aquestos tals abells grossos apellen los grechs *hoestros* y manen-los tots matar, car no fan sinó que leven les abelles de lur repòs. Axí mateix, en est mes comencen los papallons qui causen les arnes y les tinyes en les cases de les abelles, los quals deuen ésser morts.⁶⁴⁷

XI.

DE PAÏMENTS O TERRATS

A la darrerria de aquest mes de maig se deuen fer los païments o terrats. Y diu Palladi que en les regions molt fredes alguns dels païments, quant los pren la primera gelada, tots se posen a manera de llevat y tantost són perduts. Mas ell [en] aquest libre mostra huna manera de païments qui tenen a pluja, la qual manera nosaltres en Catalunya apellam volta grata,⁶⁴⁸ y fas axí: tu hauràs⁶⁴⁹ hórdens de canelles de fust, ço és, les hunes per lonch, les altres per través, y sobre les taules hages palla o canyes. Y sobre açò tu posaràs pedres tan gros[s]es com lo puny. Y posaràs-les

¶⁶⁴⁴ Llegiu *greix*. ¶⁶⁴⁵ En el text *Lo vicus*. ¶⁶⁴⁶ *e canela M.*

¶⁶⁴⁷ *por tal manera que he mostrada en el mes de abril M.* ¶⁶⁴⁸ Llegiu *grassa*. ¶⁶⁴⁹ *dos M.*

espesses y arreu, ¶^{68v} que totes se tinguen hunes ab altres. [2] Y sobre les pedres posaràs morter de gruix de hun peu. Y aquest morter, mentres serà fresch y bla, ab huna post tu'l pembràs, passant y calcigant sobre la post, en manera que lo morter entre bé entre les pedres fins a la palla o bova. Y açò faràs contínuament fins que sia sech lo morter. Axí mateix, ans que lo morter sia sech, tu posaràs per los costats y sobre aquell morter⁶⁵⁰ teules. Y fer-les has ajustar y jonyir les hunes ab les altres en tal manera. Tu tempraràs calç viva ab oli, y de açò tu untaràs totes les junctures de les teules. Y tantost se aferraran ab lo morter qui serà blan.⁶⁵¹ Y no deixaran passar ni pluja, ni aygua ni altra humor. [3] Aprés, si't volràs, hauràs teules o rajoles piquades mesclades ab bon morter o argamassa de gruix de sis dits, y posaràs-ho sobre tot. Y ab vergues faràs-ho ben batre cascun dia, per tal que no s'i facen fenelles. Aprés, si't volràs, hauràs rajoles amples⁶⁵² y poràs-ho paymentar. Y sàpies que tal obra ninguna pluja la porà passar. Emperò, yo crech que qualsevol de les coses damunt dites y no totes ensemps són bastants a fer hun payment que tinga a pluja. Mas en les grans forces y castells són necessàries totes les obres damunt dites, per tal com han a soferir grans pedres y cà[r]echs.⁶⁵³ Encara crech yo que semblant payment seria profitós per a payment de sisterna o çafareig per a tenir aygua.

XII.

DE FER ATHOVES

En aquest mes se deuen fer les athoves de argila blanca.⁶⁵⁴ Y valen més en aquest mes que no en lo estiu, car sàpies que les que's fan en l'estiu lo sol les crema soptosament la terra damunt, y són torrades y seques damunt, mas no egualment dintre,⁶⁵⁵ ans li roman la humor enmig. Aquestes athove[s] se fan axí: la argila deu ésser ben picada, y purgada y denejada de pedres, y deus-hi mesclar palla ben menuda.⁶⁵⁶ Y hauràs lo molle de la athova de fust, que haja dos peus de lonch y hun peu de ample y quatre dits de alt. Y omplir-l'as d'aquella pasta, y leixa-la secar al sol axí com fan les rajoles. Mas no les cal coure al foch, car basta que stiguen al sol fins sien ben seques.

¶⁶⁵⁰ canales que averán dos pies de luengo e quatro palmos de ancho, que nosotros dezimos M. ¶⁶⁵¹ E quasi será fecho un cuerpo inseparable como será todo seco M. ¶⁶⁵² e otras tablas de mármol o otras semblantes piedras M. ¶⁶⁵³ de fusta e otros bastimentos

deffensables que son necesarios a deffender las fuerças. E conviene que las vuades e voltas sean firmes M. ¶⁶⁵⁴ e bermeja M. ¶⁶⁵⁵ por la qual rrazón se fienden e se les fazen fenedures M. ¶⁶⁵⁶ e luengamente mezclada con el arzilla M.

XIII.
DE FER VI ROPIT⁶⁵⁷

Tu pendràs fulles de roses que sien collides hun dia o dos ans, pes de cinch lliures y que sien netes y denejades. Y metràs-ho dins X sisterns de vi vell, cascun sistern és pes de VIII onzes. Y leixaràs-les axí star per XXX dies dins lo vi. Aprés hauràs X lliures de mel escumada bollida solament, mas no cuyta. Y freda metràs-la ab lo vi y roses. Y és beuratge molt plasant y profitós.

XIV.
DE OLI DE LIRIS

Per cascuna lliura de oli tu hauràs X flors de liris. Y metràs-les dins lo oli ^{¶69r} solament les fulles blanques. Y metràs-ho tot dins huna ampolla y leixa-u star per XL dies al sol y a la serena, lo vexell ben tapat.

XV.
DE OLI ROSAT

Hages una ampolla y metràs-hi oli comú de olives. Y per cascuna lliura de oli metràs huna onza de roses,⁶⁵⁸ ço és, les fulles ben purgades. Y leixa-u al sol y a la serena per hun dia y huna nit.

XVI.
DE CONSERVAR ROSES AB MEL

Pren fulles de roses ben netes y fresques, y talla'n los caps blanchs,⁶⁵⁹ y a hun sistern de roses huna lliura de mel. Y mescla-u tot ensemps y leixa-u XL dies al sol. Mas yo dich que millor conserva se fa per tal manera: hages les fulles de les roses y talla'n tots los capcions blanchs. Aprés talla-les menut ab tisoires y pica-les bé ab hun morter net⁶⁶⁰ y⁶⁶¹ boix nou. Y quant seran picades mescla-y çucre a ta coneguda. Posa-u en hun vexell de vidre ab la boca ampla y stiga al sol y a la serena XL dies, y serà molt bona.⁶⁶²

¶⁶⁵⁷ Llegiu *rosat*. ¶⁶⁵⁸ *cos*, eliminat. ¶⁶⁵⁹ *que se tienen con los copolls M.*
¶⁶⁶⁰ *de piedra M.* ¶⁶⁶¹ *con majadero de M.* ¶⁶⁶² *más que aquella que es fecha con miel M.*

XVII. DE CONSERVAR ROSES FRESQUES

Les roses fresques poràs conservar per tal manera: tu pendràs les roses que no són encara ubertes, y serquaràs huna gran canya que sia verda y stiga sa rael plantada, ço és, que no la tallaràs. Y fendràs ab huna punta de ganivet la canya, y en cascun canó tu metràs tantes roses com y càpien, y tornaràs a cloure les fenedures. Y ben ligat ab jonchs leixar-ho has axí fins que hages mester les roses. Llavós, tallaràs la canya y trauràs-ne les roses tan fresques com quant les hi meties. Altres les conserven axí, que meten les roses que no són ubertes en huna olla envernçada y, ben cuberta y tapada, soterren-la en terra y leixen-la star fins que han mester les roses.

Ací acaba lo mes de maig.

JUNY

[XIII.

LES HORES DEL MES DE JUNY]

Juny i juliol són iguals en les hores.⁶⁶³

La primera hora del dia haurà la tua hombra dels teus peus propis XXII peus; la segona, XII peus; la tercera, VIII peus; la quarta, V peus; la quinta, III peus; la sexta, II peus; la setèma, III peus; la octava, V peus; la nona, VIII peus; La deena, XII peus; la onzena, XXII peus ||^{69v}

Ací comencen los capítols de ço que's deu obrar en lo mes de juny segons orde de agricultura.

- I. Primerament, de aparellar la era per batre los blats.
- II. De segar o fer messes.
- III. De llaurar los camps après les messes; de magencar o plantar les vi-nyes; de collir⁶⁶⁴ les lentilles, faves, lopins.
- IV. Dels orts y sembrar cols verts, api, bledes, ràvens, letugues, celiandre.
- V. Dels arbres fruyters y de la flor del magraner; de empeltar ab escudet⁶⁶⁵ pomeres, ginjolers, figueres.
- VI. De la cura del bestiar major, y dels formatges, y de fendre los bestiar menors.
- VII. De les abelles, y de la manera de fer la mel, y la cera dels exams de les abelles.
- VIII. De fer payments y teules y rajoles.
- IX. De la manera com conixeràs quins seran los fruyts esdevenidors.
- X. Del oli de camamirla.
- XI. De fer vi florejat de flor de rahim a manera de vi torrat.⁶⁶⁶
- XII. De alfica,⁶⁶⁷ ço és, farina de ordi.

¶⁶⁶³ Manca el títol *De horis*. En l'original llatí, aquest capítol apareix al final de cada llibre.

¶⁶⁶⁴ *beças*, *alfolfas* M. ¶⁶⁶⁵ *perales* M.

¶⁶⁶⁶ *Llegiu rosat*. ¶⁶⁶⁷ *Llegiu alfita*.

I. DE APARELLAR LES ERES

En aquest mes de juny deus aparellar la era per a batre los blats per tal manera: tu rauràs la terra que no y haja erbes. Aprés cavaràs leugerament, ço és, que no la cavaràs fondo, y mesclaràs palla ab la terra. Y roixar-l'as ab morques d'oli que no y haja sal, y egualaràs la terra. Y sàpies que'n tal manera lo gra o forment que y batràs serà molt defès de rates y de formigues. Y aprés hages huna gran⁶⁶⁸ pedra redona y menaràs-la per tota la era arredolant. Y açò ajustarà les fenelles de la era, y aprés leixaràs-la secar al sol. Altres ó fan per tal manera que denegen la era de totes erbes, aprés banyen-la bé ab aygua, aprés fan-hi star alguns dies bestiar menut, y ab les potes y ungles trapigen bé la era, aprés leixan-la secar al sol.

II. DE LES MESSES

En aquest mes de juny segaràs o faràs messes dels ordis. Y deus-les segar ans que'l pes del gra fassa encorbar ni caure les espigues. Y sàpies que lo ordi no ha clovella que li ajud a retenir-lo segons lo forment. Hun bon segador segarà en hun dia V muigs, y diu-se en lo *Catholicon*⁶⁶⁹ que cascun muig pesa XLIII lliures o XXII sisterns. Y altres segadors o més o menys, segons seran destres. Emperò, ans que degues segar los ordis per alguns dies lo leixaràs gitar, car dien alguns que quant se gita, llavors grana. [2] En aquest mes de juny, a la darrerria, en los lochs prop de la mar, deus segar los forments, y sàpies que, quant les arestes de les espigues del forment egualment rossejaren, llavors són per a segar^{70r} y collir.

En les partides de França hon la terra és molt (poch) plana, per a rellevar lo gran treball del segar y per fer prestament solament ab bou tot sol, cullen(ts) les messes totes de hun gran camp en hun dia, en tal manera: ells fan hun carretó ab dues rodes giques, [3] y sobre les rodes fan hun bastiment de taules a manera de caixa, mas en les parts sobiranes stà hun poch copat o voltat a part de dintre, y a la part davant fan-lo ben baix y ample al través. En lo seu front meten algunes pintes o pues de fust o de ferro tan grans com huna espiga de forment, y tan espesses que no puguen passar les espigues, y sien a la part sobirana hun poch corbes. Y lo fust hon són les dos rodes deu ésser forcat. Y dins la forcadura deu entrar lo bou, o almenys que⁶⁷⁰ enmig de les cordes ab què lo bou tira lo carro sia mes algun bastó a través, a manera d'aquelles bèsties que tiren la cènia, en manera que no li faça dampnatge en les anques. Y les cordes deuen ésser ben ligades al jou del bou, lo

¶⁶⁶⁸ *colupna de M.* ¶⁶⁶⁹ En el text *Tatolco.* ¶⁶⁷⁰ *dues*, eliminat.

qual jou li deu ésser ligat a les banyes. Y faràs anar lo bou per lo camp hon seran les messes y no fà massa a cuytar. Y aquell qui tocarà o menarà lo bou ab les mans endreçarà les espigues del forment, axí les altes com aquelles que staran baixes, que totes les puguen pendre aquelles pintes que seran fermades en lo carro. [4] Y ab aytant solament totes les espigues romandran en lo bastiment del carro. Y per tal manera, sens gran afany y que no calrà anar y tornar moltes vegades per lo camp, colliran totes les espigues sens la palla. Emperò, açò fa a fer en camps que sien plans y que lo llaurador no haja mester la palla, car per esta manera tota la palla romandrà en lo camp.

III.

DE MAGENCAR LES VINYES Y COLLIR SEMENTS MENUTS

En los llochs frets ara és temps de fer y obrar de fet de llauró,⁶⁷¹ ço és, que ara se deuen llaurar los camps que no són stats llaurats, que són plens de erbes. Y les vinyes que són en llochs frets se deuen magencar y aplanar. En aquest mes de juny deus⁶⁷² collir tots los legums. Les lletilles, si les mescles ab la cendra, poràs-les conservar, o que les poses en vexells en què haja stat oli y que stiguen plens, y sien tantost ben tanquats ab guix.

[2] En aquest mes, quant la luna és minvant, deuràs collir les faves, y ans que la luna sia nova fan a batre y refredar. Y après poràs-les estochar, y no cal duptar de corcons. En aquest mes colliràs los lopins, y, si vols, tantost los pots sembrar. Emperò, si'ls estoges, guarda que no'ls poses en lloch humit. En tal manera los pots concervar majorment si en lo graner hon seran entra fum contínuament de algun forn o cuyna.

IV.

DELS ORTS

En aquest mes de juny, quasi mijant mes, poràs sembrar llavor de col que's apella *brastica* en latí. Dien alguns que *brastica* és hun linatge de cols que no les cal trasplantar, y yo dich que *brastica* són cols verts que de lur natura se fan axí en loch sech com en regadiu, encara que pus belles y pus tendres se fan quant se reguen. Y aquest planter poràs tresplantar en lo mes de agost en loch que's puguen regar o, almenys,^{70v} esperaràs que la pluja los puga regar quant les hauràs tresplantades. Axí mateix, en aquest mes de juny poràs sembrar api, bledes, ràvens, letugues, celiandre, si stà en loch que's puga regar.

¶ ⁶⁷¹ *todo aquello que non se ha podido fazer en el mes de mayo* M. ¶ ⁶⁷² *coger las arvejas e el seni-*

grech e segar las has por tal que syrvan para comer. E debes M.

V.

DELS ARBRES FRUYTERS

Segons que ja damunt havem dit, en lo present mes de juny poràs metre dins huna olla la flor del magraner ab la rama ensemps, que sia soterrada en terra ben tancada. Y sàpies que la magrana se farà tan gran com lo vexell en què la enclouràs. Axí mateix, en est mes entrelligaràs les peres y pomes y préssechs y los altres poms dels altres arbres que hauran fet(s) massa fruyts. Y alleujaràs los fruyts, axí dels bons y sancers com dels altres qui són neulats, per tal que la humor del arbre no's perda en retenir aquells poms neulats y corcats, ans la converteixca en nodrir aquells poms que romandran en l'arbre. En aquest mes, en los lochs frets, poràs empeltar lo ginjoler. [2] Axí mateix, pots empeltar les cabrafigues en aquelles figueres bones que no aturen les figues.⁶⁷³ Axí mateix, en los lochs frets poràs empeltar los pres[s]eguers.⁶⁷⁴

En aquest mes y en joliol,⁶⁷⁵ poràs empeltar qualsevol arbre(s) fruyter(s), ço és, en la escorça a manera de escudet. Emperò, aquesta manera de empeltar és bona als arbres que han humor en la scorça, axí com figueres, pomeres, olive-res, pres[s]eguers, pruners y semblants. E sàpies que la manera de empeltar a escudet en escorça se fa per tal manera: tu pendràs los novells rams dels arbres de què volràs empeltar, y guardaràs que sien ben fermes y ben espessos de fulles y nets que no hagen alguna taca. Y d'aquestos novells rams tu tallaràs huna fulla ab la escorça, y metràs-la en la branca novella o vella ab què no sia molt vella del arbre que volràs empeltar per tal manera: tu sostllevaràs la scorça d'aquell arbre, ço és, que tu hi faràs hun tall a través a la part sobirana. Y de aquell tall avall tu fendràs en avall la scorça fins al fust qualsque⁶⁷⁶ II dits a través, y sostllevaràs la scorça a la huna part y a l'altra. Y metràs dins aquella fulla ab la scorça que hauràs llevada del ram novell del arbre de què volràs empeltar, encara dins aquella fenadura fins baix, en manera que's tinga ab lo fust sens altre mijà. Y, si no y porà tota cabre, tallaràs a la part sobirana a través, en manera que sia igual ab lo tall que hauràs fet a través en l'arbre que deuràs empeltar. Y tornaràs a cobrir la scorça que novellament y hauràs mesa o empeltada ab l'altra scorça vella del arbre mateix empeltat. Emperò, guarda que lo ull o gema de la scorça que empeltaràs romanga franch y sa. Y après, ab brins de lli o jonchs tu estrenyeràs bé aquelles escorces, la huna sobre l'altra. Y sàpies que aquesta gema o escorça tindrà lloch de aquella que hauràs sostllorada del⁶⁷⁷ arbre. Y açò fa a fer ab ganivet ben tallant, en manera que ni la scorça ni lo fust

¶ ⁶⁷³ segunt que de suso avemos dado regla. Muchos son que en aqueste mes enxieren las figueras M. ¶ ⁶⁷⁴ e los farás cavar e ayuntar la tierra a las rayzes M. ¶ ⁶⁷⁵ Nota al marge esquerre amb mà posterior: en aquest mes se pot empeltar qualsevol

abre en la cofa a manera de escudet V fl. 36 y fl. 70 fl. 100. ¶ ⁶⁷⁶ Nota al marge esquerre amb mà posterior: Llich atentament. ¶ ⁶⁷⁷ Árbol. Aquesto es que farà yema o rrama, así como farà aquella que aurás partida o tirada del M.

no romanguen escorchats. Aprés deus posar sobre la empeltadura argila mesclada ab bonyiga de bou fresca, y guarda que la gema o fulla de la escorça empeltada romanga franca, ço és, que·ls jonchs ab què la ligaràs ni l'argila no la toquen ni l'ambaracen al brotar. Encara, si no y volràs posar argila, ab altres fulles o rames, la pots cobrir per por de pluja.⁶⁷⁸ Encara és mester que totes les sobiranes rames y les jusanes sien tallades del arbre que empeltaràs salvant huna gica a la part sobirana. E sàpies que en cascun arbre que volràs empeltar en tal manera pots fer II o III empelts per tal que si lo hu no brotava que brotàs l'altre. Emperò, si tots viuen, basta que·ls II hi romanguen. En altra quasi semblant manera ó diu lo Pal·ladi, [3] ço és, que del ram novell de què volràs empeltar ab ¶^{71r} coltell ben tallant tu tallaràs hun tros, tant com dos dits a través, y en est espay dels II dits basta que y haja huna gema o fulla. Aprés, a cascun costat ab hun ganivet tu fendràs la scorça, en manera que no guastes la fulla o gema. Aprés, ab la punta del ganivet sobtilment somouràs la scorça d'aquell trocet y tiraràs-la, y tantost te seguirà fins al cap davall. Y llavós fendràs la scorça del arbre que volràs empeltar d'aquella mateixa mesura que serà l'altra scorça que hauràs del ram novell que serà tallada a través damunt y davall, y fesa per lo mig y uberta fins al fust. Y soterraràs-la a cascuna part en manera que tota la scorça del ram novell se puga amagar, y estrenyeràs-ho bé. Y tornaràs-hi la scorça vella de sobre, y estrenyeràs-ho bé. Y posaràs-hi de la argila en la manera damunt dita. Y a XXI dia tu ho desligaràs del tot per tal que·l empelt qui serà viu millor se puga aferrar en l'arbre vell.

DE EMPELTAR AB PALLUXÓ⁶⁷⁹

Altra manera y ha de empeltar ab palluxó, la qual dien alguns que·s pot fer axí en giner o febrer⁶⁸⁰ com en agost y setembre, especialment en arbres grossos y vells, y fas axí: tu tallaràs l'arbre tot redó o cascuna branca per si, si volràs empeltar cascuna branca, y allí aplanaràs lo tall que romanga redó y eg[u]al. Aprés fendràs la scorça fins a II o III dits, y ab hun palluxó, que hauràs fet a manera de escarpre y sia de os⁶⁸¹ o de vori,⁶⁸² si fer se porà; si no, faràs-ho de algun fust fort,⁶⁸³ y és mester que sia ben polit y lis. Y com pus sotilment poràs, metràs-lo entre lo fust y la scorça del arbre, la qual escorça, per rahó de la fenedura, te farà lloch al palluxó fins al cap de la ubertura. Llavós, tu hauràs lo brot que y volràs empeltar y de la huna part tu·l tallaràs fins al cor ab huna [osca] que leixaràs al cap sobirà. Y aquella talladura sia feta ab coltell ben tallant y sia tan gran com

¶⁶⁷⁸ *e no y metas arzilla. Empero sy la metes, no y puede nozer por rrazón de la calentura del sol* M. ¶⁶⁷⁹ Nota al marge dret del títol amb mà posterior: *o inxert.* ¶⁶⁸⁰ Nota al marge dret

amb mà posterior: *altre modo de empeltar en lo mes de agost y setembre.* ¶⁶⁸¹ *de león o de ciervo* M. ¶⁶⁸² *de buey* M. ¶⁶⁸³ *assí como box o de otra madera rrezia* M.

la fenedura que hauràs feta en l'arbre. En lo cap del empelt és mester que solament y romanga la scorça menys de fust, tant com mija unglà, y sàpies que no'l erraràs. Y de l'altra part del empelt, si fer-se pot, com pus sobtilment poràs, tu llevaràs hun tel prim quasi qui'l vol raure de la scorça. Emperò, no és molt mester. Y metràs lo brot dins aquella fenedura fins a la osca que hauràs leixada en la part sobirana. Axí, emperò, que la talladura del empelt vers lo cor se tinga ab lo fust del arbre vell que empeltaràs, y la scorça escorxada ab la scorça del arbre vell ab jonchs liguaràs-ho fermament. Y de sobre en la corona del arbre o branques que hauràs tallades encara entorn dels empelts, posaràs argila mesclada ab bonyiga de bou y ab aygua, y leixaràs-ho axí romandre fins veges brotar lo empelt. Llavors poràs desligar, y guarda que no leixes altres brots vells en l'arbre, car metria son poder en aquells y no en los novells. Y deus saber que en cascun arbre o branca que volràs empeltar per aquesta manera pots metre III o IIII exercos segons la⁶⁸⁴ gruixa del arbre o branca.⁶⁸⁵

VI.

DE TRESQUILAR LO BESTIAR Y FER FORMATGES

Ja damunt havem dit que'ls bestiar que no són stats castrats ni tresquilats de lurs llanes en lo mes de maig, se poden ara crastar y tresquilar en aquest mes de juny, especialment en les regions fredes. Axí mateix, se poden fer los formatges.

VII.

DE LES ABELLES

En aquest mes de juny deuràs crestar y regonèixer les cases de les abelles, car ja ^{71v} deuen haver feta mel abundantment per rahó de les flors que hauran agudes en la primavera. E sàpies que molts són los senyals per què ells demostren que dins han abundància de mel y requeren que sien crestades, ço és, que'ls sien aleujades les bresques. Lo primer és quant elles dins lurs cases fan entre elles huna murmuració baixa que envides la sentiràs, car sàpies que quant elles són buydes fan major brogit y més clar. Y açò esdevé per tal com los forats de les bresques que són buydes retenen lo brogit o murmuració que elles fan. Y quant lo fan gran y rogallós, llavós coneixeràs que no fan a crastar ni a tolre les bresques, car no són plenes. Encara hauràs altre senyal: que quant les majors y pus grosses abelles que són dins les

¶ ⁶⁸⁴ *gru*, eliminat.

¶ ⁶⁸⁵ Tot aquest capítol és inexistent en l'original llatí.

cases contínuament torben y agreugen les altres abelles menors, llavós han compliment de mel, [2] y poràs crastar y obrir les cases de les abelles. Açò deuràs fer per lo matí, car llavors les abelles stan fredes y adormides y no han voler ni poder de fiblar ni fer dampnatge. Emperò, si per ventura per la claror elles prenien yra, és mester que tu les perfumes ab huna goma que à nom gálbanum o ab bonyiga de bou seca posada sobre brases, y lo vexell en què staran les brases o lo perfum sia de terra cuyta al sol y ben secada, y la pasta sia ben maurada, mas no cal que sia cuyta al foch ni envernçada. Y serà fet per tal manera que serà redó y haurà lo sòl tot pla. Y haurà damunt volta que retrà concavitat, y la volta damunt serà foradada menut perquè lo foch y lo fum puga millor [r]espirar. Y ab lo sòl davall qui serà pla haurà huna çoca que serà longa de hun palm y plana y alt[a]. En la volta haurà hun ample forat o portal no massa gran per lo qual poràs metre lo foch y los perfums com si meties llenya en hun forn. Y és mester que la major part del perfum hixqua per aquell portal y venga vers tu qui tendràs aquell vexell per la coha, car aquell fum vedarà que les abelles no poran venir a tu ni a la tua mà ni a la cara per piquar. E quant tu veuràs que totes les abelles seran lunyades de les cases, llavors tu poràs castrar y tallar les bresques. Y, perquè les abelles quant y tornen tinguen què menjar, deus-hi leixar fins a la quinta part de les bresques ab la mel. Emperò, és necessari que si dins havia algunes bresques podrides o arnades, que totes ne sien tallades y tretes. Ítem, és necessari que aquell qui crastarà o regoneixerà les cases de les abelles sia hom cast y que per alguns dies no haja coneguda fembra, car les abelles de lur natura són molt castes y no comporten luxúria ni sutzura.

[3] Aprés premràs les bresques com seran fora de les cases y posaràs-les en vexells nets de terra envernçats, y ab les mans netes tu premràs les bresques, y la mel que'n exirà faràs decórrer en los vexells. Emperò, recorda't que si en les bresques havia alguna cosa podrida o polls, ço és, abelles que no són encara perfetes, que les laves ans que premes les bresques, car sàpies que aquella tal podridura fa mudar la sabor de la mel y la corromp. Aprés que hauràs premuda la mel y la hauràs mesa en los vexells, leixaràs aquells vexells uberts alguns dies ans que'ls tanques. Y denejaràs tota la ronya de les bresques que serà alt en la boca del vexell. Y açò faràs tantes vegades fins que conegues ¶^{72r} que lo bollir li sia passat y romanga neta de tota sotzura, car sàpies que axí bull la mel com fa lo most. E deus saber que la millor mel és aquella que sens pembre corre de les bresques.

[4] La cera faràs per tal manera: quant tu hauràs premudes les bresques, aquella premedura faràs bollir en aygua dins huna caldera. Y quant serà ben blana y molla, tu la posaràs dins hun drap gros, y ab premsa o ab dos bastons torceràs y estrenyeràs bé y ferm aquell drap, en manera que no'l convinga rompre o esclatar. Y lo que'n exirà faràs escórrer en altre vexell sens aygua. Y allò serà la cera, lo qual fondràs. Aprés hi'n faràs poms,⁶⁸⁶ o lo que't volràs.

¶ ⁶⁸⁶ Llegiu *pans*.

Après deus saber que en aquest mes les abelles comencen de examinar, y per lur joventut y per lur ergull y abundància que han ixen de lurs cases. Per què és mester que aquell qui és guardià de les abelles en aquest mes sia avisat que quant veurà exir la multitud de les abelles de les cases que llavors ab grans crits y brogit de calderes o altres coses semblants y espantar-se an. Y les abelles novelles, per rahó del gran brogit que hoyran, tantost se seuran en algun ram y aturar-s'an,⁶⁸⁷ que no se'n yran hun dia o II. Per què és mester que tantost ages cases novelles ben perfumades, en les quals poses les abelles que seran exides o hauran fet exam a manera de ram. [5] Emperò, guarda que no les toques ni les poses dins les cases fins que la VIII o VIII hora del dia sia passada. Y entre tant no te'n parteixques, mes guarda-les bé fent lo tabustol que havem dit, fins que vinga la hora conivent per a collir-les, ço és, quant comencen a sentir la fredor de la nit y no han poder de fogir ni fiblar. Y, si les prens en la calor del dia, totes fogirien o fiblarien, que no les gosaries tocar. Y llavors ab les mans poràs-les metre totes en la casa nova y fer a ton plaer sens enuig ni dampnatge. Emperò, deus saber que moltes abelles són que, tantost com han examat o són exides de la casa ab la calor del sol, per lur joventut fugen. Los senyals que mostren quant deuen fogir les abelles són tals: sàpies que II o III dies ans que deguen fogir fan gran brogit dins lurs cases, per què lo guardià de les abelles, quant veu tals senyals, deu ésser solícit que y tinga esment que no se'n puguen fogir.

[6] Y sàpies que semblant senyal fan les abelles quant volen batallar, ço és, les majors ab les menors. Y llavors semblantment ixen de lurs cases y posen-se en hun ram y fan totes huna pua⁶⁸⁸ a manera de mamella. Y si baix al fi de la mamella trobaràs alguna grossa abella major que les altres, sàpies que aquella és lur rey, y tantost són pacificades entre elles. Encara deus saber que quant veuràs barallar les abelles, si les volràs pacificar, escamparàs entre elles aygua mesclada ab mel, y tantost se seuran y faran aquell ajustament semblant de mamella.

[7] Y, si per ventura les abelles faran dues o moltes de aquelles mamelles, tantost tu untaràs-te ab such de huna erba que's diu *mellis fafilli*,⁶⁸⁹ que és erba coneguda, o ab such de api. E primerament tu ab la mà untada pendràs los reys de les abelles que trobaràs pus baix que les altres. Y són molt pus grosses y pus ^{72v}longues ab les cuixes pus dretes, y ab majors ales, y de pus bella color y pus neta, y lisos, sens pèls, si donchs no eren massa plens o grossos, car llavors han en lo ventre alguns cabells o pèls a manera de agulló o fibló, mas no'n usen que'n facen mal. Tots ensemps mesclar-los has en la casa nova y tancaràs-la y ells mateixos se ordenaran. Axí mateix se acostumen de fer hunes abelles grosses y grans y peloses y negres, les quals cové que sien mortes, car torben les altres, y que les abelles llises romanguen.

¶ ⁶⁸⁷ en alguna rrama o en algunos manteles blancos e frescos.

E faziendo aquel rroydo podrá las aquedar M. ¶ ⁶⁸⁸ Llegiu pinya. ¶ ⁶⁸⁹ Llegiu mellisofillum.

Y si·s esdevé que les abelles exissen sovint de lurs cases ab lurs reys, llavós sien toltes les ales als reys, car sàpies de cert que si les abelles majors, que dien reys, no·s mouen, les altres menors no·s mourien.

[8] Y, si per ventura les abelles no examenaren o no multiplicaran o si examenaran y no hauran rey, llavós pots-hi metre II o III exams ab hun rey solament dins huna casa. Emperò, que sien ruxades ab aygua mesclada ab mel. Dins la casa sia mesa la mel y stiguen totes ben tancades que no ixquen huna per III dies. Y sien leixats uberts alguns forats gichs que puguen respirar, mas que no puguen exir. Y en tal manera aturaran los III exams tots ensemps, posat que sien exits de diverses cases, car ells han de lur natura que les abelles que són nades y nodrides ensemps en huna casa no habiten leugerament ab altres abelles estranyes en altra casa nodrides, si donchs no·s fa per la manera desús dita. Y, si per ventura alguna casa de abelles per alguna pestilència o malaltia serà molt minvada, y volràs aquella casa reparar, guardaràs alguna casa de abelles que y veges entrar y exir multitud de abelles, y obriràs-la y guardaràs en qual bresca haurà polls que no sien nats encara, que sien grossos. Axí com veges que deguen ésser reys, tu pendràs aquella bresca o aquell tros hon seran los polls grossos. Y perquè no sien nats del tot, mas que sien prop [de] nàixer. Y aquella bresca tu posaràs dins la casa despolblada. Y per temps aquells polls que seran reys naixeran y poblaran la casa de altres abelles. [9] Y, si vols haver conexensa quals polls deuen ésser reys, sàpies que tu·ls veuràs en lurs forats de les bresques molt pus amples y pus llonchs y majors que no los altres. Y sàpies que llavors se deuen transportar quant ells comencen a rompre la cobertura del forat de la bresca hon serà y esforcen de traure los caps, car si·ls mudaves ans que no fossen madures les coses acabades per a nàixer, sàpies que morrien y no profitarien res la tua obra. Encara deus saber que, si algun exam de abelles soptosament se llevarà y volrà fogir, faràs-li brogit o remor, y tantost tornaran a lur casa ho·s posaran en algun ram. Y poràs-les metre en altra casa novella perfumada ab los perfums que ja havem dit.⁶⁹⁰

IX.

DE LA EXPERIÈNCIA QUALS SEMENTS SE DEUEN SEMBRAR EN AUTUMPNE AVENIDOR

Los grechs han aytal experiment, que quant ells volen saber qualque sement que ells volen sembrar si profitarà aquell any axí avenidor, en aquest ¶^{73r} temps de juny

¶ ⁶⁹⁰ E podrás las y meter con la mano asý dentro de la colmena fecha de canyas o de vergas como dentro de algund vaso de tierra. E a la tarde quando serán repositadas podrás las asentar en las otras colmenas de abejas.

VIII. De fazer pavimentos, tejas e rejolas. En aqueste mes podrás obrar los pavimentos de los terrados que son continuadamente al sol e a la pluvia. E podrás fazer los adobes e tejas e ladrillos por la manera que es dicha M.

en hun loch humit ells fan huna era gica, y caven y aplanen-la, y que stiga en lloch que'l sol puga ben tocar. En aquella era separadament ells sembren de cascuna sement que ells volran sembrar hun poch, axí ordi com forment, com legums, com altres sements. Y cobren la sement llaugerament, y no han cura més avant de regar, mas leixen-la star axí sembrada en la era fins a XX dies de juliol, que comença segons dien exir aquella estela que dien canícula. Y llavors regoneixen cascuna sement per si. Aquella sement que trobaran secada de la calor del sol rebugen de sembrar, ço és, que no la sembrarien aquell any, mas l'altra sement que trobaran humida y que'l sol no la haurà cremada, de quella sement sembraran, pensant que aquella sement fructificarà. Y dien que cascuna sement ha alguna estela apropiada en cascun any a fructificar o no.

Encara yo he hoÿt dir que en hun libre que feu l'Alcabit, moro,⁶⁹¹ y no res menys ó he trobat scrit en diversos libres y per experiència ó he vist que en aquest mes de juny deuen conciderar lo XIII dia, hi'l XIII hi'l XV de la luna que sia girada dins aquest mes de juny y no altre. Per los XIII dia vos significarets III⁶⁹² mesos primer vinents començats en juliol. Y, si aquell XIII dia serà plujós y ple de núvols, sàpies que ls III mesos primers seran plujosos, ço és, juliol, agost, setembre, octubre. Y, si per lo matí és núvol o plou y après migdia fa bell y clar, los dos mesos primers seran plujosos y los II darrers exuts y clars. E⁶⁹³ per semblant manera poràs conciderar del XIII dia de la lluna y del XV, posat que aquestos III dies fossen en juliol, puix la lluna se fos girada en juny.⁶⁹⁴ Y sàpies que poch anys són que no u trobes per veritat.⁶⁹⁵

X.

DE OLI DE CAMAMIRLA

En cascuna lliura de oli metràs huna onza de la flor groga de la camamirila, y fan-ne a llevar aquelles fulles blanques que stan entorn la flor groga. Y leixaràs-lo star al sol y a la serena per XL dies.

¶⁶⁹¹ Aquest passatge és una interpolació de l'obra *Maymu' fi 'l-filāha* de l'autor toledà del segle IX Ibn 'Abd al-Kabir ibn Yaḥyà Ibn Wāfid. Veiem com el nom al-Kabir es converteix en el text en Al-Cabit.

¶⁶⁹² Llegiu III.

¶⁶⁹³ *por cada una ora de aquel día XIII podrás considerar e judgar los III meses venideros M.*

¶⁶⁹⁴ *De aqueste mes de junyo los judgarás M.*

¶⁶⁹⁵ *Ca algunas vezes fallece M.*

XI.

DEL VI FLOREJAT QUE'S FA DE LA FLOR DELS RAHIMS QUANT FLOREIXEN

Pren dels rahims agrests o salvatins, que's apellen llambrusques, quant floreixen y sien ben exuts que no y haja ros ni altra banyadura, y posa'ls al sol per tal que, si res hi ha de la humor, que la leixen. Aprés, metràs-los en hun cedaç claret, en manera que'ls grans del rahim romanguen en lo cedaç y la flor passe per lo cedaç en algun lloch net y bell. Y aquesta flor que caurà, mesclar-la has ab mel y lexaràs-ho star per XXX dies. Aprés, tempraràs-ho per la manera que damunt havem mostrat de fer vi rosat. ||^{73v}

XII.

DE LA FARINA DE ORDI

Del ordi que és encara vert, ço és, que no és perfetament madur, tu'n pendràs alguns manolls y liga'ls y torra'ls en lo forn, perquè la mola del molí lo puga molre. Y en cascun munt de ordi, quant lo molràs, tu y metràs hun poch de sal y conservar-s'è gran temps.

Ací acaba lo mes de juny.

JOLIOL

X.

LES HORES DEL MES DE JOLIOL⁶⁹⁶

Les hores de aquest mes de juliol són eguals ab les de juny. La primera hora del dia la tua hombra haurà dels teus propis peus XXII peus; la segona, XII peus; la tercera, VIII peus; la quarta, V peus; la quinta, III peus; la sexta, II peus; la setètima, III peus; la octava, V peus; la novena, VIII peus; la deena, XII peus; la onzena, XXII peus.

Rúbriqua del mes de juliol

Ací comencen los capítols de ço que's deu obrar en lo mes de juliol, segons orde de agricultura y llauró.⁶⁹⁷

- I. Primerament, de llaurar los camps que ja són stats llaurats, de segar y collir los forments, de arrenquar les males erbes de les vinyes, de cobrir les rael dels arbres puix les messes ne són llevades, de magencar o cavar llaugerament les vinyes novelles.
- II. Dels orts y de les plantes que y són y que y fan a plantar y sembrar.
- III. De empeltar los arbres fruiters.
- IV. Dels bestiar grans y menors, y mesclar femelles ab mascles.
- V. De estirpar l'agram.⁶⁹⁸
- VI. Del vi esquilèntich.
- VII. De fer ydromel que's fa de mel y aygua a manera de exarop.
- VIII. De vinagre esquilèntich.
- IX. De mostalla. ¶^{74r}

I.

DE LLAURAR ALTRA VEGADA LOS CAMPS

En aquest mes de juliol se deuen tornar a llaurar los camps que ja són stats llaurats en abril per rahó de la erba que y serà brotada, que'l sol la puga ben cremar. Axí mateix, en aquest mes poràs segar y collir los forments en la manera que havem dita. Los boschs que volràs llaurar per haver camps en aquest mes poràs y requer⁶⁹⁹

¶⁶⁹⁶ Aquest capítol en l'original llatí apareix al final de cada llibre. ¶⁶⁹⁷ *Primerament, de aparellar*

la era per batre los blats, De segar o fer meses, eliminar. ¶⁶⁹⁸ En el text *agram*. ¶⁶⁹⁹ *Llegiu arrenquar.*

los arbres o boscatges que són axí. Emperò, que les rael lurs arrencades y toltes, o cremades y les rames quant la luna serà minva. En aquest mes, quant les messes seran llevades dels camps, deuràs cavar y ajustar molta terra a les rael dels arbres que seran en los camps d'on hauràs llevades les messes. Y açò per tal que la calor del sol no·ls faça dampnatge, car, puix les messes ne són llevades, no han qui·ls defena de la calor del sol, per què és mester que molta terra los sia ajustada a les rael. Y sàpies que hun home destre en hun dia cobrirà XX arbres grans. En aquest mes de joliol deus altra vegada magencar o cavar leugerament los mallols, arranquar l'agram.⁷⁰⁰ Emperò, deu-se fer de matinada o vesprada. En aquest mateix mes deus arrenquar la canyota y la sisca ans que comencen los dies caniculars, que comencen a XX de aquest mes.

II. DELS ORTS

Los orts que són en regadiu, en lochs frets, se deuen ara plantar y sembrar de cols, y ràvens,⁷⁰¹ alfàbega, malves, bledes, letugues, porros.

En aquest mes sembraràs los naps. Y sàpies que los naps volen terra fondo cavada y magencada y ben femada y que·s puga regar o que·l lloch sia ben humit, mas millor ixen en loch sech y soblonós o terra laugera, y que·l lloch sia encomat, que no sia montanya. [2] Encara deus saber que la propietat de cascuna terra muda la natura y los noms dels naps, car moltes terres són en què los naps són estaquenys,⁷⁰² y lonchs y lisos de color negra. Y, si de aquella mateixa llavor sembraràs per II anys contínuament en altra terra, tornaran naps redons y blanchs o d'altra forma o color: semblant se fa en Barcelona de les cols redones o de la col de flor que ve de Alexandria. Emperò, tota natura de naps vol que la terra sia bé y sovint cavada y atridada y ben femada. Y açò no solament profitarà als naps, mas encara a la sement que après dels naps serà sembrada. A II jornals de bous basten a sembrar IIII sisterns o cinch de llavor, y cascun sistern pesa II lliures. [3] Si per ventura són massa espesso[s], entrelligiràs-ne alguns perquè aquells que romandran se facen pus grossos. Si vols haver bella sement de naps, quant seran prou grossos tu·n arrenquaràs los que hauràs mester ab les fulles. Après, tu·ls tallaràs les fulles, emperò que ab lo nap romanga de cascuna fulla mig dit a través. Y posar-los has en clots ben cuberts de terra y pijaràs-los bé, y faran bella llavor.

¶⁷⁰⁰ En el text *agraz*.

¶⁷⁰¹ *armuelles M*.

¶⁷⁰² A M llegim: *en que los nabos son escaques, es a saber son luengos e lisos e de color negra*.

III. DELS ARBRES FRUYTERS

En aquest mes de juliol poràs empeltar dels arbres fruiters per la manera que ja t'és mostrada damunt. Y sàpies que'l Pal·ladi per experiència provà, y yo semblant-^{74v}ment o he provat encara en agost, que en aquest mes ell empeltà per la manera damunt dita peres o pomeres en loch humit, y viu que prengueren maravellosament. Y yo dich que en los mesos de juny, y de juliol y de agost he fet empeltar pereres, pomers,⁷⁰³ poncemers, limoners, sirers, pruners, presequers⁷⁰⁴ y altres semblants arbres, y han vixcut los empelts y fer fruyt lonch temps. En aquest mes deus llevar dels fruyts que algun arbra⁷⁰⁵ haurà massa carregat no solament aquells que trobaràs neulats mas encara dels altres, per tal que'l arbre llance la sua humor a nodrir los altres que seran romasos, y fer-s'an molt pus bells. [2] Y si lo lloch és fret, en aquest mes poràs plantar branques de polcemer, emperò que contínuament sien regats. Y lo Pal·ladi fa testimoni que ell ne plantà en est temps y contínuament los regava y floriren y feren fruyt en aquell any. Axí mateix, en aquest mes poràs empeltar figueres. Y faràs entrecavar les plantes dels pins⁷⁰⁶ y pots collir les amelles.

IV. DELS BESTIARS MAJORS Y MENORS

En aquest mes deus mesclar les vaques ab los bous per emprenyar, car les vaques porten lo prenyat X mesos. Y, si en aquest mes se emprenyen, poran ésser socorregudes de les erbes de la primavera,⁷⁰⁷ car vindran a parir en lo abril o maig que les erbes seran grans de què poran provehir a si mateixes y als fills, y torbar-s'an ab ells que no hauran cura de emprenyar-se en la primavera perquè no hagen a parir en lo yvern. Diu Columel·la,⁷⁰⁸ filòsof, que a hun toro basten XV vaques per a emprenyar. Y deus saber que les vaques, per massa grosses no's emprenyen.⁷⁰⁹ Per què és mester que hagen les pastures temprades, emperò, si haurà abundància de pastures, cascun any les deus fer emprenyar, car bé ó sostendran. Y, si no han tanta pastura, emprenyar-se an hun any⁷¹⁰ y no altre.⁷¹¹

¶⁷⁰³ Nota al marge esquerre amb mà posterior: *en est mes se poden empeltar pereres, pomeres, presequers y altres. Lo modo de empeltar o trobaràs en lo fl. 70 y fl. 100.* ¶⁷⁰⁴ *albarcoques M.* ¶⁷⁰⁵ *Llegiu arbre.* ¶⁷⁰⁶ *En llatí l'arbre és la palma.* ¶⁷⁰⁷ *e debes saber que las vacas quando viene la primavera e han buenos pastos ergulléscense e*

requieren enprenyarse. E en el tiempo que parirían sería invierno e non aurían qué comer nin podrían criar los terneros M. ¶⁷⁰⁸ *Llegiu Columel·la.* ¶⁷⁰⁹ *Ca sepas que mucha gordeza les vieda que nin se enprenyen M.* ¶⁷¹⁰ *En el text ay.* ¶⁷¹¹ *mayormente si las vacas aquellas son diputadas a labrar o tirar carros o fazer otra labor M.*

[2] En aquest mes deus mesclar los moltos ab les ovelles. Y deus triar los moltos que sien blanchs, tots sens màcula, y que hagen la llana blana. Y no solament deuen ésser blanchs en lo cos, mas encara que hagen la lengua blanca.⁷¹² E diu lo filòsof Columel·la que moltó que sia negre no pot engendrar fills blanchs. Los moltos que elegiràs per emprenyar les ovelles sien alts, y grans de cos, y ab gros y ample ventre, y ben cuberts y vellosos de llana blana, y la coha longa, y lo front ample, y grans collons y sia de hun any o II, encara que fins a VIII anys poden emprenyar. [3] La ovella deu haver gran cos y gran ventre y ben carregada de llana, y la llana sia longa y blana. Emperò, no la deus leixar emprenyar fins que haja II anys, y pot-se ben emprenyar fins a V anys.⁷¹³ Encara deus provehir que les ovelles no hagen la pastura en llochs que haja espines ni boscatge, car sàpies que·ls guasten la llana y a vegades les nafren. [4] Y deus mesclar les ovelles ab los moltos en aquest mes, per tal que·ls fills que hauran ans de l'yvern hagen alguna fortalea per millor passar la yvernada. Diu Aristòtil que, si vols que les ovelles conceben molts mascles, tu guardaràs que lo dia que s'emprenyaran faça vent de tremuntana y que·l bestiar stiga la cara girada ¶^{75r} vers tremuntana. Y, si vols que engendren femelles, espera que faça vent de migjorn y lo bestiar stiga la cara vers migjorn.⁷¹⁴ [5] Alguns són que ans que·ls moltos tornen ab les ovelles ni les emprenyen, ells los separen de les ovelles per II mesos, per tal que en aquest temps que deuen emprenyar les ovelles sien pus delitosos y més luxuriosos. Altres són que contínuament leixen jaure y usar los mascles ab les ovelles.⁷¹⁵ Si per ventura entre les ovelles haurà alguna que sia malalta o ronyosa, venràs-la perquè en lo yvern no stiga en ton poder, perquè són bèsties flaques y fàcilment porien morir.

V.

DE ARRENCAR LO GRAM

En aquest mes de juliol se deu arrencar lo gram com lo sol comença entrar en lo signe de Càncer qui és mijant juliol.⁷¹⁶ Y dien los grechs que·l gram que serà arrencat per aquesta manera que havem dita jamay no y tornarà. Encara dien que, si hauràs hun càvech de coure o de llautó que haja II o III dents a manera de rastell, y quant lo càvech serà ben calent, apagaràs-lo en sanch de boch o de cabró a manera com qui vol temprar, y tot gram que serà arrencat ab aquell càvech morrà y may no tornarà.

¶⁷¹² *menos de màcula. Ca sepas que sy han màcula alguna en la lengua que engendrarán los fijos semblantes, es a saber, bragados o maculosos M.*

¶⁷¹³ *Mas en el seiseno o seteno ella fallece del todo que non es apta a concebir M.* ¶⁷¹⁴ *E farás*

por manera que los carneros masculos tornen con las ovejas M. ¶⁷¹⁵ *abarrisch e syn doctrina. E aquesto por tal que continuadamente ayan fijos e leche.* ¶⁷¹⁶ *e que la luna sea sexta e que sea en el signo de Capricornio M.*

VI. DEL VI ESQUILÈNTICH

En aquest mes de joliol deus fer vi esquilèntich en tal manera: tu hauràs la ceba marina que sia nada en muntanya o en loch prop de mar. En aquest mes quasi passat lo mig del mes, que comença exir la stela canícula, tu la tallaràs ab hun coltell de fust o ab canya que no la toch ferro. A la hombra que no la toch lo sol, tu la ficaràs o la leixaràs star per alguns dies. Y, remogudes les escorces foranes qui són ja seques o podrides y totes les fulles, metràs-ne en ampolles plenes de vi a ta coneguda, y usaràs de aquell vi. [2] Altres ó fan per tal manera: que prenen les escorces de la ceba marina y enfilen-les y meten-les en lo vexell del vi per manera que no toquen als fons, y leixen-les-hi star per XL dies, y après trahuen lo fil ensemps ab la ceba marina. Y sàpies que aquest vi fa cessar tota tos y tota reuma⁷¹⁷ y purga lo ventrell de tota fleuma, y allarga'l ventrell, y aprofita molt a la melsa o aquells qui són esplenètics, y conforta la vista.⁷¹⁸

VII. DE LA CONFECIÓ DE YDROMEL QUE ÉS A MANERA DE EXAROP

Quant aquella estela canícula exirà vers mijant joliol, tu hauràs aygua de font pura hun vexell de terra ple, y leixaràs-la star hun dia a la serena. Y hauràs mel que no sia bollida, y a III sisterns de aygua tu metràs hun sistern de mel, y en diversos vexells tu ó partiràs. Y hauràs fadrins vèrgens que no hagen coneguda fembra carnalment, los quals no cessen per espay de V hores de menar y mesclar ab bastons aquella aygua ab la mel. Aprés leixaràs-los star aquells vexells per espay de XL dies al sol y a la serena.

VIII. DEL VINAGRE ESQUILÈNTICH

En aquest mes de joliol hauràs la ceba marina que sia blanca y llevaràs-li les corces foranes y del que serà dins tu'n pendràs pes de huna lliura y mija. ¶^{75v} Y, tallada ab coltell de fust o ab canya, fer-n'as troços y metràs-la en hun vexell de

¶⁷¹⁷ En el text *relma*.

¶⁷¹⁸ *e ayuda mucho a la digestión e la conforta M.*

vidre en què haja VII⁷¹⁹ sisterns del pus agre y pus fort vinagre que pugues haver. Y leixaràs-ho star al sol y a la serena XL dies y que'l vexell sia ben tanquat. Aprés dels XL dies trauràs-ne la ceba, y colaràs diligentment lo vinagre y metràs-lo en hun vexell de vidre o de terra envernïcat. Y té moltes virtuts, semblant del vi que havem dit, y majorment contra tota reuma.⁷²⁰ Y yo he provat que oli qui's fa de la ceba marina és molt profitós a tota reuma,⁷²¹ lo qual oli se fa per tal manera: hages la ceba marina y fes-ne tallades quantes volràs fins a mijà ceba, y metràs oli en huna olla nova .I. quartó y més avant, y ab lo oli metràs hun poch de aygua o de vi pur, y ab la ceba ensemps posaràs-la al foch que no y haja flamada, y coga tant fins que l'aygua o lo vi sia consumat. Y, llavós, lo oli començarà a gronyir y poràs conèixer que lo oli és romàs tot sol encara si'l deixaràs coure hun poch.⁷²² Aprés, colaràs lo oli per hun bell drap y conservaràs-lo quant sia refredat en alguna ampolla y tapparàs-lo. Y usaràs de aquell oli en totes viandes que degues menjar oli. Y sàpies que breument cessa la tos. [2] Altres fan lo vinagre esquilàtich en altra manera, lo qual és molt profitós a la digestió y a la salut de tot lo cors, prenent VIII onzes de la ceba marina tallada axí com damunt havem dit y meten-la dins hun vexell de terra⁷²³ envernïcat en què haja XXX cisterns de vinagre. Y meten-hi huna onza de pebre y menta seca, tot piquat, y tanquen lo vexell. Y usen aquell vinagre en temps de necessitat.

IX.

DE MOSTALLA

Pren de la sement de la mostalla III lliures y piquaràs-la bé, y XV lliures de mel y huna lliura de oli de olives d'Espanya, y II lliures de vinagre, y mesclaràs-ho tot ensemps y conservaràs-ho en algun vexell.

Ací acaba lo mes de joliol.

¶⁷¹⁹ Llegiu XII. ¶⁷²⁰ En el text *relma*.

¶⁷²¹ En el text *relma*. ¶⁷²² *vale más M*.

¶⁷²³ *me*, eliminat.

AGOST

[XIV.

LES HORES DEL MES DE AGOST]⁷²⁴

Les hores de aquest mes de agost són eguals ab les hores del mes de maig. La primera hora del dia haurà la tua hombra dels teus peus propis XXIII peus; la segona, XIII peus; la terça, VIII peus; la quarta, VII⁷²⁵ peus; la quinta, III⁷²⁶ peus; la sexta, III peus; la setètima, VI⁷²⁷ peus; la octava, VI peus; la nona, VIII peus; la deena, XIII peus; la onzena, XXIII peus. ¶^{76r}

Rúbriques del mes de agost

Ací comencen los capítols del mes de agost de tot quant deuràs obrar ni fer en lo fet de agricultura y del que's pertany a llauró.

- I. De arar o cavar los camps que són magres, de aparellar les venemes.⁷²⁸
- II. De reparar la vinya vella o magre.
- III. De espampanar⁷²⁹ les sarments y arrancar la canyota.
- IV. De cremar les pestures.
- V. Dels orts y de les plantes que y fan a plantar.
- VI. Dels arbres fruiters.
- VII. De les abelles.
- VIII. De trobar aygua en lloch sech.
- IX. De fer pous.⁷³⁰
- XI. De manar aygua, ço és, a[y]g[u]aduit.
- XII. De mesures y pesos y de canals per hon vendrà l'aygua.
- XIII. De fer agrast melat.

¶⁷²⁴ Manca el títol *De horis*. Aquest capítol en l'original llatí apareix al final de cada llibre.

¶⁷²⁵ Llegiu VI. ¶⁷²⁶ Llegiu III. ¶⁷²⁷ Llegiu III.

¶⁷²⁸ *e de entreccavar las vinyas en los lugares fríos M.*

¶⁷²⁹ En el text *escampanar*.

¶⁷³⁰ Manca el títol X. *De aqua probanda* (La comprovació de l'aigua).

I.

DELS CAMPS MAGRES

A la darrerria de aquest mes de agost deuràs llaurar lo camp que serà magre y pla y humit. Axí mateix, en aquest mes en los llochs que seran prop de mar deus aparellar los cubs, y botes, y portadores y altres aparallaments necessaris a les venemes. Encara en aquest mes en los llochs frets poràs magencar y aplanar les vinyes.

II.

DE REPARAR LA VINYA VELLA

Si la vinya és vella o magre, que no haja poder, y la volràs reparar, tu en aquest temps o en lo septembre, quant hauràs collida la venema, faràs-la podar, y après la cavaràs, y quant serà acabada,⁷³¹ sembraràs-la de lopins. Y quant seran nats y que sien hun poch grans, tu faràs cavar la vinya altra vegada y arrencaràs y soterraràs tots los lopins, cavant. Y sàpies que açò li darà gran virtut, molt major que si la femaves ab fems, car sàpies que los fems muden la sabor del vi y los lopins la adoben. No és profitós femar les vinyes.⁷³²

III.

DE PAMPANAR LES VINYES FREDES

En aquest mes en los llochs frets, si la vinya és poderosa,⁷³³ deu ésser espampada, ço és, que sia llevada huna partida de la multitud dels pàmpols perquè la calor del sol pugua més llaugerament madurar la venema. Emperò, si lo lloch hon serà la vinya ¶^{76v} és lloch calt i sech, sovint deus llevar los pàmpols, ans si's podia fer, n-i deuries ajustar d'altres perquè la calor del sol no cremàs les rael dels ceps ni la venema, perquè en lo espampanar de les vinyes hi deu haver concideració segons la manera damunt dita. En aquest temps deus altra vegada cavar la vinya y arrencar la canyota y la sisca.⁷³⁴

¶⁷³¹ Llegiu cavada.

¶⁷³² con estiércol M.

¶⁷³³ e en lugar humido M.

¶⁷³⁴ e falguera por tal que el sol les pueda quemar las rayzes M.

IV. DE CREMAR LES GARRIGUES

Ara és lo temps que deus cremar les garrigues o boscatges, per tal que en autumpne [y] en lo yvern y puga nàixer erba novella o brots novells per provisió de bestiar. Y les rames o branques grosses poran servir per a llenya per a cremar.

V. DELS ORTS

⁷³⁵En aquest mes, en los orts qui són sens aygua, poràs sembrar naps, ràvens. Y sàpies que volen terra ben grassa y fonda y moltes vegades cavada. Y no volen argila blanca ne humida ni que en la terra haja pedres brescades.⁷³⁶ Y fan-se molt bells en lloch arenós. [2] Y deuen-se sembrar après que haurà plogut, si donch[s] no eren en lloch que no's poguessen regar. Y tantost com són sembrats, és mester que sien cuberts de terra ab càvech o ab rastell llaugerament. A hun jornal de bous basten⁷³⁷ quatre sisterns de llavor. Hun sistern és II lliures.⁷³⁸ Y sàpies que aquest sement no ha mester fems, mas en lloch de fems y metràs palla ben menuda, car pus bells se fan, y molt més dolços y saborosos si sovint los ruxes ab aygua salada. Molts dien hi's cuyden que·ls ràvens qui són molt coents y han major verdor y tendror y les fulles pus blanques y suaus que són femelles. [3] Y de aquestos deus estochar la llavor. Y fan-se molt majors si·ls talles les fulles, no totes mas algunes, hi·ls tresplantes, y caves sovint, hi·ls cobres ab terra lurs rael. Y, si volràs que·ls ràvens no sien tan coents, tu metràs a remullar la sement dels ràvens dins huna escudella en què haja mel y aygua y lexar-ho has star per hun dia y huna nit. Y metràs la sement entre panses que sien piquades, y dins la pasta de les panses metràs la sement dels ràvens y seran plasents de menjar. Y deus saber que los ràvens y les cols verdes fan dany als ceps o parres si·ls sembres prop de ells, car són discordants en natura.

En aquest mes pots sembrar safanòries.

¶ ⁷³⁵ en los lugares secos M.

¶ ⁷³⁶ e ha grant plazer del cielo nubloso.

E dévense sembrar en grandes eras espaciosas e mucho fondo cavadas M.

¶ ⁷³⁷ II o M. ¶ ⁷³⁸ así que quatro sisterns valen VIII libras M.

VI.
DELS POMERS Y ALTRES ARBRES FRUYTERS

En aquest mes se poden empeltar en escorça les pruneres. Hi's poden empeltar pereres velles entre la scorça y lo fust ab palluxó, segons damunt havem dit.⁷³⁹ Encara se poden empeltar ab escudet les pereres novelles en les branques novelles ab les fulles y escorça de altres brots novells de altres pereres. En aquest mes poràs empeltar polcemer en lloch de regadiu.

VII.
DE LES ABELLES

Les vespes o semblant de abelles que apellen bunirons⁷⁴⁰ y altres qui són de linatge de vespes fan gran mal a les abelles, en aquest mes les deus matar.⁷⁴¹

VIII.
DE TROBAR AYGUA ¶^{77r}

Aquest mes és convenient atrobar aygua en lochs sechs o fer pous hon no ha fonts. Y tendràs aytal manera: que ans que'l sol hixqua, tu yràs al lloch hon volràs cercar aygua, y gitaràs-te en terra abocat la cara vers sol ixent, y posaràs la tua barba en terra. Y, si veuràs en algun lloch llevar algun fum a manera de núvol crespa y soptil, axí com si era ros que caygués, tu llavors tendràs senyal de algun arbre, o fust o pedra que sia en aquella part hon hauràs vist aquell núvol prop de aquella, car sàpies que aquest tal senyal mostra⁷⁴² que en aquell lloch sech y deu haver aygua. Emperò, és necessari que conegues si l'aygua que és en aquell lloch és molta o poca segons la color o linatge de la terra sobre que serà lo senyal. [2] E deus saber que si la terra és argilosa mostra que l'aygua serà poca y no haurà bona sabor. E, si és sablonosa, ço és, que tota sia sabló prim, mostra poca aygua y no plasent de beure y limacosa y molt fonda. E, si la terra és negra, mostra que de l'aygua de la pluja serà humida. Y quant y cavaràs trobaràs que l'aygua exirà axí com si [d]estil·lava y no serà mostrada, y no serà molta, mas serà plasent de beure. E, si la terra serà argila blanca, mostra que y haurà aygua convenient, mas les venes de l'aygua no seran certes. E, si lo lloch serà sablonesch, de sabló gros mesclat ab

¶⁷³⁹ Nota al marge esquerre amb mà posterior: *empeltar pereres ab escudet. Los modos de empeltar mira lo fl. 70 y lo fl. 100.* ¶⁷⁴⁰ *Llegiu borinots.*

En l'original llatí *crabrones* (abegots). ¶⁷⁴¹ *Así meso debes labrar todo aquello que es olvidado de fazer en el mes de jullio M.* ¶⁷⁴² *mostra*, eliminat.

pedres menudes semblants de aquelles que's troben en los rius, mostra que haurà venes certes y gran habundància d'aygua. E, si lo lloch serà rocha vermella o roja, significa que y ha molta aygua y bona. [3] Emperò, après que y hauràs trobada l'aygua, és mester que provehixques que no's puga perdre per fenelles ni per altres llochs incerts. Y deus saber que l'aygua que naix al peu de la muntanya o de la roqua mostra que és molta aygua y bona y freda. Mas l'aygua que naix en los camps y en los plans comunament són salades y fexugues y de mala sabor. Y, si les aygües o fonts que naixen en los camps o llochs plans hauran bona sabor y hauran prop alguna muntanya, sàpies que elles prenen naiximent de la muntanya.⁷⁴³ [4] Encara te mostraré altres senyals per a trobar aygua en llochs sechs: si trobaràs jonchs prims, o pol o hun arbre que's apella en latí *agatascus*⁷⁴⁴ o altres erbes que són acostumades de nàixer en lloch humit. Emperò, guarda que en aquell no sia acostumat de tenir les aygües de la pluja, mas de si mateix haja aquells senyals o aquelles plantes.⁷⁴⁵ [5] Llavós, serà cert que allí trobaràs aygua. Y cavaràs huna gran fossa que sia de amplària de III peus y fonda de V peus. Y quant lo sol se pondrà, hauràs hun bell vexell de aram o de plom y untaràs-lo ab algun greix, y posaràs-lo abocat dins aquella fossa baix en terra, y ab vergues y canyes tu'l cobres.⁷⁴⁶ Y posaràs terra sobre tot açò, en manera que tota la fossa sia ben cuberta. Emperò, que no toque lo vexell que hauràs mes dins. [6] Après, en lo següent dia per lo matí, descobriràs la terra, y la rama y les vergues, y pendràs aquell vexell y guardaràs si dins lo vexell ha alguna humor o algunes gotes de aygua. Y, si'n trobes, sàpies de cert que en aquell lloch trobaràs aygua. Encara dich que si no has vexell de coure o de plom que almenys hages huna olla de terra ¶⁷⁴⁷ y sia solament secada al sol y no sia envernçada ni cuyta al foch. Per semblant manera, sen[s] untar posa-la abocada al fons de la fossa⁷⁴⁷ y cobre-la en la manera damunt dita,⁷⁴⁸ y al matí regonexeràs-ho. Y, si en aquell lloch ha molta aygua, sàpies que trobaràs tota la olla disolta y fusa per la gran humor de l'aygua. Encara ho pots provar per tal manera: tu metràs baix dins la fossa hun vellor de llana sùtzia que no sia llavada y cobriràs la fossa per la manera damunt dita. Y al matí regoneixeràs lo vellor y pembràs-lo entre les mans. Y, si per lo pembre ell llança aygua, sàpies que en aquell lloch y ha habundància d'aygua. [7] En altra manera ó poràs provar: tu metràs dins la fossa huna llàntia plena de oli y encessa, y cobriràs-la axí com damunt. Y, si al matí tu la trobes apagada, en aquell lloch y ha habundància de aygua. Encara hauràs altre senyal: si tu faràs foch en aquell lloch sens que no y cal fer fossa, y après que'l foch serà cessat en aquell lloch hon hauràs fet lo foch començarà a baborar⁷⁴⁹ y gitar fum humit a manera de núvol, senyal és cert que en aquell lloch ha aygua. Après que

¶⁷⁴³ e aurán semblant sabor, si empero algunos árboles espesos cubrirán las fuentes M. ¶⁷⁴⁴ Mala lectura del mot llatí *almus*. ¶⁷⁴⁵ Assimila erròniament la frase *mas de si mateix haja aquells*

senyals o aquelles plantes (ubi praedicta signa reppereris) que pertany al paràgraf cinquè. ¶⁷⁴⁶ Llegiu *cobriràs*. ¶⁷⁴⁷ *cara del sol* M. ¶⁷⁴⁸ *ab rramas e con tierra* M. ¶⁷⁴⁹ Llegiu *vaporar*.

hauràs trobats tots aquestos senyals o alguns dels que són més certs, llavós començaràs ha cavar lo pou y serquaràs l'aygua y, si per ventura seran moltes, faràs-les venir totes en hun lloch.⁷⁵⁰

IX.

DELS POUS COM SE DEUEN CAVAR

Mas en cavar los pous y ha mester maestria per guardar lo dany de aquells qui caven, car moltes vegades se esdevé que cavant los pous encontren en alguna mena de çofre, o de alum o bitumen, que és huna manera de terra axí viscosa que si n'unten les naus o altres fustes jamay per les juntures o fenelles de les posts no y entrarà aygua ni y caldria metre estopa de aquesta terra. Bitumen untà Noè l'arca per manament de Déu perquè no y entràs l'aygua del diluvi. Y dien que aquest bitumen se troba en hun estany que és en Espalto,⁷⁵¹ regió de Judea, y no⁷⁵² se'n troba en altra regió. Y deus saber que cascuna de aquestes menes, ço és, çofre, alum y bitumen són axí dampnosos y pestilencials que soptosament la lur bavor tapa tots los sperits. Y moltes vegades s'esdevé que soptosament moren los cavadors del pou si prest no fugen, per què ans que devallen baix als fons del pou és mester que ensenguen huna llum. Y és senyal cert que si's apaga en aquell pou ha alguna mena de les damunt dites.⁷⁵³ [2] Y, si aquell loch hon faràs lo pou haurà de les matèries verinoses y és a tu necessari de haver pou en aquell loch, llavós tu cavaràs a la part dextra y sinistra del pou principal sengles forats o espiralls per los quals la bavor del pou principal puga evaporar.⁷⁵⁴ E, açò fet, tu poràs paredar les parets de cascun costat del pou principal de pedres ab bon morter. Y sàpies que'l pou deu haver d'ample VIII peus a cascuna part.⁷⁵⁵ Y de aquestos VIII peus ocuparà la paret que y faràs II peus. Axí com lo pou serà acabat de paredar almenys haja sis peus de ample. Y quant faràs les parets del pou, si la terra és arenosa o sablonosa, ab barres o puntals tu pijaràs cascuna part y ab taules, per manera que la terra no puga allenegar. Y, si és mester, baix en l'aygua fermaràs alguns pals y sobre aquells edificaràs ||^{78r} les parets.⁷⁵⁶ [3] Y, si per ventura l'aygua serà molt molla o limacosa, llavós tu y gitaràs alguna quantitat de sal y adobar-se à.⁷⁵⁷

¶⁷⁵⁰ *Empero miembro te que las aguas se deven todas buscar al pie de las montanyas cara tramuntana, ca en aquellos lugares comunamente habundan más las aguas que en otras partidas e son mucho mejores e más provechosas* M. ¶⁷⁵¹ *Llegiu Asfalt.* ¶⁷⁵² *he leído que* M. ¶⁷⁵³ *e que los cavadores*

han peligro de aquellas materias sy son allí M. ¶⁷⁵⁴ *e non de tanto danyo a los cavadores del pozo principal* M. ¶⁷⁵⁵ *sy quier sea redondo sy quier quadrado* M. ¶⁷⁵⁶ *de piedra por tal que non se puedan allenegar nin esmoyr* M. ¶⁷⁵⁷ *mucho e será más placiente de beber* M.

X.

DE LA MANERA DE PROVAR L'AYGUA

La manera de provar l'aygua novella del pou novellament cavat o fet és tal que hauràs hun vexell de aram net y bell, y ruxuràs-lo ab aquella aygua novella, y si no y farà alguna màcula o sutzura, sàpies que l'aygua és bona. Encara més tu hauràs hun vexell de aram y couràs-hi de l'aygua bé a son punt. Y si no y leixarà en los fons lims o altres fecegades, l'aygua és bona y profitosa. Ítem, si en aquella aygua couràs legums y seran prest cuyts, l'aygua és bona.⁷⁵⁸

XI.

DE AYGUA DUYT

Si volràs menar alguna aygua de algun riu o de alguna font, tu la amenaràs per alguna paret de argamaça o per canons de plom o per canal de fust o per canons de terra envernçats. Si tu la amenaràs per alguna paret de argamassa, és mester que les canals per hon correrà sien ben soldades que per les fenelles no perda l'aygua.⁷⁵⁹ E, si la menaràs per loch pla, al cap de LX o de C peus tu hauràs a fer huna piqua que haja hun peu de fondo perquè haja major virtut y força de córrer. [2] Y, si per ventura hi haurà alguna muntanya, llavós, si u pots fer, menaràs-la per les fal-des de la muntanya, y, si no's pot fer, serà gran dampnatge, perquè hauràs a cavar y foradar la montanya a cascun cap que puga passar l'aygua. Y sia tan alta la cava que y càpia la paret per hon correrà l'aygua y tan ampla que'ls mestres y puguen cabre. Y, si per ventura encontraràs algun vall corrent, llavós tu faràs alguns pilars de pedra y alguns archs per los quals puga passar l'aygua. O, si no és loch apte per a fer pilars ni archs, hauràs canons de plom y soterra'ls en aquella vall enmig de la paret de argamassa. Tu'ls enclouràs hi'ls soterraràs en manera que l'aygua que entra per lo hun cap puga exir, a manera de sortidor. Mas sàpies que molt és pus segura y pus profitosa cosa que l'ayga córriga per canons de terra envernçats encascats dins la paret, los quals canons deuen haver II dits de gruix. Y al hun cap deu ésser cascú estret, la qual estretària tinga hun palm de lonch en manera que puga entrar en lo cap ample del canó següent. Y aquelles juntures de cascun canó u[ntar]às ab calç viva pastada ab oli. [3] Mas ans que metes l'aygua per los canons, metràs dins cendra ben cernuda. Y après metràs dins los canons huna poca de l'aygua. Y açò per tal que la cendra ab aquella poca d'aygua puga roblir y soldar, si

¶⁷⁵⁸ e provechosa. Otra: sy el agua de la fuente es luziente e clara e non ya alguna yerba espesa. Que muchas vezes quando la fuente o el agua descende de

una montanya en algunt valle baxo pierde la sabor que avía alto en la montanya M. ¶⁷⁵⁹ E debe ser la canal o pasaje del agua segunt que será la quantitat del agua M.

algunes fenelles y eren romases en la juntura dels canons. Lo darrer remey y pijor és menar l'aygua per canons de plom, per tal com s'i engendra rovell, lo qual és molt nohible y contrari.⁷⁶⁰ ¶^{78v}

XII.

DE LES MESURES Y PESOS DELS CANONS DE PLOM

La mesura dels canons de plom per hon vendrà l'aygua deu ésser tal que los canons sien fets grossos, per tal manera que mil y CC lliures de plom basten a canons per hon vinga l'aygua DCX⁷⁶¹ peus. Y a LXX⁷⁶² peus deuen bastar DCCCXL⁷⁶³ lliures de plom. Y a LX peus bastaran LXXX⁷⁶⁴ lliures de plom.⁷⁶⁵

XIII.

DE FER AGRAST MELAT

Tu hauràs l'agrust que sia mig madur y mig vert, y pembràs-lo bé y faràs-ne such. Y si'n ten[s] XII lliures de such, tu hi mesclaràs II sisterns de mel, que són quatre lliures. Y sia ben clarificada.⁷⁶⁶ Y per LX dies ó leixaràs star al sol, y guarda que no y toch aygua, ni pluja, ni ros. Y aquest agràs és molt bo y profitós al cos.

Ací acaba lo mes de agost.

¶⁷⁶⁰ a natura humana. La diligencia del senyor que farà traer el agua deve ser que procure mucha, e que después, que aya grant lugar do la pueda recoger o ayuntar M. ¶⁷⁶¹ Llegiu CX. ¶⁷⁶² Llegiu LXXX.

¶⁷⁶³ Llegiu DCCCCXL. ¶⁷⁶⁴ Llegiu DC. ¶⁷⁶⁵ E a XXX pies, CCCCL libras. E a XX pies, CCXL libras. E a VIII pies, C libras de plomo. E asý que de aquí avant segunt más o menos M. ¶⁷⁶⁶ menos de fuego M.

SEPTEMBRE

[XIX.

LES HORES DEL MES DE SEPTEMBRE]⁷⁶⁷

Les hores de aquest mes de setembre són eguals ab les hores del mes de abril. La primera hora del dia haurà la tua hombra dels teus peus propis XXIII peus; la segona, XIII peus; la terça, X peus; la quarta, VII peus; la quinta, V peus; la sexta, III peus; la sèptima, V peus; la octava, VII peus; la novena, X peus; la deena, XIII peus; la onzena, XXIII peus.

Rúbrica

Ací comencen los títols del mes de setembre de ço que en lo dit mes deus obrar.

- I. Primerament, de llaurar los camps.⁷⁶⁸ ¶^{79r}
- II. De sembrar forment y ordi en los lochs frets y blans.
- III. Dels remeys que's fan quant lo camp és soblonós,⁷⁶⁹ de les mesures dels sements
- IV. De sembrar ordi tant, lo qual no havem en ús.⁷⁷⁰
- VII. De sembrar sísam, ço és, grajolí.⁷⁷¹
- VIII. De sembrar veces y semigrech.⁷⁷²
- IX. De sembrar lopins.
- X. De fer novells prats.⁷⁷³
- XI. De aparellar les venemes.
- XII. De collir los mills y paniços y parar a ocells.
- XIII. Dels orts y sembrar cascall.
- XIV. De les pomes.⁷⁷⁴
- XV. De fer païment de teules.
- XVI. De fer arrop de mores.
- XVII. De salvar los rahims.
- XVIII. Dels cepi qui podreixen los rahims per massa humor.

¶⁷⁶⁷ Manca el títol *De horis*. Aquest capítol en l'original llatí apareix al final de cada llibre.

¶⁷⁶⁸ *para el sementerio M.* ¶⁷⁶⁹ *Llegiu salinós.*

¶⁷⁷⁰ A M llegim: *De sembrar cebada camún, la qual non avemos en usu*. Manquen els títols *V. De lupino serendo* (La sembra del tramús), *VI. De piso serendo* (La sembra del pèsol).

¶⁷⁷¹ *Llegiu ajonjolí.* ¶⁷⁷² *Llegiu fenigrec.* ¶⁷⁷³ *e pensar de los viejos prados M.*

¶⁷⁷⁴ Mala traducció del terme *pomum* (fruiter) per *pomes*.

I. DE LLAURAR LOS CAMPS

En aquest mes de setembre se deuen llaurar altra vegada los camps per al sement, axí los grassos com los humits.⁷⁷⁵ Y deuen sembrar tantost mijant setembre, que són los dies y les nits eguals.

[2] Y deuen-se sembrar en luna minva.⁷⁷⁶ Y sàpies que lo camp qui és en muntanya requer que haja més fem que no lo qui és en lloch pla. A hun jornal de bous basten XXIII somades de fems, si és en muntanya, y, si és en pla, basten XVIII somades. Y deus saber que no deuen ésser escampades per lo camp de les sements dels fems, sinó tantes com aquells ne puguen mesclar ab la terra. Y açò perquè, si los fems se caven stants escampats, no profitarien res a la terra. [3] Los fems se poden escampar en qualsevol camp⁷⁷⁷ yvern. Si per ventura no·ls has pogut escampar en camp⁷⁷⁸ conjunts per rahó de pluja o al[tra oca]sió, poràs escampar sobre lo sembrat a manera com si escampaves pols o [terra] sobre lo sembrat. ¶^{79v} O si·t volràs, ab la mà poràs escampar en lo sembrat fems de cabres o de ovelles, y ab càvechs gichs poràs-los mesclar ab lo sement. Y val tant com si aguesses ben femat lo camp. Y sàpies que no profita llançar molts fems en huna vegada justats, mas poch a poch. Lo camp qui·s pot regar o és en loch humit à mester més fems que no lo camp sech. [4] Si per ventura no hauràs habundància de fems y lo camp és soblonós y arenós escamparàs en lo camp argila⁷⁷⁹ en lloch de fems.⁷⁸⁰ Y sàpies que·ls aprofita, no sols als camps, més encara a les vinyes.

II. DE SEMBRAR ORDI Y FORMENT

En los lochs que són humits o que·s poden regar o lochs magres,⁷⁸¹ vers mijant aquest mes de setembre deuràs sembrar ordi y forment en temps que sia clar y serè. Y açò per tal que ans del yvern haja més rael y puga millor sustenir les pluges y lo fret.

¶⁷⁷⁵ como los otros que son en lugar seco, asý mesmo los campos que son alto en las montanyas M. ¶⁷⁷⁶ E ayuda mucho que non nascen ay tantas yerbas M. ¶⁷⁷⁷ Llegiu en qualsevol temps d'. ¶⁷⁷⁸ Llegiu

temps. ¶⁷⁷⁹ blanca o bermeja M. ¶⁷⁸⁰ En los lugares que son arzillosos e tierra fuerte e espesa echarás o escamparás sabblón o arena M. ¶⁷⁸¹ o fríos o sombríos verdes M.

III.

DELS REMEYS DELS LLOCHS SALINOSOS

Moltes vegades se esdevé que molts camps giten salina, ço és, a manera de terra blanca semblant a sal. Y és molt dampnosa, y consuma lo sembrat y les messes. Y si hi vols donar remey, tu femaràs lo camp salinós ab festina⁷⁸² de coloms o ab fulles de ciprer, y que y sien mesclats quant araràs lo camp. Emperò, lo millor remey és que per lo tal camp faces passar algun rech de aygua.⁷⁸³ A hun jornal de bous basten V mu[i]lgs de forment. Si vols que la sement profite y fructifique millor que altra, tu leixaràs star aquella sement per alguns dies ans que la sembres sobre huna pell de huna bèstia que à non⁷⁸⁴ egena,⁷⁸⁵ la qual no és coneguda ne vista en estes partides, sinó solament en Àfrica. Y reconta Solinus en lo *Libre de les maravelles*⁷⁸⁶ que és huna bèstia que lo coll y la biga de la esquena és tot de huna pessa, que no pot girar lo cap si tota no's gira. Y és molt cruel bèstia y fort,⁷⁸⁷ y ha los ulls variats⁷⁸⁸ y de diverses colós. Y en les pastanyes dels seus ulls se troba huna pedra de diverses colós que à nom *hiona*,⁷⁸⁹ y qui la porta en la boca davall la lengua prenostica moltes coses esdevenidores. Y volentés segueix los cossos dels hòmens morts hi'ls desoterra. Encara segueix molt les cabanes dels bestiar de nit, y contrafa la veu dels pastors y menaça als cans axí com los pastors.⁷⁹⁰ Y, si veu gosso[s] que la vullguen pendre, tantost los encorta que no's poden moure ni ladrar. Y semblant fa dels hòmens, puix que tres vegades se sia mesa entorn. [2] Algunes vegades se engendren talps en lo camp qui seguen les rael dels blats, y contra estos pendràs tal remey: que hages such de huna erba que⁷⁹¹ los apotecaris la nomenen⁷⁹² *cardo benedictus*.⁷⁹³ Y mesclaràs-hi aygua, y tu ruxaràs la sement que deuràs sembrar, y lexar-l'as axí star per huna nit, y al matí sembraràs-la. Y sàpies que los talps no y poran noure. Encara contra los talps hages les branques ab les rael del cogombro amarch y trau-ne lo such. Aprés la palla que roman-drà met-la en aygua y llava-la bé fregant ab les mans. Y aquella aygua y lo such que'n hauràs tret, mescla-u y ruxaràs-ne la sement que deuràs sembrar, y no la poran noure los talps.⁷⁹⁴ Altres són qui posen en los forats hon són los talps morques de oli sens sal y los talps moren. ||^{80r}

¶⁷⁸² *estiércol* M. No apareix al DCVB. ¶⁷⁸³ *o de pluvia o de otra agua sy se puede fazer* M. ¶⁷⁸⁴ Llegiu nom. ¶⁷⁸⁵ Llegiu *hiena*. ¶⁷⁸⁶ SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium*, XXVII, 23-25. ¶⁷⁸⁷ *E la fembra es más falsa que el mas clo* M. ¶⁷⁸⁸ Llegiu *virats*. ¶⁷⁸⁹ Llegiu *hyaenia*. ¶⁷⁹⁰ *los amenazan. E faze volenterosamente danyo al bestiar* M. ¶⁷⁹¹ *es dicha en latín sedim. En las synónimas se dize ssenexium o senerium o cardo benedicto o terrestre benedicta o cardocello*

que son una especia. En otras synónimas dize que sedim es una yerba que nasce en los terrados e en las paredes e ha muchas fojas espesas e gruesas e pelosas a la cabeça. Quanto es de mi non la conozco nin le sé otro nombre sy non que M. ¶⁷⁹² *vulgarmente* M. ¶⁷⁹³ *de aquesta yerba farás suco* M. ¶⁷⁹⁴ *Otros lo fazen por otra manera, que toman aquesta agua, e quando aran o labran los campos, do conoscen aver topas echan de aquella agua por los surcos* M.

IV. DE SEMBRAR ORDI CANTERÍ

Lo ordi que's apella cantarí, lo qual entre nosaltres no és conegut, sinó ordi comú primerench, ço és, ferrage, se deu sembrar en aquest mes. Y hun jornal de bous à mester V muigs de aquest ordi. Y és mester que leixes passar hun any o dos ans que tornes a sembrar en lo mateix camp de est ordi si ja no'l femaves, tant exuga la terra.

V. DE SEMBRAR LOPINS

En aquest temps encara pus primerench sembraràs los lopins,⁷⁹⁵ y profiter-los ha molt si són sembrats ans que faça fret. Y sàpies que en camp que sia molt humit no y volen nàixer ni vol argila blanca, mas vol terra magra y leugera.⁷⁹⁶ A hun jornal de bous à mester X muigs de llavor.

VI. DE SEMBRAR LOS PÈSOLS

En aquest mes de setembre a la fi deuràs sembrar los pèsols, que són legums que volen terra leugera y sovint llaurada y loch temprat, y han gran plaer de la pluja. A hun jornal de bous bastaran III o IIII muigs de llavor.

VII. DE SEMBRAR SISAMUM, ÇO ÉS, GINJOLÍ⁷⁹⁷

La llavor qui's apel·la *sisamum*, ço és, ginjolí,⁷⁹⁸ vol terra ben podrida o arena ben graça.⁷⁹⁹ A hun jornal de bous bastaran IIII o V sisterns.⁸⁰⁰

¶⁷⁹⁵ *en qual se quiere tierra grasa o magra M.*

¶⁷⁹⁶ *E aman arzilla bermeja M.*

¶⁷⁹⁷ *Llegiu ajonjolí.*

¶⁷⁹⁸ *Llegiu ajonjolí.*

¶⁷⁹⁹ *o tierra ajustadiza M.*

¶⁸⁰⁰ *En aqueste mes podrás cavar e aparejar los campos do deurás sembrar alfalfa M.*

VIII.

DE SEMBRAR VECES, SEMIGRECH⁸⁰¹ Y FERRATGES

Ara és temps de sembrar veces y semigrech,⁸⁰² si'l vols per a menjar. Hun jornal de bous sembraràs ab VII muigs. Axí mateix, en aquest mes poràs sembrar ordi canter-ní o⁸⁰³ ferratge, car és natura de ordi qui és primerenca. Y vol terra ben llaurada y ben femada, y deu-se sembrar mijant aquest mes.⁸⁰⁴ A hun jornal de bous bastaran deu muigs de sements.⁸⁰⁵

X.

DELS PRATS A REPARAR

Ara poràs fer y femar novellament los prats. Y, si fer se porà, deuràs elegir lo camp pla y gras y que sia humit, y en lo mig sia hun poch encorbat. O, per fer prat, elegiràs alguna vall en què [entre aygua o pluja o de font] o d'altre lloch. Emperò, que no'n ixqua axí tost com hi entra, mas que s'adorma hun poch. Y que no sia molta aygua,⁸⁰⁶ car duria-se'n la terra ab la erba. [2] Lo prat pots fer y formar en qualsevol terra grassa o magra sols que sia regada. Emperò, en aquest temps la deus denejar de totes erbes que sien contràries y de [erbes que hagen] les fulles amples y de tots arbres o verdonchs. Aprés, emperò, que hauràs moltes vegades arada o llaurada la terra en què volràs formar lo prat, tra[uràs] totes les pedres que y seran, y es[mi-cu]s[aràs] totes les gleves, y femaràs-lo bé en luna creixent ¶^{80v} ab fems freschs.⁸⁰⁷ [3] Y provehiràs que ningun bestiar y puga passar, majorment en temps que sia regat.⁸⁰⁸ Y, si per ventura lo prat era vell hi havia de huna erba que's nomena *muscus*,⁸⁰⁹ sia'n arrencada.⁸¹⁰ Y sàpies que si escampes cendra en lo lloch de hon hauràs arrencada aquella erba del must, del tot la consumirà, que no y tornarà. [4] ⁸¹¹ Y lo prat vell quant lo volràs renovellar en lo primer any, y pots sembrar

¶⁸⁰¹ Llegiu *fenigrec*. ¶⁸⁰² Llegiu *fenigrec*. ¶⁸⁰³ Llegiu *per a*. ¶⁸⁰⁴ *que son los días iguales con las noches* M. ¶⁸⁰⁵ Manca tot el final del paràgraf i tot el capítol següent: *E dévese sembrar temprano, por tal que antes del invierno sea ya grande, en manera que'l bestiar lo pueda pascer, e para bastar la pastura fasta a mayo. Empero sy quieres que te baste la pastura e que ayas aun grano enta la entrada del mes de março, tu vedarás que non y pazca el ganado. E las rrayzes de la cevada començaran a brotar nuevamente. E farán fructo que podrás segar e cojer en el mes de junio así como las otras mieses. IX. De sembrar luppins. Los luppins sembrarás en aqueste tiempo en los lugares o campos que son magros, por tal que quando serán crecidos, es a saber, antes que*

non granen, los puedas arar o arrancar e soterrar en el campo e será más grasso que sy lo estercolavas. ¶⁸⁰⁶ *ca faría ay arroyo e* M. ¶⁸⁰⁷ *que nuevamente sea sacado de la balssa* M. ¶⁸⁰⁸ *o blando, por tal que las pisadas de las bestias non desigualen el prado; es a saber que un lugar sea más alto que otro, nin sus pisadas ay puedan parescer* M. ¶⁸⁰⁹ *la qual de grado nasce en las fuentes e lugares umidos, avía el prado ocupado e consumido, con diligencia* M. ¶⁸¹⁰ *e fuera echada. E en aquellos lugares que aurás arrancada la yerva tomarás y sembrar de la simiente del feno o prado* M. ¶⁸¹¹ *Empero sy el prado era tan viejo e podrido por podridura que ya no sy fiziesse yerva así como deve, déveslo nuevamente cavar o arar muchas vegadas* M.

haps. Y quant los hauràs collits, poràs-hi sembrar de la sement del fe, y pots-hi sembrar veces mesclades ab lo sement del fe. Emperò, no'l deus regar fins que la terra sia llaurada y somoguda, se sia aseguda o endurida, perquè la humor de l'aygua y la força no afolle la sement. Ni fa a regar fins que la sement comence a exir.

XI.

DE APARELLAR LES VENEMES

En los lochs calents y prop de mar acostumen de fer venemes en aquest mes y en los lochs frets aparellar⁸¹² venemes, y fan apegar les botes de manera que ab huna bota qui tenga CC c[og]es. Y cascun coge val VI sisterns y cascun sistern pesa II lliures, pesant VI lliures de pregunta, segons més o menys si les botes seran majors o menors. Si vols conéxer quant serà madura la venema, pendràs hun rahim y pembràs-lo bé ab les mans,⁸¹³ y quant és madur, la mecha torna negra. Molts són qui ab la pregunta, quant se deuen untar les botes, mesclen en XX lliures de pega huna lliura de cera nova. Aprofita [molt] a la olor y sabor del vi.⁸¹⁴

XII.

DE COLLIR MILLS Y ALTRES LLEGUMS

En aquest mes en alguns llochs acostumen de collir lo mill y lo panís y los fesols.⁸¹⁵ Ara en aquest mes deus cassar y pendre ocells, y faràs-ho per tal manera: tu p[r]en hun mussol o huna òliba⁸¹⁶ y en loch hon acostumen de venir los aucells tu pararàs los filats, y lo musol per [apar]ença y los ocells vindran al mussol y tu poràs-los cobrir ab los filats.

XIII.

DELS ORTS

En los lochs sechs y calents poràs en aquest temps sembrar cascalls. Y poràs-lo sembrar ab altres sements o llavors, car bé comporta⁸¹⁷ axí com ab gulivert,⁸¹⁸ y api y colet. I [diu Pa]l[adi] que molt bell(e)s se fan los cascalls en terra hon haja cremades sarments.

¶⁸¹² Llegiu aparellen. ¶⁸¹³ *E sy la vinasça que es en los granos de las uvas es fresca o quasi negra, sepas que la vendimia es madura* M. ¶⁸¹⁴ *ca muchas vegadas la pez lo faze amargar. E no dexa romper nin trencar nin quebrantar la pez. E por aquesta rrazón debes*

antes tastar que la pregunta non sea amargante, ca muchas vezes se estraga el vino M. ¶⁸¹⁵ *e guárdalos para el invierno* M. ¶⁸¹⁶ *e avezar la has que venga a tu poder e en algunt lugar* M. ¶⁸¹⁷ *de ser sembrado con otras simientes* M. ¶⁸¹⁸ Llegiu julivert.

Lo colet vert pots sembrar en aquest temps y tresplantar en noembre. Y servir-t'as en lo yvern de les fulles y en la primavera dels brotons.

[2] ⁸¹⁹ A la darrera de aquest mes poràs sembrar timó o frígola. ⁸²⁰

Axí mateix, vers lo mijant mes poràs sembrar orenga, y fa bé a femar y regar fins sia gran. ⁸²¹

Y pots sembrar tàperes. Y sàpies que ⁸²² lur such és molt noble a la terra, perquè és necessari si'n vols sembrar o plantar que li faces entorn gran fossa. Y vol terra seca y magra. Fortment persegueix totes les erbes qui són prop. Floreix en lo estiu y seca en lo temps que aparen ⁸²³ les tàperes ⁸²⁴, ço és, ¶ ^{81r} en lo començament del estiu, qui és en lo solstici. ⁸²⁵

[3] En la darrera de aquest mes poràs sembrar huna sement qui's apella en latí *gidi*, lo qual no he trobat quina erba és. Mas he trobat *ginich* ⁸²⁶ qui vol dir comí de Etiòpia. Encara he trobat huna erba, *donoquiamus* ⁸²⁷, qui és huna erba qui fa hunes capses a manera de campanes, dien-li erba de Senta Maria. Axí mateix, en los lochs temprats y calents poràs sembrar sement de ⁸²⁸ ràvens; e'n los lochs sechs, pastana-gues. ⁸²⁹ En la entrada de octubre poràs sembrar letugues, bledes, seliandre y naps.

XIV.

DE TUBERES QUE SÓN DE LES NESPLES

En la fi de aquest mes de setembre, quasi en la entrada de octubre, poràs sembrar tumbes, ⁸³⁰ que són natura de arbres en la partida de Calàbria o de Roma, mas en estes partides no és coneguda si donchs no són nesples. Y diu lo Pal·ladi que's poden(se) plantar de pinyols o de plantes ab rael. Y mentres són tendres volen-se nodrir y tenir a prop. Y diu que en França, quant la planten, ⁸³¹ li fan bregada en les rael. Y vol terra grassa y ben llaurada, y meten en les rael ⁸³² alga de mar. [2] Altres són qui prenen los poms de les tuberes, y quant són ben madures trahen ⁸³³ los pinyols y sequen-los al sol. Y planten-los en tal manera que'n meten III en hun loch ⁸³⁴ y reguen-los. Y com són nats escapcen los II y roman lo I, y crexen més prest que si eren III. Y fan a cavar y regar sovint, y quant han hun any tresplanten-los. [3] En lo mes de giner y de febrer ne pots empeltar en

¶ ⁸¹⁹ *Los huertos o quintans que deurás plantar en el invierno deurás agora cavar fondo de III pies. E quando la luna será menguante déveslo estercolar M.* ¶ ⁸²⁰ *ya se sea que mejor viene de planta que non de simiente, empero bien se faze de simiente, e quiere tierra caliente, cerca de mar e magra M.* ¶ ⁸²¹ *Ama mucho lugares ásperos e pedregosos M.* ¶ ⁸²² *ocupan e toman mucha tierra. E M.* ¶ ⁸²³ *Llegiu aparei-*

xen. ¶ ⁸²⁴ *Llegiu cabretes (Constel·lació de les Plèiades).* ¶ ⁸²⁵ *de junyo M.* ¶ ⁸²⁶ *Llegiu ginch.* ¶ ⁸²⁷ *Llegiu jusquiam.* ¶ ⁸²⁸ *de eneldo e M.* ¶ ⁸²⁹ *e apio, que es dicho cerefolium M.* ¶ ⁸³⁰ *Llegiu tuberes.* ¶ ⁸³¹ *untan las rrayzes con buñygas de buey frescas. E quieren tierra grassa e bien labrada o cavada fondo M.* ¶ ⁸³² *closcas de muscles o de pechelidos o M.* ¶ ⁸³³ *Llegiu cahen.* ¶ ⁸³⁴ *Llegiu clot.*

codonyer, axí mateix en pomer o perer o pruner. Los de la Calàbria⁸³⁵ dien que millor prenen si·ls empelten ab tascó, ço és, fenent lo tronch, que no ab palluxó. Y posen-li damunt hun vexell de terra per defensió. Y ajusten-hi molta terra fins al loch empeltat y mesclen-hi fems. Les tubes o nesples pots conservar entre mill, y si·ls poses en vexells de terra envernichats y ben tanquats. Yo no he trobat en sinònimes quin fruyt són les tubes, mas he trobat que són blets⁸³⁶ que·s fan davall terra,⁸³⁷ y segons diu lo libre hauria de ser arbre, per què pense que són nesples.

XV.

DE FER LOS PAYMENTS

En aquest mes poràs fer los payments de terrat, les rajoles y teules per la manera que havem dita en lo mes de maig.

XVI.

ARROP DE MORES

Arrop de mores salvatines faràs per tal manera: tu hauràs de les mores negres ben madures que·s fan en les romagueres y pembràs-les bé. Y a II parts del such tu metràs huna part de bona mel. Y couràs-ho ab poch foch fins que sia espès. Y posa-u en hun vexell de vidre o de terra envernichat.

XVII.

DE SALVAR LOS RAHIMS ¶^{81v}

Los rahims que volràs salvar és mester que sien collits de modo que no·s casquen. Y que no sien agres, ço és, que no sien verts ni massa madurs. Mas basta que lur gra sia clar com a lum y resplandent. Y, quant lo tocaràs, que sia moll y plasent de tocar. Y llevar-ne has⁸³⁸ los grans que seran podrits.⁸³⁹ Y fes per manera que hagen gran polsim, en manera que, quant seran llevats del sol los rahims, tu·ls metràs los polsims dins pregunta calenta. Y penjaràs-los en alguna casa escura y freda en què no y puga entrar vent, y axí·s salvaran.

¶ ⁸³⁵ Mala lectura del terme botànic *calabrix* (*Crataegus oxyacantha*). ¶ ⁸³⁶ Llegiu bolets.
¶ ⁸³⁷ *assí como son tóffenes o semblantes, mas non fallo que sea árbol. Porque segunt la materia M.*

¶ ⁸³⁸ *con tigeras o con otro artificio suptilmente M.*
¶ ⁸³⁹ *o secos o enterrados. E sy serán mucho verdes los otros que quedarán, dexaráslo asý estar tajados al sol un día o dos M.*

XVIII.

DEL CEP O SARMENT QUE PODREIX LOS RAHIMS

Als ceps o sarments que podreixen los rahims tu·ls deus llevar los pàmpols a cascun costat XXX dies ans que·ls degues venemar. Y solament leixaràs los pàmpols sobirans que defensen los rahims⁸⁴⁰ de la fredor.

Ací acaba lo mes de setembre.

¶⁸⁴⁰ *del sol e de la pluja e M.*

OCTUBRE

[XXIII.

LES HORES DEL MES DE OCTUBRE]⁸⁴¹

Les hores de aquest mes de octubre són semblants a les hores del mes de març.

La primera hora del dia haurà la tua hombra pròpria XXV peus; la segona, XV peus; la tercera, XI peus; la quarta, VIII peus; la quinta, VI peus; la sexta, V peus; la setèma, VI peus; la octava, VIII peus; la nona, XI peus; la deena, XV peus; la onzena, XXV peus.

Rúbriques del mes de octubre

Ací comencen los títols del mes de octubre de ço que hom deu fer segons orde de agricultura y llauró.

- I. De sembrar ordi, y forment y altres sements. ¶^{82r}
- II. De sembrar lo lli.
- III. De senyalar los ceps que no fan fruyt.
- IV. De plantar vinya, y morgonar y podar.
- V. De exobrir la vinya novella.
- VI. De morgonar les vinyes.
- VII. De empeltar los arbres y los ceps.
- VIII. De les oliveres.
- IX. De la venema quant se cull banyada.
- X. De fer oli vert y oli de llor.
- XI. De sembrar y plantar los orts.
- XII. De les pomes y de les palmes.
- XIII. De les abelles.
- XIV. De la manera de salvar vi.
- XV. De vi rosat.
- XVI. De vi de pomes.
- XVII. De vi melat.⁸⁴²
- XIX. De arrop.
- XX. De confegir codonys.
- XXI. De hun llevat que's fa de farro y de most.⁸⁴³
- XXII. De arrop de panses.

¶ ⁸⁴¹ Manca el títol *De horis*. En l'original llatí, aquest capítol apareix al final de cada llibre.

¶ ⁸⁴² Manca el títol XVIII. *De defrito, caroeno, sapa*.

¶ ⁸⁴³ *De vino levado que se faze de farro e de mosto M*.

I.

DE SEMBRAR ORDÍ, Y FORMENT Y ALTRES SEMENTS

En aquest mes deuràs sembrar *adoreum* que vol dir [centeno] y forment. Y lo dret sementer és del XX dia de aquest mes fins al VIII⁸⁴⁴ dia de deembre en los lochs temprats. Ara és lo temps de portar los fems als camps y de escampar-los. [2] Axí mateix, pots sembrar ordí comun y vol terra magra y seca, emperò convinentment se fa en grassa.⁸⁴⁵ Aquesta sement de ordí no és en ús en Catalunya. [3] Ara pots sembrar⁸⁴⁶ lopins, pèsols, gincolí,⁸⁴⁷ lo qual dien que's ginjolí,⁸⁴⁸ y pots-ne sembrar fins a VIII dies de octubre, y pots sembrar fesols. IIII muigs basten a hun jornal de bous.

II.

DE SEMBRAR LLI

Ara poràs sembrar lli, encara que per la sua gran mal[ícia] no'n deuria hom sembrar, car sàpies que tota la terra desuca y exuga. Emperò, si'n vols sembrar, sembra'n en terra ben femada y que's puga regar. A hun jornal de bous basten ||^{82v} VIII muigs de sement. Molts són que'ls sembren en terra magra.⁸⁴⁹ Y sàpies que'l vi⁸⁵⁰ n'és pus prim.

III.

DE LA SEMENT O CEP QUE NO FA FRUYT

Ara en aquest temps te deuràs pendre esment dels ceps que no fan fruyt y fer-los has alguns senyals que'ls conegues quant hauràs venemat.⁸⁵¹ Diu lo filòsof Columel·la que en hun any no's pot conèixer si lo cep és fèril o no, ans per haver verdadera conexença hauràs esperar IIII anys y així u conixeràs.

¶⁸⁴⁴ Llegiu VIII. ¶⁸⁴⁵ *Es verdat que esta tierra grasa lo consume; ella estraça la tierra magra. Non ha otra simiente que pueda mejor levar que aquesta natura de cevada, por razón de la su magrezca, porque en campo que sea grasso mucho non lo debe hombre sembrar. Ca más vale y sembrar otra buena simien-*

te, pues aquesta se faze mejor en tierra magra M. ¶⁸⁴⁶ *erps M.* ¶⁸⁴⁷ Llegiu *sisamum.* ¶⁸⁴⁸ Llegiu *ajonjolí.* ¶⁸⁴⁹ *e seca mucho espesa M.* ¶⁸⁵⁰ Llegiu lli. ¶⁸⁵¹ *por tal que las puedas enxerir, o plantar otras en su lugar e aun por tal que non seas enganyado sy quieres tomar majuelos M.*

IV. DE PENSAR LES VINYES

En los lochs calts o sechs, vers la darrerria de aquest mes, en los camps magres o en los colls molt alts plantaràs vinyes, encara que d'aquesta matèria he parlat llargament en lo mes de febrer. Axí mateix, ne pots plantar en llochs arenosos o magres. Axí mateix, en estos llochs poràs morgonar y podar no solament les vinyes, ans encara los arbres fruyters. Emperò, molt més valrà si esperes les pluges, car sàpies que la pluja no solament profitarà a les sarments que plantaràs o morgonaràs per millor metre rael y que no temen la gelada, ans encara de terra magra farà grassa. Car nul hom pot saber sens experiència la natura de cascuna terra.

V. DE EXOBRIR LA VINYA NOVELLA

Puix lo mijant de aquest més és passat, deuràs exobrir la vinya novella⁸⁵² y llevar-li has totes les rael que⁸⁵³ tu hauràs meses entre dos terres, car, si les hi lexaves créixer, llevarien tota la força a les rael jussanes y après les rael sobiranes serien cremades per lo sol o per lo fret. E deus saber que aquestes rael sobiranes no les deus tallar prop de la canya del cep principal, car sàpies que moltes més n'i tornarien a nàixer. Y per ventura per la naffra que faries en lo cep poria pendre dany, o per lo sol o per la gelada, [2] mas deus tallar luny del cep hun dit a través. Y, si la yvernada serà que no faça molt fret y que y haja aygües convinents, poràs deixar los ceps axí eixobrits, que no·ls cal tornar la terra en los clots. Y, si la yvernada serà fort y gelada, és mester hages cuberts los clots hans de mijant deembre. Y, si la yvernada serà molt fort, metràs en cascun clot fems de coloms, y ajudarà-y molt contra la fredor.⁸⁵⁴

¶ ⁸⁵² sy quier sea plantada con estaca si quier con claveras o tallo abierto o con solchs M. ¶ ⁸⁵³ en el estivo M. ¶ ⁸⁵⁴ Manca tot el final del paràgraf i els capítols VI i VII. E dize Columela que aquesto deve ser continuado por V anyos e en el començamiento. VI. De morgonar las vinyas. Aqueste

mes de octubre es mucho conviniente a morgonar las cepas, ca en aqueste mes las cepas o sarmientos non han cura aun de meter trayzes nin de meter sarmientos. VII. De enxerir los árboles e las cepas. En los lugares mucho calientes enxieren muchos las cepas e los sarmientos. E aun los otros árboles.

VIII. DELS OLIVARS

En los llochs calents y que han algun abrich ordenen y planten los olivars per aquella forma y manera que en lo mes de febrer.⁸⁵⁵ Axí mateix, en aquest mes de octubre deuen metre en sols les olives,⁸⁵⁶ axí com per avant mostràrem.

Encara en aquest temps deuen ésser exubertes les rael de les oliveres en los llochs calents, per tal que la aygua de la pluja hi pugua venir per los llochs sobirans y que s'i pugua aturar. [2] Y tots los bordalls y plantes que seran en la calç ne deuen ésser arrencades, segons que mana lo filòsof Columel·la. Mas diu lo Pal·ladi que li és semblant que algunes poques n'i deguen romandre, ço és, aquelles que seran pus fermes. Y poran servir a II coses. La huna, que si la olivera se morrà, que les plantes o almenys la huna de aquestes hi pugua romandre en lloch de la mare.⁸⁵⁷ ¶^{83r} Almenys aquelles plantes poran servir a plantar en altre olivar, y puix que hagen rael faran-se molt millor y pus tost que no si les plantaves de estaqua. Axí mateix, deus saber que de III en III anys en aquest mes de octubre fan a femar les oliveres, majorment en llochs frets, y és-los molt profitós si les femes dels fems de les cabres. Y a cascuna olivera bastaran VI lliures de fems de cabres y sengles muigs de sendra. En les rael de les oliveres se acostuma de fer huna erba que's diu *musch*, la qual és semblant de huna erba que's fa en los fems y ha moltes branques a manera de fils. Aquesta és fort dampnosa a les oliveres, per què sovint la deus arrencar. Encara diu Columel·la que les oliveres, quant han VIII anys, fan a podar. Emperò, diu Pal·ladi que a ell és semblant que cascun any se deuen podar.⁸⁵⁸ E, si per ventura la olivera no farà les olives plasents ni belles, ans les farà menudes y corcades, llavós tu hauràs huna gran barrina y ab aquella tu la barrinaràs, ço és, a la calç del arbre fins al cor. Y de algun⁸⁵⁹ ullastre tu faràs huna estaqua axí grossa que pugua ben omplir aquell forat que hauràs fet ab la barrina y per força metràs-lo dins lo forat. Y lo que sobrarà de la fusta tallaràs-ho de manera que romanga equal ab l'arbre. Aprés, tu faràs hun gran clot entorn de la çoqua de la olivera, y llançar-hi has morques de oli, en què no haja sal, y orins de home que sien de molts dies. Y sàpies que açò fa fructificar les oliveres exorques.⁸⁶⁰ Y, si per tot açò la olivera no's millorava, és mester que en aquest mes de octubre sia empeltada.⁸⁶¹

¶⁸⁵⁵ *Así que todo aquello que es nescesario a los olivares, es a saber, aparejar el campo e todas las otras cosas se deuen aparejar en aqueste mes M. ¶⁸⁵⁶ blancas e gruesas M. ¶⁸⁵⁷ La otra, que puesto que la olivera principal no muera M. ¶⁸⁵⁸ E que les sea tirado e levado todo aquello que será fallado seco*

e vicioso e flaco e que non faga fructo M. ¶⁸⁵⁹ us, eliminat. ¶⁸⁶⁰ así como el masco quando se acuesta e yaze con la fembra e la emprenya M. ¶⁸⁶¹ En aqueste mes de octubre se deven escombrar e alimpiar los valles e escombrar e alimpiar los rrios e las acequias M.

IX.
DE LA VENEMA BANYADA

Los grechs manen que, si la venema serà collida ab molta pluja, que après que·l most serà tret del cub y serà en les botes tantost com haja fet lo primer bull, ço és, I dia,⁸⁶² que sia tret y mudat en altra bota. Y llavós l'aygua que és fexuga romandrà en lo sòl de la bota y lo vi nadarà alt. Y puix que haja baxada l'aygua que serà ab ell mesclada, purament se porà conservar y salvar.

X.
DE FER OLIVERT DE OLIVES VER[D]ES Y DE LLOR

Oli vert se fa en aquest mes de octubre per tal manera: colliràs olives fresques quant comencen hun poch a vermellar, y en algun lloch a la hombra alguns dies tu les estendràs per tal que no's escalfen entre elles, y les podrides o tacades llansar-les has. Aprés, metràs en lo fahedor o trull hun muig de les olives o tantes com n'i poran cabre. Y sobre les olives tu escamparàs sal grossa. A X muigs de olives, III muigs de sal. Y molràs-ho tot ensemps en lo molí del oli. Y la pasta de les olives, quant seran ben moltes, tu la metràs en còvens que sien nous. Y estarà axí aquella pasta salada huna nit perquè reba en si la sabor de la sal. Y en lo matí següent tu la pembràs. Y sàpies que·l oli que·n exirà serà de millor sabor que altre y retrà major quantitat per rahó de la sal.

[2] Emperò, és necessari que les canals per hon passarà lo oli y les basses hon se ajustarà sien ben denejades y llavades ab aygua calenta, per manera que de les fregades⁸⁶³ ràn-||^{83v}-cies del any passat no y romanga ni li muden la sabor. Y guarda't que prop del oli no faces foch perquè lo fum no li mude la sabor.

En la fi de aquest mes poràs collir les olives de llor per a fer oli de llor en la manera que havem dita.

XI.
DE SEMBRAR Y PLANTAR LOS ORTS

En lo mes de octubre deuràs sembrar⁸⁶⁴ *citrea*, segons dien los metges, y poràs-te'n servir en lo yvern. Y vol terra ben cavada, y humorenca, y arenosa, y salada y fan-s'i moltes pus belles. Y vol que la era sia ben plana, per tal que l'aygua no se'n porte la terra y les rael romanguen descubertes. Quant serà de IIII fulles, fa a tresplantar en lloch que sia ben femat.

¶ ⁸⁶² o dos M. ¶ ⁸⁶³ Llegiu *fecgades*. ¶ ⁸⁶⁴ Inciba que en otra manera es dicha M.

Axí mateix, poràs en aquest mes tresplantar les plantes dels cardons. Y quant los plantaràs, llevaràs-los los caps de les rael's ab hun coltell y banyar-los has en fems clars a les rael's. Y deu haver espay de III peus d'una planta a l'altre perquè millor profitaran. Y volen que la terra sia cavada fondo y que sien plantades en clots que sien fondos hun peu, y en cascun clot ne metràs II o III plantes. Y en temps de yvern, en los dies que farà bell temps, hauràs cendra mesclada ab fems y metràs-ne en los clots.

[2] En aquest mes poràs sembrar mostalla, y ama terra que sia ben llaurada o terra ajustada, encara que en tot lloch naix y vol-se sovint entrecavar⁸⁶⁵ per tal que la terra entorn d'ella sia somoguda. No's alta molt d'aygua.⁸⁶⁶ La mostalla que volràs per a llavor lejaràs star fins al temps que sia colrada sens que no la caldrà tresplantar. Mas si volràs menjar-la tendra, tresplantaràs-la y fer-se à molt pus bella y pus tendra. Lo sement vell de la mostalla no és bo ni profitós per a sembrar ni ha menjar. Quant tu trenquaràs lo gra de la mostalla, si dins stà vert pots conèixer que és novella, y si és blanch dintre, és vella.

[3] En aquest mes mateix poràs sembrar malves, mas sàpies que lo yvern causa que no's fan grans. Volen terra grassa y ben femada. Y fan a tresplantar quant hauran IIII fulles.⁸⁶⁷ Y deus saber que, si vols que no facen espiga, deus-los posar sobre l'ull alguna gleva de terra o pedra. Y axí com deurien fer canya o espiga estendran l'ull per terra. Y deuen-se plantar luny huna de altra. Y volen que sien sovint cavades y en tal manera se fan pus blanques. No's volen tocar en les rael's. Si les tresplantaràs hi'ls faràs nuuç en les rael's, fer-s'an per manera que les poràs segar. A mi me par que aquest linatge de malves sia altre que no aquest que's fa entre nosaltres.⁸⁶⁸ Encara que yo he hoijt dir que alguns mengen de aquestes malves per fretura de espinax. Y paria que en Grècia y en les partides de Ytalia usassen de aquestes malves en lloch de espinax, car molt ablaneixen y alleugen lo ventre.

[4] En aquest mes de octubre, en los lochs temprats y calents, poràs sembrar sement de batafaluga y anet. Axí mateix, poràs sembrar sement de cebes y de menta, y poràs sembrar timó, y frígola, y orenga⁸⁶⁹ y tàperes. En lo començament del mes encara poràs sembrar bledes en llochs que sien sechs. Encara poràs sembrar o plantar rave salvatge o rave guallesch.⁸⁶⁹ [5] Ara poràs tresplantar los porros que hauràs sembrats en la primavera per tal que hagen gros cap, y volen-se entrecavar contínuament y sovint. Y quant los entrecavaràs ab la punta del càvech [o ab la mà], quasi qui'ls vol arrenquar, tu'ls sostllevaràs hi'ls tiraràs amunt, en manera que romanguen hun poch sospès de terra y metran major cap y faran-se pus grossos.⁸⁷⁰

¶⁸⁶⁵ eliminat, q. ¶⁸⁶⁶ Llegiu no fa falta molta d'aygua. ¶⁸⁶⁷ o V. E como más tierna es la planta, mejor se toma. E sy grande se trasplanta non se faze buena. Empero mejor sabor han quando non son trasplantadas M. ¶⁸⁶⁸ en Catalunya M. ¶⁸⁶⁹ Llegiu galesc. ¶⁸⁷⁰ Así mesmo sembrarás ozimum,

que non he fallado que simiente es. Mas segunt que he fallado en escripto en algunos libros, planta es ortolana que es buena de comer, la qual usan mucho los griegos. E nasce más súpitamente ssi antes que la siembres, es a saber la simiente, que la rruces con vinagre ligeramente M.

XII.

DELS ARBRES FRUITERS Y DE LES PALMERES

Qui ha plaer de haver arbres fruyters en aquest mes deu ésser diligent que·ls faça plantar. En aquest mes poràs plantar los palmers per tal manera: hages los dàtils que sien novells y ben madurs y grossos y plantaràs los pinyols. En la terra hon los sembraràs, mesclaràs cendra. Emperò, quant los volràs tresplantar, no·ls tresplantaràs fins en abril o en maig. Molt desigen lochs en què hagen abrich y llochs calents, y deus·los sovint regar perquè creixquen. Ama molt terra prima y sablonosa. Axí, emperò, que quant los tresplantaràs en lo clot metràs primer terra grassa, ço és, terra mesclada ab fems. Quant la planta haurà hun any o II la poràs tresplantar.⁸⁷¹

[2] Y requer que sia sovint cavada y sovint regada, majorment en lo estiu. Molts són qui reguen les palmeres ab aygua salada o de mar.⁸⁷² Si·l arbre de la palmera serà malalt, tu li descobriràs les rael y en lo clot metràs mares o fecegades de vi vell, o li tolirà alguns caps de les rael sobiranes, o hauràs huna staqua de sàlzer y per força metràs-la-y entre les rael aytant com poràs. E sàpies de cert que en los llochs hon naixen moltes palmeres sens altra cura, ço és, sens que hom no los hi plante, altres arbres fruyters no y profitaran.

[3] En aquest mes de octubre y [pot-se] sembrar(às) la sement de la pistacea. Y pot-se sembrar o en planta o tresplantar de les nous o poms que fà. Y sàpies que de aquesta manera hi ha de mascles y femelles. Y fan-se millor com se planten ensemps mascle y femella. Y, si vols conèixer qual és lo mascle, dien que davall lo cuyro [de llur pom té amagats a] manera d'ossos lonchs, los quals dien que són llurs collons. En aquelles qui [lo facen dili]g[entment] prenen aquestos aytals ossos y foraden·los y planten·los davall terra que sia ben femada, y farà lo fruyt molt pus tendre. Y per aytals maneres poden haver planta de *pistacea*. E de aquells ossos que són en lloch de collons no parien forma de collons en matèria llur, mas que han aquells ossos per collons. Aprés, emperò, que la planta de la *pistacea* serà nada, deu-se tresplantar en lo mes de febrer. Ama lloch calent y humit y sovint regar y que·l sol lo toque bé. Se pot empeltar en anet y en amenler en lo mes de febrer o de març. Aquest arbre no és conegut en Catalunya, ni·l trobe en les sinònimes. Emperò, en alguns *Palladius* arromançats he trobat que *pistacea* vol dir festuguer.

[4] Lo cirer ama llochs frets y que la terra sia hun poch humida. En les regions calentes ¶^{84v} se fa arbre gich. No pot sostenir regió o terra que sia seca ne calenta. Molt vol llochs montanyosos. Les plantes dels cirers borts o salvatges fan a tresplantar en est mes de octubre o de noembre. Y, si ha començat de fer rael en

¶⁸⁷¹ en abril, o en mayo, o en junio o en julio M.

¶⁸⁷² o meten sal en el agua e quando es desfecha rriéganlas de aquella M.

la terra, deu-se empeltar en lo començament de janer. Y pots fer planter de cirers per tal manera que prengues de les cireres quant són ben madures los pinyols, y que en estos mesos de octubre y nohembre los sembres en terra ben llaurada, y naixeran molt prest. [5] Y diu Pal·ladi que ell provà que tallà algunes branques o vergues dels planters verts dels cirers y ficà'ls prop dels ceps de la sua vinya novella per lligar-hi les sarments tendres, y que meteren rael hi's feren arbres grans. Y diu que en lo mes de giner se poden empeltar, mas millor prenen en nohembre.⁸⁷³ Altres dien que'l millor empeltar de cirer se fa en octubre. Marcial diu que'l cirer se deu empeltar ab tascó, ço és, fenent lo tronch del arbre per mig. Mas lo Pal·ladi diu que millor se empelta en escorça ab palluxó.⁸⁷⁴ [6] Si volràs empeltar cirer o tots altres arbres que giten gomes, guarda que en aquell temps que'ls empeltaràs o que hagen del tot leixada la goma o que no'n hagen encara, car mentres han goma no'ls és profitós que sien tocats ni empeltats. Lo cirer se pot empeltar en si mateix, y en prunera y en *platanus* per tal com ha les fulles amples.⁸⁷⁵

Lo cirer vol que li sia fet gran clot y ample, y que de hun cirer a altre haja gran espay, y que sia contínuament cavat y cascun any podat.⁸⁷⁶ No vol fems, ans si li'n poses [e]mbordoneix y no fa lo fruyt que deuria.⁸⁷⁷ [7] Si vols que'l cirer faça les cireres sens pinyol, segons Marcial, faràs axí: tu tallaràs l'arbre tendre del cirer quant serà alt sobre la terra II o III palms y fendràs-lo per mig fins a la rael per mig del cor. Y ab hun ferro trauràs de cascuna part tot lo cor, y tantost que'n hages tret lo cor, tu ó ajustaràs ensemps y estrenyaràs fortment ab jonchs o altre ligament les dos parts que hauràs feses per mig. Y ab fems de bou tu ó huntaràs bé les fenedures de cascuna part, y sobre la part sobirana d'on hauràs tallada la cima tu posaràs de aquella femta de [bou]. Y sàpies que a cap de hun any les fenedures seran ben soldades. Aprés, tu hauràs empelt de algun cirer que jamay haja llevat fruyt, y en lo temps que damunt havem dit tu l'empeltaràs y farà les cireres menys de pinyol.

Si lo cirer per massa humor se podrirà o farà podrir les cireres, ab huna barrina grossa faràs-li hun forat en lo tronch del arbre, per lo qual la humor se escorrerà tota.⁸⁷⁸ [8] Si en lo cirer se faran formigues, hages such de verdolagues y vinagre igualment, y huntaràs-ne lo tronch del arbre quant començarà a florir y no li poran noure les formigues. Y, si per ventura lo cirer se esmallarà per gran calor del estiu, hages III somades d'aygua de III fonts y gita-les a la calç del cirer

¶⁸⁷³ *E sy era necesidat podrás enxerir en fin del mes de enero M.* ¶⁸⁷⁴ *es a saber, que meten el enxierito o brot entre el fust e la escorça. E dize que mucho mejor se fazen todos tiempos si querrás enxerir en el tronco; es a saber con tascó, fendiendo el árbol por medio. E es necesario que le tajes o le tires todas las ramas, ca sy las y dexavan, sin dubda farían grant danyo a los enxieritos M.* ¶⁸⁷⁵ *Otros dizen que se pueden enxerir en el árbol dicho poll, el qual en*

latín es dicho populus M. ¶⁸⁷⁶ *es a saber que de las rramas mucho luengas le sean tiradas, e todo aquello que será seco o vicioso, e aun de las rramas mucho espesas le sean tiradas, en manera que las rramas que quedarán sean claras, que la una non apriete a la otra M.* ¶⁸⁷⁷ *Nota al marge esquerre amb mà posterior: cireres sense pinyol.* ¶⁸⁷⁸ *Nota al marge esquerre amb mà posterior: a formigues que hagen en los arbres.*

vers lo sol post. Emperò, per tal que la huna no li noga ne li done massa fredor, hauràs de huna erba que's apella *simphomata*⁸⁷⁹ y faràs-li'n huna garlanda entorn de la rael hon hauràs ¶^{85r} mesa l'aygua. Aquesta erba *simphomata*⁸⁸⁰ ha molts noms en latí segons les sinònimes, car és apellada *casillago*, *dens caballinus*, *canicularis*, *jusquiamus*, *idem sunt*. La erba de *jusquiamus* prou és notòria, car dien-li erba de senta Maria que fa hunes capcetes a manera de campanetes. Les altres no les conech. Les cireres no's poden salvar en altra manera sinó que sien secades al sol fins que comencen a rugar.

[9] Alguns són qui en aquest mes de octubre o en la entrada de nohembre en les regions calentes planten pomers, magraners, codonyers y altres arbres fruiters. Axí mateix, sembren amenlers y grans de cerves y pinyons. En aquest mes mateix poràs salvar les pomes y codonys y altres poms.⁸⁸¹

XIII.

DE LES ABELLES

En aquest mes se deuen crastar y tallar y regonèixer les cases de les abelles per la manera que damunt havem dit. Emperò, és necessari que's faça ab seny y diligentment, car si en les cases o buchs de les abelles hauran gran habundància de mel, deus-ne traure moltes bresques. Y, si no n'i ha gran habundància, no'n trauràs tantes. Y si n'i ha poques no'n tragues gens, fent tostemp per manera que y reste mel per a la yvernada.⁸⁸²

XIV.

DE LA MANERA DE SALVAR LO VI SEGONS PAL·LADI⁸⁸³

Per tal com diu Pal·ladi que no li oblit que ha legit en lo libre dels grechs que en lur fe disputaren y posaren en scrits de les maneres de fer y conservar lo vi, he volgut ací fer menció de ço que han legit. E sàpies que'ls grechs fan diferències en los vins. Al vi qui és dolç apel·len vi pesant o fexuch. Al vin blanch dien que moltes vegades és salat o ha sabor de sal. Aquell vi qui és groch dien que és molt

¶⁸⁷⁹ Llegiu *symfoniaca*. ¶⁸⁸⁰ Llegiu *symfoniaca*.

¶⁸⁸¹ *segunt que ya en los títulos de cada uno avemos declarado, ca en aqueste tiempo serán maduras perfectamente M.* ¶⁸⁸² *E sy verás que la colmena es menesterosa o menguada de miel, no sacarás res de miel. De fazer miel e la cera ya desuso es estada dada regla*

como lo devas fazer. ¶⁸⁸³ El capítol XIV és absent, però apareix posteriorment dins del *Tractat de plantar o empeltar arbres o de conservar lo vi* entre els folis 104v i 106v. En M apareix en aquest llibre onzè, on nosaltres també l'afegim per tal d'incloure'l al *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi.

profitós a la digestió. Aquell qui és blanch o exut o stípich, ço és que no ha dolçor alguna, dien que és bo al ventrell o al ventre qui és massa llarch. Lo vi que ve de ultramar fa les persones grogues y no engendra tanta sanch. Com fan⁸⁸⁴ los rahims negres se fa lo vi pus fort, dels rahims roigs se fa lo vi molt suau, dels rahims blanchs se fa moltes vegades vi mijancer.

[2] ⁸⁸⁵En la manera de fer lo vi, los grechs fan axí: que alguns cohen ab foch huna partida del most y tercegen-ne huna bota del most que no és cuyt, axí com si són dues somades de most cru meten-n'i huna somada y a les vegades n'i meten mig per mig. Altres grechs són qui'n fan per tal manera: que en aquest temps alguns speren que la mar és neta o no és treballada per vent, y de l'aygua de la mar ells umplen ^{105r} algunes botes o altres vexells y leixen-hi star l'aygua per hun any.

[3] Aprés, en aquest temps, quant han mès lo most per les botes meten de aquella aygua de la mar fins a la LXXX part y de guix o algepç ben passat prim la L part dins cascuna bota. Al tercer dia ab hun gran bastó mesclen-ho bé dins la bota. Y açò fa a continuar de IX en IX dies. Y aquesta medicina ajuda molt no sols a la sabor del vi ans encara a la color y'l fa conservar. Emperò fa sovint a regonèixer y tastar per tal que si's començarà a afollar que fos venut ans que fos del tot afollat. E deus saber que la natura de l'aygua de la mar és molt amigable a tots los vins. Y l'aygua que és reservada per hun any no té saladura ninguna, que tota la pert dins l'any.

Alguns són qui prenen rasina del pi y piquen-la bé, y en cascuna bota meten-n'i III onzes y mesclen-la bé ab lo most dins la bota.⁸⁸⁶ [4] Encara dien los grechs que quant moltes pluges aconsegueixen la venema en la vinya, en tant que's esdevé que lleven molt de la venema⁸⁸⁷ y en lo most ha molta aygua, la qual cosa poràs provar si'l tastes. Llavós los grechs cohen al foch tot lo most fins que la XX part ne sia consumida; emperò millor és que y metes en les botes ab lo most ensemps la C part de guix. Los hòmens orientals de Lacedemònia, que és una ciutat en Grècia que antigament era apel·lada Esparten⁸⁸⁸ segons dien los grechs, cohen al foch lo most fins que la quinta part se'n és consumada y conserven-la fins a IIII anys.

[5] Encara mostren que de agre vi fan tornar bo en tal manera: que ells prenen farina de ordi ben subtil, ço és, de aquella que la mola escampa quant se mol lo ordi. Y prenen-ne⁸⁸⁹ III onzes y mesclen-lo en lo vexell del vi, y leixen-lo-y star per huna hora y puix trahen-lo'n. Encara que lo libre non declare bé, emperò a mi par que's faça en huna de II maneres o que la farina sia mesa en hun drap ben ligat y mès dins la bota. Y aprés huna hora que'l ne traguen o que la farina sia destemprada ab aquell vi mateix, y axí destemprada sia mesa dins la bota y ben

¶ ⁸⁸⁴ os otros vinos, de M. ¶ ⁸⁸⁵ Entre aquestos vinos cerca dichos, es a saber, fuertes convenientment e plazientes M. ¶ ⁸⁸⁶ E dizen que la resina faze el vino

diurético M. ¶ ⁸⁸⁷ es a saber, que se gasta aquello que es de dentro del cuero del grano de la uva M. ¶ ⁸⁸⁸ Llegiu Esparta. ¶ ⁸⁸⁹ ratllat i eliminat huna onza y mija.

mesclada y que y stiga huna hora. Y en aquest espay la farina per la sua fexuguea tantost davallarà al fons del vexell. Y que tantost lo vi ne sia tret y mudat en altre vexell, y la farina romanga en aquell hon la hauràs mesa. Y aquesta darrera manera me sembla pus rahonable car en altres libres he legit que la farina, encara la palla del ordi, adoben molt lo vi ab què no y aturen molt. Y semblant he legit que fa lo mill, mes⁸⁹⁰ que no y ature més de hun dia, car tornaria agre. Altres són segons lo Pal·ladi que en lo vi, quant és agre, meten fregalades fresques o mares de vi que sia dolç y fan-lo tornar bo.⁸⁹¹ Si vols que·l vi haja bona odor dins breu temps, ompliràs hun barril de most y hauràs grans de murta ben sechs y piquaràs-los, y metràs-los dins aquell vexell y deixaràs-los-hi star per X dies. Aprés col·laràs aquell vi y romandrà ab bona odor. Altres són qui prenen la flor del rahim⁸⁹² y sequen-la en la hombra. Aprés piquen-la y passen-la sobtilment per un cedàs prim y a III cadis, vol dir barril, ||^{105v} —mas millor paria que fos mesura, la qual no trobe per scrit—, de la qual flor de rahims prim passada dins lo vexell ben tapat y retrà lo vi fort bo y de bona sabor, y a cap de VI o VII dies destaparàs lo vexell y poràs usar de aquell vi.⁸⁹³

[6] Si vols fer que·l vi sia plasent y suau, hages huna manada de fenoll y altra manada de sajorida secats y polvorisats y mesos dins lo vexell y mesclaràs-ho bé tot ensemps. Y quant serà ressegut poràs-ne usar. Altres són qui prenen los pinyons mundats⁸⁹⁴ y linguen-los en bell drap de lli, y meten-lo dins lo vexell del vi y leixen-lo star per V dies. Aprés trahen-los-ne y usen de aquell vi.

[7] Si volràs que·l most dins breus dies sia fet tal com si era vell, pren amenles amargues, donzell vert, frugen gumen,⁸⁹⁵ semigrech,⁸⁹⁶ y fregaràs-ho tot ensemps tant com te sia vijares y piquaràs-ho tot ensemps. Y en cascuna àmphora, que és mesura qui comprèn III muigs y cascun mug pesa XLIII lliures, tu metràs de aquella pólvora hun quatum, qui pesa III grans de ordi o fins a mija dragma. En altra manera hi ha ciatum qui pesa X dragmes, y axí pren qual te vulles que·l vi serà meravellós. Si lo vi sabrà a pregunta y vols que no y sàpia, hauràs àloen, mirra, cotomagmam,⁸⁹⁷ —aquesta spècia yo no he trobada— de cascuna equalment, y faràs-ne pólvora y mesclaràs-la ab mel. Y en huna ampolla de vi metràs-ne huna dragma y mija y perdrà la sabor de la pregunta.

[8] Si vols que lo vi que haja hun any haja parença que sia de molts anys, hages huna onza de huna erba que·s apel·la corona de rey y III onzes de glicídia,⁸⁹⁸

¶⁸⁹⁰ dentro del baxillo M. ¶⁸⁹¹ Otros dicen que y meten glericidie secas. Aqueste vocablo non he fallado escripto en ningunt libro, mas he pensado que son madres de vino secas. E manda que non sean echadas muchas e mezclan la bien e largamente con el vino en semble. E pueden ne usar e beber grant tiempo que non se muda M. ¶⁸⁹² es a saber de aquellas que fazen

lambruscas M. ¶⁸⁹³ Aquestas dos medidas cadis ni sirichinisa non he podido fallar que medidas son. E asý sea fecho a buen arbitrio del leedor M. ¶⁸⁹⁴ que salgan de dos pinyas menos de fuego M. ¶⁸⁹⁵ Mala lectura de pini frugiferi gummen (resina de pi fructífer). ¶⁸⁹⁶ Llegiu fenigrec. ¶⁸⁹⁷ Llegiu crocomagma (safrà). ¶⁸⁹⁸ Llegiu glycyridiae (regalèssia).

que no coneix, si ja no és mares de vi seques, acenardi corisi,⁸⁹⁹ qui és manera d'espich que ve de ultramar, de cascú huna onza; àloes espàtich⁹⁰⁰ II onzes. E totes les dites coses piquaràs hi'n faràs pólvora que passaràs per prim cedàs. En L sisternes de vi metràs de aquesta pólvora sis cullerades, cascun sistern pesa II lliures y mija y cascuna cullerada pesa hun argent.

[9] Si vols que lo vi que haurà la color fosca torne blanch y clar pren faves y remulla-les en vi y hauràs los blanchs de III ous. Y mesclaràs-ho ensemps ab lo vi en què hauràs remullat les faves. Y quan serà ben mesclat metràs-ho dins la bota del vi. Y mesclaràs-ho tot ensemps gran estona. Y l'endemà trobaràs que'l vi serà tornat blanch.⁹⁰¹

[10] Encara deus saber que totes les sarments dels ceps han llur propietat, ço és, que la sarment del cep negre o vermell ajuda al vi vermell y la sarment blanca ajuda al vi blanch. Donchs si tu cremaràs los sarments del cep vermell y mets la cendra dins lo vexell hon haurà vi vermell, sàpies que'l farà més vermell. Y la cendra de les sarments blanques, si serà mesclada en lo vexell hon haurà vi blanch, farà lo vi pus bell y blanch. Emperò faràs-ho axí: tu pendràs la cendra de qualsebulla sarments, o negres o blanques, y dins huna bota hon haja X mesures de vi posaràs hun muig de la cendra. Y leixaràs-la-y star per III dies, y aquella bota stiga ben tancada. Y après mudaràs lo vi en altre vexell sens la cendra. Y sàpies que'l vi serà molt pus bell si'l deixes star axí sens la cendra XL dies. Y per aquesta manera ho pots fer [¶]106r de tot vin, blanch o vermell.

[11] Si lo vi per ventura és moll o flach y vols que sia fort, pren alcea,⁹⁰² que és erba que ha nom alcea⁹⁰³ y bisti⁹⁰⁴ molexia,⁹⁰⁵ malva agrestis, malvastus,⁹⁰⁶ tots estos noms ha,⁹⁰⁷ y que'n prengues [les] fulles o la canya tendres, o les rahels cuytes, y guix, ciceris⁹⁰⁸ huna lliura i mija, o III nous de ciprés, o fulles de boix huna manada, o sement de api o cendra de sarm[ents, a]prés que cascuna de aquestes coses apuren y enforteixen lo vi moll hi's fan fort y [bo].

[12] E si per [ven]tura lo vi serà de mal[a] sabor y vols que soptosament sia bo y plasent per a beure, pren X grans de pebre y [XX] grans de pistacia y hun festuch y piqua'n tot ensemps. Y destempra'n ab hun poch del vi y posa'n en lo vi que sia [X] sisternes. Y mesclaràs-[ho] tot dins la bota y leixaràs-ho resseure y colaràs lo vi. Y [com serà colat tot] poràs-ne beure. Si lo vi serà pudent o ab mala olor y vols que tantost torna bo, en hun sistern de vi metràs VII pinyons mundats, piquats y mesclaràs-ho bé. Après leixaràs-ho resseure y colaràs lo vi y poràs-ne tantost beure.⁹⁰⁹

¶⁸⁹⁹ Llegiu *nardi Celtici* (nard celta). ¶⁹⁰⁰ En l'original llatí *epatites*. ¶⁹⁰¹ *E aun dize que sy en el vino de las favas anyaderes vino en que ayas remojados pésols o turapisa o frapisa —no se que es, mas pienso que sea vino en que ayan remojados pésols— dize que en aquel día mesmo tomará blanco el vino. E lo podrás*

mudar M. ¶⁹⁰² Llegiu *altheae* (altea). ¶⁹⁰³ Llegiu *altheae*. ¶⁹⁰⁴ Llegiu *ibisci* (malví). ¶⁹⁰⁵ Llegiu *molleche agria* (malví). ¶⁹⁰⁶ Llegiu *malvaiscum* (malví). ¶⁹⁰⁷ *Yo non la conozco. Bien conozco malvi blanch, sy es de aquesta natura* M. ¶⁹⁰⁸ Llegiu *cicer* (cigró). ¶⁹⁰⁹ *quando será bien reposado e colado* M.

[13] Encara diu lo libre del Pal·ladi, que los habitants de huna ciutat que's apel·la Cret,⁹¹⁰ trasmeteren sobre açò llur misatger al déu Apol·lo, qui·ls mostrà hi·ls donà regla de fer lo vi que seria molt bell y blanch. Y sy era novell que hauria sabor y olor de vi vell en tal manera que prenguesen IIII onzes de flor de romaní, àloe spàtich IIII onzes, màstech bo y fi una onza, spich índich mija onza, mirra electa⁹¹¹ y bo[n]a huna onza, pebre huna onza, ensens blanch y masculí y que no sia ranci ni groch huna onza, piquaràs-ho tot y mesclaràs-ho tot ensemps. Y quant serà polvorisat passaràs aquella pólvora per cedàs prim y metràs lo most o vi novell a coure en huna gran caldera. [14] Y quant bollirà, tu·l escumaràs y ab huna cullera gran de fust tu gitaràs fora la scuma ab lo[s g]rans dels rahims. Aprés que·l most haurà ben bollit y serà escumat, tu apartaràs la IIII part de aquell vi y metràs guix que sia prim, piquat y cernut III sisterns de Ytàlia que poden pesar qualsque VII lliures. Y mesclaràs lo guix ab aquella IIII part contínuament per II dies ab huna canya vert en què's tinga de la rael de la canya ab lo cap hon se tendrà la rahel. Y açò faràs fer a hun fadrí que no haja coneguda fembra carnalment. [15] Aprés, emperò, en lo dia tu mesclaràs de aquest vi en què serà lo guix ab les altres III parts del vi que seran romases. E si en lo vexell haurà X cànthers de vi, tu hi mesclaràs la quarta part o la mitat de aquella part del vi hon serà lo guix, y ultra açò hi metràs IIII cullerades de aquelles pólvores que damunt havem dites. Y ab aquella mateixa canya vert o altre semblant tu faràs ben mesclar les pólvores ab lo vi per hun fadrí verge. Y és mester que·l vexell romanga ple y sia mesclat per gran espay. [16] Aprés tu taparàs bé la boca del vexell, exceptat hun petit forat per hon puga baborar⁹¹² lo most que serà cuyt, y aprés XL dies tu tanquaràs aquell petit forat, ^{106v} en manera que·l vi ne la virtut de les pólvores no's puguen esbarrar.⁹¹³ Y quant volràs, poràs-ne tastar y beure. Emperò, sobretot és necessari que aquell qui mesclarà lo guix y les pólvores ab la canya dins lo vi sia infant verge mascle, que no haja carnalment coneguda fembra o altre hom just que no haja cur[a de lu]xúria. Encara deus guardar que la bota o vexell hon starà aquell vi no [sia tapada ab] guix, mas solament ab cendra de sarments [pastada] ab vi o ab aygua.

[17] Encara si volràs fer vi medicinal contra pestilència y molt profitós a l'estómach, tu [ha]uràs hun metro⁹¹⁴ del pus fi y millor most que tu pugues haver. Y metràs-lo en hun[a] bota o altre [vex]ell y, ans que·l most comence a bollir, hauràs VIII onzes de donzell. Aprés aquest aytal [repartir]às en [tre altres vexe]lls axí com ampolles o pimentere[s], y d'aquell vi usaràs en temp[s pestilencia]l y ha conservació del ventrell.⁹¹⁵

¶ ⁹¹⁰ Llegiu *Creta*. ¶ ⁹¹¹ Llegiu *selecta*. En l'original llatí *murrae optima*. ¶ ⁹¹² Llegiu *vaporar*. ¶ ⁹¹³ Llegiu *esbravar*. ¶ ⁹¹⁴ En l'original llatí *metreta*. ¶ ⁹¹⁵ [18] *Aquellos que han acostumbrado de meter algez en el vino, agora en aquesta mes primero, el primero mosto que sale*

del cubo cólanlo. Otros lo cuezen en fuego e espúmanlo. E sy la natura del vino es ligera e umida e blanda o molla, meten y en cient cargas II sisterns de algez polvorizado. E sy el vino de sy mesmo es fuerte e de firma natura, bastará que y metas la myitat menos M.

XV.

DE FER VI ROSAT MENYS DE ROSES

Ara en aquest mes poràs fer vi rosat menys de roses per tal manera: hages fulles verdes y tendres de poncemer, y metràs-les dins hun cabàs de palma y metràs-lo dins la bota. Aprés, metràs dins la bota lo most axí com exirà del cub y taparàs la bota. Y aprés XL dies metràs-hi tanta mel com te plaurà, y poràs-ne beure. Emperò, ans ne fa a traure lo cabàs y traure'n lo vi y compartir-lo en vexells.

XVI.

DE FER VI DE POMES

En aquest mes mateix poràs fer vi de pomes y d'altres fruytes, segons que ja havem parlat en los títols de cascuna fruyta.

XVII.

DE FER VI MELAT

Aprés XX dies que tu hauràs tret lo most del cub y que sia de la millor venema, tu pendràs de aquell most tant quant te volràs. Y hauràs la quinta part de mel, y en hun bell vexell o librell de terra tu menaràs aquella mel sens que no la cal bollir ne colar fins que torne blanca. Y aprés, mesclaràs-la ab lo most. Y, ab huna canya verda que stiga ab la rael y ab lo cap hon se tendrà la rael, tu mesclaràs lo most ab la mel.

[2] Y açò faràs contínuament per cinquanta dies, mesclant la mel ab lo vi cada dia huna bona estona. Emperò, és mester que, quant ho mesclaràs, que cobres lo vexell ab hun bell drap de lli blanch, per tal que ab lo mesclar lo most qui [se] escalfarà no's puga [eva]porar. Y quant seran passats los cinquanta dies, tu'n llevaràs y [dene]j[aràs] ço que nadarà sobre lo vi. Y metràs aquell vi axí mesclat ab la mel en hun altre ^{85v} bell vexell y taparàs-lo ab guix, y poràs salvar gran temps. [3] Emperò, molt millor se salvarà si'l poses entre molts vexells y que sien de terra envernçats. Y en la primavera tu'l tremudaràs de hun vexell en altre y taparàs-lo bé ab guix y posaràs-lo en algun [ce]lller o soterrani fret. Y soterraràs-lo en arena de riu y que los vexells stiguen soterrats fins al mig. Y sàpies que per ningun temps no's guastarà.⁹¹⁶

¶ ⁹¹⁶ *sy empero lo querrás fazer con diligencia segunt que te he mostrado M.*

XVIII. DE FER ARROP

Ara és temps de fer arrop qui's apella *defritum*⁹¹⁷ *caretum*.⁹¹⁸ Altre arrop y ha qui's apella *sappa*. Y tot se fa per huna manera de most bo y pur. Mas lo primer⁹¹⁹ se deu ben coure fins que torne espès. L'altre, qui és *sappa*, no'l cal tant coure. Lo primer se conserva molt temps. Lo *sappa* no passa més de hun any.⁹²⁰ Y cascú fa a escumar mentres bull.⁹²¹ Lo arrop *defritum*⁹²² vol coure fins que la terça part ne sia consumada. Mas del *sappa*, que no vol ésser tant cuyt, basta que de IIII parts romanguen les III. Y sàpies que's fa millor si ensemps ab lo *sappa* couràs codonys. Y que la lenya sia de figuera.

XIX. DE ARROP DE VI DE PANSES

L'arrop de les panses o lo vi faràs en est temps segons se fa en Espanya, lo qual estogen en vexells ben tapats. Y serveix-los axí com si era mel. Y no infla com fa la mel ni engendra fleuma ne altres humors. Tu pendràs les panses frescament fetes en molta quantitat y metràs-les en sistelles o canastes fetes de jonchs. Y que sien clars, que'n pugua bé exir la liquor de les panses. Y ab vergues primes tu primerament les faràs ben batre y cascar. Y quant veuràs que les panses seran ben blanques y ja començarà de exir la liquor, llavós tu posaràs huna olla de terra envernçada davall la cistella y pembràs-la bé y conservaràs aquella liquor que'n exirà, que's apella en latí *passum*, que vol dir arrop o vi de panses, y conservan y servir-t'as tant com la mel.

XX. DE CONFEGIR LOS CODONYS

Si vols confegir los codonys, tu pendràs los codonys que sien ben madurs y parar-los has. Y après, partir-los has en IIII o VI parts, y de cascuna part tu'n llevaràs lo cor y tot ço que sia dur ni podrit. Après, metràs-los en mel y couràs-los tant fins

¶⁹¹⁷ Aquest terme no acompanya *caretum* (*caroenum*) i aquests dos substantius són diferents mètodes d'obtenció d'arrop. Per tant, a la traducció no s'aprecien de forma correcta els tres arrops: *defritum*, *caroenum* i

sappa. ¶⁹¹⁸ Llegiu *caroenum*. ¶⁹¹⁹ Fa referència al *defritum*. ¶⁹²⁰ *por tal que non es estada perfectamente cocha M.* ¶⁹²¹ *E que sean fuera echados los granos e las otras fezes M.* ¶⁹²² Fa referència al *caroenum*.

que la mel torne a la terça part, y metràs-hi pebre picat mentre's courà. Emperò, yo dich que·ls codonys, après que seran parats, se deuen coure primerament en aygua fins que sien ben blans. Y, après que seran refredats, gitaràs-los la mel hun poch⁹²³ calenta. Y açò faràs moltes vegades fins que l'aygua ne sia exida y són pus blans.⁹²⁴ Y après, tornen-los a coure tots ensemps ab [mel] fins que la mel és espessa y ben cuyta y tals los conserven. [2] Encara més, segons lo libre del Pal·ladi, tu hauràs los codonys y piquaràs-los y trauràs-ne lo such. Y a II sisterns⁹²⁵ y mig de vinagre⁹²⁶ hauràs II sisterns de mel. Y mesclaràs-ho tot ensemps, y couràs-ho al foch suau tan fins que sia ben espès, axí com a mel pura que no sia cuyta. Après, hauràs pebre y gíngebre de cascú II onzes picades, y mesclaràs-les dins. Y reservaràs-ho ^{||}^{86r} a manera de confit, y és molt profitós al ventrell. Lo sistern de la mel és pes de III lliures, lo sistern del vi és pes de II lliures, VIII onzes.

XXI.

DE LA MANERA DE FER VI LLEVAT A MANERA DE MOSTAÇOLS⁹²⁷

Tu pendràs forment novell ben purgat y faràs-ne farina grossa. Y a hun muig de farina tu metràs huna canada de aquest most qui roman a la darrerria en lo cub qui és ben premut, y calcigat y espès. Y colaràs-lo que no y haja de la vinaça, y mesclaràs-ho bé tot. Y faràs-ne pans giquets y secaràs-los al sol. Y, quant seran sechs, tu los engrunaràs. O altra vegada ab semblant most tu o tornaràs a mesclar, y faràs-ne semblants pans. Y, com seran secats al sol altra vegada, tu·ls esmenuçaràs ben menuts. Y ab semblant most tu·ls tornaràs la terça vegada a pastar y secar al sol. Los pans deuen ésser llonchs axí com lo dit de la mà ab los caps prim[s] y en lo mig hun poch amples. Y quant seran ben sechs tu·ls estocharàs en algun vexell de terra ben tapat ab guix. Y entre l'any quant volràs fer mostaçols, que's fan ab espècies y ab çucre, poràs usar de aquest llevat, car major virtut ha que·l altre llevat.⁹²⁸

XXII.

DE LA MANERA DE FER PANSES

Les panses grogues se fan per tal manera: tu triaràs los millors rahims que hagen los grans clars, y dolços y luents. Y stant en lo cep, tu·ls torceràs los polzims y

¶⁹²³ *hun poch*, eliminat. ¶⁹²⁴ *Así se fazen en Catalunya M.* ¶⁹²⁵ *de suco de membrillos tú meterás un sistern M.* ¶⁹²⁶ *e M.* ¶⁹²⁷ Italianisme del mot

mostacciolo, pasta dolça elaborada amb diversos ingredients pastats amb most. ¶⁹²⁸ *que alçan las mujeres quando pastan el pan llicudo del trigo M.*

leixaràs-los star axí al sol en lo cep mateix fins que sien hun poch mustius. Aprés, tallaràs-los del cep y penjaràs-los a la hombra. Y aprés alguns dies, metràs-los ben pijats y estrets en alguns vexells. Y davall en lo vexell posaràs dels pàmpols en què no haja aygua ni ros, mas que sien frets⁹²⁹ y no calents. E, axí coberts, tu posaràs aquells vexells en lloch fret y sech, emperò que algun fum no·ls puga tocar ne noure. Per altra manera se fan les panses en regne de València, ço és, que han los rahims que són ben madurs y han huna caldera gran ab cendra, y posen-la al foch y meten los rahims en huna cistella. Y ab la cistella ensemps meten-los dins la caldera, solament entrar y exir, y que solament muden de color. Y trahen-los-ne y posen-los a exugar al sol. Y, quant són ben exugats, meten-los en cabassos ben pijats y estrets.

Ací acaba lo mes de octubre.

¶ ⁹²⁹ *E exprimirlos has bien con las manos.*

E en cada un vaso lleno tú meterás los pámpanos de suso que sean fríos M.

NOHEMBRE

[XXIII.

LES HORES DEL MES DE NOHEMBRE]⁹³⁰

Les hores de aquest mes de nohembre són eguals ab les hores del mes de febrer. La primera hora del dia ha la tua hombra pròpria dels teus peus propis XXV⁹³¹ peus; la segona, XVII peus; la terça, XIII peus; la quarta, X peus; la quinta, VII⁹³² peus; la sisena, VII peus; la setena, VIII peus;⁹³³ la novena, XIII peus; la deena, XVII peus; la onzena, XXVII peus.

Rúbriques de nohembre

Ací comencen los títols del mes de nohembre de ço que's deu fer ni obrar en lo art de agricultura y llauró. ||^{86v}

- I. De sembrar forment, y ordi y faves; de lentilles primerenques.
- II. De ordenar los prats y les vinyes novelles.
- III. De reparar la vinya vella.
- IV. De podar les vinyes y los arbres y fer oli.
- V. De fer olivars y oli de llor.
- VI. Dels orts y de les sements que s'i deuen sembrar.
- VII. Dels arbres fruyters.
- VIII. De les abelles.⁹³⁴
- IX. Dels remeys de aquells ceps que no fan fruyt y meten-ho en sarmen-
- X. Dels remeys de aquells ceps que no fan fruyt.
- XI. De fer molts rosers de poques⁹³⁵ vergues o plantes.
- XII. De conservar los rahims en la parra o en lo cep.
- XIII. Dels bestiar menuts y grossos com se deuen nodrir.
- XIV. De collir les abellotes.
- XV. De tallar los boscatges.
- XVI. De tresplantar los arbres grans y antichs.
- XVII. De la manera de fer oli segons los grechs.
- XVIII. De fer oli libúrnich.⁹³⁶

¶⁹³⁰ Manca el títol *De horis*. En l'original llatí, aquest capítol apareix al final de cada llibre.

¶⁹³¹ Llegiu XXVII. ¶⁹³² Llegiu VIII. ¶⁹³³ Manca la vuitena hora, que equival a deu peus.

¶⁹³⁴ e de *alimpiar sus casas* M. ¶⁹³⁵ rosers, ratllat i eliminat.

¶⁹³⁶ *por la manera que se faze en Libernia que es región de Grecia* M.

- XIX. De la manera de denejar oli que no sia bell ni clar.
- XX. De corregir la mala olor del oli.
- XXI. De corregir oli quant és ranci.
- XXII. De confegir olives.

I.

DE SEMBRAR FORMENT, ORDÍ Y ALTRES SEMENTS

En aquest mes de nohembre poràs sembrar forment y farro, qui és linatge de ordí o de civada y no'l havem usat en Catalunya. A hun jornal de bous basten V muigs de cascuna sement. Axí mateix, en aquest mes poràs sembrar ordí primerench.

En lo començament de aquest mes poràs sembrar faves. Y volen camp que sia gras y ben femat, y que sia hun poch encomat que'l such de cascuna part s'i puga aturar. Primerament, fan a sembrar; après que seran grans, deus-los escapçar; y après deuen-se entrecavar y quant són crescudes en manera que la calç los sia ben cuberta, car si eren giques no les pories ben cobrir en la calç ni en les rael. [2] Alguns dien que quant hom sembra les faves no deu engrunar les gleves que's fan llaurant en lo camp, y açò per tal que en lo yvern les gleves los ajuden a defendre lurs branques que hauran meses de la gelada. Opinió és de alguns que'l camp hon sembraràs no és pus magre ni ^{87r} se'n afolia. Diu Columel·la, filòsof, que lo camp que haurà passat per hun any que no y haurà hagut esplet, y lo camp que en l'any passat haurà hagudes [faves] y les branques o canyes de les faves y sien romases, egualment romanen grassos y fructifiquen. Hun jornal de bous de terra grassa complexen VI muigs de fems.⁹³⁷ [3] Y deus saber que, quant són espeses, millors se fan.⁹³⁸ E, sobretot, deus guardar que les sembres en luna XV, ço és, ans que'l sol prenga la lluna ne sia plena.⁹³⁹ Los grechs dien que, si remullaràs la sement de les faves⁹⁴⁰ en aygua per hun dia, sàpies que tantost naixeran.⁹⁴¹

DE SEMBRAR LENTILLES PRIMERENQUES

Ara és temps en aquest mes de nohembre de sembrar lentilles primerenques, segons la manera que havem mostrada en lo mes de febrer, y pots sembrar lli.

¶ ⁹³⁷ Llegiu *faves*. A continuació a l'M: *e sy el campo es convinientemente grasso podrás meter más simiente de favas*. ¶ ⁹³⁸ *Empero non aman lugar magro nin sombrío nin nuvuloso* M. ¶ ⁹³⁹ *Otros dicen que en la luna XIII se deven sembrar* M. ¶ ⁹⁴⁰ en

sangre de capones, dicen que yervas algunas no les pueden nozer e remojarás la simiente de las favas M. ¶ ⁹⁴¹ *Si en agua en que aya remojado nitre tu remojarás la simiente de las favas, sepas que serán cochass ligeramente e luego* M.

II.

DE ORDENAR LOS PRATS

En lo començament de aquest mes de nohembre poràs ordenar novellament los prats, segons la manera que ja havem dita damunt. Axí mateix, poràs plantar mallols y poràs-ne morgonar los ceps.⁹⁴² En los llochs frets deuràs cavar los ceps y los altres arbres y cobrir les rael. Los morgons que hauràs fets tallaràs de la mare, ço és, del cep vell, après que hauran III anys que·ls hauràs colgats.

III.

DE REPARAR VINYA VELLA

En aquest mes y encara de ací avant, poràs reparar la vinya vella.⁹⁴³ Emperò, és mester que haja grossa branca o rabaça o que sia alta de terra. Y, primerament, tu la exobriràs y sadollaràs-la de molts fems a la calç y podaràs-la estretament, ço és, que no li deixaràs gran poder. Aprés, en la canya del cep entre lo terç y lo quart peu alt sobre la terra, ab huna podadora ben tallant en aquella partida de la scorça que tu veuràs que és pus vert, tu li faràs hun gran tall y sovint tu·ls [ca]varàs. Car diu Columel·la que moltes vegades ha acostumat en la primavera de metre sarments novells en aquella partida hon serà lo tall de les quals se pot reparar la vinya vella.

IV.

DE PODAR LES VINYES Y ALTRES ARBRES

Ara, en aquest mes, comença lo podar del autumne axí en les vinyes com en los altres arbres o les oliveres, majorment en aquelles partides hon és acostumat. Axí mateix, en aquest temps se cullen les olives quant comencen ésser de moltes colors. Y de aquestes se farà lo primer oli vert, qui és molt bo, mas no retén tant com si eren negres y perfetament madures, car sàpies que quant més tarden a madurar, llavós retén més oli. [2] Y sàpies de cert que molt profita lo podar a les oliveres y encara als altres arbres, puix la terra o regió o sofrirà, ço és, que·ls sien llevades les cimes de les rames sobiranes, en manera que romanguen les branques grosses ab los rams qui són a cascun costat pus jusans, y que les leix hom baixar vers terra. ¶^{87v} Y, si per ventura los llochs hon seran los olivers o altres arbres en temps passat solia ésser ben

¶⁹⁴² *en los lugares do fallescen otras cepas M.*

¶⁹⁴³ *sy quier sea en algún plano, sy quier en pendiente, sy quier sea en campo alto o en la montanya M.*

llaurat y après per mala cura serà tornat herm y los arbres seran tornats salvatges, que no faran fruyt, llavors tu esporgaràs tots los tronchs dels arbres de la rahel fins alt, per manera que·ls bestiar menuts ni grossos no·ls puguen péxer.⁹⁴⁴ Y leixaràs-los créixer. Y quant seran grans leixaràs-los créixer les rames fins prop de terra.⁹⁴⁵

V.

DE PLANTAR LES OLIVERES

Lo mes de nohembre és apte a plantar oliveres novellament y formar olivar semblant que lo mes de febrer. Aquest arbre de la olivera ama molt que stiga en lloch alt, que no y haja molta humiditat. Y vol sovint ésser cavat y li sia gratada la escorça vella. Y, si la femaràs, farà son fruyt més abundant.⁹⁴⁶ Ara en aquest temps se poden tallar vergues per a fer còvens.⁹⁴⁷

VI.

DELS ORTS

En aquest mes de nohembre poràs sembrar o plantar en los orts alls y alls salvatges. Y volràs terra blanca ben fondo cavada. Y deus-los plantar a solchs. Y cascuns dels grans dels alls ficaràs alt en la cresta del solch. Y volen haver espay de hu al altre III dits y que no sien mesos molt fondo. Y quant pus sovint los entrecavaràs, més creixeran. Si vols que hagen gros cap, en lo temps que començaran a jugular,⁹⁴⁸ tu·ls calcigaràs, y la humor que deurien metre en los cogullons⁹⁴⁹ tornaran metre en la cabeça. Diu-se que qui soterra los alls que deu plantar davall terra quant la luna és nova sens que no sien engrunats, y après quant la luna serà ben vella los desoterra hi·ls planta engrunats segons que és acostumat, perden tota la cuyçor, que no han aquella cuyçor y sabor que solen haver. Si vols conservar los alls, met-los entre palla, y stiguen penjats al fum y salvar-se han. Ara se pot sembrar la ceba que apellen cebolla, y pots plantar los cardons.⁹⁵⁰

¶⁹⁴⁴ *nin fazer danyo alto en las cimas M.* ¶⁹⁴⁵ *pues la canya del árbol sea grande e salva M.*

¶⁹⁴⁶ *E quiere mucho que el viento de poniente o de medio día la continúe de menear e mover M.*

¶⁹⁴⁷ *e tajar estacas para paliçadas.*

Asý mesmo se puede fazer agora olio de llor segunt la manera que avemos mostrada de suso M.

¶⁹⁴⁸ *Llegiu cogullar.*

¶⁹⁴⁹ *En el text cuguls.*

¶⁹⁵⁰ *e la armocea segunt algunos dizen que es rrávano galisco M.*

VII. DE FER ARBRES FRUYTERS

Aquest mes de nohembre és molt apte a sembrar los pinyols dels arbres fruyters, axí com pinyols de préssechs, de prunes y de semblants en los llochs calents. Mas en los llochs frets baste que's sembren en giner. Y volen terra ben fondo cavada,⁹⁵¹ y del hun pinyol al altre vol haver II peus. Y com seran de II o III anys fan a tresplantar. Los pinyols, quant los plantaràs, tostemp metràs la lur punta avall ficada en terra, y no's volen cobrir fondo més avant de hun palm o II.⁹⁵² Aquestos pinyols diu lo Pal·ladi que ans que sien plantats per alguns dies deuen ésser secats al sol, mesclats entre cendra.⁹⁵³ [2] Si·ls plantaràs en lloch calent y que y haja abrich y la terra que sia hun poch arenosa y humorenca se fan bells, y si·ls plantaràs en lloch fret, que no hagen abrich y que y fira bé lo vent, tantost moren.⁹⁵⁴ ¶^{88r}

Mentre les plantes que exiran dels pinyols seran tendres, deuen ésser sovint exercolades y denejades de erbes y entrecavades. Aprés que hauran II anys se deuen tresplantar.⁹⁵⁵ Y sàpies que⁹⁵⁶ los presseguers no volen que la hu stiga lluny del altre perquè lo hu defena l'altre de la calor del sol. [3] Y deuen-se exobrir en aquest temps del autumpne.⁹⁵⁷ Y deuen-se podar.⁹⁵⁸ Y sàpies que si·ls llesves ab ferro⁹⁵⁹ alguna branca o brot vert, tantost se moren. Si lo presseguer és flach y no ha aquell poder que deuria, tu li exobriràs les rael. Y hauràs fragades⁹⁶⁰ de vi vell mesclades ab aygua y gitar-lo-y has a la calç y millorarà o fructificarà e axí com enans. Dehien los grechs que los préssechs naixeran scrits de tals letres com te volràs, fent-ho per tal manera: tu pendràs los pinyols y soterraràs-los en terra y regaràs-los. Y aprés VII dies que ells començaran obrir los pinyols, tu pendràs aquells pinyols y obrir-los has per mig y trauràs-ne lo gra, y en cascun gra tu scriuràs o

¶⁹⁵¹ Nota al marge esquerre amb mà posterior: *piñol de présech, pruna y altres.* ¶⁹⁵² *Empero yo digo que un palmo e menos. E lo he provado, que yo fazia una fuensa fonda de tres palmos. E al suelo de baxo metía estiércol e desuso del estiércol metía tierra, e desuso de aquella tierra yo plantava los cuescos, e las almendras la cabeça aguda deyuso fincada. E después cobrirlas con IIII dedos de tierra. E regávalas todas semanas una vegada, e nascían maravillosamente M.* ¶⁹⁵³ *o que sean estados conservados en tierra prima o arena e secados al sol.* [2] *Nin ay avía dada otra cura synon que después que eran salidos del pomo los alçaría. E después en aqueste tiempo los plantava. E salían maravillosamente. E sepas que se fazen más bellas que non otras. E fazen más bellas fojas que los otros. E más bella canya e de mayor durada M.* ¶⁹⁵⁴ *E yo digo que non deve hombre plantar cuescos del anyo que*

sea vixiesto, nin de anyo que sea estéril o seco, ca todas las fructas son semblantes ad aquel anyo, e nuézeles mucho al tiempo por venir. Nin aun deve hombre enxerir en aquel anyo de vixiesto vinya nin otras plantas de árboles, car todos tiempos mientras biven e trahen algunt poco a aquella esterilidad, ya se sea que muchos non lo guarden nin paran mientes. Mas verdaderamente yo lo he provado que non son fructificantes assí como los otros tiempos M. ¶⁹⁵⁵ *e que los fagas todos derechos en el foyo o fuesa que les farás, la qual non sea mucho fonda M.* ¶⁹⁵⁶ *as, ratllat i eliminat.* ¶⁹⁵⁷ *por tal que de las sus fojas mesmas se pueden estercolar M.* ¶⁹⁵⁸ *en aqueste tiempo; es a saber; que les sea tirado todo aquello que será seco e podrido e que solamente les quede los brots e rramas limpias M.* ¶⁹⁵⁹ *Nota al marge dret amb mà posterior: lo presseguer, si es poda ab ferro, mor.* ¶⁹⁶⁰ *Llegiu fecegades.*

pintaràs ab vermelló o altra tinta ço que't plaurà. Y tornaràs-los dins la crosta dels pinyols per la manera que staven y ligaràs-los diligentment ab fil o jonch que sia tost podrit. Y tornaràs-los a plantar la punta avall y regaràs-los, y per lur temps lurs préssechs o fruyts seran scrits o pintats de aquelles semblants lletres o pintures.

[4] La natura del presseguer és que'l sol li fa gran dampnatge hi'l fa secar si sovint no li ajustes molta terra a la calç, y al vespre que'l faces regar, y que haja prop de si altres arbres que'l defensen de la calor del sol. Sàpies que molt se alegra si li penjaràs en les sues branques alguna despulla de serp. Ara en aquest temps, perquè la gelada no li puga noure, li deuràs metre fems a la calç o fragades⁹⁶¹ de vi mesclades ab aygua. Molt més los profita brou de faves. [5] Si en lo presseguer se fan vèrmens, hages morques d'oli y mesclaràs-hi cendra y huntaràs-ne lo lloch hon seran los vèrmens y morran. O hauràs orins de home mascle⁹⁶² y metràs-hi la terça part de vinagre y matarà los vèrmens. Si los préssechs se cahuen del presseguer,⁹⁶³ en les rahels o tronch del presseguer tu faràs hun forat ab barrina, y dins lo forat tu metràs hun tascó de fust de lentiscle, o de sàlzer o de avet, y ficaràs-lo bé y aturaran los préssechs. E, si lo presseguer farà los préssechs podrits, tu faràs hun tall entorn del tronch del pre[s]seguer y leixaràs-ne exir hun poch de humor. Aprés, ab argila o ab brach mesclat ab palla tu ho cobriràs y ligaràs. [6] Si vols que'l presseguer faça los préssechs grans, y grossos y saborosos, tu en lo temps que floreix per III dies lo regaràs ab III sisterns de llet de cabres. Si lo presseguer és viciós que no faça bons préssechs, ligaràs-li en les branques huna manada de espart o alguna espardenyia.

Lo pre[s]seguer⁹⁶⁴ se deu empeltar vers giner o febrer en los llochs frets, mas emperò en los llochs calents, en lo mes de nohembre se deu empeltar ab ||^{88v} estacó,⁹⁶⁵ fenent lo tronch. Y deu-se empeltar prop de terra, y que'ls empelts sien nats prop de la canya del arbre, ço és, dels brots vells, car sàpies que les cimes o no prenen bé o si prenen no duren molt. Y pot-se empeltar en si mateix, ço és, en semblant pre[s]seguer, en amenler o en prunera.⁹⁶⁶ [8] Los préssechs se fan vermells si són empeltats en *platanus*, que dien que és colcàs.

Si volràs salvar los préssechs durans, faràs-los bollir en salmorra, o si'ls pares la escorça sobirana y aprés ne trauràs lo[s] pinyols hi'ls secaràs al sol en canyiços, axí com figues.⁹⁶⁷ Ítem, diu lo Pal·ladi que ell veu moltes vegades que dels présechs tendres trenquen los pinyols y la podadura⁹⁶⁸ sobra,⁹⁶⁹ y confegien-los mel o agen

¶ ⁹⁶¹ Llegiu *fecgades*. ¶ ⁹⁶² o de buey M. ¶ ⁹⁶³ Nota al marge dret amb mà posterior: *perquè no caiguen los présechs*. ¶ ⁹⁶⁴ Nota al marge dret amb mà posterior: *empeltar*. ¶ ⁹⁶⁵ Llegiu *tascó*. ¶ ⁹⁶⁶ *E podràs enxerir en almendros ciruelos e farán las ciruelas tempranas. Los priscales durán más e mejor toman en los almendros e más tempranos vienen.* [7] *En el mes de abril o de mayo*

en los lugares calientes a la sallida de cada un mes e aun en el mes de junio en toda Ytalia enxieren los priscales en escorça a manera de escudet. E puédense fazer muchos enxiertos en un árbol o rrama segunt la manera desuso ya dicha M. ¶ ⁹⁶⁷ o colgados en vergas de milgrano o semblant que ayan muchas espinas, salvarse han bien M. ¶ ⁹⁶⁸ En el text *paradora*. ¶ ⁹⁶⁹ Llegiu *sobirana*.

valor maravellosa. Ítem, sàpies que, si tu prens lo préssech convinentment madur y que no sia colpejat y li umples de pegunta calenta lo polzim y après lo mets en arrop clar que y puga nadar a sa guisa y lo vexell sia ben tancat, y salvar-s'an.

[9] Del arbre⁹⁷⁰ del pi dien que és molt profitós a totes les sements que davall ell són sembrades. Los pins sembraràs en les regions calentes en los mesos de octubre y de nohembre, y en les regions fredes en los mesos de febrer o de març. Y sembren-se dels pinyols de les pinyes de aquell any que no haja tocat foch. Amen molt terra magra y prop de mar, emperò molt majors se fan en les muntanyes. Y sàpies que, si-ls plantaràs en lloch que sia ventós y humit, que's faran fort alegres y majors. Y és cert que tot ço que nourà a altres arbres profitarà a aquest. [10] Tu pots fer molts pins axí: tu hauràs lo camp que volràs sembrar y denejaràs-lo bé y hauràs los pinyols y, axí com si sembraves forment, tu-ls sembraràs. Y tu-ls faràs cobrir laugerament que no sien molt fondos, car no deuen ésser cuberts hun palm. Y guarda que mentres són tendres sien guardats que bèsties no-ls puguen trapijar ni calcigar. Y sàpies que millors se faran si ans que-ls sembres faràs remullar los pinyons ab la closca en aygua per tres dies. [11] Alguns dien que'l fruyt del pi és molt millor si après que serà de hun any o de dos serà tresplantat en altre lloch. Emperò, los pins que volràs tresplantar sembraràs per tal manera: tu hauràs huna olla o altre vexell de terra y ompliràs-lo de terra ab molts fems. Y sembraràs-hi los pinyols justats dins hun clot en la olla, y regaràs-los sovint y tantost naixeran. Y quant tots seran nats tu elegiràs lo pus bell de tots aquells qui seran nats. Y tots los altres escapsaràs y ajudaran de tota lur força a aquell major. Y són molts que-ls leixen tots créxer. Y quant hauran III anys trenquen lo vexell hon seran plantats, y tresplanten cascuna planta per si. Y fan la fossa o clot tan fondo com són les rael, y meten los fems mesclats ab terra. Y pots-los ordenar axí com te volràs, que lo hú no cobra l'altre mentres creixeran. [12] Emperò, sobretot se ha a guardar que la rael principal entre dreta davall terra y la estaca en res no sia tocada ni nefrada, car sàpies que estos arbres no comporten que sien tocats alt en lo cap de la cima, ço és, que no sien escapçats ni baix ^{89r} en rael principal.⁹⁷¹ Si aquestes plantes dels pins espurgaràs mentres són novells, sàpies que creixeran en doble. Les pinyes poden romandre en lo arbre del pi fins en aquest temps de nohembre que poden ésser ben madures. Emperò, ans se deuen collir que no's obren en l'arbre, car com massa aturen obren-se y cahenne los pinyons. Encara deus saber que-ls pinyons no's poden salvar dins la closca, ans se salven millor quant són trencats.⁹⁷²

[13] Los pinyols⁹⁷³ de les prunes plantaràs en aquest mes en terra ben femade y ben fondo cavada. Y no volen ésser cuberts més avant de hun palm.

¶ ⁹⁷⁰ Nota al marge esquerre amb mà posterior: *Del pi.* ¶ ⁹⁷¹ *Aquesto quieren los nogales e los laureles* M. ¶ ⁹⁷² *Algunos dizen que los pinyones con sus*

casas se pueden salvar sy los metes en vaso de tierra e que los finchas de tierra M. ¶ ⁹⁷³ Nota al marge dret amb mà posterior: *dels pinols de les prunes.*

Semblantment, se poden⁹⁷⁴ plantar, si ja seran les plantes grans, ço és, de les rael de les pruneres qui a vegades fan bordalls. Y talla-les hom de les rahels y planta-les vers la exida de giner o en la entrada de febrer. Y hunta hom les rael ab fems de bou o altres fems quant los plantaràs. Y alegren-se molt de lloch humit y temprat y calent, emperò també sostenen lo fret. [14] Molt los ajuden llochs pedregosos. No volen fems, car si femes faran los fruyts podrits.

Si la prunera serà flaca que no haurà gran virtut, deus-li gitar a la calç morques de oli mesclades ab aygua o orins de bou o de hòmens vella, ço és, estantissa de VIII o X jorns, mesclada ab dos parts d'aygua o cendra de forn.⁹⁷⁵ [15] Si les prunes cauran que no les ature l'arbre, ab huna barrina foradaràs-li les rael, y en lo forat metràs-hi hun tascó de ullastre o de oliver bort y aturarà les prunes. Los vèrmens y les formigues que's noen mataràs ab almànguena o argila vermella mesclada ab alquitrà, y hantaràs-ne la prunera. Emperò, ab aquesta medicina lo arbre ne poria valer menys, perquè si u vols fer pus segurament y sens perill, tu cavaràs o regaràs sovint la prunera y morran los vèrmens y les formigues sens damnatge del arbre.

En lo mes de març a la darrerria se empelten los arbres pruneres⁹⁷⁶ fenent lo tronch ab tascó. Axí mateix, se poden empeltar en lo mes de giner, ans que comencen a gitar la goma. Y pot-se empeltar en si mateixa, ço és, en arbre de sa natura. Encara reb en si lo empelt del presseguer y del albercoquer y del amenler y del pomer.⁹⁷⁷ Les prunes se poden secar esteses sobre canyiços al sol o en altre lloch calent o sech. [16] Altres les sequen per altra manera: que les cullen y axí fresques com són collides meten-les en aygua de mar o en orins. Y fan bollir l'aygua o los orins, y ab huna sistella meten-les dintre sols hun poch y trahen-les-ne y leixen-les secar.

[17] Los castanyers⁹⁷⁸ se poden sembrar de sement o de plantes. Mas sàpies que aquells que's fan de plantes a tart profiten, que no duren per II anys, per què és molt pus expedient que's facen en sement, ço és, de les castanyes. Y poden-se sembrar en aquest mes de nohembre o deembre y encara en febrer. Les castanyes que volràs plantar deus elegir que sien fresques, grans y madures, perquè, si les volràs sembrar en aquest mes de nohembre leugerament, ^{||89v} les poràs trobar tals com havem dit. [18] Y, si les volràs sembrar en febrer, poràs fer tal provisió: tu hauràs moltes castanyes y estendràs-les en algun lloch.⁹⁷⁹ Y tu les estojaràs totes juntades ensemps y cobriràs-les totes de arena de riu y guarda que no stiguen descubertes. Y leixaràs-les star axí cubertes per XXX dies. Y après tu les trauràs de la arena y me-

¶ ⁹⁷⁴ sembrar, ratllat i eliminat. A continuació llegim a M: *Sembrar en febrero, enpero sy las plantas o siembras es menester que antes sean remojadas en lixía por .III. días, por tal que más ligeramente salgan. Así mesmo agora en aqueste mes se pueden.* ¶ ⁹⁷⁵ *mayormente ceniza de sarmientos* M. ¶ ⁹⁷⁶ Nota

al marge dret amb mà posterior: *emplent de pruneres se pot fer ab preseguer, albercoquer. Es fa en lo mes de giner.* ¶ ⁹⁷⁷ *Mas sepas que la poma es fuerte pequenya e borda que no tiene la sabor nin la natura de las otras pomas* M. ¶ ⁹⁷⁸ Nota al marge dret amb mà posterior: *Castañer.* ¶ ⁹⁷⁹ *estrecho e seco* M.

tràs-les en aygua freda. Y aquelles que seran sanes y bones per a sembrar⁹⁸⁰ nadaran o suraran sobre l'aygua.⁹⁸¹ Y, com les hauràs axí provades, poràs-les sembrar, ço és, aquelles qui seran elegides que's afonaran, no pas les altres que rodaran dalt.⁹⁸²

[19] Amen molt y volen terra molla y prima, emperò que no sia arenosa. Encara que bé's fan en lloch sablonench y que y haja humor, mas no en altra manera. De terra magra⁹⁸³ volen molt y terra pedregosa y terra en què haja pedres brescades, emperò que la pedra aquella sia diligentment trencada. May se fan bé en camp que sia argilós ni en terra que sia massa fort y ferma, ni en argila blanca ni vermella. Ama molt regiò freda, encara que a vegades se fa en llochs calents si y ha humor. Ha gran delit de star en muntanyes o en llochs ombrosos, y majorment que y puga ben ferir la tremuntana. [20] Y lo lloch on sembraràs les castanyes vol ésser ben cavat fondo II peus.⁹⁸⁴ Y pots-los metre per orde, axí com si plantaves vinya.⁹⁸⁵ Y és mester que los camps sien llaurats fondo moltes vegades ans que les sembres y, encara après que les hauràs sembrades, per lonch y través, en manera que les castanyes no romanguen descubertes. Emperò, no volen ésser cubertes més de mig peu. Y lo camp vol ésser ben femat. [21] Y a cascuna castanya posaràs hun senyal, ço és, huna canya o hun bastó. Y en cascun clot metràs II o III castanyes, y del hun clot al altre deu haver IIII peus. Y quant los volràs tresplantar és mester que hagen II anys. Encara és mester que'l camp hon les sembraràs haja algun escorredor perquè, si per ventura y venia molta aygua de pluja, que puga exir, car si l'aygua s'i aturava y fella lim, sàpies que morren les castanyes.⁹⁸⁶ Lo lloch hon plantaràs les castanyes après que seran nats, se deu cavar contínuament, en especial en los mesos de març y de setembre. Y profiten y creixen molt en especial si les podes.

[22] Poden-se empeltar, segons Pal·ladi ó provà, entre'l fust y la scorça ab empelt en los mesos de març y de setembre. Emperò, també se poden empeltar ab tascó y ab escudet. Pot-se empeltar en altre semblant castanyer o sàlzer, encara que aquells que's fan en sàlzer maduren pus tart y són pus aspres de sabor.

Les castanyes se salven si les poses esteses en canyiços o soterrades en arena soblonenca,⁹⁸⁷ o en algun vexell de terra ben tapades⁹⁸⁸ o que sien mesos en palla de ordi ben menuda.⁹⁸⁹ ||^{90r}

¶⁹⁸⁰ todas se yrán al fondon. Las otras castanyas que non serán buenas a plantar M. ¶⁹⁸¹ E aun más tú tomarás aquellas castanyas que aurás escogidas, es a saber, aquellas que serán afondadas, otra vegada tú las tomarás e cubririlas has en algunt lugar seco e estrecho con semblante arena, e dexarlas has estar por XXX días. E provarlas has otra vegada, es a saber, tres vegadas M. ¶⁹⁸² [19] E otros son que conservan en vasos de tierra las castanyas que serán quedadas escogidas. E mezclan arena con ellas. E tienenlas asy fasta tanto que las deven plantar M. ¶⁹⁸³ Llegiu negra. ¶⁹⁸⁴ es a saber, todo el campo o alomenos los

surcos do los meterás, es a saber, a tallo abierto M. ¶⁹⁸⁵ o alomenos sy las querrás sembrar arando con bestias M. ¶⁹⁸⁶ E sy quieres que aquellas vergas o bordales que nascerán a las rrayzes podrás morgonar. E después que serán rraygadas podraslas tajar o trasplantar M. ¶⁹⁸⁷ e que la una no toque a la otra M. ¶⁹⁸⁸ e soterradas en algunt lugar seco o en cuévanos o cestillas fechas de vergas de faya. E que sean bien enlodadas e cubiertas de lodo. E que non aya algunt espiral por do pueda entrar ayre nin salir M. ¶⁹⁸⁹ E que las metas en espuestas de palma o de esparto bien espesas a la manera de las pasas M.

[23] De plantar arbres fruyters

Aquest mes de nohembre és conivent en los llochs sechs y calents de plantar los bordalls de pereres y pomes y los altres que fan a empeltar. Y encara les plantes dels magraners, de codonyers, de poncemers, de nesplers, de figueres, de serveres, de sireres y de semblants qui fan a empeltar en març o en abril. Encara se poden plantar branques de morer y los amenlers y les nous y abellotes,⁹⁹⁰ segons havem dit.

VIII.

DE LES ABELLES

En lo començament de aquest mes, les abelles han acostumat de menjar la flor del tamarill y dels altres arbres salvatges en defalliment de les altres flors, per què no·ls deus tallar perquè·ls serveixquen en lo yvern. Axí mateix, en aquest mes fan a denejar les cases de les abelles, car après, durant la yvernada, no·s deuen obrir ni tocar. Mas açò se deu fer en dia clar y que no faça fret ni mal temps. Y, si no y poràs bastar o atènyer ab les mans, hages plomes de grans ocells.⁹⁹¹ Y ab aquelles plomes tu escombraràs totes les cases, que no y romanga sutzura. [2] Après tançaràs a la part forana de les cases tots los forats y fenelles, si n·i haurà, exceptats los forats per hon entren y ixen, ab brach mesclat ab fems de bous. Y untaràs-ne totes les cases a part de fora. Y posaràs sobre les cases ginestes o altres cubertes a manera de porche o teulada, per tal que·s puguen defendre del fret.

IX.

DEL REMEY DELS CEPES QUI FAN MOLTES SARMENTS Y POCH FRUYT

En aquest temps, en los llochs qui són calents, deuràs podar fort curt y a poch podar los ceps o sarments qui meten esforç en fer rames y sarments y no fan algun fruyt. Y, si lo lloch és fret, no les deuràs podar fins en febrer. Y, si per ventura en açò no·s millora, llavós tu les exobriràs ben fondo y a les rael tu·ls metràs molta arena de riu y molta cendra a les rael.⁹⁹²

¶ ⁹⁹⁰ *sy querrás fazer boscaje M.*

¶ ⁹⁹¹ *asý como bueytres, de águilas e de pagos que han plumas firmes e rrezias e estantes M.*

¶ ⁹⁹² *e otros son que les descubren las rraýzes. E entre las rraýzes e la tierra meten piedras e cúbrenlas M.*

X.

DEL CEP QUI [NO] FA FRUYT

Los grechs fan aci⁹⁹³ en aquest temps quant lo cep o sarment no fa fruyt: ells fenen lo cep en lo mig loch de la canya sens que no·l cal tallar de tot, y dins aquella fenedura meten huna pedra gica, y tanquen-ho bé ab brach. Y après han orins vells y meten-li'n a la rael y cobren-lo ab terra mesclada ab fems, y caven-la bé entorn, y fa son fruyt.

XI.

DE FER MOLTES ROSES DE POCH PLANTER

Encara que en lo mes de febrer segons nostra doctrina se deguen plantar ¶^{90v} los rosers, emperò en los llochs calents o prop de mar en aquest mes de nohembre se⁹⁹⁴ poden plantar los rosers. Y, si per ventura hauràs poch planter y volràs plantar molta terra, tu hauràs lo planter, y de cascuna branca tu faràs troços que hauran cascú IIII dits a través. Y garde que hagen III o IIII borrons en què puguen brotar. Y cavaràs ben fondo lo camp y plantaràs-les axí com si eren entregues,⁹⁹⁵ salvat lo cap. Y sien cubertes de terra, la qual terra sia ben femada y regada sovint. Y quant hauran hun any tu·ls poràs tresplantar.⁹⁹⁶ Y per tal manera poràs complir lo camp de les roses.

XII.

DE SALVAR LOS RAHIMS EN LA PARRA

Dien los grechs que, si volràs salvar los rahims en lo cep o en la parra fins a la primavera, tu faràs en terra hun gran clot prop la sarment que serà plena de rahims fondo de III peus, en lloch hon haja hombra y de amplària II peus, y ompliràs-la de sa(m)bló. Y dins aquella bassa o clot tu ficaràs alguns pals o canyes als quals tu ligaràs les sarments que seran plenes de rahims. Y, si vols, pots⁹⁹⁷ en huna vegada adovar aquelles o, almenys, cascun dia hun poch tu les hi faràs doblegar, torcent aquelles fins que's puguen ben lligar als pals, y que stiguen o pengen dins la fossa, emperò que no toquen en terra y que los grans rahims romanguen nets que no sien gens colpejats. Y quant açò hauràs fet, tu cobriràs bé aquella fossa y los rahims, o aposts o altra cobertura en manera que·l ros ni la pluja no y puga entrar.

¶⁹⁹³ Llegiu *axí*. ¶⁹⁹⁴ *pd*, ratllat i eliminat. ¶⁹⁹⁵ Llegiu *enteres*.
¶⁹⁹⁶ *dexando espacio de un pie del uno al otro M*. ¶⁹⁹⁷ Llegiu *y si no pots*.

[2] Encara dien los grechs que no solament los rahims, ans encara les pomes y altres fruytes se poden bé salvar stants en l'arbre, per tal manera que ells meten lo rahim o lo pom del arbre dins algun vexell de terra, y foraden-lo al costat y meten dins aquell pom per lo forat. Emperò, que'l vexell romanga clos y sancer a la part sobirana, per tal que pluja no y puga tocar aquell pom. Y leixen-ho axí star y salven-se. Segons que diu lo Pal[·]jadi que les pomes y altres poms se poden ben salvar si quant los hauràs collits los cobres tots de guix pastat.

XIII.

DELS BESTIARS MENUTS Y GROSSOS

En aquest mes de nohembre comencen a nàxer los primers anyells. Y deus tenir aytal manera que encontinent que'l anyell serà nat lo deus pendre en les mans y lunyar-lo de la mare. Y, ans que'l anyell prenga ni taste de la llet de sa mare, és mester que'l pastor prema bé les mamelles de la ovella y que'n faça exir alguna poca llet qui stà en los caps de les mamelles, la qual és molt verinosa y apellen-la colastra.⁹⁹⁸ Y, si lo anyell mamava aquella llet, tantost lo pendria al cor y morria. Aprés, deus tanquar en algun lloch per III dies la ovella ab lo anyell que no ixquen de aquell lloch, y sia ben calent y escur. Y aprés II dies poràs leixar anar la ovella a pastura, y que lo anyell romanga ab los altres fins al vespre que la ovella torne de la pastura. [2] Y basta ¶^{91r} prou que al matí, ans que la ovella vaja a pasturar, done a mamar al anyell, y al vespre quant torna de la pastura. Emperò, entre dia, que no y són les mares, és mester que sien alimentats los anyells ab segó o farina de ordi, si'n hauràs habundància, o ab fulles de cols verds o ab semblants coses tendres, fins que sien fermes que exiran a pasturar ab llurs mares.

[3] De les pastures convinents a les ovelles

Les pastures que són convinents a les ovelles y moltons y anyells són les erbes que naixen en los camps o en los prats sechs en què no ha aygües. Los llochs o prats en què ha basses o aygües no són convinents a les ovelles, ans les erbes que y naixen són nohibles a les ovelles. Encara sàpies que, si faràs pasturar les ovelles o moltons en boscatges espessos en què haja molts arbres y que sien espessos y espinosos encara que a lur pastura sien bons, emperò són dampnosos a les llanes que's aturen. Molt profita a aquesta natura de bestiar y'ls lleva gran fastig si sovint los escampes sal entre les erbes o en les canals de l'aygua. Si la yvernada serà fort y molta neu en tant que no puguen exir a pasturar, és mester que hages feta provisió de fenàs, o de palla o de veces o ab fulles de hom. [4] En lo temps del estiu fan a nodrir ab les cimes del gram quant seran rosades del ros, ans que'l sol les veja,

¶ ⁹⁹⁸ Llegiu *calostre*.

y menjar-les han a plaher. Aprés, emperò, en la quarta hora del dia, los deus donar a beure aygua de algun riu. Y, aprés que hauran begut, és mester que puguen star davall arbres ben fullats y verts, o en alguna vall e torrent en què faça hombra. Aprés, puix lo sol començarà a declinar y lo ros començarà de caure sobre la terra, llavós tu deuràs metre en la pastura tot lo bestiar y que pasturen a lur guisa. [5] Encara deus saber que en los dies que fa fort estiu, ço és, quant són los dies caniculars, deus fer per manera que, quant aquest bestiar pasturarà, que no tinga los caps vers los raigs del sol. En lo temps del yvern no deuen exir a pasturar fins que lo sol à disolt lo glaç o gelada que és cayguda en la nit, car sàpies que la erba gelada engendra malalties. En aquest bestiar de ovelles basta que en yvern los dones a beure huna vegada lo dia.

Les ovelles de Grècia,⁹⁹⁹ per tal com han les llanes forts fines y precioses, tostemp les nodreixen en estables.¹⁰⁰⁰ Y los estables són paÿmentats de posts y de taules foradades, y per los forats decorren los pixats y la femta per tal que no sullen la llana. [6] Tres vegades cascun any en lo estiu convé que les ovelles són llevades en dies.¹⁰⁰¹ Deuen star untades ab oli, y per por de¹⁰⁰² serpents que moltes vegades se amaguen entre elles hi·ls mamen la llet, deus cremar sovint en los corrals o estables de les ovelles del fust del cedre o gálbanum o cabells de fembres o corns de servo, y no s'i acostaran ningunes serpents.

[7] De les cabres com se nodrixen

Ara en aquest mes és temps convenient de mesclar los cabrons ab les cabres per emprenyar, per tal que en la primavera, quant pariran les cabres, puguen ^{91v} haver erba ab què puguen nodrir los cabrits. Lo cabró deu¹⁰⁰³ ésser gran de cors, y les cuxes grosses, y gros coll y cura,¹⁰⁰⁴ ab les orelles penjants y fexugues, ab lo cap gich. Y, quant haurà hun any, lo poràs soltar per a emprenyar. Y no pot durar més de VI anys. La cabra femella que volràs elegir per fer fruyt sia semblant del cabró mascle, y que haja grans mamelles. [8] Emperò, lur natura no sosté que stiguen moltes ensemptancades en los corrals, segons fan les ovelles, car les ovelles ho comporten millor que no les cabres. Y les cabres no volen que en lo corral ho[n] stan y haja fems. Quant los cabrits seran nats, encara que hagen habundància de llet, donar-los has a menjar alguns brots tendres de lentiscle o mata, o semblants. Quant les cabres hauran III anys, les poràs leixar alletar lurs cabrits, encara que si ans se emprenyen que no hagen III anys. Alguns y donen paciència per haver-ne més fruyt. Mas quant hagen VIII anys no faran fruyt, ans tornen exorques, perquè és mester que ans que no hagen VIII anys que te·n disixques.

¶⁹⁹⁹ o de la región de Taranto M.

¶¹⁰⁰⁰ dentro de sus casas mas que non en los campos, por tal que non pierdan res de la lana M.

¶¹⁰⁰¹ que son bien temprados e limpios M. ¶¹⁰⁰² serment seps q, ratllat i eliminat.

¶¹⁰⁰³ aver e criar que le cuelguen deyuso de la barva II bermelles, una a cada una parte M.

¶¹⁰⁰⁴ Llegiu curt.

XIV. DE COLLIR LES BELLOTES

En aquest mes de nohembre colliràs les bellotes, y conservar-les has per a la yvernada.¹⁰⁰⁵ Y fan a collir com si collies olives.

XV. DE TALLAR FUSTA

Ara és temps, en aquest mes de nohembre, de tallar les bigues y l'altra fusta per a cobrir les cases quant la luna serà minvant, y fer-ho has per tal manera: tu tallaràs l'arbre fins que les destrals entren fins al cor, y no'l tallaràs del tot, ans axí mig tallat lo leixa star tot dret alguns dies, y açò perquè tota la humor que serà en les vergues del arbre se escórrega per aquell tall que hauràs fet. Y après alguns dies poràs tallar del tot. Aquests són los arbres pus convinents a tota obra de cases com són avet qui és molt leuger, y fort, y ferm y de molt gran durada, si és en obra que no's puga banyar.¹⁰⁰⁶ [2] Lo roure és de molt gran durada, si és obra que¹⁰⁰⁷ sia davall terra o que servexqua a fer pals y grans edificis de esglésies o de grans castells. La rael del roure és de molt gran durada. Lo castanyer, stant arbre plantat, dura lonch temps. Axí mateix, és de gran durada en totes les obres si no's banya: solament té aquest vici, que és molt fexuch. Lo faig és molt profitós en lloch sech que no's puga banyar, mas tantost que sen¹⁰⁰⁸ humor o banyadura és podrit.¹⁰⁰⁹ [3] Lo carpí és arbre que no havem en coneixença, mas dien que és molt profitós en les obres.¹⁰¹⁰ Lo ciprer és molt noble y molt excel·lent arbre, que no podreix. Lo pi és arbre que no dura en lloch sech. Mas diu lo Pal·ladi que ell veu en Cerdanya fer tal provisió, per tal que les bigues que havien fetes de pi no's corcassen, ço és, que les leixaven star en aygua per hun any o més avant, o les soterraven en l'ar[ena] ¶^{92r} de la mar. Y, si per ventura per la calor del sol se torcien, metien-los damunt o terra o arena y que la mar¹⁰¹¹ los batés y tornaven¹⁰¹² dretes. Lo cedre és arbre no conegut en estes partides, mas és de gran durada.¹⁰¹³

¶¹⁰⁰⁵ *En coger las avellotas non has menester grant maestría, ca obra es que saben fazer las mugeres e ninyos* M. ¶¹⁰⁰⁶ *mas que sea en lugar que sea seco. Después del avet es el lareyx que es árbol el qual non avemos en conoscencia. E toma nombre de un castillo el qual ha nombre laurencio. E dizen que ha tal propiedat que sy lo metes deyuso de los tablados o en los traginats que non ayas miedo que sy meta fuego, ni por bien que lo quemes no fará carbones* M. ¶¹⁰⁰⁷ *no's puga banyar, ratllat i eliminat.* ¶¹⁰⁰⁸ *Llegiu sent.* ¶¹⁰⁰⁹ *El poll que es dicho populo e los salzes es que ay de tres naturas. El*

poll es dicho alnus e es necesario a las obras. Si el hedificio o casa que querrás obrar es en algunt lugar umido o equal, primeramente aurás palos de olmo o de frexno. E quando los aurás tajados faraslos estar en agua fasta que los devas plantar en lugar umido. E sobre aquellos podrás fazer los fundamentos del alberch o hedificio. E sy querrás podraslos doblegar o torcer e fazer a manera de cadenas, ca mucho durarán M. ¶¹⁰¹⁰ *E creería que fuese sapi que es pino borde* M. ¶¹⁰¹¹ *En el text mas.* ¶¹⁰¹² *En el text tordiaven.* ¶¹⁰¹³ *Todos los árboles que son plantados cara la partida del medio día*

XVI.

DE TRESPLANTAR LOS ARBRES

Aquest mes de nohembre és covinent a tresplantar los arbres majors, axí com són tarongers, perers, pomers y altres semblants, en los llochs, emperò, que són calents. Mas sàpies que·ls fan a tallar lurs rames o branques, y que les rael's no·ls sien tallades ni trencades. Y volen que sien ben femats y sovint regats. Los arbres que tenen fulla fan a tresplantar en luna creixent¹⁰¹⁴ y los que no tenen fulla en luna minva.¹⁰¹⁵

XVII.

DE FER OLI SEGONS LOS GRECHS

Los grechs han ordenada tal manera de fer oli. Ells manen que de dia hom culla solament tantes olives com en la nit següent hom porà escalfar o pembre en lo molí. Y manen que la mola del molí sia molt leugera a manera que·ls pinyols no s'i trenquen, per què yo dich que serà millor que·ls fes calcigar ab los peus, segons huy se fa en alguns llochs de Catalunya. Y axí lo oli se farà de la sustància solament de les olives y no dels pinyols. Y aquella pasta tu metràs dins còvens de vergues de sàlzers, car dien que molt ajuden a donar bona sabor al oli. Y sàpies que·l oli que·n exirà per si mateix sens pembre és molt bo y fi. [2] Aprés, manen los grechs que, quant lo oli serà ben premut, que y sia mès dins lo vexell salmitre, que és manera de sal, y açò li lleva tota la espessura hi·l fa clar. Y quant haurà ben resagut per XXX dies, llavós lo metràs en alguns vexells de vidre. Y açò se fa del primer oli. Y, aprés, fes per semblant manera lo segon oli, ço és, que poràs tornar altra vegada en lo molí la pasta que serà romasa en los còvens del primer oli que no serà molt premuda. Y aquesta darrera vegada poràs-la molre ab mola pus fexuga que trenquarà los pinyols y donarà més oli.

XVIII.

DE OLI LIBÚRNICH QUI·S FA EN GRÈCIA

En la regió de Libèrnia¹⁰¹⁶ los grechs fan lo oli per tal manera com ja damunt havem mostrat. Ço és, que fan lo oli primer y oli segon, salvant que en lo primer oli ells han huna erba que apellam¹⁰¹⁷ virimula¹⁰¹⁸ y sequen-la —aquesta erba no

son más fuertes e más durables. Los árboles que son plantados faza la tramuntana son mayores árboles mas non son durables M. ¶¹⁰¹⁴ que sea en signo de tierra

sy fazer se puede M. ¶¹⁰¹⁵ que sea en signo de tierra M. ¶¹⁰¹⁶ Llegiu Libúrnia. ¶¹⁰¹⁷ Llegiu apellan. ¶¹⁰¹⁸ Mala lectura del terme llatí inula.

trobe en sinònimes— y fulles de llor y junça sequa, y piquen-ho tot ensemps y passen-ho per cedàs prim. Y han sal torrada y ben molta y passada. Y tot ensemps mesclat, meten-ho en lo vexell ab lo oli primer y mesclen-ho tot bé, y leixen-ho reseure per III dies. Y après usen-ne y ha bona sabor.

XIX.

DE DENEJAR OLI QUANT NO ÉS BEN CLAR

Si per ventura lo oli és sùtzeu, o mal net o escur, tu hauràs sal grossa y tor-^{92v}-rar-la has bé en algun vexell de coure o de llautó. Y quant la sal serà ben torrada, tu la metràs dins lo vexell del oli y tanquaràs-lo bé, que no y ixqua bavor. Y en poch temps tornarà clar.

XX.

DE CORREGIR LO OLI QUE HA MALA OLOR

Si lo oli haurà mala olor o podirà, hages olives verdes y trauràs-ne los pinyols y cascaràs-les sens que no trenques los pinyols. Y en hun *metro*¹⁰¹⁹ de oli, que val X sisterns y cascun sistern pesa sis onzes y mija, tu metràs dos *comenquas*,¹⁰²⁰ la qual mesura yo no trobe quina és. Y ab açò lo oli perdrà aquella mala olor. Y, si per ventura no poràs haver olives de olivera, llavós pren les cimes tendres del ullastre, ço és, oliver bort, y piquar-les has bé, y mesclaràs-les ab lo oli y perdrà la mala olor. Molts són qui prenen les olives verdes sens los pinyols axí com damunt y les cimes tendres dels olivers borts, y piquen-lo ensemps ab sal. Y meten-ho tot piquat dins hun drap de lli y pengen-ho ab hun fil dins lo vexell del oli, y leixen-lo-y star penjat per III dies. Après, muden-lo en altre vexell y torna de bona olor. [2] Altres són qui han huna teula vella y meten-la en lo foch, y meten-la calenta dins lo vexell del oli, y fa-li perdre la mala olor. Altres fan passar pans de ordi gichs, y, calents, meten-los en hun tros de drap de lli. Y, ligats, meten-los dins lo vexell del oli. Y açò fan de tres en tres dies per III vegades. Y après meten sal dins lo vexell del oli y leixen-lo reseure per alguns dies. O tremuden-lo en altres vexells y pert la mala olor. [3] Y, si per ventura lo oli per ninguna de aquestes maneres no perdía la olor, ans romania corrunput, llavós los grechs manen que sia presa huna manada de celiandre vert, y posen-la dins lo vexell del oli y leixen-lo star alguns dies. Y, si per açò no's corregirà, manen que açò y sia continuat fins perda la mala olor, mudant-hi cascuna vegada lo

¶ ¹⁰¹⁹ Mala lectura del terme llatí *metreta*.

¶ ¹⁰²⁰ Mala lectura del terme llatí *choenica*.

celiandre.¹⁰²¹ Y sàpies que molt li aprofitarà si de sis en sis dies tremudaràs lo oli de hun vexell en altre. Y serà molt millor si en lo vexell hon lo tremudaràs haurà stat vinagre, car molt li lleva la mala olor. [4] Altres són qui prenen semigrech sech, y piquen-lo y meten-lo dins lo vexell del oli. Altres hi meten sovint carbons cremants dins les fargalades del oli, y fan-li perdre la mala¹⁰²² olor. Los grechs prenen la vinaça dels rahims y piquen-la, y fan-ne huna massa o pilot, y meten-lo dins lo vexell y lleva-li la mala olor.

XXI.

DE CORREGIR LO OLI QUANT ÉS RANCI

Dien los grechs que quant lo oli és ranci se pot tornar bo per tal manera. Ells prenen cera blanca y fonen-la en oli que sia bo y net. Y, axí fusa y calenta, meten-la dins lo vexell del oli ranci y tapen bé lo vexell ab guix. Y manen-lo star axí tant fins que'l oli haja perduda la sua rancitat y haja cobrada bona olor y sabor. La natura del oli és tal que's vol conservar y estochar en terra, y vol-se purgar ab foch. ¶^{93r}

XXII.

DE CONFEGIR OLIVES

Aquest mes és convenient a confegir les olives y metre-les en solc. Y configen-se en diverses maneres. Les olives confites, que'ls grechs apellen *columbares*, se configen per tal manera: ells prenen hun cove ple de olives y meten-les dins hun vexell de terra. Y dins lo vexell meten polioli, o mel, y vinagre y sal tempradament de cascú. Y estenen-les en canyços fets de branques de fenoll, o de anet o de lentiscle, y davall les olives posen rames verdes de olivera. Y, com haurà axí stat alguns dies, ells les meten dins lo vexell de terra y meten-los de sobre de vinagre la terça part y de salmorra dos parts, fins que'l vexell sia ple. Y après alguns dies poden-ne usar. [2] En altra manera o fan los grechs. Ells prenen les pus belles olives que poden trobar y meten-les en salmorra, y leixen-les-hi star a madurar per XL dies. Après, giten-les fora de la salmorra. Y han II parts de arrop ben cuyt y huna part de vinagre y menta menut tallada, y¹⁰²³ meten-la ab les olives ensemps dins hun vexell, per manera que les olives puguen ben nadar, y són de maravellosa sabor. Altres són qui cullen ab la mà les olives de la olivera. Y sobre canyços y sobre teules de fust leixen-les star per huna nit dins la estuba del bany, y al matí han sal trida

¶¹⁰²¹ *verde fasta tanto que pierda la mala olor, mudando y cada vegada el celiandre M.*

¶¹⁰²² *sabor si el olio aurá mala M.*

¶¹⁰²³ *Ratllat i eliminat tu.*

y salen-les-ne dins algun vexell. Emperò, sàpies que no's poden salvar més avant de VIII dies. [3] En altra manera o fan alguns que prenen les olives que no sien colpejades ni cascades, y meten-les salmorra y leixen-les-hi star bé XXXX dies. Aprés, trahen-les de la salmorra y llaven-les ab aygua. Y tallen-les fent-ne IIII parts ab huna esquerdada de canya ben tallant que no y toque gens de ferro, y meten-les dins hun vexell de terra envernizat. Y, si volràs que sien més dolces, metràs-hi les dues parts de¹⁰²⁴ arrop y són molt plasents. Altres són qui prenen hun sistern de vi de panses y han huna punyada de cendra e vi vell, huna mesura que's apella *semiticulum*,¹⁰²⁵ la qual no he trobada quant pot pesar, y fulles de ciprés, y totes les dites coses mesclades en hun vexell meten-hi olives tendres a costres¹⁰²⁶ fins que'l vexell sia ple. Aprés poch dies poràs-ne usar. [4] Per altra manera o poràs fer: tu pendràs aquelles olives que tu trobaràs ja en terra madures que comencen haver rues, y salgaràs-les de sal y leixaràs-les ruar bé al sol fins que tornen ben músties. Aprés, tu les estendràs sobre fulles de llor y en còvens y faràs-ne sostre, ço és, hun sostre de olives y altre de fulles de llorer. Aprés, hauràs arrop y metràs-lo dins, y hun poch de senyorida.¹⁰²⁷ Y faràs bollir lo arrop ab la segorida¹⁰²⁸ II o III bulls sobre'l foch. Y quasi tèbeu, metràs aquelles olives dins algun vexell de terra, y metràs-hi¹⁰²⁹ un poch de sal, y hauràs gran manada de orenga. Y sobre les olives y les altres coses posaràs la orenga, y aprés poch dies poràs-ne usar. [5] En altra manera o pots fer. Tu colliràs de la olivera les olives, y tantost com les hauràs collides tu les metràs en algun vexell de terra, y faràs-y sostre de ruda, y de julivert y de sal tot ensemps, y aprés metràs-hi mel¹⁰³⁰ y ||^{93v} del millor oli que trobaràs,¹⁰³¹ y mesclaràs-ho tot ensemps. Y aprés poch dies poràs-ne usar. Per altra manera o faràs: tu colliràs de la olivera les olives que seran negres y metràs-les en salmorra. Y hauràs les dos parts de mel y huna de bon vi y mija part de arrop ben cuyt. Y fer-ho has bollir tot ensemps al foch. Encara hi mesclaràs hun poch de vinagre quant serà llevat del foch. Y, quant serà refredat, tu hauràs brots de orenga y posaràs-los estesos sobre les olives. Y gitaràs aquelles coses que hauràs fetes bollir sobre les olives qui seran dins lo vexell ab la salmorra, y aprés poch dies poràs-ne menjar. [6] Altra manera hi ha de confegir les olives: tu colliràs les olives ensemps ab los brots, y estendràs-los a la hombra per III dies, y cascun dia ruxar-les has ab aygua. Aprés arrancar-les has dels brots y metràs-les en salmorra. Y aprés que hauran stat per VII dies trauràs-les-ne y mudar-les has en altres vexells. Y metràs-hi la mitat de bon most o vi novell y altra mitat de vinagre. Hompliràs lo vexell fins a la boca y tanquaràs-ho bé. Emperò, leixar-hi has alguns forats uberts perquè lo most pugua vaporar.

Ací acaba lo mes de nohembre.

¶¹⁰²⁴ *vinagre e la tercera de M.* ¶¹⁰²⁵ *Llegiu simiciculum.* ¶¹⁰²⁶ *a costres, repetit.*
 ¶¹⁰²⁷ *Llegiu sajolida.* ¶¹⁰²⁸ *Llegiu sajolida.* ¶¹⁰²⁹ *algun vexell de sal de terra, ratllat i eliminat.*
 ¶¹⁰³⁰ *e vinagre M.* ¶¹⁰³¹ *De ruda, ratllat i eliminat.*

DEHEMBRE

[VII.

LES HORES DEL MES DE DEHEMBRE]¹⁰³²

Aquest mes de dehembre, encara que tinga les hores iguals ab les hores del mes de giner, emperò discorden en açò: que les hores de aquest mes de dehembre minven y les de giner creixen.

La primera hora del dia haurà la tua hòmpria¹⁰³³ pròpia dels teus peus propis XXVIII peus; la segona, XVIII peus; la terça, XV peus; la quarta, XII peus; la quinta, X peus; la sexta, VIII peus; la setena, X peus; la huytena, XII peus; la novena, XVIII peus; ¹⁰³⁴ la onzena, XXVIII peus.

Rúbriques del mes de dehembre

Ací comencen los títols del mes de dehembre, de les coses que y deuràs fer segons llauró.

- I. De sembrar forment, faves y lli.
- II. De cavar los mayols y de tallar fusta, y del oli de llor y altres olis.
- III. Dels orts y de plantar lletugues, alls, cebes y mostalla.¹⁰³⁵
- V. Dels naps.

I.

DE SEMBRAR FORMENT, FAVES Y LLI

En aquest mes de dehembre poràs sembrar forment y ordi, encara que'l ordi és massa tardà. Y faves pots sembrar, encara que en setembre se poden sembrar, car sàpies que puix comencen les gelades no's poden ben sembrar. Encara poràs sembrar sement de lli fins mijant aquest mes.

¶ ¹⁰³² Manca el títol *De horis*. En l'original llatí, aquest capítol apareix al final de cada llibre.

¶ ¹⁰³³ Llegiu *hombra*. ¶ ¹⁰³⁴ Llegiu *XV*. Manca la desena hora que equival a dinou peus.

¶ ¹⁰³⁵ Manca el títol *IV. De pomis: in eo de ypomelidibus* (Els fruiters: la moixera de pastor).

II.

DE CAVAR LES VINYES HI·LS MAYOLS

Ara és temps de plantar vinyes. Y après mijant aquest mes deuràs començar a cavar les vinyes hi·ls mayols, segons que ja damunt havem dit. Encara en aquest mes pots tallar bigues y fusta per a taules, y pals y verduchs per a còvens y canastes. En los llochs frets poràs fer oli de llor, oli de murta, oli de mata o de lentiscle, ço és, cascant cascuna de les coses y bollides en oli.¹⁰³⁶

III.

DELS ORTS

En aquest mes de dehembre poràs sembrar letugues y poràs-les tresplantar en febrer. Axí mateix, poràs sembrar alls ulpichs, ço és, alls salvatges, cebolles, mostalla.¹⁰³⁷

IV.

DE LES YPOMÈLIDES

Segons diu Marcial, filòsof, ypomèlides són semblants a les cerves, y fan l'arbre mijancer. Y fan la flor blanca, y lo fruyt ha bona dolçor ab alguna agudea. Y pots sembrar en aquest mes dels seus pinyols plantats en alguns vexells gichs de terra que no sien regats sovint. Y quant és grossa axí com lo polze pot-se tresplantar en lo mes de febrer que haja hun any o II. Y vol terra ben cavada y engrunada. Mas no vol gran clot, mas que y haja molt fem, [2] car sàpies que les rael's sequen si vent les li toca. Encara que naix en qualsevol terra o magra o grassa, ama molt lochs calents que hagen abrich y prop de mar y llochs pedregosos. Y fa-li gran por lloch fret o de montanya: no dura llonch temps. Lo fruyt de aquest arbre se pot ben conservar si·l poses en cànTERS de terra envernçats y que sien ben tapats.¹⁰³⁸ O, si·ls metràs entre vinaça, que stiguen ben cuberts y salvar-s'an. Aquest arbre no trobe quin és.¹⁰³⁹

¶ ¹⁰³⁶ *Asý mesmo podrás fazer vino de murta por la manera que ya avemos mostrado de suso M.*

¶ ¹⁰³⁷ *e canela, yo non he fallado que planta es M.* ¶ ¹⁰³⁸ *dentro del poll, árbol en el qual aya*

algún forado o cava en la qual pueden estar M.

¶ ¹⁰³⁹ *Nin entiendo que sea acostumbrado en Catalunya, si pues Palladio non lo entendía de dezir del nispoler M.*

V.

DELS NAPS A CONFEGIR

Los naps colliràs en aquest mes de dehembre, y faràs-ne troços menuts. Y per bollir-los hun poch y leixar-los sequejar tot aquell dia en manera que no y roman-ga humor de l'aygua, hauràs mostalla y piquaràs-la, y destempraràs-la ab vinagre. Y dins algun vexell de terra tu ho metràs ensemps ab los naps que hauràs per bollits, y taparàs bé lo vexell. Y après alguns dies tastar-los has, y si seran prou confits¹⁰⁴⁰ poràs-ne usar. Aquesta tal composta poràs començar en lo mes de dehembre y acabar en giner.¹⁰⁴¹

VI.

DE SALAR LOS PORCHS Y PARAR ALS TORTS

En los llochs que són prop de mar aquest mes de dehembre és apte de peixcar en luna creixent o prop de plena. Car encara que la lluna done gran influència a totes les bèsties y plantes que viuen en terra, emperò major influència fa ^{94v} en los peixos que són en l'aygua. Ara és temps de cascar-los y de salar-los. En aquest mes és bona la carnsalada, encara que en tot temps que faça fret (és bona) poràs salar los porchs y los sagins en los llochs que no són molt espessos y han gran habundància de arbres salvatges.¹⁰⁴² En aquest temps poràs parar llaços als torts y altres aucells semblants.¹⁰⁴³

Ací acaba lo mes de dehembre.

¶ ¹⁰⁴⁰ Llegiu *confitats*. ¶ ¹⁰⁴¹ Aquesta composta solían usar los antiguos por la manera suso escripta, mas en el tiempo de oy se faze por otra manera. E es mucho mejor e más plaziente. E de

mayor gasto o misión M. ¶ ¹⁰⁴² que fazen olivas e fructo, asý murteras como otros semblantes árboles M. ¶ ¹⁰⁴³ E podrás lo continuar fasta el mes de março M.

Índex antroponímic

A

Al-Cabit → Ibn Wāfid
Alexandre 152
Apol·lo 220
Apuleu (*Apuleius*, *Pulegius*) 70
Aristòtil 151, 152, 188

B

Bucèfal (*Bucífal*) 152

C

Columel·la (*Columnel·la*, *Colomel·la*, *Colu-
mean*, *Comel·la*) 57, 62, 92, 101, 102, 106,
107, 109, 112, 116, 117, 167, 188, 209,
211, 226, 227

D

David 39
Demòcrit (*Democritus*) 70
Dioscòrides (*Diascòrides*) 152

E

Elionor, reina de la Corona d'Aragó 40

F

Ferrer → Sayol, Ferrer

G

Gallus → Gai Juli Cèsar 152

Gai Juli Cèsar (*Gayus Cèsar*) 152
Gargili Marcial 89, 91, 137, 141, 144, 148,
161, 215, 244

I

Ibn Wāfid (*Al-Cabit*) 183
Isidre (*Ysidre*) 152

M

Magó (*Magos*) 102, 168
Marc Tul·li Ciceró 40
Marcial → Gargili Marcial

N

Nicomedes (*Nicomede*), fill del rei de Pèrsia
152
Noè 196

P

Pal·ladi 39-41, 62, 78, 79, 82, 86, 88, 109,
111, 115-117, 123, 125, 128, 143-145,
149, 170, 178, 187, 205, 211, 214-216,
218, 220, 223, 229, 230, 233, 238
Pal·ladi Rutuli Taure Emilià (*Pal·ladi Rutuli
Tauri Emulian*) → Pal·ladi
Pere, rei de la Corona d'Aragó 40
Pere, rei de Sicília 40
Plini (*Plinius*) 151, 152
Pulegius → Apuleu

S

Salomó (*Salamó*) 39

Sayol, Ferrer 40, 149

Solí (*Solinus*) 152, 201

T

Tul·li → Marc Tul·li Ciceró

V

Virgili → Gargili Marcial

Y

Ysidre → Isidre

Z

Zenó (*Zenon*) 152

Índex temàtic

A

- abella 42, 70, 72-75, 132, 156-158, 162-164, 170, 174, 179-182, 191, 194, 208, 216, 225, 234
abellota → bellota
acenardi corisi → nardus Celtica
adoreum 209
agatascus → alnus
agram → gram
ajonjolí (qinjolí, grajolí) 199, 202, 209
àlber 102, 114, 167
albercoquer (alberquoquer) 95, 125, 232
albudeca 131, 158, 161
alcea → althea
alena (elena) 87
alfàbega 158, 161, 186
alfals (alfalç) 95, 97, 158, 159
alfodillum → asfodillus
alfolva → fenigrec
alga de mar 116, 205
all 61, 63, 69, 87, 95, 115, 131, 136, 157, 228, 243
    salvatge 228 → ulpicum
alnus (agatascus) 195
àloes (àloen) 218
    espàtic (àloes spàtich) 219, 220
althea (alcea) 219
alum 196
alzina (olzina) 52, 79, 110
amarantum 73
ametlla (amella) 89, 90, 149, 187
    amarga 89, 90
ametller (ameller, amellé, amenler, ametlê) 73, 79, 89, 90, 92, 120, 124, 126, 149, 234, 264
amínea (aminna) 99
àneda 59
anet 95, 116, 131, 136, 147, 213, 214, 241
anguila 55
anyell 92, 162, 169, 236
api 136, 158, 160, 164, 167, 174, 181, 204
apiana (apiane) 99
aranyoner 122, 125, 166
arboç (arborç, arborcer) 60, 73, 110
arborç → arboç
arborcer → arboç
armoll 160
armoniac (armoniachi) 61, 76, 77
arn (arny) 120, 122
arna 73, 157 → buc
arny → arn
arrop 88, 121, 124, 145, 163, 199, 208, 222, 231, 241, 242
    caroenum (caretum) 222
    defritum 222
    de mores 199, 206
    de panses 208, 222
    sapa (sappa) 222
ase (aze) 140, 141, 155
salvatge (aze salvatge) 155
asfodillus (asfodillum) 73
avellana/avellaner 95, 125
avena 165
avet 230, 238

B

baladre 70, 74
batafaluga 118, 131, 139, 213
belenyo 69
bellota (*abellota*) 90, 126, 127, 225, 234, 238
bisti → *ibiscus*
blat (*blant*) 42, 66, 72, 77, 78, 126, 139, 174, 175, 201
bleda 95, 117, 131, 136, 158, 174, 176, 186, 205, 213
boc (*boch*) 188
boga (*bova*) 68, 108, 171
boix 91, 172, 219
borinot (*buniró*) 194
bou 42, 58, 65, 78-81, 98, 119, 132, 144, 149, 150, 151, 162, 164, 168, 175, 176, 187
bova → *boga*
brassica (*brastica, bratica*) 116, 176
bratica → *brassica*
briònia 68
broida (*broyda*) 146
bruel → *bruc*
bruc (*bruel*) 153
brúfol (*brúffol*) 69, 77, 91, 122, 140, 143
buc (*buch*) 73, 74, 75, 156, 157, 163, 216
buniró → *borinot*

C

ca 71, 152, 201
cabrafiguera 146, 148
cabra 65, 87, 135, 200, 211, 230, 237
cabrit 169, 237
cabró 77, 155, 237
cadis 218
çafrà → *safrà*
camamil·la (*camamirla*) 174, 183
camamirla → *camamil·la*
campas 69, 71
cànem 42, 65, 95, 97, 131, 134
canicularis 216
cantàrida 69
canya 45, 54, 65, 74, 95, 101, 103, 106, 114, 116, 118, 134, 142, 145, 148, 165, 170, 195, 226, 235
canyota 58, 166, 186, 191, 192
càpsia → *tàpsia*
carabassa (*carabaça*) 131, 139, 144, 148, 158, 161, 164, 167
caragol 68, 70, 81

cardó 95, 115, 131, 136, 164, 167, 169, 213, 228
cardo benedictus 201
carpí 238
cascall 204
casilago (*casillago*) 216
castanyer/castanya 126, 232, 233, 238
cavall 42, 58, 71, 132, 151-155
ceba marina 68, 128, 140, 146, 154, 189, 190
cebolla 228, 244
cedre 73, 237, 238
cefalon 162
celiandre (*seliandre*) 57, 95, 115, 131, 139, 158, 161, 164, 167, 174, 176, 205, 240, 241
centeno → *sègol*
cep 45, 47, 48, 69, 78-80, 83, 85, 86, 95, 100, 103-107, 109, 124, 128-135, 158, 160, 165, 192, 193, 199, 207-210, 215, 219, 223-225, 227, 234, 235
cep triagat 127, 128
cerp → *serp*
cervera → *servera*
chincholé → *ginjoler*
choenica (*comenquas*) 240
cicera (*citerea*) 134, 212
ciceris → *cigró*
cicerula (*citícula*) 81, 97, 134
cicorea 161
cicuta 57
cigró (*ciceris, ciuró, siuró*) 69, 95, 97, 131, 133, 165, 219
cimoll (*cimol*) 69
cíprer → *xiprer*
cirer (*sirer*) 92, 128, 187, 214-216, 234
agre 92
citerea → *cicera*
citícula → *cicerula*
citriaginem → *citriago*
citriago (*citriaginem*) 73, 163
ciuró → *cigró*
civada 226
cocodril (*cocodrilli*) 71
codonyer 88, 92, 95, 120, 123, 124, 149, 162, 206, 216, 234
çofre → *sofre*
cogombre (*cogombro*) 131, 137, 158, 161, 164
amarg (*amarch*) 70-72, 136, 201

col 47, 69, 71, 79, 87, 95, 116, 131, 136,
139, 158, 160, 174, 176, 186, 193, 236
colcat → *colocàsia*
colet 204, 205
colocàsia (*colçaç, colcat*) 118, 122, 131, 136, 161
coloquinta (*coloquintida*) 70
comenquas → *choenica*
comí 61, 87, 118, 131, 139,
    barani (*comí barrani, comí barramí*) 59,
    70
    d' Etiòpia 205
coniza (*tònica*) 57
corcó 57, 122, 176
corona de rei (*corona de rey*) 218
cotiniuuum → *ocimum*
cotomagmam → *crocomagma*
cranc (*cranch*) 69, 70, 74
crisomula 125
crocomagma (*cotomagmam*) 218
cuca 69, 71
cucurbita agrestis 68
culex 137

D

dall 78
dens caballinus 216
donoquiamus → *jusquiam*
donzell 74, 218, 220

E

egena → *hiena*
egua 65, 72, 132, 151-155, 162
el·lèbor (*elèbor*) 70, 74
elena → *alena*
eleoselinon (*holeosentium*) 160
ènula (ènula campana) 118
epersilon → *ipposelinon*
erb (*erp, herb*) 59, 64, 66, 67, 69, 79, 82,
    95, 98
erba → *herba*
erp → *erb*
eruga (*oruga, orugo*) 68, 69, 71
escarpi → *escarpre*
escarpre (*escarpi*) 122, 178
escorpi (*escorpió*) 71
espàrrec (*espàrech*) 95, 114, 116, 117, 126,
    131, 137, 138
espich (*espich*) 219
    índic (*spich índic*) 220

espinac (*espinach*) 69, 139, 213
esplenètic (*esplenètich*) 189
esquilla → *squilla*
estafisàgria (*scafisàgria*) 61
estrijol (*strichol*) 161
évol 45
exarop → *xarop*

F

faig (*faix*) 52, 238
faisà (*faysà, faysana*) 63, 64
faix → *faig*
falguera 52, 78, 83, 166
farro 62, 63, 208, 226
fava 47, 59, 61, 82, 165, 166, 174, 176, 219,
    225, 226, 243
fèlix → *filix*
fem 42, 50, 65, 66, 72, 86, 87, 89, 96, 97,
    101, 111, 113, 116, 117, 119, 122, 125,
    134, 135, 137, 138, 140, 144-146, 149,
    152, 161, 192, 200, 203, 205, 209-211,
    213-215, 227, 230-232, 234, 235, 244
fenc (*fè*) 42, 65, 78, 164, 165, 204
fenigrec (*senigrech, semigrech*) 79, 82, 199, 203,
    218, 241
fenoll 95, 117, 218, 241
fesol 204, 209
festuguer 149, 214
figa 145-149
    blanca 146
    de Burjassot 146
    doble 148
    martinenca 146
    negra 149
    primerenca 146, 147
    seca 60, 65, 76, 77, 148
    tardana 146, 147
figuera 145-149, 164, 169
filix (*fèlix*) 78
fongia → *sfongea*
forment 44, 47, 49, 50, 57, 59, 60, 63, 70,
    72, 82, 111, 120, 175, 176, 183, 199-
    201, 208, 209, 223, 225, 226, 231, 243
formiga 69, 70, 91, 145, 147, 175, 215, 232
formigó 68, 70
freix 102, 120
frígola 73, 170, 205, 213

G

gàlbanum 180, 237
gallina 42, 59-64, 79, 93
gamó (*gamol*) 73
gamol → gamó
garagull → gratacul
garriga 78, 193
garrofa 124
garrofer, -a 95, 124
gat 39, 136
gavarrera 113
giddi (*gidi*) 205
ginesta 58, 114, 115, 234
gingebre 170, 223
ginich → comí d'Etiòpia
ginjoler (*chinholé*) 73, 158, 161, 164, 174, 177
ginjolí → ajonjolí
glicídia → glycyridia
glycyridia (*glicídia*) 218
gos 39, 201
grajolí → ajonjolí
gram 45, 185, 186, 188, 236
gratacul (*garagull*) 113
greguesch campon → opos Quirenaicon
guarà 153-155
guineu (*volp*) 61
gulivert → julivert

H

herb → erp
herba (*erba*)
colera 169
de quall 169
de Santa Maria (*Senta Maria*) 69, 205, 216
de Tunis (*Tuniç*) 57
hidromel (*ydromel*) 185, 189
hiena (*egena, hiona*) 71, 201
hiona → hiena
hipomèlida (*ypomèlida*) 244
hisop (*ysop*) 73
hoestros → oestros
holeosentium → eleoselinon
holm o *hom* → olm

I

ibiscus (*bisti*) 219
intiba 161

inula (*virimula*) 239
ipposelinon (*epersilon*) 160

J

jacint (*jacintum*) 73
jampinari → pampinari
jonc (*jonch, junch*) 45, 58, 108-110, 128, 130, 132, 142, 146, 166, 173, 177-179, 195, 215, 222, 230
jonça (*junça*) 240
julivert 204, 242
junça → jonça
junch → jonc
jusquiam (*jusquiamus, donoquiamus*) 69, 205, 216

L

lambrusca → llambrusca
latresa → lleteresa
lentilla → llentilla
lentiscle → llentiscle
letresa → lleteresa
letuga → lletuga
li → lli
licor (*liquor*) 52, 93, 121, 128, 129, 132, 136
de bàlsam 59
de panses 222
de peres 95, 121
limac → llimac
limoner → llimoner
liquor → licor
liri → lliri
llagost (*llagosta*) 62, 63, 71
llambroix 78
llambrusca (*lambrusca*) 45, 184
llança (*llansa*) 80
llentilla (*lentilla*) 95, 97, 165, 174, 176, 225, 226
llentiscle (*lentiscle*) 60, 73, 90, 93, 125, 147, 149, 230, 237, 241
lleteresa (*letresa, latresa*) 74, 141, 156
lletuga (*letuga*) 64, 79, 86, 87, 95, 115, 131, 136, 158, 161, 174, 176, 186, 205, 243, 244
lli (*li*) 42, 65, 114, 208, 209, 226, 243
llimac (*limac*) 81
llimoner (*limoner*) 78, 118, 187
lliri (*liri*) 71, 73, 95, 113, 114, 164, 172,
llobí (*lopi, lupi*) 49, 61, 70, 71, 82, 164, 166, 169, 174, 176, 192, 199, 202, 209

- llop 71
lluert (*luert*) 74
lopi → llobí
luert → lluert
lupi → llobí
- M**
magraner 120, 124, 128, 140-142, 161, 164, 167, 174, 177, 216, 234
malva 95, 117, 131, 136, 156, 186, 213
agrestis 219
malvaviscus (*malvastus*) 219
margalló 162
màstec (*màstech*) 220
mata → llentiscle
mèdica → alfals
mel 60, 61, 73, 74, 89, 90, 92, 93, 120, 124, 127, 143, 144, 148, 156, 157, 162, 163, 165, 172, 174, 179-182, 184, 185, 189, 190, 193, 198, 206, 216, 218, 221-223, 241, 242
melfull → milfulles
mellis fafilli → mellissofillum
mellissofillum (*mellis fafilli*) 181
meló 131, 137, 158, 161, 164, 167
menta 69, 78, 95, 117, 158, 161, 190, 213, 241
metreta (*metro*) 220, 240
metro → metreta
milfulles (*melfull*) 73
mill 60, 64, 124, 131, 133, 160, 162, 164, 165, 199, 204, 206, 218
mirra 218, 220
mixa 95, 125
moloche agria (*molexia*) 219
molexia → moloche agria
molsa 104
moltó 155, 162, 169, 188, 236
mora 115, 124, 199, 206
de romaguera 67
salvatina 206
moradux 73
morera (*morer*) 95, 115, 124, 125, 144, 148, 149, 234
morritort 73, 79, 87, 95, 115, 131, 136
mosca verda (*mosca vert*) 69
moscalló 70
moscard (*moscart, mosquart*) 68, 70, 147
mosquart → moscard
- mostaçols 223
mostalla 95, 116, 131, 136, 185, 190, 213, 243-245
mostela domèstica 136
mul, -a 132, 155
murta 60, 79, 92, 93, 96, 115, 127, 129, 218
musch → muscus
muscus (*mustus, musch*) 104, 167, 203, 211
mussol 204
mustela 59
mustus → muscus
- N**
nap 69, 116, 118, 186, 193, 204, 205, 243, 245
nardus Celtica (*acenardi corisi*) 219
nepta 78
nespler 52, 92, 126, 132, 144, 145, 234
noguer 79, 90, 91, 126
nou 70, 90-92, 234
- O**
oca 42, 64, 65
oestros (*hoestros*) 170
ocimum (*ozimum*) 161
oli 48, 57, 58, 68, 69, 77, 111, 135, 137, 147, 162, 168, 171, 172, 176, 183, 190, 195, 197, 201, 208, 212, 225, 226, 227, 232, 237, 239, 240, 241, 244
de camamil·la (*camamirla*) 174, 183
de lliri (*liri*) 164, 172
de llentiscle (*lentiscle*) 79, 93, 244
de llor (*lor*) 79, 92, 93, 136, 212, 225, 243, 244
de mata 79, 244
de murta 79, 92, 244
de nard (*nardi*) 136
de savina 137
libúrmic (*libúrmich*) 225, 239
rosat 165, 172
violat 158, 162
- òliba 68, 204
oliva 49, 57, 111, 212, 226, 227, 239-242
columbares 241
de llor 92, 93, 115, 212
olivar 95, 111, 228
olivera (*oliver, olive*) 47-49, 54, 57, 110, 111, 131, 135, 158-160, 164, 166, 167, 177, 208, 211, 227, 228, 240, 241

olm (*holm* o *hom*) 102, 114, 147, 156, 236
olzina → *alzina*
 onso → os
opa → *opi*
opi (*opa*) 128
 opos Quirenaicon (*greguesch campon*) 128
 orbiculata 123
 ordi 50, 59, 60, 62, 63, 82, 98, 110, 111,
 165, 175, 183, 184, 199, 200, 202, 203,
 208, 209, 218, 225, 226, 243
     blanc (*blanch, glàtich*) 79, 81, 98
     canterí (*canterní*) 202, 203
     glàtich → ordi blanc
     tremesí (*transmissor, transmessor*) 50, 96
 orenga 70, 73, 131, 136, 205, 213, 242
 ortiga 64
oruga, -o → *eruga*
oruga → *ruca*
 os (*onso*) 68
 ovella 162, 164, 169, 188, 236, 237
ozimum → *ocimum*

P

pagelinda → *pagellida*
pagellida (*pagelinda*) 77
 pago, pahona 42, 59, 61, 62, 64
 palmera (*palmer, palma*) 162, 208, 214
 pampinariu (*jampinarií*) 100
 panís (*paniç*) 131, 133, 160, 164, 165, 199,
 204
 papalló 57, 69, 157, 163, 170
 paparra 69
 papàver 128
 parra 95, 96, 98-100, 102-106, 109, 113,
 114, 130, 193, 225, 235
 pastanaga → *safanòria*
 pebre 147, 170, 190, 219, 220, 223
 pepida (*pipida*) 61-63
 perera (*perer, perê*) 73, 95, 118-120, 122, 144,
 145, 187, 194, 206, 234, 239
 persi 126
 pèsol 79, 81, 131, 134, 165, 202, 209
 petroselinon (*petrossilinum*) 160
 pi 231, 238
pipida → *pepida*
 pistacia 214, 219
platanus → *plàtan*
plàtan (*platanus*) 118, 122, 215, 230

pol → *poll* (arbre)
polcemer → *poncemer*
 polioli 131, 139, 158, 161, 241
 poll (insecte) 61
 poll (*pol* o *poyl*) 102, 114, 195
 pomera (*pomer*) 73, 79, 88, 95, 112, 118,
 121, 122, 145, 149, 159, 164, 167, 174,
 177, 187, 194, 206, 216, 232, 239
 poncemer (*polcemer, poncirés*) 78, 143, 144,
 162, 164, 167, 187, 194, 221, 234
 porc (*porch*) 92, 96, 126, 155, 245
 porcell 126, 127
 porrat 117
 porro 62, 95, 117, 118, 131, 158, 161, 167,
 174, 176, 186, 213
poyl → *poll* (arbre)
 prasocòrida 71
 presseguer (*preseguer, preceguer*) 73, 90, 92,
 109, 110, 167, 187, 229, 230, 232
 prunera (*pruner*) 79, 92, 102, 122, 124, 125,
 126, 149, 166, 177, 187, 194, 206, 215,
 230, 232
     salvatge 45
 puça 69, 70
 pulgó 69

R

rasina → *resina*
 rastell 159, 188, 193
 rastre (rascle) 78
 rata 70, 175
     salvatina 70
 rave 62, 69, 87, 131, 136, 167, 193, 205,
 213
     galesc (*guallesch*) 213
 resina (*rasina*)
     de pi 70, 217
     locularis 123
roci → *rossí*
 romaguera 45, 83, 106, 115, 206
 romaní 73, 156, 220
 rosa 68, 69, 113, 129, 131, 136, 156, 165,
 172, 173, 221, 235
 roser 73, 95, 113, 136, 225, 235
 rossí (*roci*) 155
 roure 52, 73, 79, 238
 rovell 82, 198
 ruca (*oruga*) 87
 ruda 59, 131, 138, 139, 147, 164, 167, 242

S

safanòria (*pastanaga*) 95, 117, 193, 205
 safrà (*saffrà, çafrà*) 73, 93, 95, 113, 114
 sajolida (*sajorida, senyorida, segorida*) 73, 115,
 131, 136, 218, 242
sajorida → sajolida
 salvatí 70
 salze (*sàlzer*) 95, 102, 109, 110, 114, 214,
 230, 233
 sangonera 69
 sargantana (*serguantana*) 73
 sarguer 115
 saüc (*saiich*) 142
 savina 137
scafsàgria → estafisàgria
 sègol (*centeno, sèguol*) 47, 209
segorida → sajolida
seliandre → celiandre
semiticulum → simiciculum
senigrech, semigrech → fenigrec
senyorida → sajolida
serguantana → sargantana
 serp (*cerp, serpent*) 71, 140, 230, 237
serpent → serp
 serpillum 161
 servera (*cervera*) 87, 88, 109, 122, 126, 149
 sèsam (*sísamo*) 199
 sfongea (*fongia*) 138
sibrium → sisymbrium
 siligo (*siliginem*) 47
 simiciculum (*semiticulum*) 242
simphomata → symfoniaca
sinus → tinus
sirer → cirer
sísamo → sèsam
 sisca 58, 186, 192
 sisymbrium (*sibrium*) 161
siuró → cigró
 sofre (*çofre*) 69, 70, 76, 196
spich índic → espic índic
 squilla (*esquilla*) 68
stíptich → vi estíptic
stríchol → estríjol
 symfoniaca (*simphomata*) 216

T

talp 70, 136, 201
 tamarill 234
 tàpera 131, 136, 158, 161, 205, 213

tàpsia (*càpsia*) 74
 taronger 239
tartuga → tortuga
 teix 73
 thymbra (*timbra*) 73
ticial → tithymallus
ticimal → tithymallus
timbra → thymbra
 timó 73, 170, 205, 213
 tinus (*sinus*) 73
 tithymallus (*titimal, ticimal, ticial*) 74, 141, 156
titimal → tithymallus
tònica → coniza
 tord (*tort*) 42, 60, 245
 toro 168, 187
tort → tord
 tórtora (*tortra*) 42, 59, 60
tortra → tórtora
 tortuga (*tartuga*) 69, 71
 tramús (*tremús*) 61
 trèvol 45, 64
 truja 126, 127
 tuber (*tumba*) 205
tumba → tuber

U

ulex minor (*ylex*) 73
 ulpicum (*ulpich*) 95, 115, 131, 136, 244

V

vaca 132, 150, 162, 164, 168, 187
 veça 49, 79, 81, 199, 203, 204, 236
 vedell 150, 158, 162, 168
 marí 71, 72
 vediguer 65
 verdolaga 61, 141, 215
 verm (*vermen*) 69, 71, 88, 112, 119, 122,
 140, 141, 144, 147, 157, 230, 232
 verro 126
 vespa 194
 vi (*vin*) 47, 48, 52, 56, 61-63, 92, 93, 99,
 101, 104, 105, 118, 121, 127, 129, 148,
 151, 189, 190, 212, 216-221, 223, 242
 blanc (*blanch*) 156, 216, 219
 cuit (*cuyt*) 88
 de magranes 132, 142
 de murta 93, 96, 127, 129
 de panses 121, 222, 242
 de peres 95, 121

- de pomes 123, 208, 221
 dolç 92, 121, 216, 218
 esquilèntich 185, 189
 estíptic (*stípich*) 217
 floreat 174, 184
 fort 150, 156
 llevat 223
 melat 208, 221
 novell 124, 220, 242
 rosat 164, 184, 208, 221
stíptich → vi estíptic
 vell 93, 127, 161, 162, 172, 220, 242
 vermell 92, 119, 121, 219
 violat 158, 162
 vidalba (*vitis alba*) 68
 vinagre 48, 69, 121, 123, 127, 129, 135,
 145, 190, 215, 223, 230, 241, 242, 245
 de peres 95, 121
esquilàntich 190
esquilèntich 185, 189
 vinassa (*vinaça, vinasa*) 60, 96, 101, 128, 223,
 241, 244
 vinya 39, 40, 45-50, 68, 69, 71, 72, 79, 80,
 83-86, 95, 98, 99-101, 103, 104, 106,
 107, 112, 113, 131, 132, 134, 135, 158,
 160, 164, 165, 166, 174, 176, 185, 191,
 192, 200, 208, 210, 215, 217, 225, 227,
 233, 244
 viola 68, 73, 129, 153, 162
 violer 73, 95, 113, 114
virimula → inula
 visc (*visch*) 109
vitis alba → vidalba
 volp → guineu
- X
- xarop (*exarop*) 92, 185, 189
 xiprer (*ciprer, ciprés*) 201, 219, 238, 242
- Y
- ydromel* → hidromel
yene → hiena
ylex → ulex minor
ypomèlida → hipomèlida

Índex toponímic

A

Alexandria 186
Asfalt (*Espalto*) 196

B

Barcelona 40, 101, 115, 186
Bètica 110
Burjassot (*Burjaçot*) 146

C

Calàbria 205
Campània 148
Catalunya (*Cathalunya*) 40, 106, 114-116,
134, 148, 149, 154, 155, 170, 209, 214,
226, 239
Cerdenya → Sardenya
Creta (*Cret*) 220

E

Escítia (*Síthia*) 152
Espalto → Asfalt
Espanya (*Espània*) 40, 153, 190, 222
Esparta (*Esparten*) 217

F

França 175, 205

G

Girona, bisbat de 147
Grècia 40, 213, 217, 237, 239

I

Itàlia (*Ytàlia*) 40, 54, 82, 84, 98, 99, 101, 103,
106, 116, 123, 133, 145, 153, 213, 220

J

Judea 196

L

Lacedemònia 217
Libúrnica (*Libèrnia*) 239
Llombardia 78, 79, 86

N

Nàpols 144

P

Provença (*Proença, Prohença*) 95, 106

R

Ravenna (*Ravennas*) 86
Regne de València 97, 140, 159, 224
Roca de Droc (*Rocha de Droch*) 74
Roma 39, 205

S

Sabina 110
Saragossa (*Saragoça*) 146
Sardenya (*Cerdenya, Serdenya*) 101, 238
Síthia → Escítia

Y

Ytàlia → Itàlia

Í ndex

Estudi introductori

Ferrer Saiol	16
La traducció de Ferrer Saiol	20
El ms. 6437 de la Biblioteca Serrano Morales	22
El ms. 10211 de la Biblioteca Nacional de España	24
Estudi comparatiu dels manuscrits	26
La nostra edició	30
Bibliografia	31

PAL·LADI: *TRACTAT D'AGRICULTURA*

PROHEMI	39
[LIBRE PRIMER]	41
JANER	79
FEBRER	95
MARÇ	131
ABRIL	158
MAIG	164
JUNY	174
JOLIOL	185
AGOST	191

SEPTEMBRE	199
OCTUBRE	208
NOHEMBRE	225
DEHEMBRE	243
<i>Índex antroponímic</i>	247
<i>Índex temàtic</i>	249
<i>Índex toponímic</i>	257

*P*ublicat

en octubre de 2022

per la Universitat de València

fonts històriques valencianes
82.

